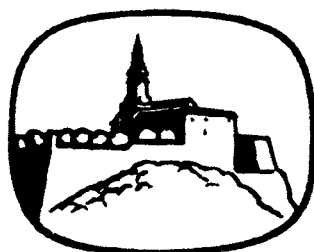

ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

37

NITRA 2005

ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

37

NITRA 2005

Hlavný redaktor: Jozef Bujna

Redakčná rada: Ivan Cheben, Ján Rajtár, Peter Romsauer, Jozef Zábojník

Výkonná redaktorka: Ľudmila Vaňková

Na obálke kresba Prisky Škvarekovej

ISBN 80-88709-80-6

OBSAH - INHALT

Jozef Z á b o j n í k	
Kolokvium Vypovedacia hodnota hrobového inventára zo sociálneho hľadiska	5
Kolloquium über den Aussagewert des Grabinventars vom sozialen Gesichtspunkt	6
Eduard K r e k o v i č	
Pohrebisková sociológia	9
Soziologie der Gräberfelder	12
Jozef B á t o r a	
Hrobový inventár pohrebísk zo záveru eneolitu a staršej doby bronzovej ako indikátor „zamestnania“ a sociálneho postavenia pochovaných.....	13
Grabinventar der Gräberfelder aus der Frühbronzezeit als ein Indikator „der Beschäftigung“ und der sozialen Stellung	22
Michal E r n é e	
Pohřebiště ze starší doby bronzové v Praze 9 - Miškovicích	23
Gräberfeld aus der älteren Bronzezeit in Prag 9 - Miškovice	23
Klára Š a b a t o v á	
K sociální sturktuře pohřebišť v mladší době bronzové na Moravě	25
Zur sozialen Struktur der Gräberfelder in Mähren in der jüngeren Bronzezeit	26
Rudolf K u j o v s k ý	
Výbava žiarových hrobov v mladšej a neskorej dobe bronzovej	27
Ausstattung von Brandgräbern in der jüngeren und Spätbronzezeit	28
Jozef Z á b o j n í k	
K interpretácii hrobových príloh z pohrebísk obdobia avarského kaganátu na Slovensku	29
Zur Interpretation der Grabbeigaben aus Gräberfeldern aus der Zeit des awarischen Kaganats in der Slowakei	50
Gabriel F u s e k	
Inventár a úprava hrobových jám na pohrebisku F v Nitre-Šindolke	53
Das Inventar und die Gestaltung der Grabgruben auf dem Gräberfeld F in Nitra-Šindolka	53
Milan H a n u l i a k	
Pohrebný inventár z veľkomoravských hrobov a jeho schopnosť priblížiť sociálny status jedincov	55
Das Bestattungsinventar aus großmährischen Gräbern und seine Fähigkeit, den sozialen Status der Individuen anzunähern	56
Michal L u t o v s k ý	
Knížecí hroby českého raného středověku. Marginální úvahy nad velkým tématem hrobové archeologie	57
Fürstengräber des böhmischen Frühmittelalters. Marginale Erwägungen über das große Thema der Grabarchäologie	62
Nad'a P r o f a n t o v á	
Elita v zrcadle dětských pohřbů 9. a 10. století v Čechách	63
Die Elite im Spiegel der Kinderbestattungen des 9. und 10. Jahrhunderts in Böhmen	79
Josef U n g e r	
Arkosoliové hroby jako projev sociálního postavení ve středověku	81
Arkosolium-Gräber als Äußerung der sozialen Position im Mittelalter	83

Mária Hajnalová - Eva Hajnalová

Lesné dreviny na pahorkatinách juhozápadného Slovenska počas klimatických fáz atlantik, epiatlantik a subboreál	85
Trees and forest at the uppland zone of south-west slovakia during climate phases of atlanticum, epiatlanticum and subboreal	113

Peter Bednár - Gertrúda Březinová - Silvia Ptáčková

Neskorolaténske osídlenie hradného návršia v Nitre	115
Spätlatènezeitliche Besiedlung der Burganhöhe in Nitra	182

Václav Furmánek

Výročná správa o činnosti Archeologického ústavu SAV v rokoch 2003	187
--	-----

KOLOKVIUM VYPOVEDACIA HODNOTA HROBOVÉHO INVENTÁRA ZO SOCIÁLNEHO HĽADISKA

Jozef Zábojník

V dňoch 18. a 19. novembra 2003 sa uskutočnilo v zasadačej miestnosti budovy SAV v Nitre na Akademickej ul. 2 kolokvium „Vypovedacia hodnota hrobového inventára zo sociálneho hľadiska“. Toto vedecké podujatie sa realizovalo v spolupráci s Archeologickým ústavom SAV v Nitre. Počas dvoch dní bolo prednesených celkovo 18 referátov, z toho 8 v podaní zahraničných bádateľov. Vychádzajúc zo zámeru organizátorov, prednášky mali široký záber od doby bronzovej až po stredovek. Táto tzv. vertikálna profilácia kolokvia je výrazným príspevkom pre riešenie problémov, ktoré sú vlastné všetkým bádateľom v oblasti archeológie bez ohľadu na ich špecializáciu. Za mimoriadne pozitívnu treba považovať skutočnosť, že v auditóriu boli početne zastúpení aj študenti archeológie z Nitry, Trnavy a Bratislavy. Mali tak možnosť obdržať v koncentrovanej podobe naše súčasné vedomosti o fenoméne, ktorý je predmetom záujmu odborníkov špecializujúcich sa na jednotlivé etapy pravekého, protohistorického ako aj včasnostredovekého vývoja. Spolu s ostatnými účastníkmi kolokvia zaplnili prednáškovú miestnosť a významne sa podieľali aj na prebiehajúcej diskusii. Pre úspešný priebeh podujatia nebola zanedbateľná aj pomoc, ktorej sa organizátorom dostalo zo strany výboru Slovenskej archeologickej spoločnosti.

Počas prvého dňa podujatia bola predmetom referátov a diskusie problematika hrobového inventára a jeho možnej sociologickej interpretácie v praveku a v dobe protohistorickej. Odznali nasledujúce prednášky, ktoré boli zoradené v chronologickom poradí:

E. Krekovič: Pohrebisková sociológia.

J. Batora: Hrobový inventár pohrebísk zo záveru eneolitu a staršej doby bronzovej ako indikátor „zamestnania“ a sociálneho postavenia pochovaných.

L. Olexa: Nižná Myšľa - výpoveď o spoločnosti staršej doby bronzovej.

M. Erné: Pohřebiště ze starší doby bronzové v Praze 9-Miškovicích.

K. Šabatová: K sociální struktuře pohřebišť mladší doby bronzové na Moravě.

L. Smejtek: Tzv. nerituální kostrové pohřby v knovízské kultuře.

R. Kujovský: Výbava žiarových hrobov v mladšej a neskoršej dobe bronzovej.

E. Studeníková: Centrálny a následný hrob z pohľadu sociálnej stratifikácie v dobe halštatskej.

P. Vitula: Problém interpretace bohatých hrobů ve starší době železné na Moravě.

J. Bujna: Vypovedacia hodnota keltských pohrebísk zo sociálneho hľadiska.

Druhý deň podujatia sa riešili otázky súvisiace s danou problematikou v období stredoveku:

J. Zábojník: K interpretácii hrobových príloh z pohrebísk obdobia avarského kaganátu na Slovensku.

D. Stašíková-Štukovská: Obsah „vreciek“ - pokus o pohľad na vypovedacie možnosti materiálu.

L. Galuška: Hroby veľkomoravských vampýrů ve Starém Měste.

M. Lutovský: Knížecí hroby českého raného středověku. Marginální úvahy nad velkým tématem hrobové archeologie.

N. Profantová: Elita v zrcadle dětských pohřbů 9. a 10. století v Čechách.

J. Unger: Arkosoliové hroby jako projev sociálního postavení ve středověku.

M. Hanuliak: Pohrebný inventár z veľkomoravských hrobov a jeho schopnosť priblížiť sociálny status jedincov.

G. Fusek: Inventár a úprava hrobových jám na pohrebisku F v Nitre-Šindolke.

Hoci jedným z výstupov vedeckého podujatia bolo publikovanie prednesených referátov, kolokvium treba považovať predovšetkým za diskusné fórum. Organizátori poskytli v závere jednotlivých blokov prednášok dostatočný priestor na vedeckú diskusiu, ktorá zaujala účastníkov svojou bohatosťou a množstvom podnetných myšlienok. Diskutujúci sa zamerali predovšetkým na možnosti interpretácie hrobových príloh ako indikátora sociálneho postavenia pochovaných. Trochu menej pozornosti sa venovalo terminologickým otázkam. V nasledujúcej časti uverejňujeme tie príspevky, ktoré boli vypracované v zmysle požiadaviek redakcie periodika Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV. Viaceré referáty sú prezentované v skrátenej podobe vo forme abstraktu. Konferencia „Vypovedacia hodnota hrobového inventára zo sociálneho hľadiska“ je po kolokviu „Biritualita v praveku, protohistorickom a včasnostredovekom vývoji“ (uskutočnilo sa v roku 2002), ďalším vedeckým podujatím zameraným na riešenie tých okruhov problémov, ktoré sú spoločné pre celú archeologickú obec. Na záver vedeckého stretnutia bola avizovaná plánovaná realizácia ďalšieho kolokvia, ktoré bude zamerané na niektorý z fenoménov pohrebného ritu.

KOLLOQUIUM ÜBER DEN AUSSAGEWERT DES GRABINVENTARS VOM SOZIALEN GESICHTSPUNKT

Jozef Zábojník

In den Tagen des 18. und 19. November 2003 erfolgte im Sitzungssaal des Gebäudes der SAW in Nitra das Kolloquium über den „Aussagewert des Grabinventars vom sozialen Gesichtspunkt“. Dieses wissenschaftliche Unternehmen erfolgte in Zusammenarbeit mit dem Archäologischen Institut der SAW zu Nitra. Während zweier Tage wurden insgesamt 18 Referate vorgetragen, davon 8 in der Wiedergabe ausländischer Forscher. Von der Absicht der Organisatoren ausgehend, hatten die Vorträge einen breiten Umfang von der Bronzezeit bis zum Mittelalter. Diese sog. vertikale Profilierung des Kolloquiums ist ein Beitrag zur Lösung der Probleme, die allen Forschern auf dem Gebiet der Archäologie ohne Rücksicht auf ihre Spezialisierung eigen sind. Für außergewöhnlich positiv ist die Tatsache zu betrachten, dass im Auditorium auch Studenten der Archäologie aus Nitra, Trnava und Bratislava zahlreich vertreten waren. Sie hatten somit die Möglichkeit, in konzentrierter Form unser gegenwärtiges Wissen über das Phänomen zu bekommen, das den Gegenstand der Fachleute bildet, die sich auf die einzelnen Etappen der urzeitlichen, protohistorischen wie auch frühmittelalterlichen Entwicklung spezialisieren. Zusammen mit den übrigen Teilnehmern des Kolloquiums fühlten sie den Vortragssaal und bedeutsam beteiligten sie sich auch an den verlaufenden Diskussionen. Für den erfolgreichen Verlauf des Unternehmens war auch die Hilfe nicht gering, welche die Organisatoren von Seiten des Vorstandes der Slowakischen archäologischen Gesellschaft erhielten.

Während des ersten Tages des Unternehmens bildeten den Gegenstand der Referate und der Diskussion die Problematik des Grabinventars und über seine mögliche soziologische Interpretation in der Urzeit und in der Protohistorischen Zeit. Vorgetragen wurden folgende Vorträge, die in chronologischer Reihenfolge angeordnet wurden.

E. Krekovič: Soziologie der Gräberfelder.

J. Batora: Das Grabinventar der Gräberfelder aus dem Ende des Äneolithikums und der älteren Bronzezeit als Indikator der „Beschäftigung“ und der sozialen Stellung der Bestatteten.

L. Olexa: Nižná Myšľa - Aussage über die Gesellschaft der älteren Bronzezeit.

M. Erneé: Gräberfeld aus der älteren Bronzezeit in Praha 9-Miškovice.

K. Šabatová: Zur Sozialstruktur der Gräberfelder der jüngeren Bronzezeit in Mähren.

L. Smejtek: Sog. unrituelle Körperbestattungen in der Knovíz-Kultur.

R. Kujovský: Ausstattung der Brandgräber in der jüngeren und späteren Bronzezeit.

E. Studeníková: Das zentrale und nachfolgende Grab aus der Sicht der sozialen Stratifikation in der Hallstattzeit.

P. Vitula: Problem der Interpretation der reichen Gräber in der älteren Eisenzeit in Mähren.

J. Bujna: Aussagewert der keltischen Gräberfelder aus sozialer Sicht.

Am zweiten Tag des Unternehmens wurden Fragen gelöst, die mit der gegebenen Problematik zur Zeit des Mittelalters zusammenhängen. Es folgten nachfolgende Beiträge:

J. Zábojník: Zur Interpretation der Grabbeigaben aus Gräberfeldern aus der Zeit des Awarischen Kaganats in der Slowakei.

D. Staššíková-Štukovská: Der Inhalt „der Beutel“ - Versuch eines Blickes auf die Aussagefähigkeiten des Materials.

L. Galuška: Gräber der großmährischen Wampire in Staré Město.

M. Lutovský: Frühmittelalterliche Fürstengräber in Böhmen. Marginale Erwägungen über das große Thema der Grabarchäologie.

N. Profantová: Die Elite im Spiegel der Kinderbestattungen im 9.-10. Jh. in Böhmen.

J. Unger: Arkosolium-Gräber als eine Äußerung der sozialen Stellung im Mittelalter.

M. Hanuliak: Grabinventar aus den großmährischen Gräbern und seine Fähigkeit den sozialen Status der Individuen anzunähern.

G. Fusek: Das Inventar und die Gestaltung der Grabgruben auf dem Gräberfeld F in Nitra-Šindolka.

Obwohl einer der Vorträge des wissenschaftlichen Unternehmens die Veröffentlichung der gehaltenen Referate war, muss das Kolloquium vor allem als ein Diskussionsforum betrachtet werden. Die Organisatoren boten im Abschluss der einzelnen Vortragsblöcke einen ausreichenden Raum zum wissenschaftlichen Streitgespräch, der die Teilnehmer mit seinem Reichtum und seiner Menge von anregenden Gedanken fesselte. Die Diskutierenden richteten sich vor allem auf Interpretationsmöglichkeiten der Grabbeigaben als eines Indikators der Sozialstellung der Bestatteten.

Etwas weniger Aufmerksamkeit wurde den terminologischen Fragen gewidmet. Im nachfolgenden Teil unserer Zeitschrift veröffentlichen wir jene Beiträge, die im Sinne der Anforderungen der Redaktion des Periodikums Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV ausgearbeitet wurden. Mehrere Referate sind in gekürzter Form als ein Abstrakt dargeboten. Die Konferenz „Vypovedacia hodnota hrobového inventára zo sociálneho hľadiska“ (Der Aussagewert des Grabinventars vom sozialen Gesichtspunkt) ist nach dem Kolloquium „Biritualita v pravekom, protohistorickom a včasnostredovekom vývoji“ (Die Biritualität in urzeitlichen, protohistorischen und frühmittelalterlichen Entwicklung), das im J. 2002 erfolgte, ein weiteres wissenschaftliche Unternehmen zur Lösung jener Problemkreise, die für die ganze archäologische Gemeinde gemeinsam sind. Angekündigt wurde zum Abschluss des wissenschaftlichen Treffens eine geplante Realisierung eines weiteren Kolloquiums, das auf manche der Phänomene des Bestattungsritus gerichtet werden wird.

PhDr. Jozef Zábajník, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
jozef.zabajnik@savba.sk

POHREBISKOVÁ SOCIOLOGIA

Eduard Krekovič

Organizácia spoločnosti, pohrebný rítus, sociálna diferenciácia.

Social organization, mortuary practices, social differentiation

Na úvod môjho príspevku dovoľte malé zamyslenie sa nad "sociálnym hľadiskom", ktoré je predmetom tohto kolokvia. O čom teda vypovedá hrobový inventár zo sociálneho hľadiska? Prípadne aj nevypovedá, lebo existujú aj názory odmietajúce možnosť rekonštrukcie sociálnej organizácie minulých spoločenstiev. E. Leach (1973, 765) napríklad tvrdí, že prehistorický sociálny systém je ako čierna skrinka, ktorej fungovanie sa nedá skúmať. Väčšina archeológov u nás však verí, že o nejakom sociálnom hľadisku sa dá uvažovať. Jednou z príčin je aj naša výchova - v historickom materializme sa preferovalo práve štúdium sociálnej diferenciácie, a hoci sa už k tejto orientácii nehlásime, pravdepodobne nám ostal akýsi optimizmus, čo sa možnosti archeológie pri interpretácii pohrebného rítu týka.

Čo sú to teda tie „sociálne hľadiská"? Asi sa zhodneme na tom, že by tu malo ísť o diferenciáciu spoločnosti, ktorá prekračuje rámec vymedzený vekom a pohlavím. Diferenciácia môže byť vertikálna, hierarchicky oddeľujúca isté sociálne skupiny, ale aj horizontálna - vtedy ide o rôzne, viac - menej rovnocenné skupiny či jednotlivcov (klany, tajné spoločenstvá, rôzne zamestnania, a pod.). Rád by som sa ešte zastavil pri termíne „spoločnosť". Boli sme zvyknutí označovať praveké a ranohistorické spoločenstvá ako prvotnopospolné, rodové, prípadne ako tzv. vojenskú demokraciu. Vďaka ideologickému náboju a samozrejme aj zastaranosti tieto termíny už nemožno používať. Väčšina archeológov i etnológov zaoberajúcich sa sociálnou organizáciou spoločnosti sa prikláňa ku klasifikačnej schéme, ktorú publikoval evolučný antropológ E. Service v roku 1962 v diele „Primitive social organization". Podľa neho sa sociálna organizácia ľudských spoločenstiev dá zadeliť do štyroch základných vývojových stupňov: tlupa - kmeň - náčelníctvo (chiefdom) - štát (Service 1971, 173 - cit. podľa druhého vydania). Niektorí jeho kritici však poukazovali na skutočnosť, že tieto termíny predstavujú zovšeobecnenia istých konkrétnych typov organizácie a nie vždy zodpovedajú skutočnosti. Výskumy v etnológii napríklad doložili, že nie všetky spoločenstvá sa organizujú do kmeňov. Preto sa v súčasnosti používa aj modifikovaná schéma M. Frieda, ktorý hovorí o spoločnosti egalitárnej, rozvrstvenej, stratifikovanej a štátnej (Fried 1967, 109). Od druhého stupňa sa uplatňuje tzv. ranking, ktorý sa nedá vhodnejšie preložiť len ako rozvrstvenie. Ide v podstate o počiatky hierarchicky usporiadanej spoločnosti, teda vertikálnu diferenciáciu. Rozdiel medzi stratifikovanou a rozvrstvenou spoločnosťou spočíva okrem iného aj v tom, že v posledne menovanej ide už o dedenie sociálneho postavenia, resp. funkcie. Náčelníctvo by teda približne zodpovedalo stratifikovanej spoločnosti (o náčelníctve bližšie pozri Charvát 1989). Znak rozvrstvenej aj stratifikovanej spoločnosti však boli vytvorené na základe etnologických pozorovaní a v archeologickom materiáli býva často problematické ich odlišenie.

Samozrejme aj M. Fried našiel svojich kritikov, niektorí dokonca odmietajú vôbec možnosť klasifikovať ľudské spoločenstvá, pretože sú to v podstate jedinečné komunity. Každá klasifikácia znamená bezpochyby aj isté zjednodušenie, napriek tomu sú uvedené dve schémy najpoužívanejšie. Čisté formy jednotlivých stupňov schémy sú zriedkavé, vždy musíme počítať s rôznymi lokálnymi odlišnosťami v závislosti od konkrétnych kultúrno-geografických podmienok. Etnologické analógie pritom dokladajú, že úplne rovnostárska spoločnosť existuje pravdepodobne iba vo forme nikdy nedosiahnutého ideálu. Aj na najnižšej úrovni sociálnej organizácie je doložený nejaký vodca - síce možno iba dočasný, či len pre niektoré činnosti. Ostatní členovia skupiny pritom zastávajú takisto nejaké sociálne role, čiže v každej komunite môžeme počítať prinajmenšom s horizontálnou diferenciáciou. V našich podmienkach o rankingu, teda rozvrstvení, možno hovoriť snáď od konca neolitu. Rozhodnúť o tom, ktoré spoločenstvá považovať už za stratifikované, by si však vyžadovalo dôkladnú analýzu, čo nie je predmetom tohto príspevku. Isté je, že Kelti koncom doby laténskej uplatňovali model vyspelej stratifikovanej spoločnosti na prechode ku štátu, kým za nimi nasledujúca germánska spoločnosť predstavovala istý regres a návrat k nejakej vyššej forme rozvrstvenej spoločnosti.

Vráťme sa však k pohrebnému rítu. Jeden z prvých archeológov - antropológov, ktorý rozpoznal, že pohrebné zvyklosti sa menia podľa veku, pohlavia a sociálneho postavenia pochovaných, bol už koncom 19. stor. J. Lubbock (Bartel 1982, 36). Naplno sa táto orientácia prejavila u francúzskych sociológov zo začiatku 20. stor. A. van Gennep (1996, 142) zistil na základe etnografických údajov, že je veľmi rozšírená predstava o podobnom usporiadaní spoločnosti v záhrobie ako na zemi. Preto napríklad deti bývajú často pochované bez obradov a hrobových príloh, lebo ešte neboli plnohodnotnými členmi spoločnosti a nemôžu sa nimi stať ani na druhom svete.

Tieto rané pokusy však nenašli výraznejšiu odozvu v archeologickej literatúre. Až o niečo neskôr, s pribúdajúcimi nálezmi, sa archeológovia snažili postihnúť aj sociálnu organizáciu minulých spoločností. Najmä nemecká archeologická škola sa venovala rozvrstveniu germánskej spoločnosti, keďže práve o Germánoch boli k dispozícii písomné pramene. H. Jankuhn (1942, 8) sa domnieval, že sociálne a politické rozdiely v živote našli svoje vyjadrenie aj v hroboch. V tých časoch boli už známe niektoré tzv. kniežacie hroby i veľké pohrebiská s bojovníckymi hrobmi, preto sa nemeckí archeológovia venovali práve týmto spoločenským skupinám. Za všetkých uvediem dnes už klasické štúdie R. Hachmanna o sociálnej diferenciácii germánskej spoločnosti okolo prelomu letopočtov (Hachmann 1950; 1956). Nemeckí archeológovia však používali historické modely a im zodpovedajúcu terminológiu (kniežatá, družina, šľachta, atď.) a nešlo im o vytvorenie všeobecnej klasifikačnej schémy vývoja ľudských spoločností. V tejto orientácii pokračujú dodnes a väčšinou optimisticky pripúšťajú možnosť rekonštrukcie sociálnej štruktúry na základe hrobových údajov. Doteraz teoreticky najprepracovanejšia aj najrozsiahlejšia práca pochádza z pera H. Steuera, ktorý sa venoval ranodejinným sociálnym štruktúram v strednej Európe. Upozornil napríklad na to, že hrobové prílohy odzrkadľujú postavenie pochovaného v spoločnosti len vtedy, ak boli naozaj jeho vlastníctvom (Steuer 1982, 82-83), prípadne ak sa jeho sociálne postavenie nezmenilo ani po smrti (Steuer 1982, 86). Okolnosti smrti (samovražda, zásah bleskom či iná "záhadná" smrť) mohli spôsobiť zmenu identity takto postihnutého jedinca a jeho nová identita mohla byť dôležitejšia ako jeho pôvodné postavenie v komunite. Táto skutočnosť sa mohla prejavovať aj v pohrebnom ríte. Ešte donedávna napríklad i v kresťanských komunitách pochovávali samovrahov na okrajoch cintorínov.

V anglo-americkej literatúre sa diskusia o sociálnych aspektoch pohrebného rítu rozvinula až v 60-tych rokoch 20. stor. v súvislosti so zvýšením záujmu o teoretickú prácu v rámci tzv. novej či procesuálnej archeológie. Predovšetkým štúdia L. Binforda priniesla zásadný zvrat. V duchu tzv. hypoteticko-deduktívnej metódy, prevzatej z neopozitivistickej filozofie, formuloval hypotézu o tom, že základné komponenty tzv. sociálnej persóny, ako sú vek, pohlavie, sociálne postavenie v rámci daného spoločenstva a sociálna afiliácia (viacnásobná príslušnosť k rôznym rovnocenným spoločenským skupinám), nachádzajú svoj výraz aj v pohrebnom ríte. K týmto charakteristikám pridal ešte miesto a okolnosti smrti a hypotézu potom štatisticky testoval u 40 komunít s rôznymi formami ekonomiky. Dospel k záveru, že kým lovci a zberači i pastieri v pohrebnom ríte kladú dôraz najmä na pohlavie pochovaného, u kočovných aj usadlých poľnohospodárov hrajú významnú úlohu (okrem pohlavia) najmä sociálna pozícia a sociálna afiliácia (Binford 1972, 231). Ďalej sa mu podarilo preukázať skutočnosť, že aj odlišná sociálna afiliácia sa prejavuje v pohrebnom ríte. Príslušníci rôznych spoločenských skupín (klany, rody, a pod.) boli väčšinou pochovávaní na oddelených miestach, prípadne ich hroby boli inak orientované. Rozdiely medzi pohlaviami boli vyjadrované najčastejšie odlišnými hrobovými prílohami. Pri zvýraznení sociálneho postavenia sa však mohli uplatniť všetky spomenuté znaky (Binford 1972, 234-235). Jedným z dôležitých záverov Binfordovej štúdie bola skutočnosť, že špecifiká sociálnej persóny (súhrnu sociálnych identít určitej osoby), ktoré sa prejavujú aj v pohrebnom ríte, závisia od zložitosti sociálnej organizácie spoločnosti.

Binford našiel nadšených prívržencov, trochu neskôr však aj kritikov, z radov mladšej generácie, tzv. postprocesualistov. Tí mu vyčítali istú naivitu a prílišný optimizmus, čo sa priameho odrazu sociálnej štruktúry v pohrebnom ríte týka. Poukazovali aj na symbolický aspekt niektorých komponentov pohrebného rítu (napr. Parker-Pearson 1982). V súčasnosti preto prevláda trochu opatrný optimizmus pri získavaní sociálnej informácie z hrobových údajov, hoci samozrejme nechýbajú aj skeptické hlasy najmä z tábora radikálnych postprocesuálnych archeológov. Najnovšie zhrnul problematiku P. Wason (1996), ktorý sa venoval sociálnej diferenciácii nielen z hľadiska pohrebného rítu. Na tomto mieste nie je možné uviesť všetky jeho poznatky - uvediem preto len dva, ktoré mi pripadali dôležité. V spoločnostiach, kde sa sociálny status získava, teda nie je dedičný, je rezervovaný pre mužov. To zamená čím viac dominujú v hroboch sociálne najvyššie vrstvy muži, tým je pravdepodobnejšie, že status je získaný. Ak sa medzi takýmito hrobmi objavajú aj ženy, ale najmä deti, status je aspoň čiastočne dedičný (Wason 1996, 98-99). V tomto prípade možno dotýčnú komunitu charakterizovať ako stratifikovanú. Druhý poznatok hovorí o tom, že status, lepšie povedané „rank“ je zriedka vyjadrený len jedným znakom. Ak sa napríklad nejaký predmet používa na zvýraznenie sociálneho postavenia, tak sa dané sociálne postavenie zvyklo dokladať aj inak, povedzme mohylou (Wason 1996, 95).

Po týchto veľmi stručných dejinách pohrebiskovej sociológie by som sa chcel aspoň v krátkosti venovať vlastnej problematike. Sociálnu informáciu možno z pohrebísk získať na základe troch hlavných zdrojov: 1. telo, 2. hrob, 3. inventár.

Ad 1. Sem patria informácie o spôsobe pochovania (inhumácia, kremácia). V rámci inhumácie môže mať sociálny význam poloha tela, zvláštna úprava (napr. balzamovanie), ale aj osteologické analýzy. Napríklad náčelníci sa mohli lepšie stravovať ako ostatná populácia, a pokiaľ sa doloží táto skutočnosť aj u detí, možno opäť predpokladať dedenie sociálneho postavenia, teda stratifikovanú spoločnosť (príklady pozri Wason 1996, 72-74).

Ad 2. Zo sociálneho hľadiska býva dôležité umiestnenie hrobu v rámci, ale aj mimo pohrebiska. Patria sem aj pohreby v jamách, iné tzv. nepietne uložené telá a kolektívne hroby. Dôležitá je i forma hrobu (mohyla, hrobová komora, atď.), prípadne hĺbka či orientácia. Problém predstavujú v etnologickom materiáli doložené tzv. sekundárne pohreby, teda keď telo je spoiatku uložené na inom mieste a až neskôr sa dostane na definitívne miesto posledného

odpočinku. Napr. pohreby v plášti mohly sa občas zvyknú interpretovať ako otroci či služobníctvo, pritom to mohli byť „čakatelia” na sekundárny pohreb.

Ad 3. V hrobovom inventári môže hrať rozhodujúcu úlohu kvantita, kvalita, prípadne určité druhy a typy predmetov. Sem zaradujeme aj predmety symbolického významu. Dôležité je práve rozpoznanie tohto významu, pričom v prípade samotného predmetu bez hrobového kontextu sa tento význam nemusí prejavovať. Nedokonalosť štatistických techník používaných pri štúdiu sociálnej štruktúry spočíva práve v rovnocennosti atribútov a v problémoch s klasifikáciou symbolických artefaktov, ktoré môžu hrať rozhodujúcu úlohu.

Pri interpretácii týchto komponentov, teda pri hľadaní relevantnej sociálnej informácie, narážame vždy na väčšie či menšie problémy, preto sú naše závery obvykle iba hypotetické. Lepšie sa nám darí sledovať konkrétnu sociálnu diferenciáciu danej spoločnosti, než klasifikovať ju v rámci horeuvedenej evolučnej schémy. Problém predstavuje skutočnosť, že z primárnej informácie o jednotlivcoch chceme získať sekundárnu informáciu o spoločnosti. Začíname s analýzou hrobu, pokračujeme analýzou pohrebiska, potom viacerých pohrebísk v regióne a napokon skončíme pri celej archeologickej kultúre. Pokiaľ je pohrebisko rozsiahle, naša analýza musí obsahovať aj chronologický aspekt, teda počítat s premenami sociálnej štruktúry v čase. Podobne je to aj pri porovnávaní nerovnako starých pohrebísk. Ak analyzujeme hroby celej archeologickej kultúry, hrozí nebezpečenstvo zmiešania viacerých, archeologicky síce neodlíšiteľných spoločenstiev, ale s rôznou etnickou či skupinovou identitou. Problémom archeológa, na rozdiel od etnológa, je teda aj definovanie sociálnej jednotky výskumu - či ide o pohrebisko jednej osady, prípadne centrálnu pohrebisko určitého regiónu, a pod. Niekedy je dôležité rozlišovať aj pohrebiská v centre a na periférii danej kultúry.

Pri štúdiu sociálnej diferenciácie máme obvykle najmenej problémov so zachytením najvyššej vrstvy spoločnosti. Obyčajne sú to najbohatšie vybavené hroby, hoci bohatstvo a sociálne postavenie sa nemusia vždy kryť. Okrem toho tu nemusí ísť vždy o skutočné bohatstvo v zmysle vlastníctva artefaktov, ale o majetok rodiny, či väčšej skupiny, ktorá si pokladala za povinnosť uložiť ho do hrobu, aby zdôraznila určitú sociálnu identitu pochovaného. Čím je hierarchizácia spoločnosti na vyššej úrovni, tým väčšia je pravdepodobnosť, že bohatstvo v hrobe zodpovedá aj skutočnému bohatstvu pochovaného jedinca. Príklady nájdeme už na stupni náčelníctva a ešte markantnejšie v archaických štátoch (napr. Egypt). So široko koncipovanou analýzou najbohatšie vybavených hrobov z celého sveta sa stretávame v práci G. Kossacka, ktorý upozornil na skutočnosť, že tzv. kniežacie hroby sa často objavujú v spoločenstvách stýkajúcich sa s nejakou vyššou kultúrou

(halštatské mohyly, Skýti, Germáni, atď.; Kossack 1984, 28)

V prípade chudobnejšie vybavených hrobov môže byť ich zaradenie k nejakej spoločenskej „vrstve” problematickejšie. Občas sa stáva, že sa niektoré artefakty do hrobu nedostanú. Napríklad Logerovia v Ghane ukládajú zbrane vedľa mŕtveho počas pohrebných rituálov, do hrobu však už nie (Ucko 1969, 266). Samozrejme tento jeden prípad nemá hodnotu Binfordových zovšeobecnení, poukazuje však na istú možnosť interpretácie. Takto sa mohli napríklad správať aj Kvádi na juhozápadnom Slovensku v mladšej dobe rímskej, kedy máme v hroboch (na rozdiel od staršej doby rímskej) len nepatrné množstvo zbraní. V tomto prípade však ide zároveň o širší jav, týkajúci sa istej unifikácie hrobov - všetky sú totiž takmer rovnako chudobne vybavené. O sociálnej štruktúre kvádskej spoločnosti v danom období sa teda nemožno vyjadriť - poznáme len jej špičku v podobe dvoch kniežacích hrobov zo Stráží.

Na záver by som považoval za potrebné zdôrazniť, že pohrebný rítus vypovedá o sociálnej štruktúre a organizácii spoločnosti len v obmedzenej miere. Možno konštatovať, že všeobecne máme menej problémov s vertikálnou diferenciáciou, teda hierarchicky usporiadanými vrstvami, než s diferenciáciou horizontálnou. Ak sa máme čo najviac priblížiť k reálnemu usporiadaniu spoločnosti, musíme brať do úvahy aj údaje zo sídlisk, depotov a samozrejme, ak sú k dispozícii, aj z písomných prameňov. Ide teda o komplexný problém, ktorý treba riešiť vždy z viacerých aspektov a s pomocou interdisciplinárneho prístupu.

Literatúra

- Bartel 1982 - B. Bartel: A historical review of ethnological and archaeological analyses of mortuary practice. *Journal of Anthrop. Arch.* 1, 1982, 32-58.
- Binford 1972 - R. L. Binford: Mortuary practices: their study and their potential. In: L. Binford: An archaeological perspective. New York-London 1972, 208-243.
- Fried 1967 - M. Fried: The evolution of political society. New York 1967.
- Gennep 1996 - A. van Gennep: Přechodové rituály. Praha 1996.
- Hachmann 1950 - R. Hachmann: Die Gliederung des Gräberfeldes von Gross Romstedt. *Arch. Geographica* 1, Heft 4, 1950, 17-20.

- Hachmann 1956* - R. Hachmann: Zur Gesellschaftsordnung der Germanen in der Zeit um Christi Geburt. Arch. Geographica 5, 1956, 7-24.
- Charvát 1989* - P. Charvát: Náčelnictví anebo raný stát? Pam. Arch. 1, 1989, 207-222.
- Jankuhn 1942* - H. Jankuhn: Politische Gemeinschaftsformen in germanischer Zeit. Offa 6/7, 1942, 1-39.
- Kossack 1974* - G. Kossack: Prunkgräber. Bemerkungen zu Eigenschaften und Aussagewert. Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. In: Festschr. J. Werner I. München 1974, 3-33.
- Leach 1973* - E. Leach: Concluding address. In: The explanation of culture change: Models in prehistory. Pittsburg 1973, 761-771.
- Parker-Pearson 1982* - M. Parker-Pearson: Mortuary practices, society and ideology. In: Symbolic and structural archaeology. Cambridge 1982, 99-113.
- Service 1971* - E. Service: Primitive social organization. 2. vyd. New York 1971.
- Steuer 1982* - H. Steuer: Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Göttingen 1982.
- Ucko 1969* - P. Ucko: Ethnography and archaeological interpretation of funerary remains. World Arch. 1, 1969, 262-281.
- Wason 1996* - P. Wason: The archaeology of rank. Cambridge 1996.

Prof. PhDr. *Eduard Krekovič*, CSc.
 Katedra archeológie
 Filozofická fakulta Univerzity Komenského
 Gondova 2
 SK-818 01 Bratislava
 eduard.krekovic@fphil.uniba.sk

SOZIOLOGIE DER GRÄBERFELDER

Zusammenfassung

Der Autor befasst sich mit der Gesellschaftsorganisation und schlägt die Verwendung des bekanntesten Schemas vor, das die amerikanischen Anthropologen ausgearbeitet haben (die Horde, der Stamm, die Häuptlingswesen, der Staat, resp. die egalitäre Gesellschaften, rangiert – ranked, stratifiziert und der Staat). Er präsentiert zugleich eine Übersicht der Ansichten über die Möglichkeit, die Äußerungen der sozialen Differenzierung auch im Bestattungsritus zu erfassen. Er widmet sich ausführlich den Hypothesen L. Binford's, die er bis jetzt für die am gründlichsten verarbeitet hält. Er ist jedoch ein wenig skeptischer als der erwähnte Autor, was vor allem die horizontale Differenzierung betrifft. Die soziale Differenzierung ist ein kompliziertes Problem, zu dem es nötig ist, auf es aus mehreren Gesichtspunkten einzugehen (nicht nur auf den Bestattungsritus, sondern auch auf die Siedlungen und die anderen zugänglichen Quellen) und vor allem mit der sozialen Anthropologie zusammenzuarbeiten.

HROBOVÝ INVENTÁR POHREBÍSK ZO ZÁVERU ENEOLITU A STARŠEJ DOBY BRONZOVEJ AKO INDIKÁTOR „ZAMESTNANIA“ A SOCIÁLNEHO POSTAVENIA POCHOVANÝCH

Jozef Bátora

Štúdiá vznikla v rámci grantového projektu 4010 VEGA.

Pohrebiská, záver eneolitu, staršia doba bronzová, hrobový inventár, profesionálna a sociálna diferenciácia.

Burial grounds, end of Aeneolithic, Early Bronze Age, grave goods, professional and social differentiation.

Na pohrebiskách a mohylníkoch z obdobia záveru eneolitu a zo staršej doby bronzovej sa v strednej, západnej a východnej Európe stretávame s hrobmi, ktoré sa svojou výbavou odlišujú od ostatných hrobov. Ide o výbavu, pozostávajúcu obvykle z výrobných nástrojov, polotovarov, suroviny, ale i hotových výrobkov. Takéto nálezy umožňujú tieto hroby považovať za hroby „remeselníkov“ pochovaných s výrobnými nástrojmi, ktoré používali za svojho života pri výrobe jednotlivých druhov artefaktov. Ďalej sú to hroby, v inventári ktorých sa objavujú predmety poukazujúce na osobitné spoločenské postavenie pochovaných, často zvýraznené i úpravou samotnej hrovej jamy, resp. jej bezprostredného okolia napr. navŕšením mohylového násypu. Treba povedať, že vo viacerých prípadoch obe kategórie hrobov navzájom splývajú. Uvedené hroby nám dávajú možnosť identifikácie „profesie“, resp. zamestnania pochovaných ako i ich spoločenského postavenia v danej komunite.

Hroby metalurgov

Najvýraznejšiu skupinu medzi hrobmi, kde sa dá identifikovať „profesia“ pochovaných, tvoria hroby jedincov, ktorí sa zaoberali výrobou kovových artefaktov. Nakoľko táto činnosť pozostávala z viacerých pracovných postupov (ťažby suroviny, jej tavenia, odlievania a kovania), označujeme ju strešným názvom metalurgia a hroby ľudí, ktorí vykonávali túto prácu, ako hroby metalurgov (baníkov, kovolejárov a kováčov).

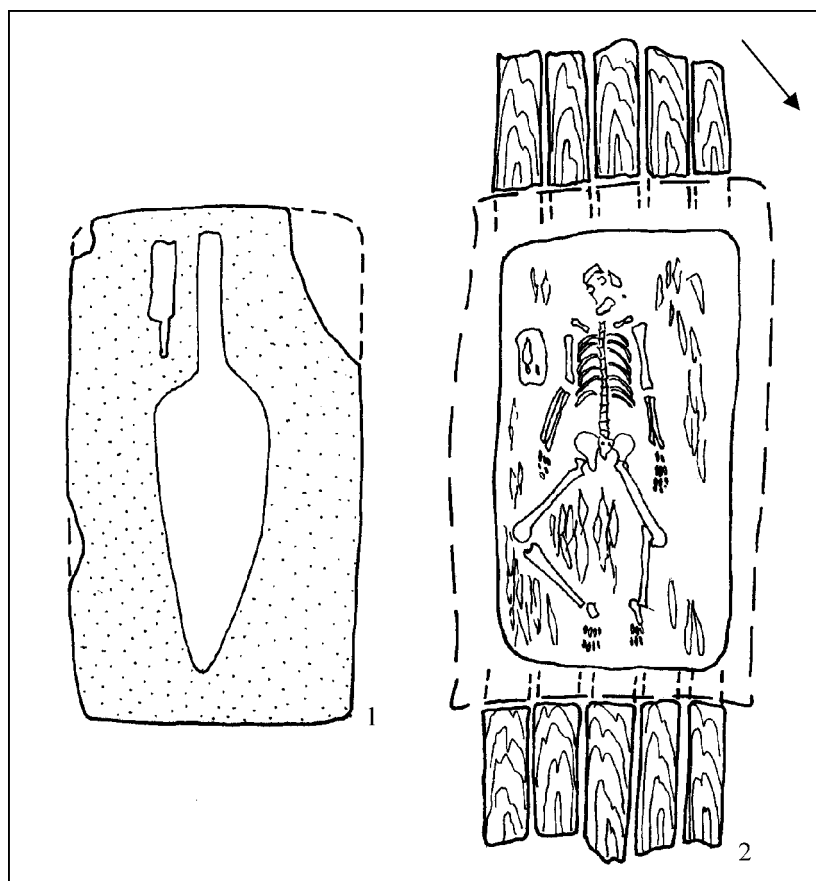
Početné nálezové súbory v hrobách poukazujú na to, že uvedené bezprostredne na seba nadväzujúce činnosti boli vzájomne úzko späté, o čom svedčí i častý spoločný výskyt kovolejárskeho (odlievacie formy, hlinené dýzy, tégliky) a kováčskeho (kamenné kladivá, nákovy, brúsky) inventáru v hrobách. Na druhej strane sú však hroby, v ktorých vystupujú iba nástroje na obrábanie kovov prevažne za studena, a tie možno označiť za hroby kováčov.

Uvedené kategórie hrobov sa vyskytli v strednej, západnej i východnej Európe a ich počet dnes dosahuje približne 120 hrobov. Hroby s kovolejárskym inventárom výrazne prevládajú vo východnej Európe, kde ich evidujeme asi 50, zatiaľ čo v strednej a západnej Európe iba 12. Vyváženejšia situácia je v počte hrobov s výlučne kováčskym inventárom. V západnej a strednej Európe ich doteraz poznáme 32 a vo východnej Európe vyše 30 hrobov.

Hroby kovolejárov

K najcharakteristickejším atribútom hrobov kovolejárov patria hlinené odlievacie formy - kadluby. Vo východnej Európe to boli predovšetkým formy na odlievanie sekeriek s jedným ostrím, či už v postmariupolskom období (Simferopol, Verchnaja Majovka, Ostrov Samarskij; Kovaleva et al. 1977, 20; Nečitajlo 1991, 31; Kločko 1994, obr. 3: 2), v jamovej kultúre (Peršin; Černych et al. 2000, 66), novotitorovskej kultúre (Lebedi I; Gej 1986, obr. 4-9), katakombovej kultúre (Lugansk; Berezanskaja 1980, obr. 2; 3), poltavkinskej (Kalinovka; V. V. Šilov 1959, obr. 5; 6) a abaševskej kultúre (Pepkino; Chalikov/Lebedinskaja/Gerasimova 1966, obr. 7; tab. 7-10). Zriedkavejšie sa objavujú odlievacie formy na odlievanie dýk, resp. nožíkov (Širokoe; obr. 1; Kovaleva 1988, obr. 5: 3, 4). Stretávame sa s nimi aj v stredoeurópskej oblasti v hrobe kultúry zvoncovitých pohárov v Luděřove na strednej Morave, ktorý okrem keramiky, t.j. klasických zvoncovitých pohárov a medeného šidla, obsahoval kadlub na odlievanie medených dýk s rukoväťou (Böhm 1932, 139-152; Prochádzková 2001, obr. 28; 29).

Osobitný význam, vzhľadom na svoj bohatý inventár, majú hroby dvoch kovolejárov (hrob 133 a 280) otomansko-fúzesabonyskej kultúry z pohrebiska v Nižnej Myšli na východnom Slovensku. Hrob 280 mal mimoriadne bohatý inventár. Z obsahu možno spomenúť dvojdielny pieskovcový kadlub na odlievanie ihlíc s guľovitou šikmo prepichnutou hlavicou, exemplár bronzovej ihlice odliatej v uvedenom kadlube, hlinenú dýzu, masívne kamenné kladivo, bronzovú ihlu s uškom, bronzový náramok, tri kančie kly a kostenú garnitúru pozostávajúcu zo 49 nášiviek na odev, zhotovených z kančích klov. Hrob 133 obsahoval popri iných nálezoch dvojdielny kadlub z tufitu na odlievanie ihlíc alebo šidiel (Olexa 1987, obr. 4-6).

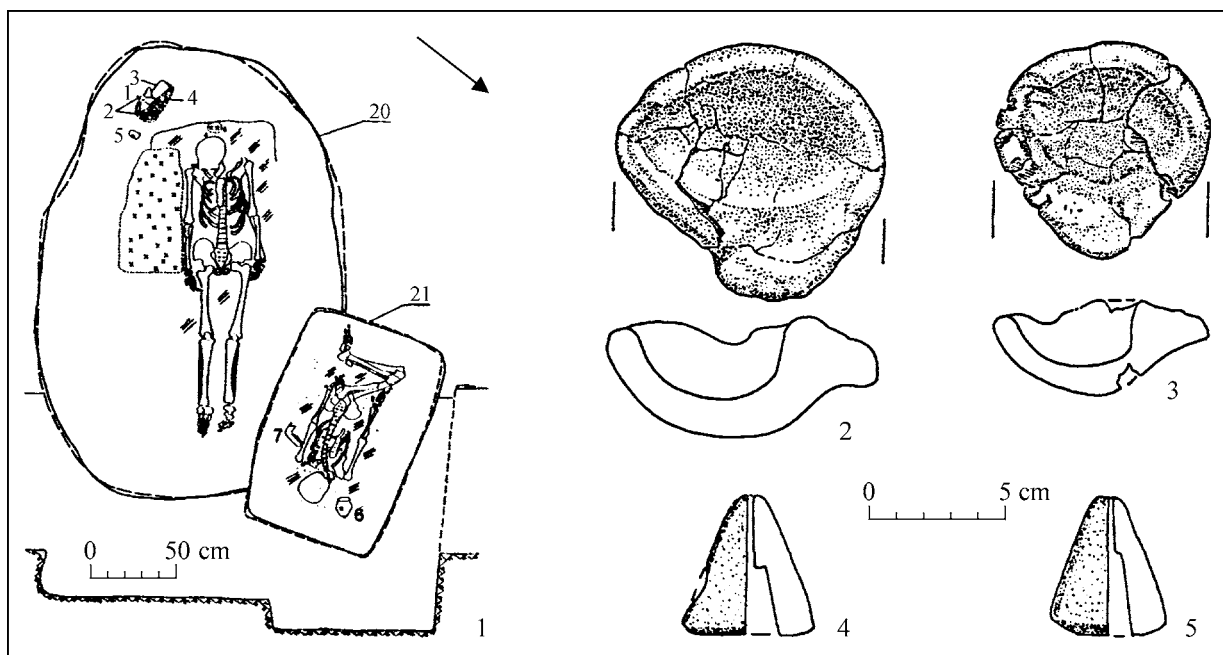
Obr. 1. Širokoe (Ukrajina). Hrob kovolejára jamovej kultúry s kadlubom na odlievanie dýk a dlát (podľa Kovaleva 1988).

Abb. 1. Širokoe (Ukraine). Grab eines Metallgießers der Grubenkultur mit einem Gussform zum Giessen von Dolchen und Meißeln (nach Koval'ev 1988).

Z mladšieho úseku staršej doby bronzovej sú známe hroby kovolejárův okrem kostrových i zo žiarových pohrebísk. Vyskytli sa vo vatyanskej kultúre v oblasti Dunaja v strednom Maďarsku, napr. v žiarovom hrobe 1029 v Dunaújváros-Dunadülő, ktorý obsahoval okrem pieskovcového kadlubu na odlievanie bronzových polmesiakovitých záveskov i dve kamenné kladivá (Bóna 1975, 55; tab. 46: 9) a v hrobe 15 severopanónskej kultúry na pohrebisku v Környe-Fácánykert v severnom Zadunajsku. Hrob kovolejára (muža vo veku 31-40 rokov) obsahoval okrem fragmentov urny guľovitého tvaru a zlomku ďalšej nádoby i tri hlinené dýzy (Bándi/Nemeskéri 1971, 22; tab. 20-22). Práve prítomnosť hlinených dýz je popri kadluboch na odlievanie hotových artefaktov charakteristická pre hroby kovolejárův. Výraznejšie sú doložené najmä v hroboch únětickej kultúry (Erfurt-Gispersleben: Müller 1982, obr. 5; Nitra-Kupecká ulica: Ruttkayová 1996, 139-141). Osobitný je symbolický hrob kovolejára (hrob 50) z Matúškova, ktorý okrem klasickej únětickej šálky obsahoval zlomky dvojdielného pieskovcového kadlubu na odlievanie triangulárnych dýk, štyri hlinené dýzy, kančie kly a dva pieskovcové kamene uložené v strednej časti hrovej jamy (Bátora 2002, obr. 14).

Hlavne vo východoeurópskej oblasti sú často indíciou pre identifikáciu hrobov kovolejárův iba hlinené téglíky (Šachtersk, Aksaj; Berezanskaja/Kravec 1989, obr. 2: 7-9; Vlaskin 1999, 65) prípadne hlinené lyžice s výlevkou (obr. 2; Vasilevka; Kaiser/Plešivenko 2000, obr. 9: 1-3, 5, 6).

Osobitné postavenie medzi hrobmi kovolejárův, nielen v rámci tejto oblasti, má hrob 7 z mohyly 2 v Malej Ternovke, ktorý obsahoval okrem dvoch hlinených dýz a šiestich hlinených lyžíc s výlevkou i trinásť foriem na odlievanie ingotov rôznych tvarov a veľkostí (Kubišev/Černjakov 1985, obr. 2; 6; 7). V týchto formách odlievali ingoty, slúžiace ako váhové závažia, ktorých váha sa podľa výsledkov experimentálnych meraní pohybovala od 42 do 186 gramov. Podobnú veľkosť ako formy na odlievanie ingotov v Malej Ternovke mali i formy zistené v hroboch kovolejárův na severokaukazských lokalitách Lebed' I, Černiševskij a Skački pri Pjatigorsku. V tomto kontexte možno hrob kovolejára z Malej Ternovky považovať za mimoriadne významný doklad obchodných kontaktov a využívania rovnakého váhového systému v nadčiernomorskej aj severokaukazskej oblasti.

Obr. 2. Vasiljevka (Ukrajina). Hrob kovolejára katakombovej kultúry (podľa Kaiser/Plešivenko 2000).
Abb. 2. Vasiljevka (Ukraine). Grab eines Metallgießers der Katakombenkultur (nach Kaiser/Plešivenko 2000).

Hroby kováčov

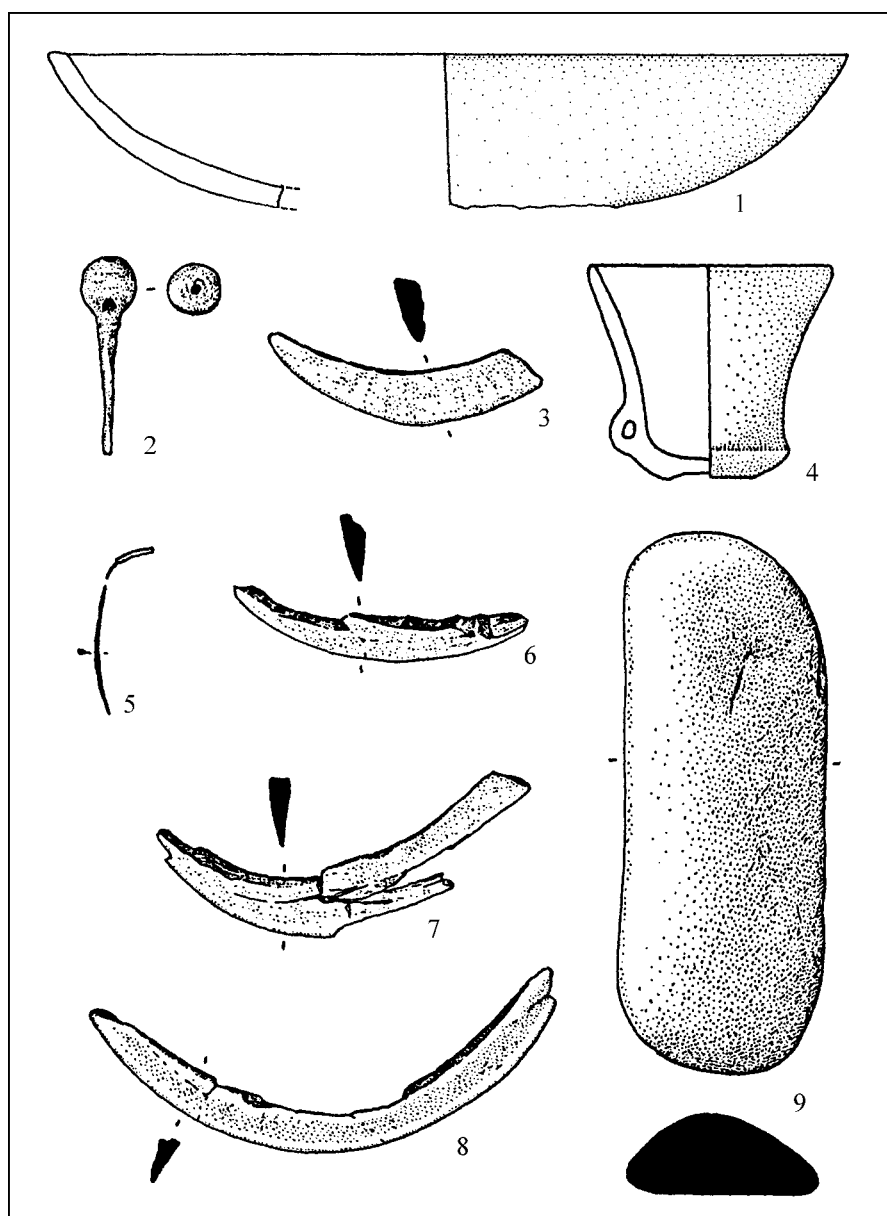
Ako už bolo uvedené vyššie, k charakteristickým predmetom inventáru hrobov kováčov patrili kamenné kladivá, nákovy a brúsky.

V oblasti strednej a západnej Európy evidujeme najstaršie hroby kováčov v kultúre so šnúrovou keramikou. V jej rámci možno spomenúť ako *pars pro toto* hrob 1 z Tešetíc, ktorý popri keramike obsahoval i kamenný hranatý sekeromlat, silexovú sekerku, zlomky kosteného nástroja a kamennú nákovu (Šebela 1999, tab. 108; 109; 206). Na nákovu sa mikroskopickou analýzou zistili zvyšky medi (za informáciu ďakujem dr. L. Šebelovi, CSc., z AÚ AVČR Brno), čo je z hľadiska skúmanej problematiky mimoriadne dôležité. Hroby kováčov sú oveľa početnejšie zastúpené v kultúre zvoncovitých pohárov, čo dokumentujú ich nálezy na Morave, v Čechách, vo východnom a južnom Nemecku, Holandsku a Anglicku (spolu 21 hrobov). K najpozoruhodnejším patrí hrob 9 z Künzing-Brucku v južnom Nemecku, v ktorom sa na jednom z kamenných kladív nachádzali stopy medi (25%) a zlata 75% (Bertemes/Schmoltz/Thiele 2000, 59). To potvrdzuje, podobne ako v prípade kladiva z Turovíc a nákovy z hrobu 1 kultúry zvoncovitých pohárov v Tešeticiach, využitie týchto kamenných nástrojov pri kováčskych prácach s meďou, resp. zlatom.

Prekvapujúca je takmer úplná absencia kováčskeho inventáru v hroboch prikarpatského epišnúrového kultúrneho komplexu. Nateraz ojedinelý nález predstavuje fragment kamenného mlatu so žľabom (silicifikovaný pieskovec) z hrobu 1 nitrianskej kultúry z pohrebiska v Čachticiach na západnom Slovensku (Bátora 1976, 22). Podobné mlaty so žľabom sa využívali pri príprave medenej suroviny na tavenie i pri jej dobývaní. Dobré to dokumentujú napr. početné nálezy mlatov v Španej doline na strednom Slovensku (Točík/Bublová 1985, 47-135). Hrob z Čachtíc, podobne ako i hrob zo Soesterbergu v Holandsku (Butler/van der Vaals 1967, obr. 16), možno s najväčšou pravdepodobnosťou zaradiť k hrobom metalurgov podieľajúcich sa na príprave suroviny na tavbu. Ešte prekvapujúcejší je málo početný výskyt hrobov kováčov v únětickej kultúre, ktorá - ako je známe, patrila v staršej dobe bronzovej k najrozsiahljším producentom kovovej industrie. Z nevelkého počtu hrobov kováčov únětickej kultúry možno uviesť symbolický hrob 1244 z Hrdlovky v severozápadných Čechách (Beneš 1998, obr. 1: 6) a tri hroby z pohrebiska v Jelšovciach na juhozápadnom Slovensku (obr. 3), datované do prechodného úněticko-maďarovského horizontu (hrob 1, symbolický hrob 2 a hrob 622; Bátora 2000, tab. 1: 1-13; 53: 1-9).

Hroby výrobcov štiepanej industrie, streliak a ratíšť šípov

K charakteristickému inventáru hrobov výrobcov štiepanej industrie, streliak a ratíšť šípov patria retušéry zhotovené z parohoviny, kamenné brúsky so žľabom, polotovary, hotové silexové artefakty a surovina. Tieto hroby sú v oblasti strednej a západnej Európy zastúpené v menšej miere ako v oblasti východnej Európy. K najstarším

Obr. 3. Jelšovce (Slovensko). Hrob 2 - symbolický hrob kováča maďarovskej kultúry (úněticko-maďarovská fáza).

Abb. 3. Jelšovce (Slowakei). Grab 2 - symbolisches Grab eines Schmiedes der Madarovce-Kultur (Aunjetitzer-Maďarovce-Phase).

patria hroby výrobcov silexových streliiek z obdobia kultúry so šnúrovou keramikou, čo dokladajú najmä ich nálezy v Malopoľsku (Koniusza, Mierzanowice, Żuków, Złota; Budziszewski/Tunia 2000, 103-111; Uzarowiczowa 1970, obr. 15; Marciniak 1960, 48-49, tab. IV; Krzak 1958, obr. 28; 29).

V nasledujúcej kultúre zvoncovitých pohárov evidujeme taktiež niekoľko takýchto hrobov. Na území Anglicka je to napr. primárny hrob z Chilboltonu (Kinnes 1994, obr. na s. 3, 5, 7), primárny hrob z West Overtonu, hrob z Green Low, hrob zo Smerril Moor a hrob z Mouse Low (Smith/Simpson 1966, obr. 3; 5). Z oblasti východného Nemecka sem možno zaradiť hrob zo Stedtenu (Matthias 1964, obr. 2) a z južného Poľska hrob zo Samborzca (Kamieńska/Kulczycka-Lecziejewiczowa 1970, obr. 12). Väčšinu spomenutých hrobov spája okrem uvedených artefaktov i výskyt medených dýk v ich inventári.

V nasledujúcom období staršej doby bronzovej sú hroby výrobcov silexových artefaktov, silexových streliiek a ratíšť šípov doložené iba v minimálnej miere.

V oblasti strednej Európy do tejto kategórie hrobov patrí hrob 17 na pohrebisku koštianskej kultúry v Košťanoch (*Bátora 1991*, obr. 9) a v nitrianskej kultúre na juhozápadnom Slovensku hroby 177 a 262 v Mýtnej Novej Vsi (*Bátora 1991*, obr. 32) a hrob 159 vo Výčapoch-Opatovciach (*Točík 1979*, 96; tab. XLI: 15-17). Z mladšieho úseku staršej doby bronzovej možno ku nim zaradiť žiarový hrob 72 z pohrebiska severopanónskej kultúry v Mosonyszentmiklós-Jánoskázapuszta v severozápadnom Maďarsku, ktorý popri kamennom otlákači obsahoval i brúsku so žľabom na brúsenie ratišť šípov (*Uszik 1963*, tab. 21: 1, 3).

V rámci hrobov patriacich výrobcom štiepanej industrie vo východnej Európe je najpočetnejšie doložená výroba streliek a ratišť šípov (*Smirnov 1983*, 167-169).

K najstarším hrobom patria hroby z obdobia jamovej kultúry a katakombovej kultúry (*Kulik 1996*, 50; *Šilov 1990*, 64, 65). Z nich je pozoruhodný hrob z Ordžonikidze, ktorého inventár má synkretický charakter, t.j. našli sa v ňom atribúty tak kovolejára (hlinená lyžica a dýza) ako i výrobcu silexových streliek (retušer z parohoviny, silexová surovina, hotové výrobky; obr. 4; *Kaiser 2003*, obr. 73). V stredodneperskej kultúre viaceré hroby tejto kategórie (napr. na pohrebisku v Chodosoviči v Gomelskej oblasti) obsahovali popri remeselníckych nástrojoch (kamenné podložky) a početných hotových výrobkoch (silexové strelky) i viaceré „prestížne“ artefakty, ako napr. kamenné sekeromlaty, kamenný guľovitý mlat, bronzové sekery, nákrčníky, a pod. (*Artemenko 1967*, tab. 6; obr. 46; 47 a 76), ktoré poukazujú na vysoké spoločenské postavenie pochovaných „remeselníkov“. Možno s najväčšou pravdepodobnosťou predpokladať, že ide o bývalých „majstrov-remeselníkov“, ktorí - podobne ako v katakombovej kultúre - si v hrovej výbave zachovali doklad svojej pôvodnej „profesie“ v podobe výrobných nástrojov (*Pustovalov 1990*, 98).

Hroby producentov kostených artefaktov a korálikov z kosti, parohoviny a perlete

Hroby producentov, resp. producentiek korálikov z kosti, parohoviny a perlete v strednej Európe obsahujú taktiež surovinu, polotovary ale i hotové výrobky. Z pohrebísk nitrianskej kultúry na juhozápadnom Slovensku je doteraz známych desať takýchto hrobov. K najreprezentatívnejším z nich patrí hrob 78 z Mýtnej Novej Vsi, v ktorom sa popri piatich hotových korálikoch našlo vyše 100 kusov ich polotovarov v rôznom štádiu opracovania, názorne dokumentujúcich technologický postup výroby od sekania masívnych kostí, resp. parohov, cez postupné obrusovanie, vŕtanie až k finálnym produktom (*Bátora 1991*, obr. 5). Okrem nitrianskej kultúry je výroba kostených a parohových korálikov doložená i v oblasti rozšírenia mierzanowickej kultúry v Malopoľsku, čo názorne dokumentuje hrob 30 na pohrebisku Swiniari Stare (*Kraussowie 1971*, tab. II).

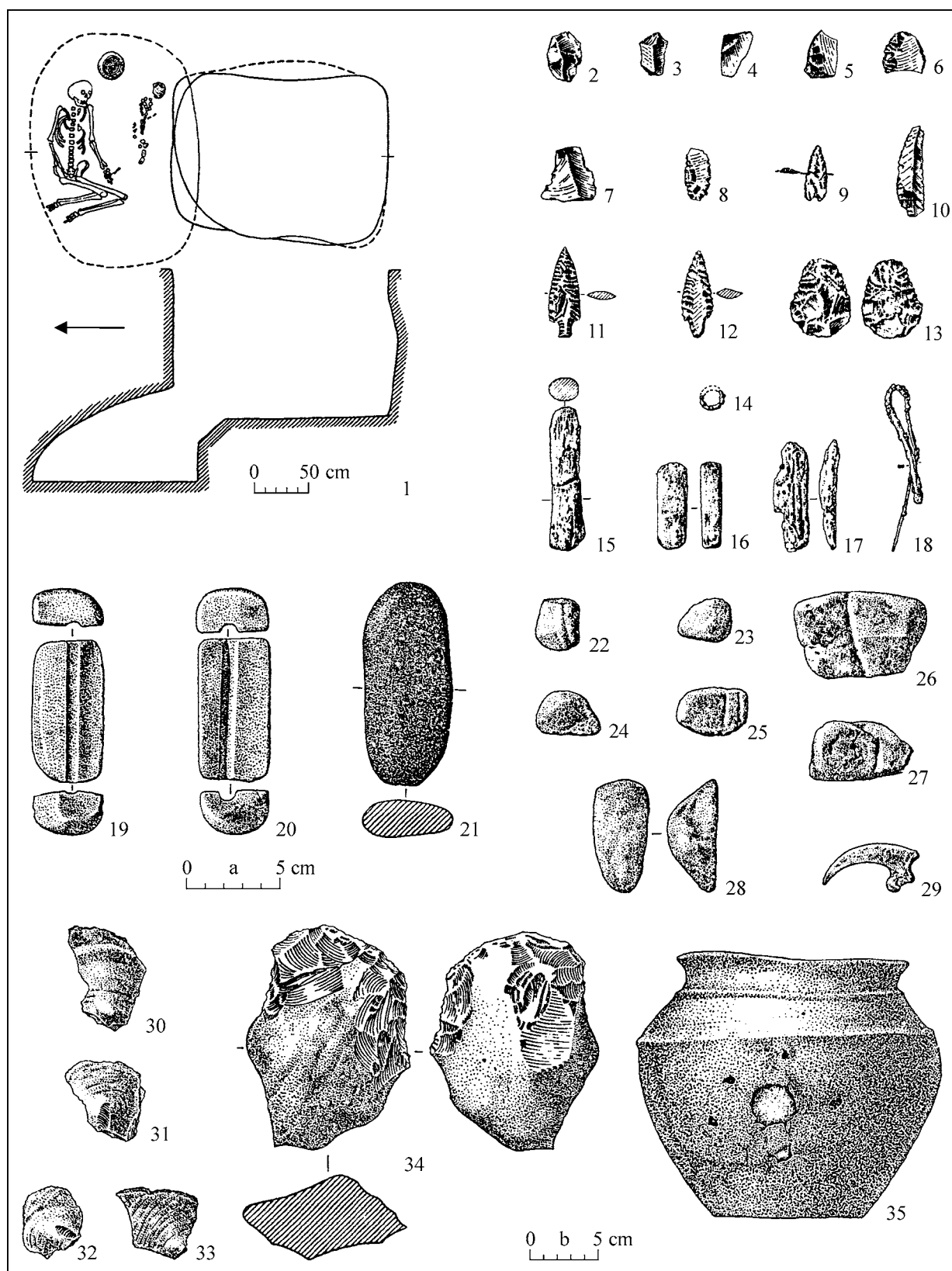
Antropologické analýzy ukázali, že vo všetkých prípadoch boli v hrobch s polotovarmi korálikov pochované dospelé ženy vo veku adultus-maturus. Výnimkou je iba hrob 589 z Mýtnej Novej Vsi, v ktorom bol pochovaný muž. Napriek tomu možno oprávnenne predpokladať, že koráliky z kosti a parohoviny vyrábali najmä ženy. Počet hrobov s polotovarmi sa na spomínaných pohrebiskách pohyboval od jedného po tri hroby. Najčastejšie sa vyskytovali dva hroby. Je otáznne, do akej miery je tento počet odrazom skutočného počtu producentiek korálikov v danej komunite. Enormne vysoký počet hotových korálikov poukazuje skôr na ich početnejšie zastúpenie v rámci jednotlivých komunit.

Výroba korálikov z perlete je doložená opätovne iba v hrobch žien. Svedčia o nej početné polotovary i hotové výrobky v hrobch koštianskej kultúry na východnom Slovensku (*Bátora 2002*, obr. 28). Možno taktiež predpokladať, že ide o hroby producentiek.

Hroby pradiarov a tkáčov

K najcharakteristickejšim predmetom v inventári týchto hrobov patria popri praslenoch aj kostené hrebene, resp. kostené hroty, veľmi podobné šidlám, ktoré boli v hrobch uložené pravidelne vedľa seba. Vo východnej Európe sa v rámci katakombovej kultúry zistili v štyroch prípadoch (Barvinovka, Govorucha, Jurievka, Pivdennij Buz; *Pislarij 1982*, 72; 73; obr. 1-3; *Pustovalov 1994*, 97). V susednej fat'janovskej kultúre sa vyskytli v niekoľkých hrobch na Volosovo-Danilovskom pohrebisku (*Krajnov 1972*, 155) a na pohrebisku Balanovo (*Bader 1963*, 114, 115; obr. 46-48). V nasledujúcej zrubovej kultúre je registrovaných desať hrobov s pradiarsko-tkáčskym inventárom (*Usačuk/Litvinenko 1999*, 205-207). Ako je známe, hrebene mali významnú funkciu i ako toaletné, ceremoniálne a sakrálné predmety (*van den Boom 2001*, 186). Vychádzajúc z veľkosti hrotov, celkového zhotovenia a umiestnenia hrebeňov v hrobch je pravdepodobnejšie ich praktické využitie vo forme pracovných nástrojov.

Ojedinelý v rámci strednej a západnej Európy je symbolický hrob tkáča (objekt 1245) z Hrdlovky v severozápadných Čechách, ktorý obsahoval 45 kusov hlinených tkáčskych závaží a časti ďalších minimálne 11 exemplárov, 473 zlomkov keramiky, zlomky prepálených kostí domácich zvierat (hovädzieho dobytku, svine, ovce alebo kozy) a kosti jeleňa (*Bátora 2002*, obr. 30). Podľa J. Beneša tkáčske závažia reprezentujú kompletný súbor jedného tkáčskeho stavu (*Beneš 1998*, 133).

Obr. 4. Ordžonikidze (Ukrajina). Hrob výrobcu sílexových streliiek a ratišť šípov z obdobia neskorej fázy katakombovej kultúry (podľa Kaiser 2003).

Abb. 4. Ordzonikidze (Ukraine). Grab eines Herstellers von Sílexpfeilen und Sílexschäften aus dem Zeitabschnitt der Spätphase der Katakombenkultur (nach Kaiser 2003).

Hroby garbiarov

Ku hrobom garbiarov možno zaradiť hrob 507 z pohrebiska nitrianskej kultúry v Mýtnej Novej Vsi na juhozápadnom Slovensku. V hrobe muža vo veku maturus I sa pri ľavej panvovej kosti nachádzala skupina kostených predmetov (pôvodne zrejme uložená vo vrecku z organickej hmoty), pozostávajúca z troch škrabadiel nožovitého tvaru, zhotovených z plochých zvieracích kostí, a kosteného šidla (Bátora 2002, obr. 31). Nožovité škrabadlá možno považovať za nástroje slúžiace na sťahovanie koží zvierat a na následné odstraňovanie tukovej vrstvy z nich.

Vo východnej Európe k najstarším patria hroby garbiarov datované do obdobia jamovej kultúry (Veliká Belozerka a Augustinovka v Záporožskej oblasti, Zimogorje v Doneckej oblasti a Suvorovskaja v Stavropolskom kraji; Berezanskaja/Ljaško 1989, 24).

VYHODNOTENIE

Dôležitou otázkou je otázka spoločenského postavenia pochovaných jedincov rôznych „profesií“ v jednotlivých kultúrach skúmaného obdobia. Ukazuje sa, že v rámci vtedajšej spoločenskej stratifikácie nepatrili iba do jednej spoločenskej vrstvy. Možno predpokladať, že časť z nich, najmä metalurgovia (kovolejáři-kováči) a výrobcovia streliiek a ratišť šípov, patrili k vtedajšej najvyššej spoločenskej vrstve. Ďalšia, prevažná časť, ako napr. pradiari a tkáči, garbiari a výrobcovia kostených predmetov a korálikov, patrili skôr do skupiny zámožnejšieho radového obyvateľstva. Napriek určitým náznakom sa v rámci strednej a západnej Európy v období záveru eneolitu a v staršej dobe bronzovej nepodarilo nateraz preukázateľne doložiť „profesionálnu“ teritoriálnu diferenciáciu tak, ako bola zistená v rámci katakombovej kultúry vo východnej Európe.

Porovnanie hrobov kovolejárův ukázalo, že kým v strednej a západnej Európe sú v týchto hrobách dôsledne pochovaní iba muži, čo sa potvrdilo i v prípade žiarových hrobov (napr. Környe-Fácánykert, hrob severopanónskej kultúry), v oblasti východnej Európy sa stretávame u tejto kategórie hrobov i s hrobom chlapca vo veku 12-13,5 roka (Peršin, hrob jamovej kultúry) a ženy vo veku 18-20 rokov (Aksaj, hrob katakombovej kultúry). Je otázne, či kovolejársky inventár týchto hrobov iba demonštruje spoločenskú príslušnosť pochovaného chlapca a nedospeléj ženy k vrstve kovolejárův alebo skutočne poukazuje na to, že v tejto geografickej oblasti metalurgická činnosť nebola iba doménou dospelých mužov. E. N. Černych, S. V. Kuzminych, E. Ju. Lebedev a V. Ju. Luňkov pripúšťajú, že chlapec z hrobu v Peršine sa mohol krátko pred svojou smrťou podrobiť profesionálnej iniciácii (Černych et al. 2000, 70).

V súvislosti s vyššie diskutovanými problémami vystupuje do popredia otázka, prečo v kultúrach západnej, ale najmä strednej Európy nie je známy väčší počet hrobov kovolejárův, teda počet lepšie zodpovedajúci úrovni rozvoja metalurgie, ktorá - ako ukazuje výskum sídlisk i pohrebísk - dosahovala mimoriadne vysoký stupeň rozvoja. Podobná otázka bola diskutovaná ruskými a ukrajinskými kolegami už v 70-tych rokoch 20. storočia. Podľa V. S. Bočkareva bol v niektorých kultúrach zvyk pochovávať zomrelých „remeselníkov“ s ich výrobnými nástrojmi a v iných nie (Bočkarev 1975; 1978; 1980). Analogicky by bolo možné uvažovať i v prípade kultúr rozšírených v strednej a západnej Európe. Z predchádzajúceho však vieme, že hroby iných „remeselníkov“ sa v tejto oblasti vyskytujú takmer v každej kultúre, čo uvedený názor plne nepotvrďuje. Dokumentujú to najmä hroby kováčov i hroby výrobcův sílexových streliiek a ratišť do šípov.

Literatúra

- Artemenko 1967 - I. I. Artemenko: Plemena verchnego i srednego Podneprovja v epochu bronzы. Moskva 1967.
Bader 1963 - O. N. Bader: Balanovskij mogilnik. Moskva 1963.
Bándi/Nemeskéri 1971 - G. Bándi/J. Nemeskéri: Das bronzezeitliche Brandgräberfeld von Környe-Fácánkert. Alba Regia 11, 1970 (1971), 7-34.
Bátora 1976 - J. Bátora: Záchranný výskum na pohrebisku zo staršej doby bronzovej v Čachticiach. AVANS 1975, 1976, 21-23.
Bátora 1991 - J. Bátora: The Reflection of Economy and Social Structure in the Cemeteries of the Chlopice-Veselé and Nitra Cultures. Slov. Arch. 39, 1991, 92-142.
Bátora 2000 - J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. Teil 1 u. 2. Kiel 2000.
Bátora 2002 - J. Bátora: Contribution to the problem of „craftsmen“ graves at the end of eneolithic and in the early bronze age in central, western and eastern Europe. Slov. Arch. 50, 2002, 179-228.

- Beneš 1998* - J. Beneš: Tier- oder Handwerkerbestattungen? Ein Beispiel zweier Aunjetitzer Objekte in Hrdlovka (Nordwestböhmen). In: Archäol.-Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- u. Südböhmen. 7. Treffen. Rahden/Westfalen 1998, 130-134.
- Berezanskaja 1980* - S. S. Berezanskaja: Pervye mastera - metallurgi na territorii Ukrainy. In: Pervobytnaja archeologija - poiski i nachodki. Kiev 1980, 243-256.
- Berezanskaja/Kravec 1989* - S. S. Berezanskaja/D. P. Kravec: O metallurgičeskom remesle plemen doneckoj katakombnoj kultury. In: Pervobytnaja archeologija. Kiev 1989, 156-179.
- Berezanskaja/Ljaško 1989* - S. S. Berezanskaja/S. M. Ljaško: Vivčennja remesla za vorobničimi kompleksami z pamjatok doby bronz. Archeologija 3, 1989, 18-30.
- Bertemes/Schmoltz/Thiele 2000* - F. Bertemes/K. Schmoltz/W.-R. Thiele: Das Metallurgengrab 9 des Gräberfeldes der Glockenbecherkultur von Künzing, Lkr. Deggendorf. In: Arch. Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen 9. Treffen. Rahden/Westfalen 2000, 53-60.
- Bočkarjev 1975* - V. S. Bočkarjev: Pogrebenija litejščikov epoki bronz. In: 150 let Odesskomu archeologičeskomu muzeju. AN SSSR. Tezisy dokladov. Odessa 1975, 55-57.
- Bočkarjev 1978* - V. S. Bočkarjev: Pogrebenija litejščikov epoki bronz (metodologičeskij peresmotr). In: Problemy archeologii. 2. Sbornik statej v pamjať profesora M. I. Artamonova. Leningrad 1978, 48-53.
- Bočkarjev 1980* - V. S. Bočkarjev: Hroby kovoliticů doby bronzové. In: J. Malina: Archeologie včera a dnes aneb Mají archeologové šedé hmoty více za nechty než za ušima? 2. České Budejovice 1980, 103-110.
- Bóna 1975* - I. Bóna: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstliche Beziehungen. Budapest 1975.
- Böhm 1932* - J. Böhm: Příspěvky k moravské prehistorii. Časopis Vlasteneckého Spolku Mús. Olomouc 41-42, rok 1929 (1932), 139-152.
- Budziszewski/Tunia 2000* - J. Budziszewski/K. Tunia: A Grave of the Corded Ware Culture Arrowheads Producer in Koniusza, Southern Poland. Revisited. In: S. Kadrow (ed.): A Turning of Ages. Jubilee Book Dedicated to Professor Jan Machnik on His 70th Anniversary. Kraków 2000, 101-135.
- Butler/van der Waals 1967* - J. J. Butler/J. J. van der Waals: Bell Beakers and Early Metal-working in the Netherlands. Paleohistoria 12, 1966 (1967), 41-139.
- Černych et al. 2000* - E. N. Černych/S. V. Kuzminych/E. Ju. Lebedeva/V. Ju. Luňkov: Issledovanie kurgannogo mogilnika u s. Peršin. In: Archeologičeskie pamjatniki Orenburžja, 4. Orenburg 2000, 63-78.
- Gej 1986* - A. N. Gej: Pogrebenie litejščika novotitorovskoj kultury iz Nižnego Prikubaňja. In: Archeologičeskie odkrytija na novostrojках 1. Moskva 1986, 13-32.
- Chalikov/Lebedinskaja/Gerasimova 1966* - A. Ch. Chalikov/G. V. Lebedinskaja/M. M. Gerasimova: Pepkinskij kurgan (abaševskij čelovek). Joškar-Ola 1966.
- Kaiser 2003* - E. Kaiser: Studien zur Katakombengrabkultur zwischen Dnepr und Prut. Archäologie in Eurasien 14, Mainz am Rhein 2003.
- Kaiser/Plešivenko 2000* - E. Kaiser/A. G. Plešivenko: Die bronzezeitlichen Grabsitten im unteren Dneprgebiet. Euroasia Antiqua 6, 2000, 125-208.
- Kamieńska/Kulczycka-Leciejewiczowa 1970* - J. Kamieńska/A. Kulczycka-Leciejewiczowa: The Neolithic and Early Bronze Age Settlement at Samborzec in the Samdomierz District. Arch. Polona 12. Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, 223-246.
- Kinnes 1994* - I. A. Kinnes: British Bronze Age Metalwork A 17-30 Beaker and Early Bronze Age Grave Groups. London 1994.
- Kločko 1995* - V. I. Kločko: The Metallurgy of the Pastoral Societies in the Light of Copper and Bronze Processing in the Northern Pontic Steppe - Forest Steppe Pastoral Populations: 4500-2350 BC. Baltic-Pontic Studies 2, 1994 (1995), 135-166.
- Kovaleva 1988* - I. F. Kovaleva: Kul'turnye komplekxy tak nazyvaemykh dlinnych kurganov epochi bronz. In: Archeologičeskie pamjatniki Podneprovja v sisteme drevnostej vostočnoj Evropy. Dnepropetrovsk 1988, 20-33.
- Kovaleva et al. 1977* - I. F. Kovaleva/S. S. Volkovoj/Z. P. Marina/V. A. Lichčev/V. A. Popcov: Issledovanija kurgannykh mogilnikov v stepnom meždurečje rek Oreli i Samary. In: Kurgannye drevnosti stepnogo Podneprovja III-I tys. do n. e. Dnepropetrovsk 1977, 8-113.
- Krajnov 1972* - D. A. Krajnov: Drevnejšaja istorija Volgo-Okskogo meždurečja Fat'janovskaja kultura II tysjačelietie do n. e. Moskva 1972.
- Kaussowie 1971* - J. a A. Kraussowie: Cmentarzysko kultury mierzanowickiej w Świniarach Starych, pow. Sandomierz. Mat. Arch. 12, 1971, 109-131.
- Krzak 1958* - Z. Krzak: Cmentarzysko kultury zlockiej na stanowisku „Grodzisko II“ we wsi Złota, pow. Sandomierz. Arch. Polski 2, 1958, 329-388.

- Kubišev/Černjakov 1985* - A. I. Kubišev/I. T. Černjakov: K probleme suščestvovanija vesovoj sistemy u plemjan bronzovogo veka stepej vostočnoj Evropy (na materialach pogrebenija litejščika katakombnoj kul'tury). Sovetskaja Arch. 1985, 39-54.
- Kulik 1996* - S. Ju. Kulik: Nabor instrumentarija mastera-lučnika iz nižnedonskogo pogrebal'nogo kompleksa. In: Severo-vostočnoe Priazovje v sisteme evrazijskich drevnostej 1. Doneck 1996, 49-51.
- Marciniak 1960* - J. Marciniak: Materiały neolityczne z Żukowa, pow. Sandomierz. Mat. Arch. 2, 1960, 43-56.
- Matthias 1964* - W. Matthias: Ein reichsausgestattetes Grab der Glockenbecherkultur bei Stedten, Kr. Eisleben. Ausgr. u. Funde 9, 1964, 19-22.
- Müller 1982* - D. Müller: Die späte Aunjetitzer Kultur des Saalegebietes im Spannungsfeld des Südostens Europas. Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch. 65, 1982, 107-127.
- Nečitajlo 1991* - A. L. Nečitajlo: Svjazi naselenija stepnoj Ukrainy i severnogo Kavkaza v epochu bronzы. Kiev 1991.
- Olexa 1987* - L. Olexa: Gräber von Metallgießern in Nižná Myšľa. Arch. Rozhledy 39, 1987, 255-275.
- Pislarij 1982* - I. O. Pislarij: Pro tkactvo v doby midi-bronzi ta rannogo zaliza. Archeologija 1982, 70-81.
- Procházková 2001* - P. Procházková: Hrob kovolitce z Luděřova. The Grave of a Metal-Caster from Luděřov. In: Archeologické zrcadlení. Olomouc 2001, 26-27.
- Pustovalov 1990* - S. Ž. Pustovalov: Ob obščestvennom položenii katakombnych masterov-remeslennikov. In: Problemy issledovanija pamjatnikov archeologii Severnogo Donca. Lugansk 1990, 97-99.
- Pustovalov 1995* - S. Ž. Pustovalov: Ecomomy and Social Organisation of Northern Pontic Steppe - Forest-Steppe Pastoral Populations: 2750-2000 BC/Catacomb Culture. Baltic Pontic 2, 1994 (1995), 86-134.
- RuttKayová 1996* - J. RuttKayová: Archeologický výskum v Nitre na Kupeckej ulici. Arch. Rozhledy 48, 1996, 139-141.
- Smirnov 1983* - Ju. A. Smirnov: Pogrebenija masterov izgotovitelej drevkov i kremnevych nakonečnikov strel. In: Drevnosti Dona. Materialy rabot donskoj ekspedicii. Moskva 1983, 164-187.
- Smith/Simpson 1966* - I. F. Smith/D. D. Simpson: Excavation of a Round Barrow at Overton Hill, North Wilshire. Proc. Prehist. Soc. 32, 1966, 122-141.
- Šebela 1999* - L. Šebela: The Corded Ware Culture in Moravia and in the Adjacent Part of Silesia (Catalogue). Brno 1999.
- Ju. Šilov 1990* - Ju. A. Šilov: Pogrebenija masterov načala-serediny II. Tys. do n. e. v kurgane u s. Kairy: Obrjady i mify. In: Problemy pervobytnoj archeologii Severnogo Pričernomorja. Cherson 1990, 64-66.
- V. Šilov 1959* - V. P. Šilov: Dva pogrebenija litejščikov-metalurgov. Soob. Gosud. Ermitaža 16, 1959, 41-45.
- Točík 1979* - A. Točík: Výčapy-Opatovce a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Nitra 1979.
- Točík/Bublová 1985* - A. Točík/H. Bublová: Príspevok k výskumu zaniknutej ťažby medi na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 21, 1985, 47-135.
- Usačuk/Litvinenko 1999* - A. N. Usačuk/R. A. Litvinenko: Orudija prjadenija i tkačestva v pamjatnikach srubnoj obščnosti. In: Tekstil' epoki bronzы evrazijskich stepej. Moskva 1999, 204-216.
- Uzoki 1963* - A. Uzoki: Bronzkori temetö Mosonszentmiklós-Jánosházapusztán. Arrabona 5, 1963, 5-89.
- Uzarowiczowa 1970* - A. Uzarowiczowa: Groby kultury ceramiki sznurowej z cmentarzyska wielokulturowego w Mierzanowicach, pow. Opatów. Wiadomości Arch. 35, 1970, 201-234.
- van den Boom 2001* - H. van den Boom: Zur symbolischen Bedeutung des Kammes in der Vorgeschichte. In: C. Dobiat/K. Leidorf (Hrsg.): Archäologisches Zellwerk. Festschr. für Helmut Roth zum 60. Geburtstag. Internationale Archäol. Studia Honoraria 16. Rahden/Westfalen 2001, 181-196.
- Vlaskin 1999* - N. M. Vlaskin: Pogrebenije „metallurga“ epoki srednej bronzы. Donskaja archeologia 2 (3), 1999, 65-68.

Prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
e-mail: jozef.batora@savba.sk

GRABINVENTAR DER GRÄBERFELDER AUS DER FRÜHBRONZEZEIT ALS EIN INDIKATOR „DER BESCHÄFTIGUNG“ UND DER SOZIALEN STELLUNG DER BESTATTETEN

Zusammenfassung

Auf den Gräberfeldern und Hügelgräbern aus dem Zeitabschnitt des Endes des Äneolithikums und aus der älteren Bronzezeit treffen wir in Mittel-, West- und Osteuropa auf Gräber, die durch ihre Ausstattung von anderen Gräbern abweichen. Es handelt sich um eine Ausstattung, die gewöhnlich aus Produktionswerkzeugen, Halbfabrikaten, Rohstoffen, wie auch fertigen Erzeugnissen besteht. Solche Funde ermöglichen es, diese Gräber für jene der mit Produktionswerkzeugen bestatteten „Handwerker“ zu halten, welche sie während ihres Lebens bei der Produktion der einzelnen Arten von Artefakten benützten. Eine am ausgeprägtesten dokumentierte Gruppe zwischen den untersuchten Gräbern bilden die Gräber von Individuen, die sich mit der Produktion der Eisenartefakte befassen (Metallgießer und Schmiede) (Abb. 1-3). Die Gräber mit dem Metallgießerinventar überwiegen ausgeprägt in Osteuropa, wo wir sie ca. 50 evidieren, während in Mittel- und Westeuropa von ihnen bis jetzt 32 bekannt sind, in Osteuropa etwa über 30 Gräber. Ferner wurden in einer größeren Anzahl die Gräber von den Herstellern der Spaltindustrie, Pfeilspitzen und Pfeilschäften (Abb. 4) und die Gräber von Herstellern, resp. Herstellerinnen von Perlen aus Knochen, Geweih und Perlmutt identifiziert. Nur im kleinen Ausmaß sind die Gräber von Spinnern, Webern und Gerbern bekannt. Ein Teil der Gräber ermöglichte durch ihre Gestaltung nebst der Identifizierung der „Profession“, bzw. der Beschäftigung auch die gesellschaftliche Stellung der Bestatteten in der gegebenen Kommunität näher zu bestimmen. Es zeigt sich, dass vor allem die Metallurgen (Metallgießer - Schmiede) und die Hersteller von Pfeilspitzen und Pfeilschäften zur damaligen höchsten Gesellschaftsschicht gehörten. Ein weiterer, überwiegender Teil, wie es z. B. die Weber, Gerbern und die Hersteller von Perlen waren, weist darauf hin, dass sie eher in die Gruppe der vermögenden Gesellschaftsschicht gehörten.

POHŘEBIŠTĚ ZE STARŠÍ DOBY BRONZOVÉ V PRAZE 9 - MIŠKOVICÍCH ABSTRAKT

Michal Ernée

Čechy, Praha, pohřebiště, starší doba bronzová, únětická kultura, předběžná zpráva.

Bohemia, Prague, burial ground, Early Bronze Age, Únětice culture, preliminary report.

Archeologický výzkum v Praze 9 - Miškovicích probíhá na ploše cca 10 ha soustavně od roku 1998. Od té doby bylo prozkoumáno celkem 42 kostrových hrobů únětické kultury starší doby bronzové. Hroby byly zjištěny v několika skupinách - po 2, 3, 4, 5 a 25 hrobech. Pohřbení jedinci všech věkových kategorií (infans II - senilis) i pohlaví (12x žena, 3x muž, zbytek neurčitelné) leželi na pravém boku, hlavou k jihu a obličejem k východu. Uloženi byli v hrobových jamách různých velikostí (až 228x136 cm) a hloubek (až 110 cm), a to na holém dně, v dřevěných rakvích či jiných schránkách, pod kamenným závalem nebo ve „zděných“ kamenných hrobkách, sestavených z různých druhů kamene (bulizník, pískovec). K pohřební výbavě náleží kromě nádob a zvířecích kostí také 3 mořské mušle, téměř 90 bronzových předmětů (mj. sekera, dláto, dýky, jehlice, spirálky, náušnice) a více než 90 jantarových korálů. Zajímavé je zjištění, učiněné na základě fosfátové analýzy vzorků z den více než 20 hrobových jam, že nebožtíci nebyli v mnoha případech do hrobových jam ukládáni celí, ale pohřbívány byly jen kosti (bez měkkých tkání), ovšem s milodary (bronzové předměty a jantarové korále).

Mgr. Michal Ernée
Archeologický ústav AVČR
Letenská 4
CZ-118 01 Praha 1
e-mail: ernee@arup.cas.cz

GRÄBERFELD AUS DER ÄLTEREN BRONZEZEIT IN PRAG 9 - MIŠKOVICE

Abstrakt

Die archäologische Erforschung in Prag 9 - Miškovice verläuft systematisch auf einer Fläche von ca. 10 ha bereits seit dem J. 1998. Seither wurden insgesamt 42 Körpergräber der Aunjetitzer Kultur aus der älteren Bronzezeit untersucht. Festgestellt wurden Gräber in mehreren Gruppen je - 2, 3, 4, 5 und 25 Gräber. Die bestatteten Individuen aller Alterskategorien (Infans II - Senilis) und Geschlechtes (12x eine Frau, 3x ein Mann, der Rest unbestimmbar) lagen an der rechten Seite, mit dem Kopf nach Süden und dem Gesicht nach Osten gerichtet. Sie waren in verschieden großen Grabgruben (sogar 228x136 cm), verschiedenen Tiefen (sogar 110 cm), frei auf dem Boden, in Holzsärgen oder anderen Behältern, unter einer Steinbedeckung oder in „gemauerten“ Steingrüften, zusammen gestellt aus verschiedenen Steinarten (Kieselschiefer, Sandstein), untergebracht. Zur Bestattungsausstattung gehörten außer Gefäßen und Tierknochen auch drei Meermuscheln, beinahe 90 Bronzegegenstände (z. B. eine Axt, ein Meisel, Dolche, Nadeln, Spiralen, Ohrringe) und mehr als 90 Bernsteinperlen. Auf Grundlage der Phosphat-Analyse der Proben aus mehr als 20 Grabgruben ist die Feststellung interessant, dass die Verstorbenen in vielen Fällen nicht gänzlich in die Grabgruben gelegt wurden, sondern nur ihre Knochen (ohne die Weichteile), allerdings mit Beigaben (Bronzegegenstände und Bernsteinperlen) .

K SOCIÁLNÍ STRUKTUŘE POHŘEBIŠŤ V MLADŠÍ DOBĚ BRONZOVÉ NA MORAVĚ

ABSTRAKT

Klára Šabatová

Morava, pohřebiště, mladší doba bronzová, sociální struktura.

Moravia, burial grounds, Late Bronze Age, social structure.

Společenské špičky mladší doby bronzové, včetně okruhu lužických popelnicových polí, jsou zpravidla archeologicky identifikovány znaky, jako jsou zbraně, nadstandardní konstrukce hrobu nebo součásti koňského postroje (Kytlicová 1988, 342, 361; Novotná 2004, 498). Cílení archeologického zájmu na nejbohatší hroby ale způsobuje zúžené vnímání sociální struktury. Mezi symboly společenského postavení v závislosti na významu konkrétní komunity náležely i předměty méně honosné. Na pohřebišti lužické fáze kultury lužických popelnicových polí v Přáslavicích (okr. Olomouc; Šabatová/Vitula 2002) byl nejbohatším hrobem mužský hrob H33, který z identifikovatelného bronzového inventáře obsahoval velké množství rombových pukliček k ozdobě opasku nebo oděvu. Jejich umístění z hlediska sociálního statutu není rozhodující, často se podobné ozdoby interpretují i v souvislosti s koňským postrojem. Garnitury bronzů z ženských hrobů jsou na přáslavickém pohřebišti chudé, jen v jednom případě byla v ženském hrobě nalezena dvojice náramků a ozdobný knoflík (H23). Přijmeme-li hypotézu, že párové ozdoby paží a nohou představují prvek zejména ženský (Blajer 1996, 104), můžeme k ženským hrobům s bronzou zařadit i další hrob (H21) s dvojicí náramků. I při zdrženlivém postoji k vypovídací schopnosti archeologických pramenů, můžeme takto vybavené jedince považovat za významné pro danou komunitu. Jejich význam pro vnější svět je závislý na míře samostatnosti, kterou komunitě přiznáme.

L i t e r a t u r a

Blajer 1996 - W. Blajer: Prinzessinnen und Schmiede. In: Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Eurpie Środkowej. Księga jubileuszowa poświęcona Markowi Gedlowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. Kraków 1996, 83-110.

Kytlicová 1988 - O. Kytlicová: K sociální struktuře kultury popelnicových polí. Pam. Arch. 2, 1988, 342-389.

Novotná 2004 - M. Novotná: K elitám období starších popelnicových polí na Slovensku. In: K počtu Vladimíru Podborskému. Brno 2004, 497-506.

Šabatová/Vitula 2002 - K. Šabatová/P. Vitula: Přáslavice. Díly pod dědinou, Kousky a Kukličky II. Pohřebiště a sídliště z doby bronzové (katalog). Archaeologiae regionalis fontes 4. Olomouc 2002.

Mgr. Klára Šabatová
Ústav archeologie a muzeologie
Masarykova univerzita v Brně
Arna Nováka 1
CZ-602 00 Brno
e-mail: sabatova@phil.muni.cz

ZUR SOZIALEN STRUKTUR DER GRÄBERFELDER IN MÄHREN IN DER JÜNGEREN BRONZEZEIT

Abstrakt

Die gesellschaftlichen Spitzen der jüngeren Bronzezeit, einbezogen den Bereich der Lausitzer Urnenfelder, sind in der Regel archäologisch durch Waffen, überstandardmäßige Grabkonstruktionen oder Bestandteile des Pferdegeschirrs identifiziert (Kytlicová 1988, 342, 361; Novotná 2004, 498). Das gezielte archäologische Interesse an die reichsten Gräber verursacht aber eine verengte Wahrnehmung der sozialen Struktur. Zu den Symbolen der gesellschaftlichen Stellung in Abhängigkeit von der Bedeutung konkreter Gemeinschaften gehörten auch weniger prunkvolle Gegenstände. Auf dem Gräberfeld der Lausitzer Phase der Kultur der Lausitzer Urnenfelder in Přáslavice (Bez. Olomouc; Šabatová/Vitula 2002) stellte das reichste Grab eines Mannes Nr. 33 dar, das vom identifizierbaren Bronzeinventar eine große Menge rhombischer Buckel zur Gürtelzier oder für die Kleidung enthielt. Ihre Unterbringung vom Gesichtspunkt des sozialen Status ist nicht ausschlaggebend, häufig interpretiert man ähnlichen Zierrat auch im Zusammenhang mit dem Pferdegeschirr. Bronzegarnituren aus Frauengräbern sind auf dem Přáslavice-Gräberfeld ärmlich, nur in einem einzigen Falle fand man in einem Frauengrab ein Armringpaar und einen Zierknopf (G 23). Nehmen wir die Hypothese an, dass die paarweise gefundenen Zierrate des Armes und der Beine vor allem ein Element der Frauen darstellen (Blajer 1996, 104), können wir zu Frauengräbern mit Bronzen auch ein weiteres Grab (G 21) mit einem Armringpaar reihen. Auch bei zurückhaltender Position zur Aussagefähigkeit der archäologischen Quellen, können wir derart ausgestattete Individuen als bedeutsame Personen der gegebenen Gemeinschaft betrachten. Ihre Bedeutung für die Außenwelt hängt vom Ausmaß der Selbständigkeit ab, die wir der Gemeinschaft zuschreiben.

VÝBAVA ŽIAROVÝCH HROBOV V MLADŠEJ A NESKOREJ DOBE BRONZOVEJ ABSTRAKT

Rudolf Kujovský

Západné Slovensko, mladšia a neskorá doba bronzová, kultúry popolnicových polí, žiarové hroby.

Western Slovakia, Late and Final Bronze Age, urnfield cultures, cremation graves.

Smrť má dôležité miesto v živote jednotlivca i spoločnosti od začiatku vývoja človeka. Ľudia odmietali definitívnosť zániku, pretože táto predstava je príliš bolestivá. Predstavovali si pokračovanie existencie svojich zomrelých v ďalšom svete, možno trochu v pozmenenej forme. Pri vykresľovaní tohto ďalšieho, posmrtného sveta a ďalšieho života zomrelých ľudia vždy vychádzali zo základu, ktorí poznali. Teda zo sveta v ktorom žili. Z tejto skutočnosti vyplýva mimoriadne vysoká informačná hodnota hrobov a pohrebísk o živote, štruktúre, hospodárskej úrovni atď. pravekých societ. Pretože pozostali sa pohrebnými obradmi, úpravou hrobu a tzv. milodarmi postarali o to, aby mŕtvy v ďalšom živote mal potrebné vybavenie a mohol zaujať náležité spoločenské postavenie primerané postaveniu, ktoré zaujímal v reálnom svete. Sociálne rozvrstvenie spoločnosti mladšej a neskej doby bronzovej sa prejavilo v úprave hrobov a početnosti alebo exkluzivite jednotlivých komponentov hrovej výbavy. V tejto dobe sa v oblasti lužických a stredodunajských popolnicových polí na Slovensku stretávame s výrazným fenoménom a tým je budovanie mohýl nad niektorými hrobmi. V obidvoch oblastiach vychádza budovanie mohýl z pôvodných stredobronzových tradícií mohylových kultúr. V prostredí čakanskej a velatickej kultúry je existencia veľkých mohýl dokladom o výraznom sociálnom rozvrstvení spoločnosti, o existencii nadradenej vrstvy vodcov, ktorí ideovým, fyzickým a ekonomickým tlakom donútili spoločnosť, aby takéto veľké stavby postavila. Aj v lužickom prostredí Slovenska výskyt mohýl dokladá sociálne rozvrstvenie spoločnosti, ale zároveň dokladá inú štruktúru tejto society. Nie len tým, že mohyly nemajú také rozmery, ale predovšetkým tým, že lužické mohyly od počiatku tvoria organickú súčasť pohrebísk. Skladba inventára a jeho početnosť v hrobách nevykazuje, najmä v mladších obdobiach, výraznejšie rozdiely medzi hrobmi pod mohylou respektíve v mladšom období kamenným príkrovom a niektorými plochými hrobmi. Významnejšie spoločenské postavenie pochovaného respektíve pochovaných vyznačuje predovšetkým samotná mohyla. Do hrobov sa samozrejme vkladali len predmety, ktoré kult vyžadoval, alebo ich nezakazoval. Predovšetkým keramika, ktorá pri žiarovom pohrebnom ríte prebrala tiež obvykle funkciu schránky pozostatkov zomrelého (okrem jamkových a jamových hrobov). Ďalšou výbavou hrobu boli bronzové šperky, zriedkavejšie nástroj alebo zbraň a pod. Vybavenie žiarových hrobov dokumentuje, že reálny život ľudí mladšej a neskej doby bronzovej sa bezprostredne premietal do ich kultových predstáv a zvyklostí.

PhDr. Rudolf Kujovský, CSc.
Archelologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
rudolf.kujovsky@savba.sk

AUSSTATTUNG VON BRANDGRÄBERN IN DER JÜNGEREN UND SPÄTBRONZEZEIT

Abstrakt

Der Tod nimmt einen wichtigen Platz im Leben des Einzelmenschen wie auch der Gesellschaft seit dem Beginn der Entwicklung des Menschen ein. Die Menschen lehnten endgültig des Untergangs ab, weil diese Vorstellung allzu schmerzhaft ist. Sie stellten sich die Fortsetzung der Existenz ihrer Verstorbenen in der weiteren Welt vor, in etwas veränderter Form. Bei der Vorstellung dieses weiteren Lebens nach dem Tode gingen sie immer von der Grundlage aus, die sie kannten. Also, aus der Welt, in welcher sie lebten. Aus dieser Tatsache ergibt sich ein außergewöhnlich hoher Informationswert der Gräber und Gräberfelder über das Leben, die Struktur, das wirtschaftliche Niveau usw. der urzeitlichen Sozietäten. Weil sich die Hinterbliebenen mit den Bestattungszeremonien, mit der Gestaltung des Grabes und mit den sog. Beigaben darum kümmerten, dass der Tote im weiteren Leben die notwendige Ausstattung besaß und eine gebührende gesellschaftliche Stellung gemäß seiner Position einnehmen konnte, die er in der realen Welt eingenommen hatte. Die soziale Aufschichtung der Gesellschaft der jüngeren und der Spätbronzezeit äußerte sich in der Gestaltung der Gräber und in der Anzahl oder Exklusivität der einzelnen Komponenten der Grabausstattung. In dieser Zeit begegnen wir im Gebiet der lausitzischen und mitteldonauländischen Urnenfelder in der Slowakei einem ausgeprägten Phänomen, und dies ist die Errichtung von Hügelgräbern über manchen Gräbern. In beiden Gebieten ist die Errichtung von Hügelgräbern von den ursprünglichen mittelbronzezeitlichen Traditionen der Hügelgräberkulturen ausgegangen. Im Milieu der Čaka- und Velatice-Kultur ist die Existenz großer Hügelgräber ein Beleg über die ausgeprägte soziale Aufschichtung der Gesellschaft, über die Existenz einer übergeordneten Schicht von Führern, die durch ideellen, physischen und ökonomischen Druck die Gesellschaft zwangen, derartige große Bauten zu errichten. Auch im lausitzischen Milieu der Slowakei belegt das Vorkommen von Hügelgräbern eine soziale Aufschichtung der Gesellschaft, doch zugleich belegt sie eine andere Struktur dieser Sozietät. Nicht nur dadurch, dass die Hügelgräber nicht derartige Ausmaße haben, sondern vor allem dadurch, dass die lausitzer Hügelgräber seit Anfang einen organischen Bestandteil der Gräberfelder bilden. Die Zusammensetzung des Inventars und seine Vielzahl in den Gräbern weist, namentlich in den jüngeren Zeitabschnitten keine ausgeprägteren Unterschiede zwischen den Gräbern unter einem Hügelgrab, bzw. im jüngeren Zeitabschnitt mit einer Steinbedeckung und mit sog. Flachgräbern auf. Auf die bedeutendere gesellschaftliche Stellung des Bestatteten, resp. der Bestatteten verweist vor allem das Hügelgrab selbst. Die Zusammensetzung des Inventars und seine Vielzahl, vor allem in den jüngeren Zeitabschnitten verweist in den Gräbern unter einer Steinbedeckung und durch einige Flachgräber auf keine ausgeprägteren Unterschiede. In die Gräber wurden selbstverständlich nur Gegenstände abgestellt, welche der Kult erforderte, oder sie nicht verbot. Vor allem Keramik, welche im Brandbestattungsritus auch gewöhnlich die Funktion des Behälters der Reste des Toten (außer den Grübchen- und Grubengräbern). Eine weitere Ausstattung des Grabes bildete Bronzeschmuck, seltener ein Werkzeug oder eine Waffe u. ä. Die Ausstattung der Brandgräber dokumentiert, dass das reale Leben der Menschen der Jung- und Spätbronzezeit unmittelbar in ihre Kultvorstellungen und Sitten projiziert wurde.

K INTERPRETÁCII HROBOVÝCH PRÍLOH Z POHREBÍSK OBDOBIA AVARSKÉHO KAGANÁTU NA SLOVENSKU

Jozef Zábojník

Štúdia vznikla v rámci grantového projektu 2/3170/23 VEGA.

Slovensko, obdobie avarského kaganátu, pohrebisko, interpretácia hrobových príloh, sociálna štruktúra.

Slovakia, Avarian khaganate period, burial ground, interpretation of grave goods, social structure.

Pohrebný rítus je javom, ktorý sa vo všeobecnosti považuje za konzervatívny. Sú obdobia a kultúry, kde počas existencie aj v časovo dlhších dimenziách nedochádza k výraznejším zmenám. Na druhej strane medzné úrovne vývoja ľudských pospolitostí z hľadiska markantných premien v oblasti hospodárskych vzťahov, a teda následne aj v duchovnej sfére, sú dokumentované dynamickým vývojom pohrebného rítu, vrátane vypovedacích schopností hrobových príloh (napr. zmeny v pohrebných zvyklostiach v mladšom úseku doby laténskej, prechod od žiarového na kostrový spôsob pochovávaní u Slovanov, ubúdanie hrobových príloh ako dôsledok vplyvu ideológií, a pod.).

Ako sa z tohto hľadiska ukazuje obyvateľstvo avarského kaganátu? Ak vezmeme do úvahy iba charakteristické prejavy uvedenej spoločnosti¹, zistíme, že počas takmer 250-ročného trvania avarského kaganátu ako politického celku nedochádza k ich výraznejším zmenám². Je prirodzené, že istý vývoj a diferencie sú postrehnuteľné v jednotlivostiach³. Príčinu týchto rozdielov možno niekedy interpretovať ako záležitosť chronologickú, inokedy ako diferencie vyplývajúce z etnických osobitostí, alebo ide o lokálne prejavy. Cieľom mohla byť najčastejšie snaha o odlišenie sa od spríbuznených spoločenstiev, alebo, a to je pravdepodobnejšie, jej motívom bolo zdôraznenie sociálnych rozdielov vnútri vlastnej pospolitosti.

Ak vychádzame z predpokladu existujúceho priameho vzťahu medzi sociálnou štruktúrou a pohrebným rítom⁴, poskytujú nám údaje z pohrebísk široké možnosti sociologických rekonštrukcií. V prípade pohrebísk z obdobia avarského kaganátu možno za pozitívum považovať značnú stabilitu pohrebných zvyklostí, ktoré sú overené relatívne dlhým časovým obdobím ich aplikácie. Konkrétne povedané, uplatnenie istej praktiky, resp. výskyt určitej kombinácie príloh (inventára) poskytuje podobné či dokonca veľmi blízke možnosti interpretácie bez ohľadu na časový faktor.

Vo všeobecnosti sa nepochybuje, že obyvateľstvo integrované v avarskom kaganáte, podobne ako aj iné praveké a včasnohistorické spoločenstvá, pochovávalo svojich mŕtvych oblečených v krojoch (László 1955, 145). Pod krojom sa rozumejú nielen súčasti odevu, ale aj všetky atribúty zdôrazňujúce skupinovú príslušnosť a sociálne postavenie. Nemožno ho zamieňať s módou, ktorá je krátkodobým javom vyskytujúcim sa v masovom meradle⁵. Súčasťami kroja ako znaku tradície zvýraznenej osobitosti môže byť aj úprava vlasov, pomaľovanie tváre a tela, tetováž, predovšetkým však okrasy a šperky. Keďže mnohé z týchto špecifických prvkov predpokladáme len na základe historických (ikonografických) a etnografických paralel, archeologické bádanie má k dispozícii relatívne malý sortiment hmotných prejavov. Medzi najdôležitejšie, z hľadiska ich možného využitia pre sociologické analýzy, patria kovové, sklené, kostené či parohové súčasti odevov a šperky. Komplex uvedených predmetov, tvoriacich inventár hrobov, možno obohatiť ešte o súčasti výzbroje, atribúty jazdca, prípadne niektoré špecifické prílohy (kovové a sklené nádoby, remeselnícke nástroje, poľnohospodárske náradie, a pod.). Pri vyhodnocovaní a interpretácii je potom

¹ Kostrový spôsob pochovávaní, jazdecké a bojovnícke hroby, hroby jedincov s typickými súpravami opaskových kovaní a predmetmi predstavujúcimi tzv. ženský šperk, ale aj špecifické úpravy hrobových jám, predovšetkým však zloženie a ráz hrobových príloh.

² Ako azda najvypuklejšiu výnimku možno uviesť zatiaľ archeologicky nedoloženú existenciu tzv. kniežacích hrobov z mladších fáz obdobia, čo však nezodpovedá historickým faktom - porovnaj Pohl 1988, 292, 293.

³ Rôznorodosť orientácie, vzájomnej polohy jazdca a koňa v hrobe, disproporcionalita v ukladaní keramiky, druhová nejednotnosť posmrtnej potravy, birituálne pohrebiská, porušovanie hrobov, a pod.

⁴ V prenesenom význame možno tento vzťah uplatniť aj pri posudzovaní charakteru a skladby hrobových príloh.

⁵ Konkrétne povedané: uloženie honosného opaska je atribútom sociálneho postavenia, spôsob výzdoby kovaní je v takomto prípade záležitosťou módnou.

potrebné postrehnúť zákonitosti v ich výskyte a existujúce kombinácie. Výnimky zo štatisticky významných hodnôt definovaných reglementov nie sú v tomto prípade určujúce.

Pramenný materiál obdobia avarského kaganátu je napriek istej jednostrannosti⁶ natoľko početný a neprehľadný, že nie je v silách jednotlivca zaoberať sa všetkými otázkami a existujúcimi problémami počnúc analýzou istého javu a končiac konštatovaním zovšeobecnení platiacich v širších časovo-priestorových dimenziách. Istú možnosť predstavuje vyhodnotenie vytypovaných úkazov v rámci niektorého pohrebiska (*Szentpéteri 1985; 1986*), prípadne širšieho teritória (*Zábojník 1995*). Vybraný fenomén - napr. mince (*Garam 1992; Somogyi 1997*) alebo zbrane a výzbroj (*Szentpéteri 1993*) - však možno vyhodnotiť aj v rámci celého kaganátu. Podstatné je, aby zvolený jav bolo možné považovať za skutočnosť, ktorá je prejavom sociálneho postavenia, prípadne profesionálneho zamerania.

Ako vyplýva aj z názvu tohto príspevku, v nasledujúcom texte sa budem zaoberať problematikou „sociálnej interpretácie“ hrobových príloh z pohrebísk obdobia avarského kaganátu na Slovensku. Hneď na úvod je potrebné zdôrazniť mimoriadne dôležitý fakt. Z územia Slovenska⁷ máme v súčasnosti k dispozícii asi 6400 hrobov z predmetného obdobia. Nezanedbateľnou skutočnosťou je aj časový rozmer problematiky. Uvedených 6400 hrobov bolo uložených do zeme v rozpätí približne 150 rokov. Z tohto obrovského počtu hrobových komplexov vyplýva nespočetné množstvo informácií. Aj keď nebudem brať do úvahy komponenty pohrebného ritu⁸, ostáva na analýzy nesmierny počet predmetov tvoriacich inventár hrobov. Konkrétne doklady nezvyčajne rozmernej množiny údajov som prezentoval na inom mieste (*Zábojník 1999, 190*). V tomto štádiu evidencie a vyhodnotenia je nevyhnutné vytvárať funkčné databázy, spracúvané pomocou výpočtovej techniky.

Možno aj pre nedostatok iných kritérií získalo v našom prostredí platnosť axiomatické konštatovanie, v zmysle ktorého je hrobová výbava odzrkadlením sociálneho postavenia pochovaného. Spomínanú „axiómu“ však môžeme do istej miery označiť za dogmu predovšetkým preto, že archeologicky sme schopní postrehnúť iba materiálne prejavy kultúr dávno žijúcich pospolitostí⁹. Na druhej strane práve mnohokrát honosné výrobky z organických látok¹⁰ môžu dokumentovať sociálny status pochovaného. Nemenej dôležitý je aj iný faktor, ktorý nie sme schopní postrehnúť. Je ním komplex sociálnych vzťahov pochovaného k ostatným členom komunity. V tejto súvislosti možno konštatovať: čím väčšia je uvedená komunita a čím komplexnejšia je jej sociálna štruktúra, tým viac spoločenských identít má každé individuum, a tým viac sa musia uvedené sociálne vzťahy prejavovať v pohrebnom ríte (*Härke 1989, 186, pozn. 2; 1993, pozn. 6*).

Prezentovaným exkurzom som nechcel umocniť našu bezradnosť pri interpretácii príloh ako indikátora sociálneho postavenia jedinca. Proti predchádzajúcemu stojí fakt, že honosné predmety z látok organického pôvodu sa neraz vyskytli v kombinácii s prepychovými artefaktami, ktoré bezpochyby symbolizujú spoločensky nadradenú pozíciu pochovaného. V tejto súvislosti by bolo možné spomenúť napríklad aj mimoriadne honosné predmety z organických látok, nachádzané v hrobách v lodiach, ktoré sú také príznačné pre severské (vikingské) prostredie. Známa pohrebná loď, preskúmaná začiatkom 20. stor. v Osebergu, obsahovala nezvyčajne dobre zachované (vd'aka priaznivým pôdnym podmienkam) umelecké skvosty, vyhotovené z dreva, resp. textilu (*Batey et al. 1994, 42, 43*).

Ak teda vynecháme „nehmotné“ prejavy pohrebného ritu a sústredíme svoju pozornosť na vypovedaciu hodnotu hrobových príloh, ktoré sa nám dochovali, musíme sa zaoberať viacerými aspektami ich výskytu. Jedným z najdôležitejších¹¹ je fenomén izolovaného výskytu honosného predmetu, resp. jeho existencia v kombinácii s tzv. chudobným inventárom. Frapantným dokladom takejto situácie je komplex inventára hrobu 21 na pohrebisku v Obide (tab. 1). Pochovaná žena vo veku Adultus II bola vystrojená pomerne prostými prílohami¹². Po oboch stranách lebky sa však našli honosné náušnice vyhotovené zo zlata, ktorých dutý valcovitý závesok bol zdobený jemnou granuláciou. Môžeme považovať spomínané okolnosti za doklad osobitného sociálneho statusu pochovanej? Domnievam sa, že v tomto prípade v pozícii interpretov prítomnosti honosného šperku ako indikátora „spoločenskej pozície jedinca“ zlyhávame. Zložitosť situácie ešte umocňuje celková chudoba inventárov všetkých hrobov na spomínanom pohrebisku.

⁶ Známy relatívne malý počet sídlisk (či dokonca v niektorých oblastiach Karpatskej kotliny ich absencia) v porovnaní s množstvom hrobov a pohrebísk.

⁷ Súčasťou avarského kaganátu v čase jeho maximálneho teritoriálneho rozšírenia bolo asi 7200 km², čo predstavuje približne 15% plochy súčasnej Slovenskej republiky.

⁸ Napr. tvar, rozmery a úpravy hrobových jám, spôsob uloženia a orientácia pochovaných, spolupočovanie koňa, spôsob deponovania príloh, sekundárne zásahy do hrobov, atď.

⁹ V zmysle schopnosti dochovania sa predmetov z anorganických materiálov, keďže iba výnimočne máme k dispozícii artefakty vyhotovené z organických substancií. Do tejto skupiny nemožno zahrnúť zvyšky organických hmôt z hrobových konštrukcií, pozostatky rastlinných častí, ako aj látky organického pôvodu, tvoriace súčasť ľudského alebo zvieracieho kostrového materiálu.

¹⁰ Vzácné tkaniny, výrobky umeleckého remesla, rezbárske produkty, a pod.

¹¹ Svojím spôsobom výnimočným.

¹² Jednoduchý bronzový náramok, bronzový krúžok-prsteň, praslen a dva železné nože.

Na druhej strane sa nezriedka stretávame s takými prípadmi, kedy kvalita a zloženie hrobových príloh umožňujú pomerne spoľahlivo predpokladať výnimočnosť sociálneho postavenia pochovaných. V tejto súvislosti je najjednoduchšie zamerať sa na príslušníkov sociálne nadradenej zložky obyvateľstva; tú možno samozrejme diferencovať aj z hľadiska pohlavia pochovaných.

Hroby mužov

Pre mužskú časť populácie¹³ sú charakteristické viaceré komponenty. Azda najdôležitejším je výskyt súprav opaskových kovaní a ďalej prítomnosť zbraní v inventári hrobov. Na poslednom mieste zámerne uvádzam jazdecké hroby¹⁴. Nezriedka mimoriadne honosné kovania opaskov¹⁵ sa vo všeobecnosti považujú za tú časť mužského kroja, ktorá symbolizuje bohatstvo, moc a spoločenskú nadradenosť (*Čilinská 1981*, 25). Jej výskyt v hroboch je v nejednom prípade umocnený prítomnosťou iných významných príloh. Tými sú predovšetkým vysoko účinné a vzácne zbrane¹⁶. Takto vybavení jedinci istotne patrili k významným osobnostiam v rámci pochováajúcej komunity. Uvedená konštatácia nie je podmienená chronologicky, keďže takéto komplexy možno datovať do stredného¹⁷ (tab. 2, 3), ale prakticky aj do všetkých úsekov neskorého stupňa obdobia avarského kaganátu¹⁸ (tab. 4-9).

Inú sociálnu skupinu zrejme reprezentujú jedinci pochovaní s viacerými zbraňami, avšak bez opaska zdobeného kovaniemi¹⁹ (tab. 10). Trochu zjednodušene by sme takéto komplexy mohli pripísať bojovníckej zložke pospolitosti, ktorá nedisponuje funkčným postavením nositeľov bohatých opaskov. Uvedený prejav skôr charakterizuje profesionálne zameranie pochovaného.

Na pohrebisku v Komárne-Lodenici (*Trugly 1987; 1993*) predstavujú najdôležitejšiu zložku pochováajúcej komunity jedinci vybavení bohato zdobeným opaskom v kombinácii so zbraňami. K tomu pristupuje ešte fenomén, taký príznačný pre obdobie avarského kaganátu - jazdecké hroby. Prakticky všetci jedinci, ktorých možno z hľadiska bohatosti príloh považovať za príslušníkov sociálne nadradenej vrstvy, boli pochovaní spolu so svojím koňom. Keďže prakticky vo všetkých bohato vybavených hroboch boli pozorované stopy sekundárnych zásahov, ich motiváciou²⁰ bolo skôr vykrádanie, než postmortálne protivampirické opatrenia.

Kombinácia vyskytnutých sa komponentov, ktoré viac-menej tradične považujeme za kritérium sociálneho postavenia jedincov, je daná aj charakterom jednotlivých pohrebísk hodnotených prevažne ako štatistická veličina²¹. Nezanedbateľným je aj výskyt militárií. V prípade ich minimálneho výskytu, resp. absencie²², môžeme predložiť nasledujúcu interpretáciu: chýbajúce zbrane a iné zložky výzbroje sú v niektorých prípadoch substituované výskytom iného druhu príloh - napr. súčasťami konských postrojov (tab. 11 a 12). Druhú možnosť predstavuje predpoklad, že pohrebisko v Nových Zámkoch je posledným miestom odpočinku komunity, ktorú nemožno považovať za militantnú. Nie zriedka tvorí totiž inventár hrobu síce bohatá, avšak izolovaná súprava opaskových kovaní (tab. 13). Tretia, podľa mojej mienky najmenej pravdepodobná alternatíva je, že absencia zbraní je dôsledkom špecifických, azda lokálnych pohrebných zvyklostí.

Hroby žien

Honosnú, nie zriedka až výnimočnú skladbu hrobových príloh znova akosi automaticky spájame so spoločensky nadradeným postavením pochovanej osoby. Z hľadiska hrobov žien obvykle nastávajú dva základné prípady: 1. hrobový komplex dopĺňajú mimoriadne honosné predmety²³ (tab. 14; 15); 2. hrobový komplex tvorí kombinácia viacerých dru-

¹³ Jej zložku, ktorú budeme považovať za sociálne nadradenú.

¹⁴ Vzhľadom na pomerne veľký počet jazdeckých hrobov s chudobným inventárom na viacerých pohrebiskách (napr. v Devínskej Novej Vsi) možno interpretovať spolupočovanie koňa ako dôsledok aplikovaných praktík pohrebného rítu, resp. ako prejav profesionálneho zamerania pochovaného.

¹⁵ Nie sú výnimočné bronzové pozlátené, zriedkavo postriebené kovania.

¹⁶ Predovšetkým sečné zbrane, reflexné luky, v menšej miere kopije a sekery.

¹⁷ Napr. hroby 442 a 818 na pohrebisku v Želovciach (*Čilinská 1973*, tab. LXXIV, CXXX).

¹⁸ Azda najpregnantnejšie to dokumentujú inventáre hrobov na pohrebisku v Komárne-Lodenici (*Trugly 1987; 1993*), resp. v Radvani nad Dunajom-Žitave (*Budinský-Krička 1956* - lokalita je publikovaná pod názvom Žitavská Tôň).

¹⁹ Medzi takéto celky patrí napr. aj inventár hrobu 170 na pohrebisku v Želovciach (*Čilinská 1973*, tab. XXX).

²⁰ Platí to zrejme nielen pre túto nekropolu, ale aj pre geograficky nie príliš vzdialené pohrebisko v Radvani nad Dunajom-Žitave.

²¹ V takomto prípade štatisticky vyhodnocujeme ukazovatele, ako napr. bohatosť inventára, množstvo hrobov bez príloh, výskyt alebo absencia jazdeckých hrobov, a pod.

²² Príkladom môže byť pohrebisko v Nových Zámkoch (*Čilinská 1966*, 186).

²³ Napr. šperky vyhotovené z drahých kovov, unikátne okrasy, súčasti náhrdelníkov z polodrahokamov, a pod.

hov šperkov²⁴ (tab. 16). V prípade hrobov žien je potrebné zdôrazniť ešte jednu významnú skutočnosť. V porovnaní s pompéznosťou výbavy mužských hrobov pôsobí inventár ženských hrobov predsa len trochu skromnejším dojmom. Aj to je zrejme odraz dôležitosti spoločenského postavenia mužskej časti populácie na úkor ženskej. Takýmto spôsobom sa tiež prejavuje dominujúce postavenie muža v komunitách budovaných na organizačných princípoch nomádskych spoločností. Vyplýva to z podstaty uvedenej spoločnosti, nútenej neustále vykonávať vojenské aktivity rôzneho charakteru²⁵.

V súvislosti s hrobmi, v ktorých boli pochovaní dospelí jedinci antropologicky určení ako ženy, sa v poslednej dobe objavil nový fenomén, ktorým sú tzv. ženské jazdecké hroby (*Čilinská 1989*, 135; *1991*, 24, 25). Tento jav už v žiadnom prípade nemožno považovať za ojedinelý, pretože na pohrebiskách z územia Slovenska poznám v súčasnosti až 28 takýchto hrobov²⁶. V súvislosti so ženskými jazdeckými hrobmi je potrebné zdôrazniť nasledujúci fakt: ani v jednom prípade sa v jazdeckom hrobe s jedincom antropologicky určeným ako žena (*Jakab/Vondráková 1982*, 398, 400, 403; *Gomolčák/Jakab 1987*, 350; *Jakab 1993*, 310-315) nenašla súprava opaskových kovaní, resp. účinná zbraň (napr. sečná zbraň, reflexný luk). Tieto artefakty sú jednoznačne súčasťou výbavy mužských hrobov. Zriedkavé je aj bohatšie spektrum dekoratívnych súčastí konského postroja²⁷. Na druhej strane hrobové celky so ženami pochovanými spolu s koňom obsahovali také predmety, ktoré sú charakteristickou prílohou ženských hrobov vo všeobecnosti (predovšetkým koráliky z náhrdelníkov, ale aj agrafy, kovové súčasti tzv. čepcov, a pod.).

ZÁVER

Pri vyhodnocovaní istého fenoménu z hľadiska sociálneho sa bežne používa klasifikácia hrobov z pohľadu kvality ich príloh do viacerých kategórií. Najčastejšie sa pritom zdôrazňujú tie ukazovatele, ktoré vo všeobecnosti reprezentujú spoločenskú nadradenosť pochovaných. V takomto prípade nestačí konštatovať iba prítomnosť napr. súpravy opaskových kovaní v inventári hrobov, ale je potrebné ich diferencovať z kvalitatívneho hľadiska. V konkrétnom prípade možno vyhodnotiť aj také kritériá, akými sú úplnosť či neúplnosť garnitúry (*Zábojník 1995*, 247, 248, tabela a diagram 27). Zistené údaje sa potom dajú použiť pri charakteristike určitého fenoménu v jednotlivých úsekoch obdobia. Výsledkom je postrehnutie vývoja daného znaku v čase.

Detailnou analýzou jazdeckých hrobov a ich príloh dospejeme k zisteniu, že práve ony sú tou kategóriou, ktorá má najmenší vplyv na interpretáciu hrobov z hľadiska sociálneho statusu pochovaných. Podstatne dôležitejším a názornejším znakom sú v prípade mužských hrobov súpravy opaskových kovaní a zbrane. Na prvom stupni hierarchie pochovaných z pozície inventárov hrobov však stoja nálezové komplexy, v ktorých sa vyskytujú viacnásobné kombinácie vyššie uvedených príloh. Ak je táto kategória výbavy obohatená ešte o skelet koňa, pochovaný získava na dôležitosti. Tento poznatok však nemá všeobecný charakter, ale platí iba pre niektoré pohrebiská.

Rezumujúc uvedené možno konštatovať: na základe všetkých vyššie spomínaných faktov sa dajú pohrebiská rozdeliť do troch kategórií: 1. sociálne nadradenú vrstvu komunity reprezentujú ozbrojení jazdci nosiaci súpravu opaskových kovaní (napr. Komárno-Lodenica); 2. sociálne nadradenú vrstvu komunity predstavujú ozbrojení nositelia opaskov (Želovce); 3. sociálne nadradenú vrstvu komunity tvoria neozbrojení nositelia opaskov, vo viacerých prípadoch pochovaní spolu s koňom (Nové Zámky). Neexistuje však jednotný a jednoznačný reglement vo vystrojení hrobov príslušníkov uvedenej časti pospolitosti. Pravidlá determinujúce charakter príloh sú dané štruktúrou spoločnosti, ktorá pochovávala svojich mŕtvych na jednotlivých pohrebiskách.

PhDr. Jozef Zábojník, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
jozef.zabojnik@savba.sk

²⁴ Nie zriedka tri a viac druhov okrás, napr. náušnice, náhrdelníky, agrafy, náramky, prstene, atď.

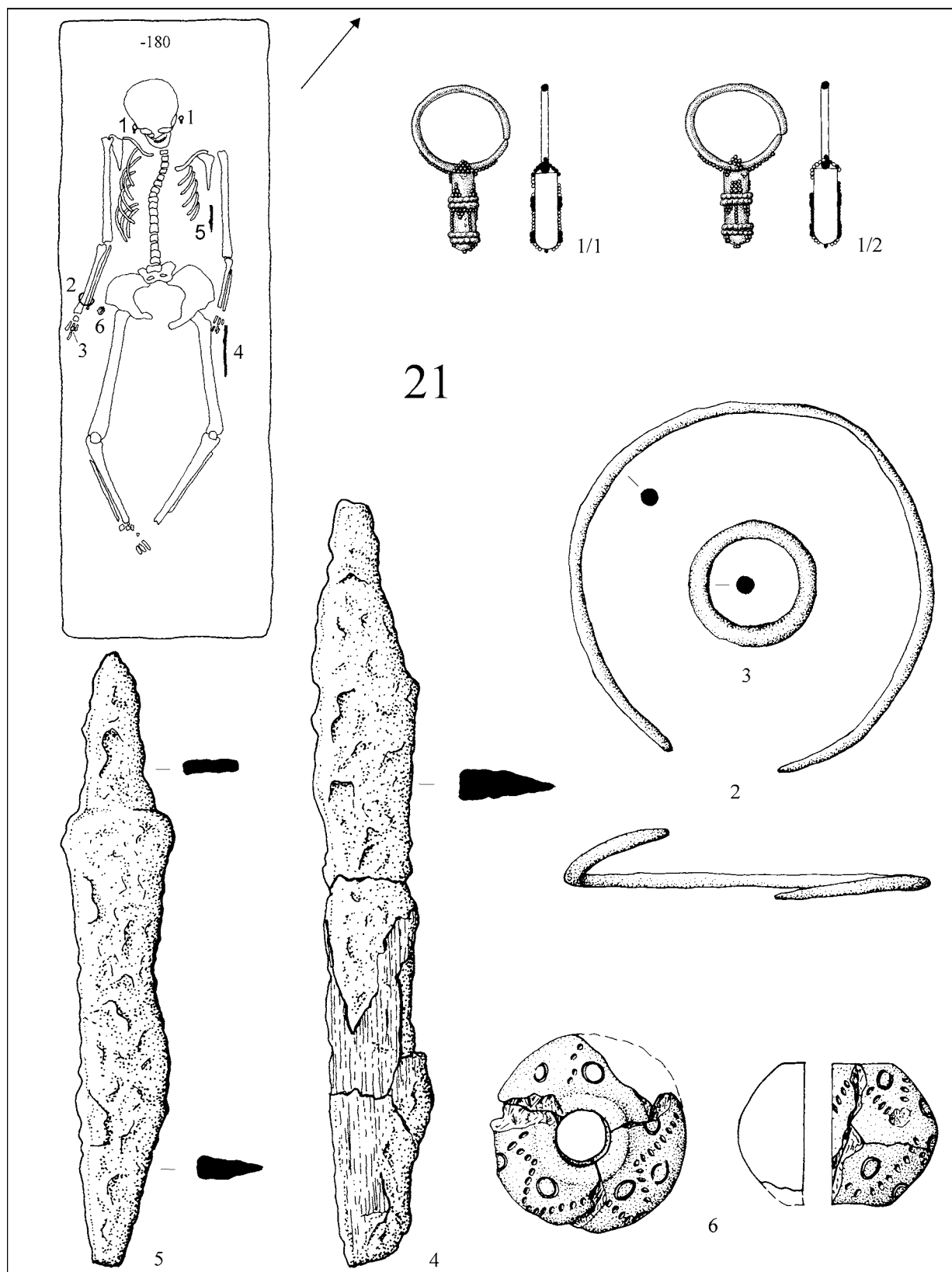
²⁵ Na jednej strane obranné, na strane druhej dobyvačné, koristnícke, majúce za cieľ získať územie, životný priestor, a pod.

²⁶ Najviac (15) ich bolo na pohrebisku v Komárne-Lodenici (*Trugly 1993*, 218), nasledujú Košice-Šebastovce so štyrmi jazdeckými hrobmi žien (*Čilinská 1991*, 24), na pohrebisku v Komárne-Hadovská cesta (stavenisko Doprastavu) sa našli tri takéto hroby (*Čilinská 1989*, 135), dva hroby boli na ďalšej komárňanskej nekropole v polohe Váradiho, dnes Rožná ulica (*Čilinská 1989*, 135). Tri jazdecké hroby z Holiarov (*Točík 1968*, 25, 26, 100, 106; *Čilinská 1989*, 135) sú považované za ženské predovšetkým na základe príloh (hroby 98, 647, 710). Posledný mne známy jazdecký hrob ženy sa uvádza z pohrebiska vo Valalíkocho-Všechsvätých (*Čilinská 1991*, 24). Keďže však táto lokalita nebola doposiaľ kompletne publikovaná, aj uvedený počet ženských jazdeckých hrobov nemusí byť konečný.

²⁷ Výnimky predstavujú inventáre niektorých ženských jazdeckých hrobov na pohrebisku v Komárne-Lodenici - predovšetkým hroby 80 (*Trugly 1987*, 270, tab. XXIII) a 134 (*Trugly 1993*, 210, tab. XLIII: 6-13; XLIV), ale ani tie nedosahujú úroveň jazdeckých postrojov z mužských hrobov ani po stránke skladby ani honosnosti.

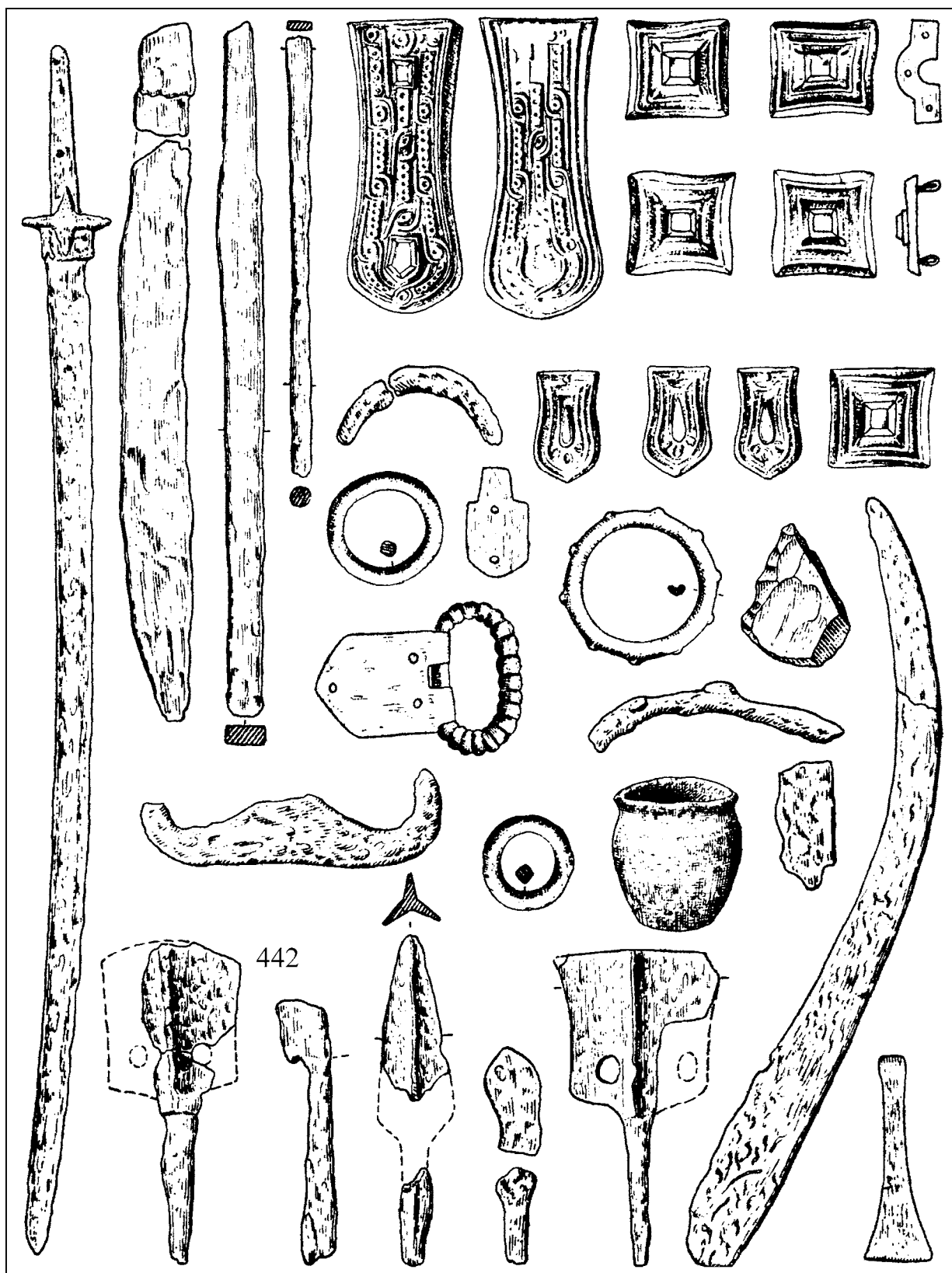
Literatúra

- Batey et al. 1994* - C. Batey/H. Clarke/R. I. Page/N. S. Price: Cultural Atlas of the Viking World (Ed.: J. Graham-Campbell). Oxford 1994.
- Budinský-Krička 1956* - V. Budinský-Krička: Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tôni na Slovensku. Slov. Arch. 4, 1956, 5-131.
- Čilinská 1966* - Z. Čilinská: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.
- Čilinská 1973* - Z. Čilinská: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973.
- Čilinská 1981* - Z. Čilinská: Kov v ranoslovanskom umení. Dávnoveké umenie Slovenska. Bratislava 1981.
- Čilinská 1989* - Z. Čilinská: Die awarenzeitlichen Frauengräber mit Pferdebestattung in der Slowakei. Wosinsky Mór Múz. Évk. 15, 1990, 135-146.
- Čilinská 1991* - Z. Čilinská: Postavenie žien v avarskom kaganáte. In: K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku. Nitra 1991, 9-38.
- Garam 1992* - É. Garam: Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit. In: Awarenforschungen (Hrsg.: F. Daim) I. Arch. Austriaca. Monogr. 1. Stud. zur Arch. der Awaren 4. Wien 1992, 135-250.
- Gomolčák/Jakab 1987* - P. Gomolčák/J. Jakab: Anthropologische Analyse des Gräberfeldes in Komárno-Schiffswerft. Slov. Arch. 35, 1987, 345-364.
- Härke 1989* - H. Härke: Die anglo-amerikanische Diskussion zur Gräberanalyse. Arch. Korrb. 19, 1989, 185-194.
- Härke 1993* - H. Härke: Intentionale und funktionelle Daten. Ein Beitrag zur Theorie und Methodik der Gräberarchäologie. Arch. Korrb. 23, 1993, 141-146.
- Jakab 1993* - J. Jakab: Anthropologische Analyse des Gräberfeldes in Komárno-Schiffswerft (1987-1989) II. Teil. Slov. Arch. 41, 1993, 309-338.
- Jakab/Vondráková 1982* - J. Jakab/M. Vondráková: Antropológia kostier z 8. storočia z pohrebísk v Komárne. Slov. Arch. 30, 1982, 395-427.
- László 1955* - Gy. László: Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. Arch. Hungarica 34, 1955.
- Pohl 1988* - W. Pohl: Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr. München 1988.
- Somogyi 1997* - P. Somogyi: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. Monogr. zur Frühgesch. und Mittelalterarch. 5 (Hrsg.: F. Daim). Innsbruck 1997.
- Szentpéteri 1985* - J. Szentpéteri: Gesellschaftliche Gliederung des awarenzeitlichen gemeinen Volkes von Želovce. I. Die führende Schicht der Bevölkerung (Bewaffnete und umgürtete Personen). Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 37, 1985, 79-110.
- Szentpéteri 1986* - J. Szentpéteri: Gesellschaftliche Gliederung des awarenzeitlichen gemeinen Volkes von Želovce. II. Innere Gruppen der Bevölkerung (Schmuck und sonstige rangbezeichnende Beigaben). Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 38, 1986, 147-184.
- Szentpéteri 1993* - J. Szentpéteri: Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 45, 1993, 165-246.
- Točík 1968* - A. Točík: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Catalogi Arch. Tomus I. Bratislava 1968.
- Trugly 1987* - A. Trugly: Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno. Slov. Arch. 35, 1987, 251-344.
- Trugly 1993* - A. Trugly: Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno II (1987-1989). Slov. Arch. 41, 1993, 191-307.
- Zábojník 1995* - J. Zábojník: Soziale Problematik der Gräberfelder des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des Awarischen Kaganats. Slov. Arch. 43, 1995, 205-344.
- Zábojník 1999* - J. Zábojník: Materiálna kultúra nálezísk z obdobia avarského kaganátu na Slovensku. In: Slovensko a európsky juhovýchod. Medzikultúrne vzťahy a kontexty. Zborník k životnému jubileu Tatiany Štefanovičovej (Ed.: A. Avenarius/Z. Ševčíková). Bratislava 1999, 189-222.

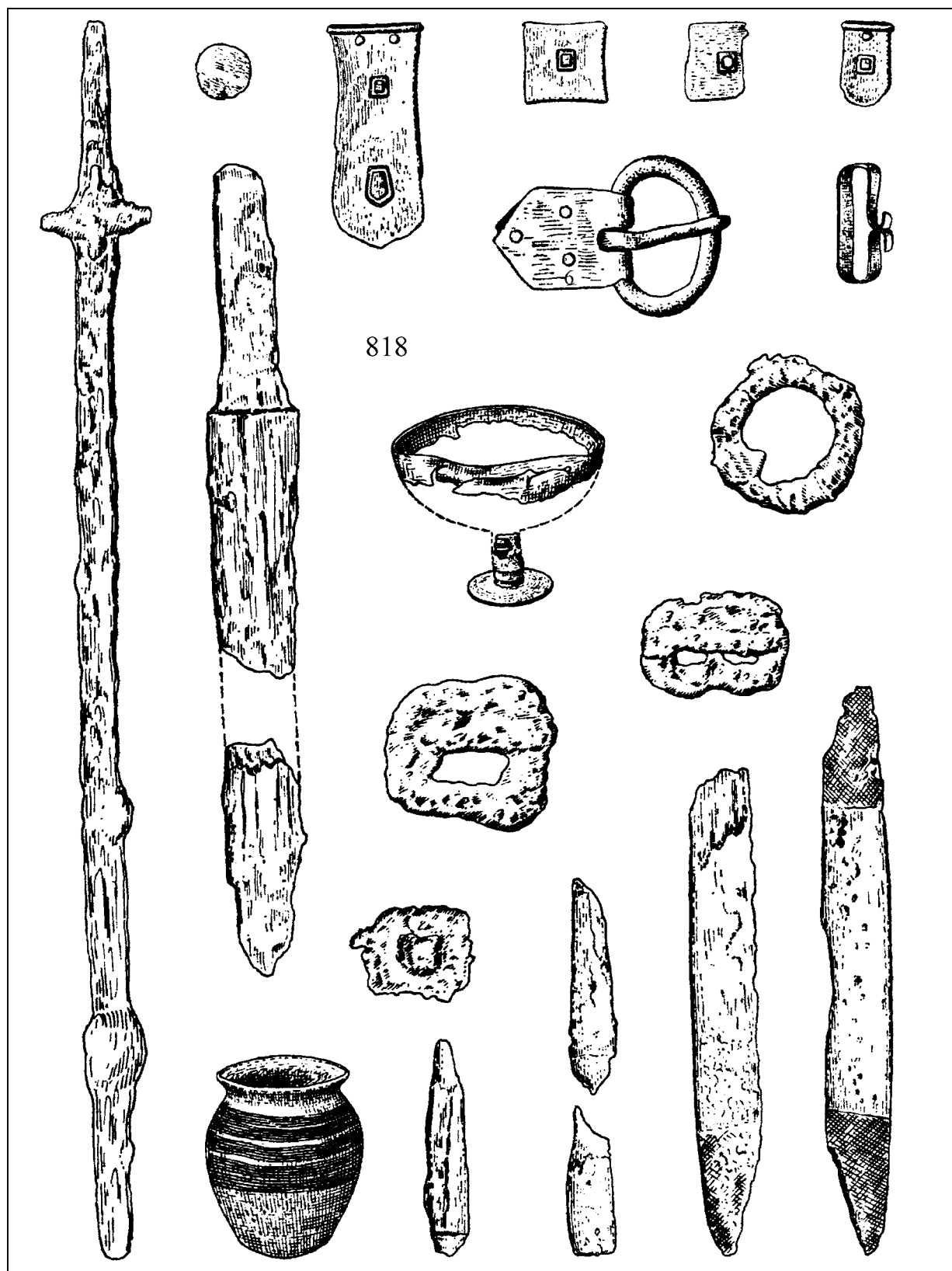
Tab. 1. Nálezový celok z hrobu 21 na pohrebisku v Obide, obsahujúci okrem chudobného inventára aj pár honosných zlatých náušnic.

Taf. 1. Fundverband aus dem Grab 21 auf dem Gräberfeld in Obid. Er enthielt außer ärmlichem Grabinventar auch ein Paar prunkvoller Goldohrringe.

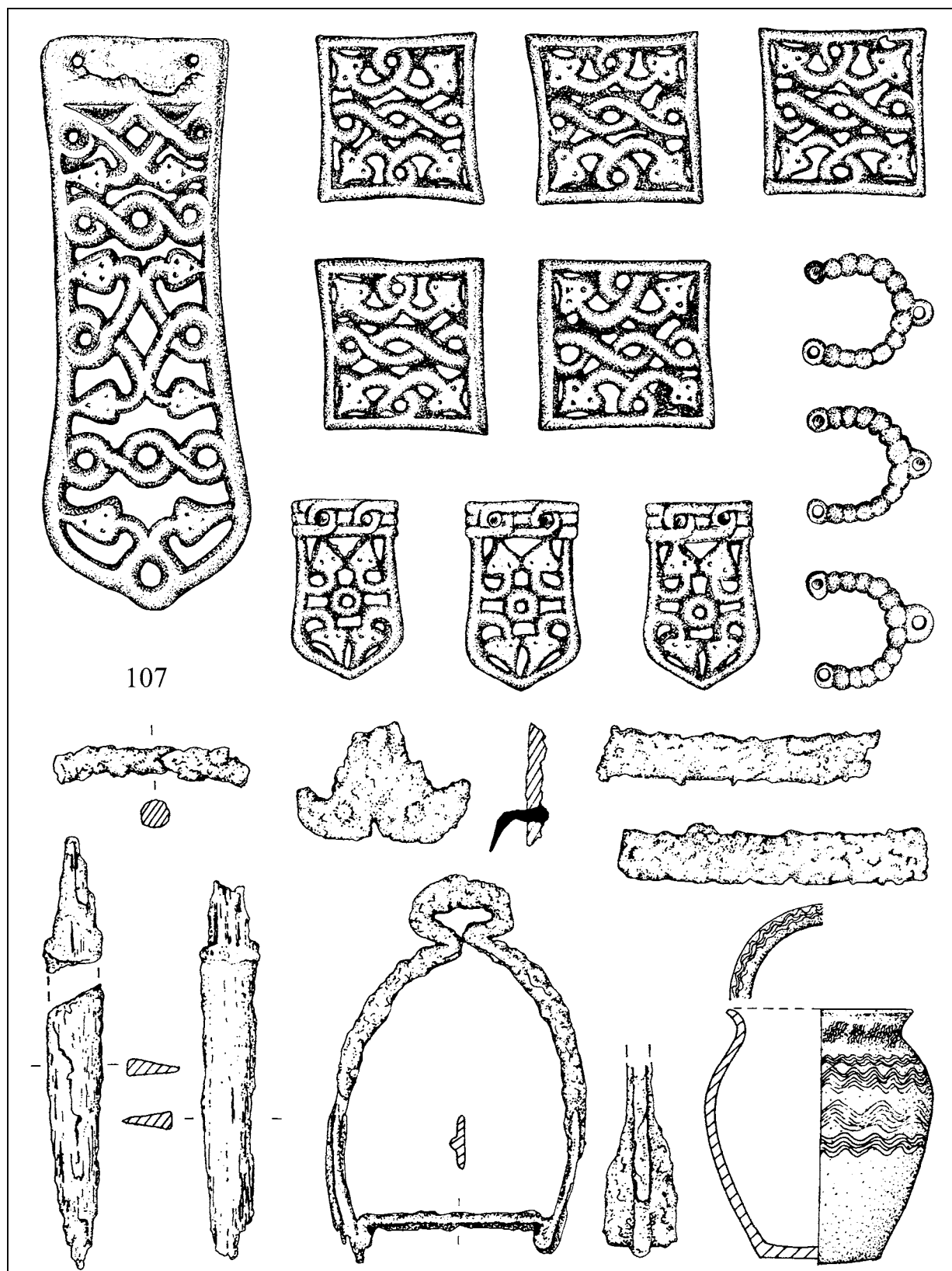
Tab. 2. Inventár bohato vybaveného mužského hrobu 442 zo Želoviec, datovaného do stredného stupňa obdobia avarského kaganátu (podľa Čilinská 1973, tab. LXXIV).

Taf. 2. Das Inventar des reich ausgestatteten Männergrabes 442 aus Želovce, der in die mittlere Stufe der Zeit des awarischen Kaganats datiert ist (nach Čilinská 1973, Taf. LXXIV).

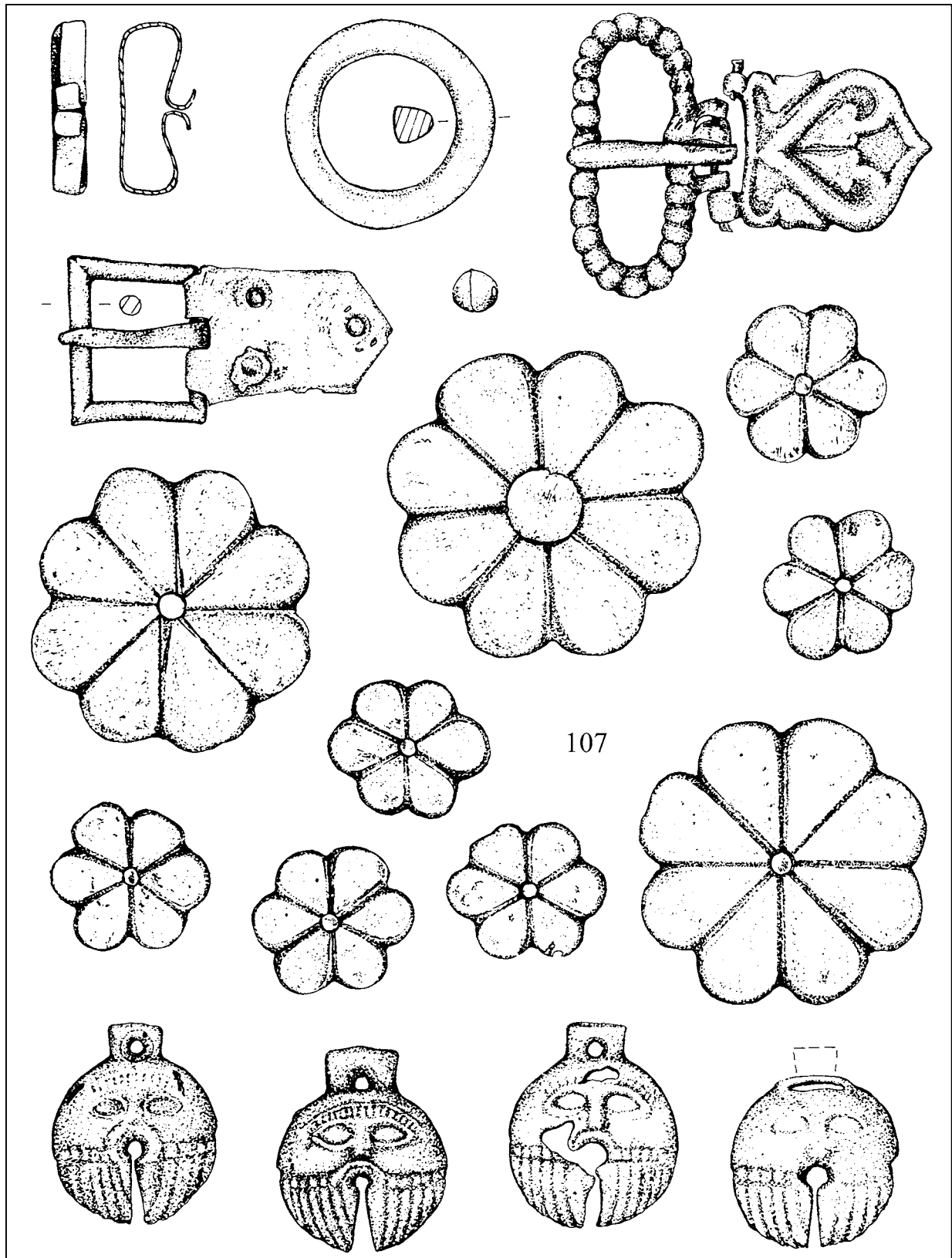
Tab. 3. Inventár bohato vybaveného mužského hrobu 818 zo Želoviec, datovaného do stredného stupňa obdobia avarského kaganátu (podľa Čilinská 1973, tab. CXXX, upravené).

Taf. 3. Das Inventar des reich ausgestatteten Männergrabes 818 aus Želovce, der in die mittlere Stufe der Zeit des awarischen Kaganats datiert ist (nach Čilinská 1973, Taf. CXXX, bearbeitet).

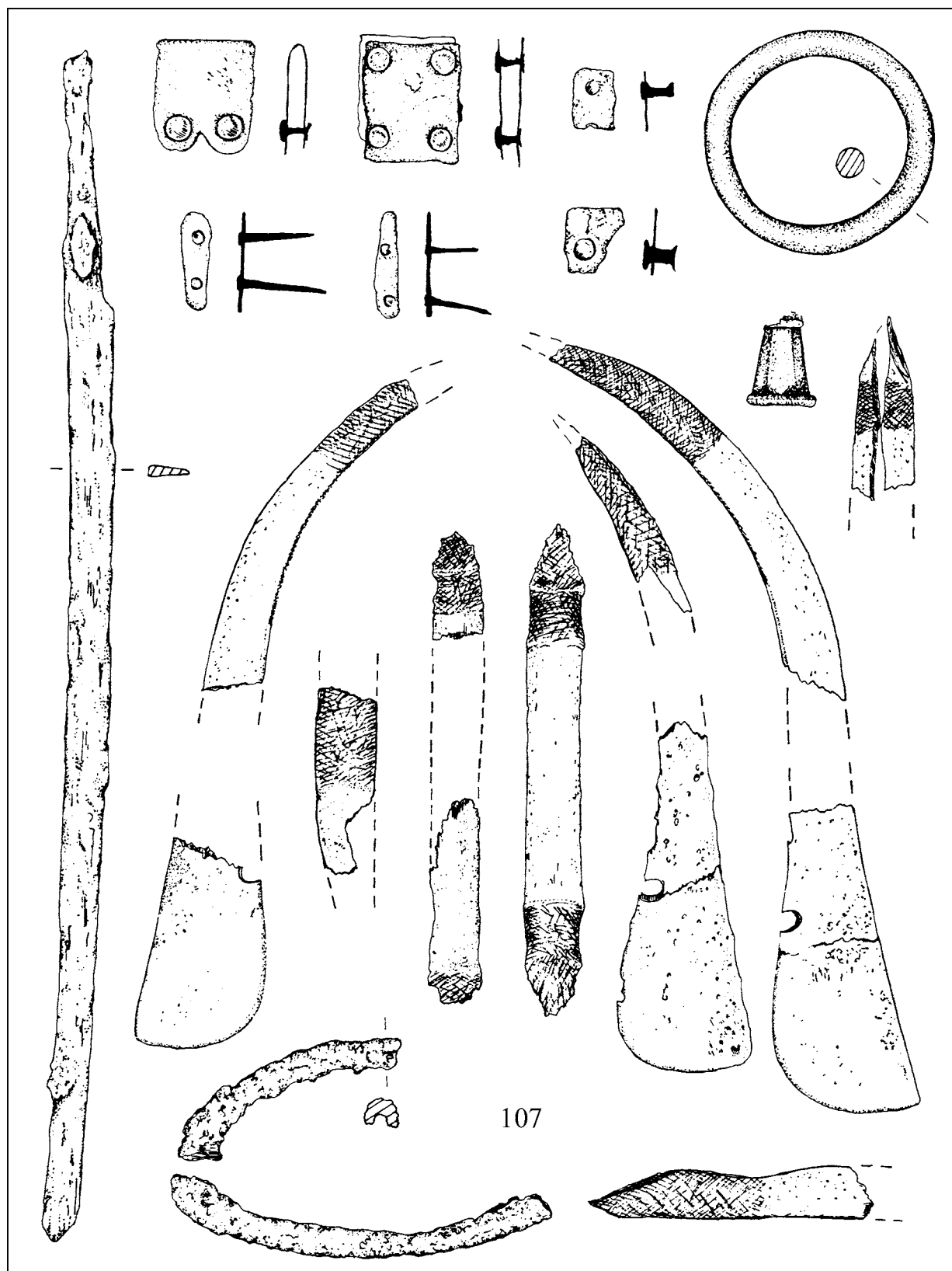
Tab. 5. Časť inventára bohato vybaveného mužského hrobu 107 na pohrebisku v Komárne-Lodenici, datovaného do počiatočnej fázy neskorého stupňa obdobia avarskeho kaganátu (podľa Trugly 1993, tab. XI, XIV).

Taf. 5. Ein Teil des Inventars eines reich ausgestatteten Männergrabes 107 auf dem Gräberfeld in Komárno-Lodenica, der in die Anfangsphase der Spätstufe der Zeit des awarischen Kaganats datiert ist (nach Trugly 1993, Taf. XI; XIV).

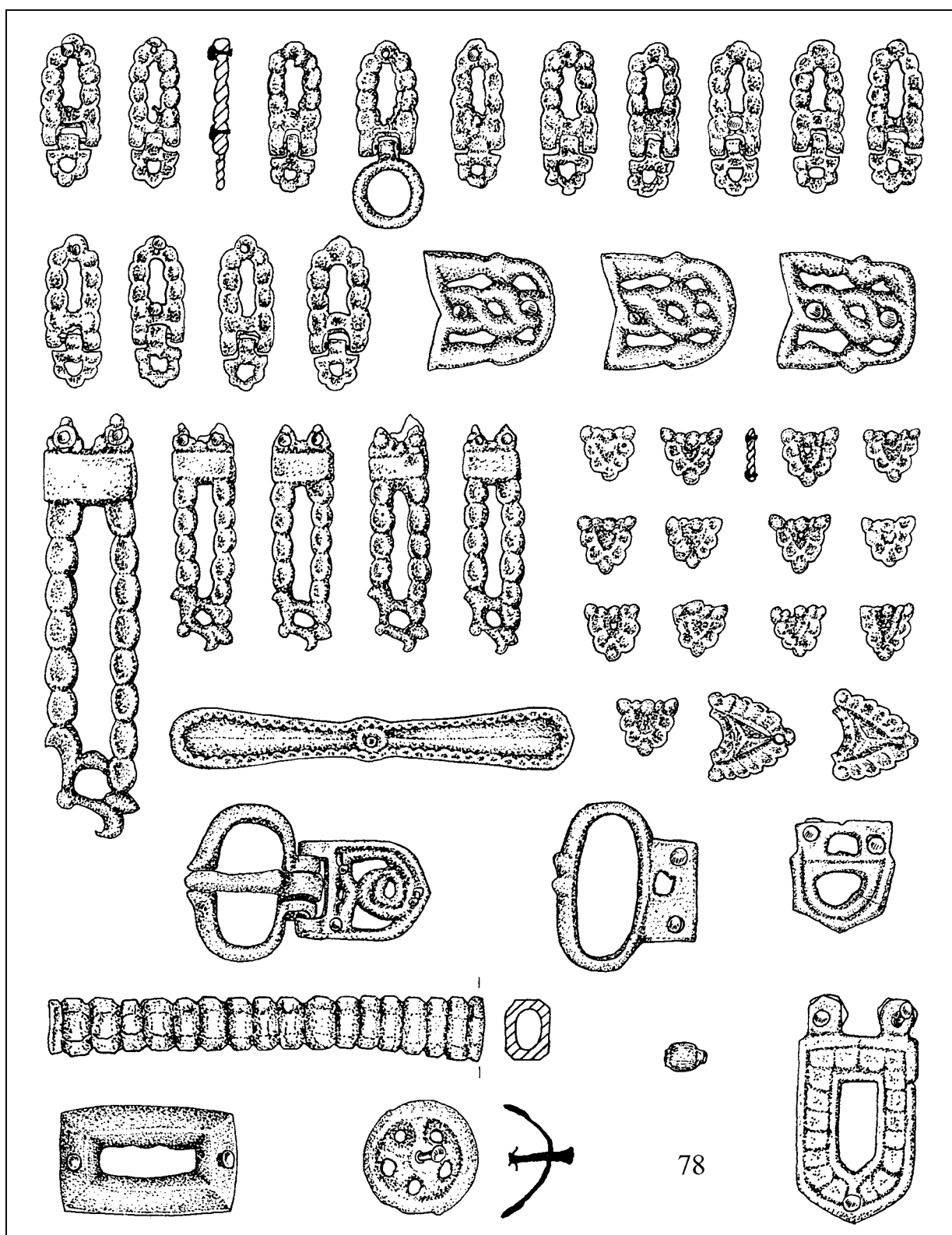
Tab. 6. Časť inventára bohato vybaveného mužského hrobu 107 na pohrebisku v Komárne-Lodenici, datovaného do počiatočnej fázy neskorého stupňa obdobia avarského kaganátu (podľa Trugly 1993, tab. XII).

Taf. 6. Ein Teil des Inventars eines reich ausgestatteten Männergrabes 107 auf dem Gräberfeld in Komárno-Lodenica, der in die Anfangsphase der Spätstufe der Zeit des awarischen Kaganats datiert ist (nach Trugly 1993, Taf. XII).

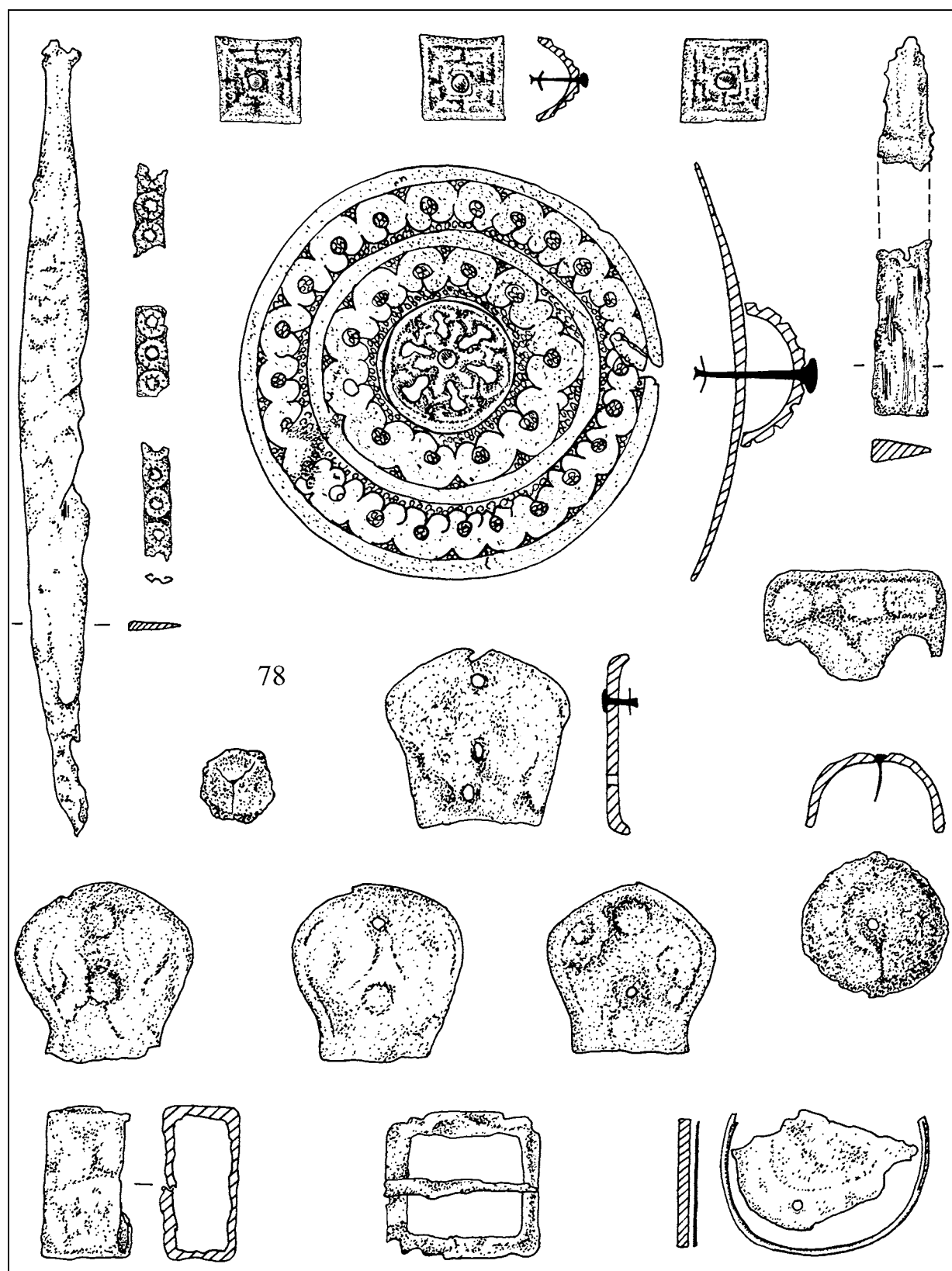
Tab. 7. Zvyšná časť inventára bohato vybaveného mužského hrobu 107 na pohrebisku v Komárne-Lodenici, datovaného do počiatočnej fázy neskorého stupňa obdobia avarského kaganátu (podľa Trugly 1993, tab. XIII, upravené).

Taf. 7. Der restliche Teil des Inventars des reich ausgestatteten Männergrabes 107 auf dem Gräberfeld Komárno-Lodenica, der in die Anfangsphase der Spätstufe der Zeit des awarischen Kaganats datiert ist (nach Trugly 1993, Taf. XIII, bearbeitet).

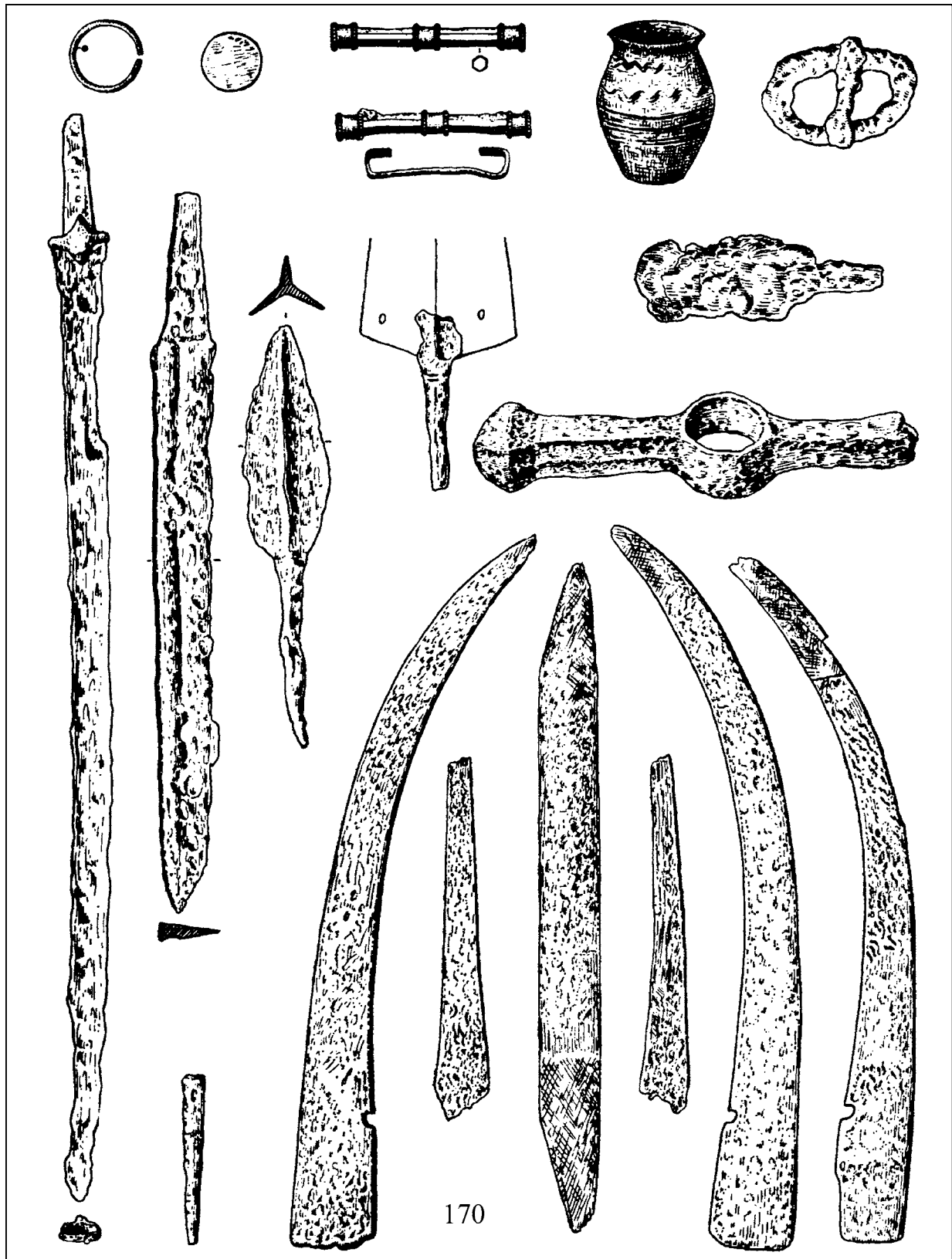
Tab. 8. Súprava opaskových kovaní a iné predmety tvoriace inventár bohato vybaveného mužského hrobu 78 na pohrebisku v Komárne-Lodenici, datovaného do záverečnej fázy neskorého stupňa obdobia avarského kaganátu (podľa Trugly 1987, tab. XIX, upravené).

Taf. 8. Die Garnitur und andere Gegenstände des Inventars des reich ausgestatteten Männergrabes 78 auf dem Gräberfeld in Komárno-Lodenica, der in die Endphase der Spätstufe der Zeit des awarischen Kaganats datiert ist (nach Trugly 1987, Taf. XIX, bearbeitet).

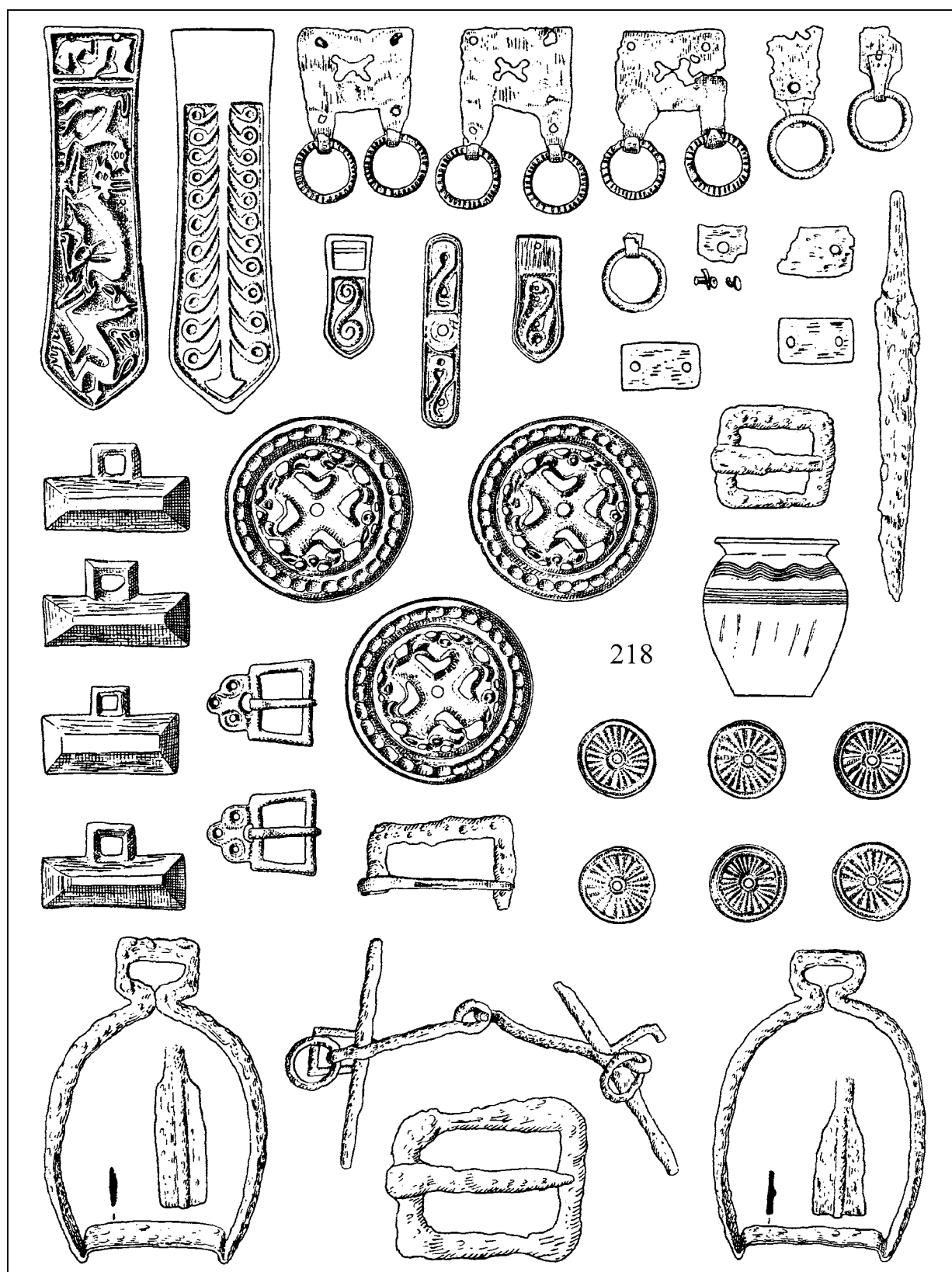
Tab. 9. Sax, nôž a dekoratívne súčasti konského postroja z bohato vybaveného mužského hrobu 78 na pohrebisku v Komárne-Lodenici, datovaného do záverečnej fázy neskorého stupňa obdobia avarského kaganátu (podľa Trugly 1987, tab. XX).

Taf. 9. Der Sax, das Messer und die dekorativen Bestandteile des Pferdegeschirrs aus dem reich ausgestatteten Männergrab 78 auf dem Gräberfeld in Komárno-Lodenica, der in die Endphase der Spätstufe der Zeit des awarischen Kaganats datiert ist (nach Trugly 1987, Taf. XX, bearbeitet).

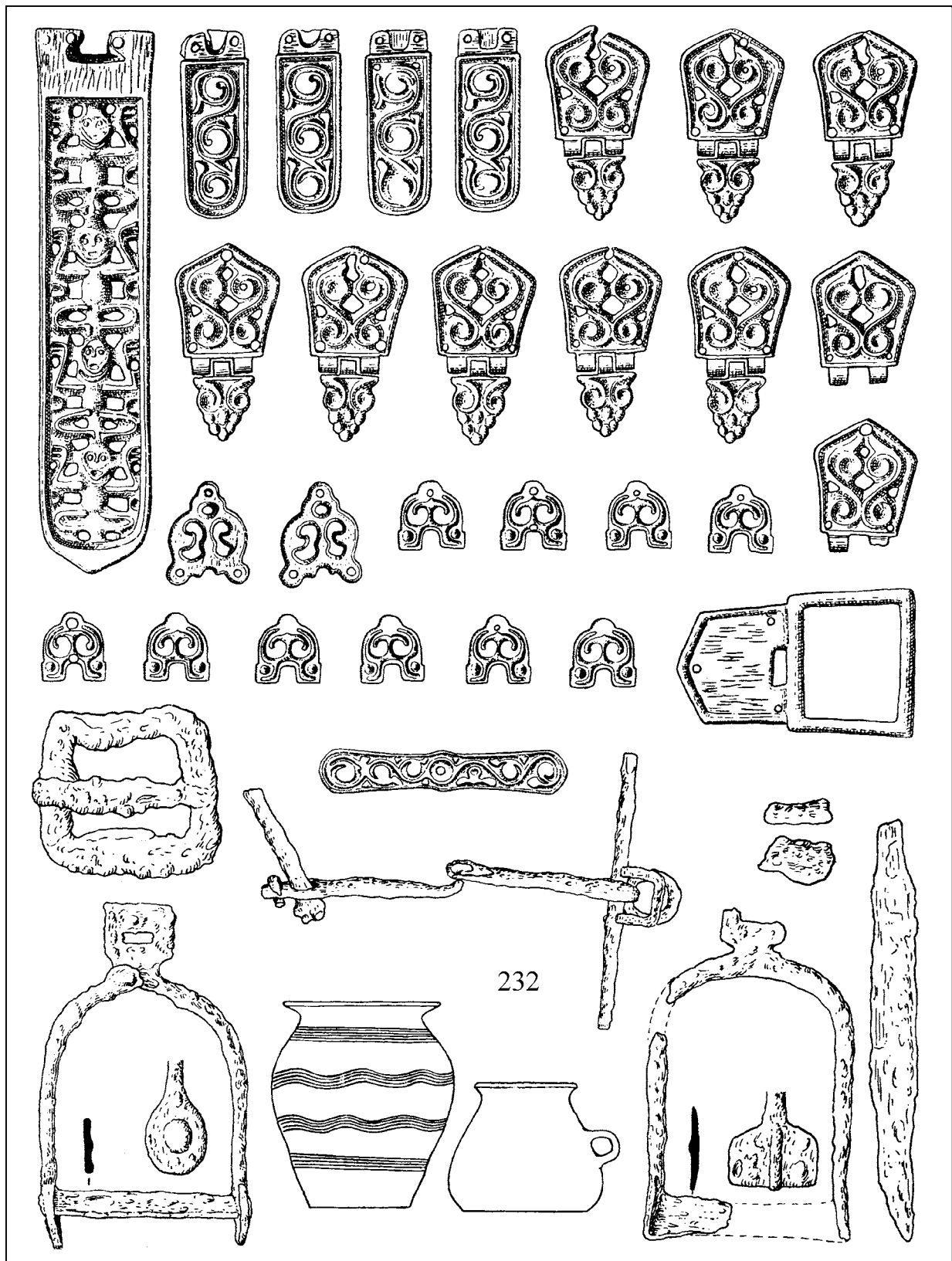
Tab. 10. Inventár hrobu 170 zo Želoviec, v ktorom bol pochovaný muž s viacerými druhmi zbraní, avšak bez súpravy opaskových kovani (podľa Čilinská 1973, tab. XXX).

Taf. 10. Das Inventar aus dem Grab 170 in Želovce, in dem ein Mann mit mehreren Arten von Waffen, jedoch ohne eine Garnitur von Gürtelbeschlägen bestattet war (nach Čilinská 1973, Taf. XXX, bearbeitet).

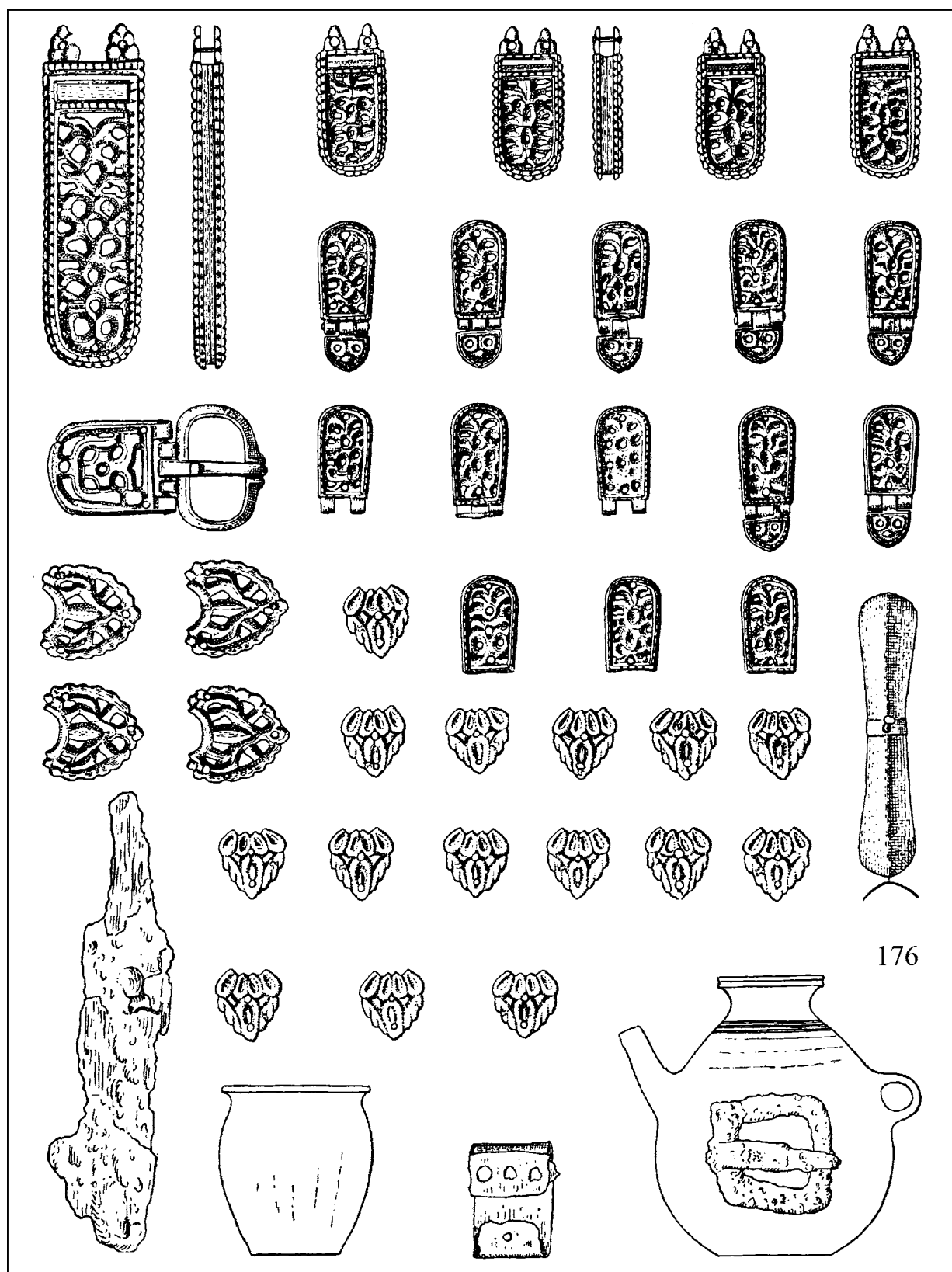
Tab. 11. Inventár jazdeckého hrobu 218 na pohrebisku v Nových Zámkoch, ktorý popri súprave opaskových kovaní obsahoval aj funkčné a dekoratívne súčasti konského postroja (podľa Čilinská 1966, tab. XLII, upravené).

Taf. 11. Das Inventar des Reitergrabes 218 in Nové Zámky, das außer einer Gürtelgarnitur auch funktionelle und dekorative Pferdegeschirrbestandteile enthielt (nach Čilinská 1966, Taf. XLII, bearbeitet).

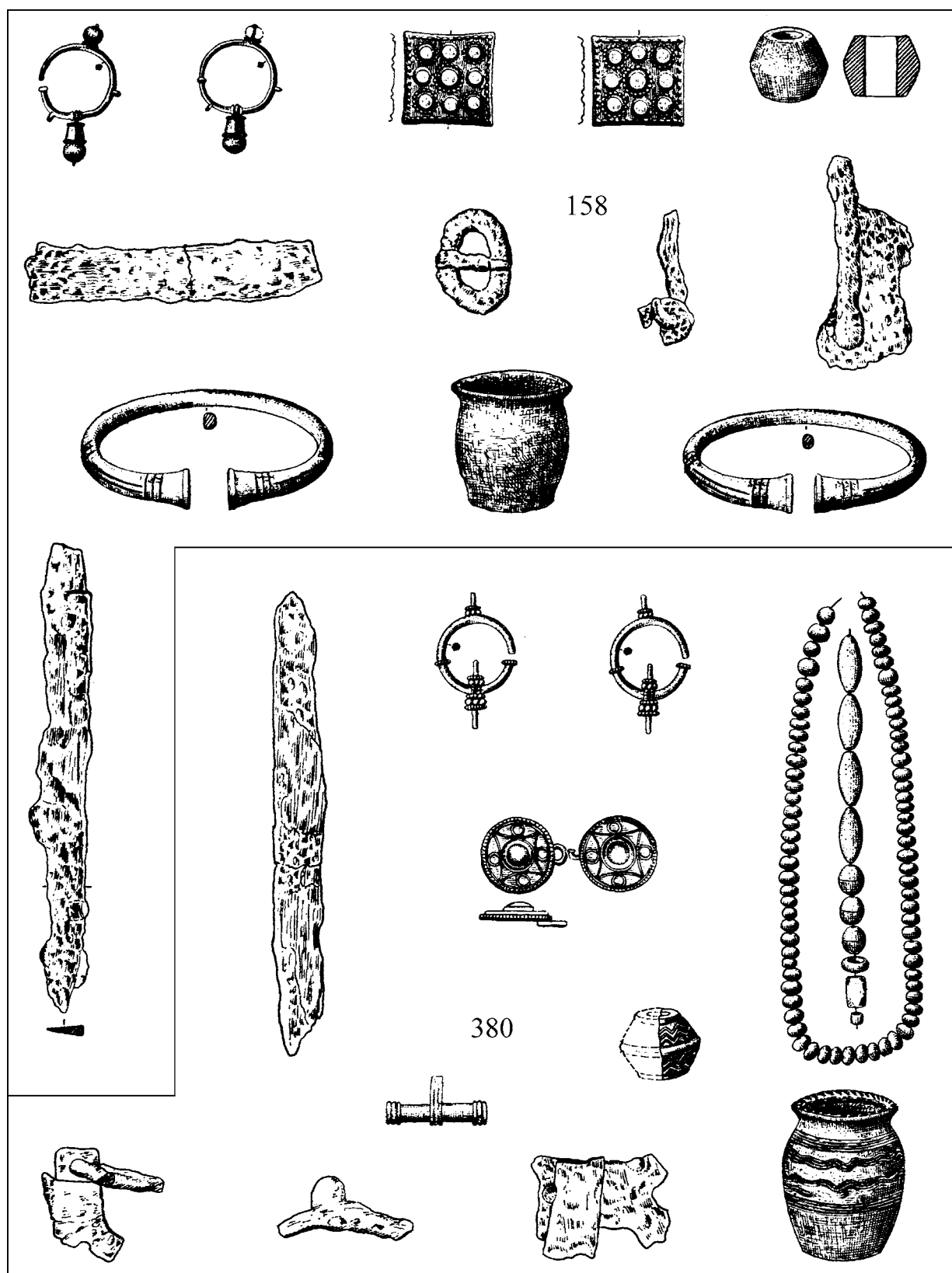
Tab. 12. Inventár jazdeckého hrobu 232 na pohrebisku v Nových Zámkoch, ktorý popri bohatej súprave opaskových kovaní obsahoval súčasti konského postroja (podľa Čilinská 1966, tab. XLIV, upravené).

Taf. 12. Das Inventar des Reitergrabes 232 in Nové Zámky, das außer einer Gürtelgarnitur auch Bestandteile von Pferdegeschirr enthielt (nach Čilinská 1966, Taf. XLIV, bearbeitet).

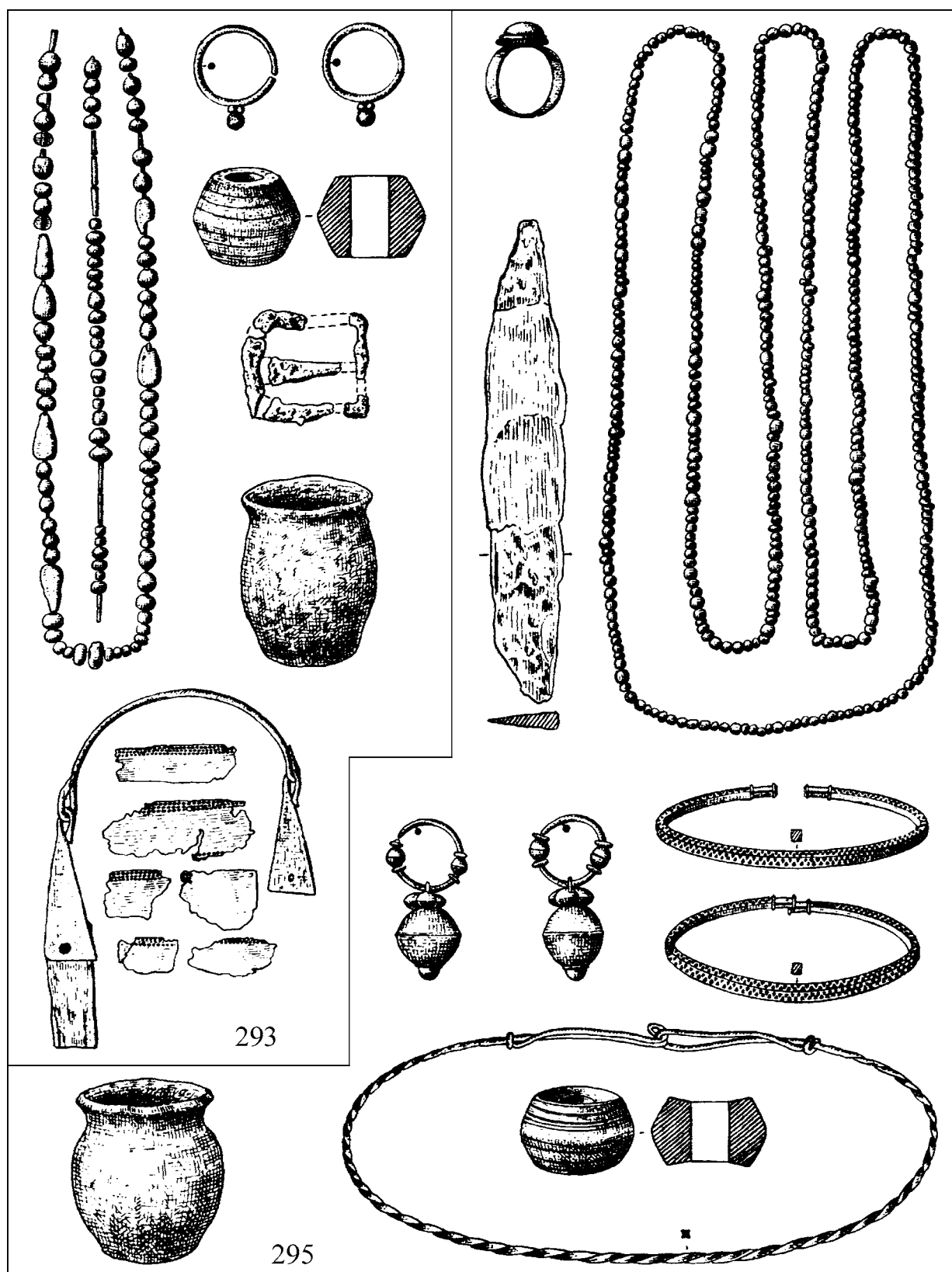
Tab. 13. Inventár mužského hrobu 176 na pohrebisku v Nových Zámkoch, ktorý obsahoval síce bohatú, avšak izolovanú súpravu opaskových kovaní (podľa Čilinská 1966, tab. XXXVI, upravené).

Taf. 13. Das Inventar des Reitergrabes 176 in Nové Zámky, der zwar eine reiche, jedoch isolierte Gürtelgarnitur enthielt (nach Čilinská 1966, Taf. XXXVI).

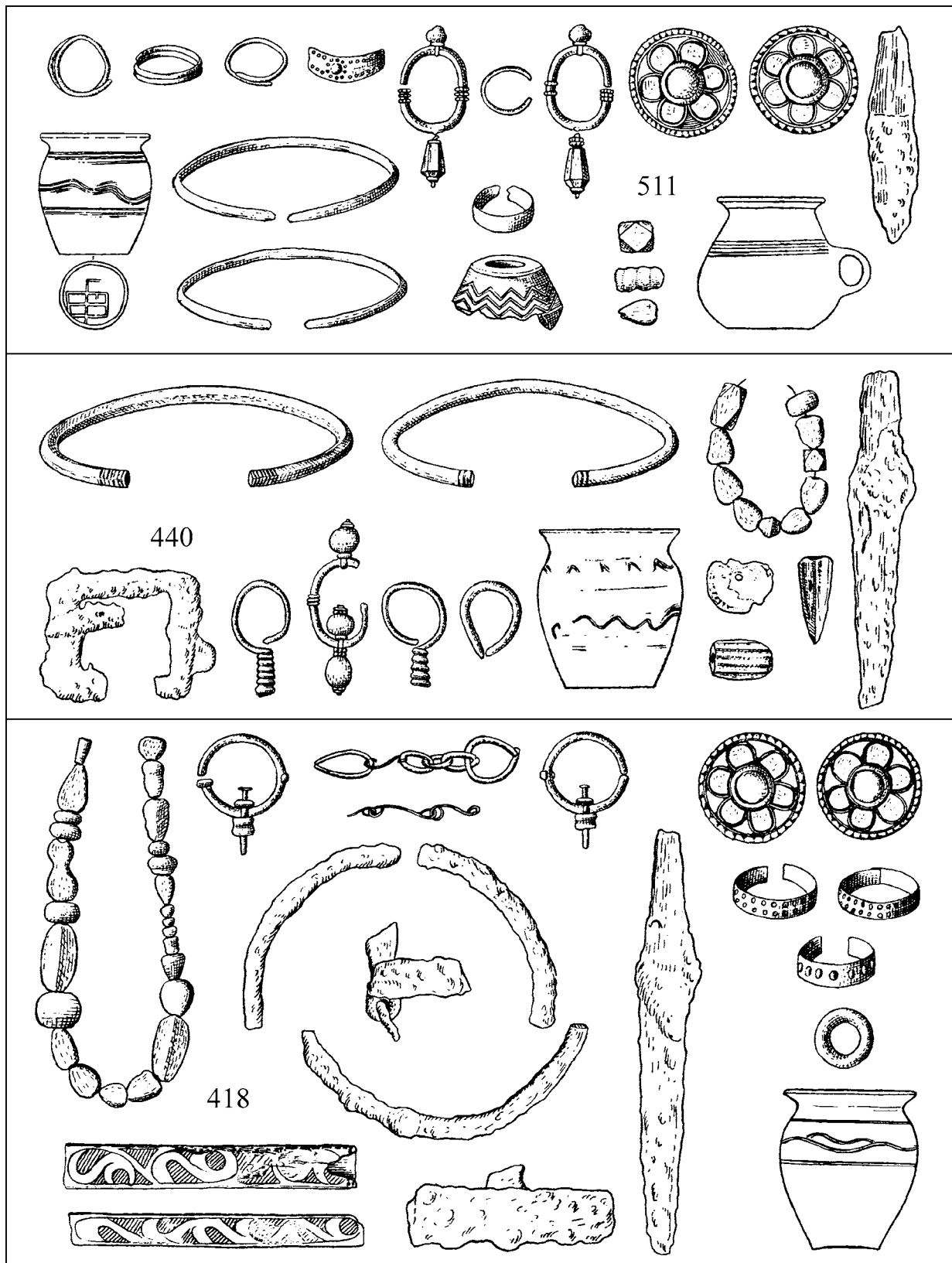
Tab. 14. Inventár ženských hrobov 158 a 380 na pohrebisku v Želovciach, pozostávajúci z honosných zlatých, resp. pozlátených šperkov (podľa Čilinská 1973, tab. XXVII; LXIV).

Taf. 14. Das Inventar der Frauengräber 158 und 380 auf dem Gräberfeld in Želovce bestand aus prunkvollem Gold- bzw. vergoldetem Schmuck (nach Čilinská 1973, Taf. XXVII; LXIV).

Tab. 15. Inventár ženského hrobu 293 zo Želoviec obsahoval pozlátené náušnice a koráliky z náhrdelníka. V hrobe 295 na tom istom pohrebisku sa našli strieborné náušnice a náramky (podľa Čilinská 1973, tab. XLIX).

Taf. 15. Das Inventar des Frauengrabes 293 in Želovce enthielt vergoldete Ohrringe und Perlen einer Halskette. Im Grab 295 auf dem selben Gräberfeld fand man silberne Ohr- und Armringe (nach Čilinská 1973, Taf. XLIX).

Tab. 16. Ženské hroby 418, 440 a 511 na pohrebisku v Nových Zámkoch obsahovali viaceré druhy šperkov vyhotovených z bronzu a koráliky z náhrdelníkov (podľa Čilinská 1966, tab. LXII; LXVI; LXXV, upravené).

Taf. 16. Die Frauengräber 418, 440 und 511 auf dem Gräberfeld in Nové Zámky enthielten mehrere Arten von Schmuck aus Bronze und Perlen von Halsketten (nach Čilinská 1966, Taf. LXII; LXVI; LXXV, bearbeitet).

ZUR INTERPRETATION DER GRABBEIGABEN AUS GRÄBERFELDERN AUS DER ZEIT DES AWARISCHEN KAGANATS IN DER SLOWAKEI

Zusammenfassung

Wenn wir uns mit dem Wert der Grabbeigaben als Kriterium der sozialen Position des Bestatteten befassen wollen, müssen wir mehrere Aspekte ihres Vorkommens in Betracht ziehen. Eines von ihnen ist das Phänomen eines isolierten Vorkommens eines prunkvollen Gegenstandes, bzw. seiner Existenz in Kombination mit sog. ärmlichem Inventar. Ein frappanter Beweis einer solchen Situation ist das Inventar des Grabes 21 auf dem Gräberfeld in Obid (Taf. 1). Die bestattete Frau in einem Alter Adultus II war mit verhältnismäßig schlichten Beigaben ausgestattet. An beiden Seiten des Schädels fand man jedoch Goldohrringe. Können wir die erwähnten Umstände als Nachweis eines eigenartigen sozialen Status der Bestatteten betrachten? Ich vermute, dass wir in diesem Falle in der Position von Interpreten des Vorhandenseins von prunkvollem Schmuck als Indikator der „gesellschaftlichen Position des Individuums“ versagen.

Andererseits begegnen wir derartige Fälle nicht selten, wann die Qualität und die Zusammensetzung der Grabbeigaben es ermöglichen, verhältnismäßig verlässlich die Außergewöhnlichkeit der sozialen Position der Bestatteten vorauszusetzen. In diesem Zusammenhang ist es am einfachsten sich auf die Angehörigen eines sozial übergeordneten Bevölkerungsverbandes zu orientieren. Den können wir selbstverständlich auch vom Gesichtspunkt des Geschlechtes der Bestatteten differenzieren.

Männergräber

Für den männlichen Teil der Population sind vor allem Gürtelgarnituren charakteristisch, ferner Waffen und an letzter Stelle führe ich absichtlich Reitergräber an. Die nicht selten außergewöhnlich prunkvollen Gürtelbeschläge hält man im Allgemeinen für jenen Teil der männlichen Tracht, der den Reichtum, die Macht und die gesellschaftliche Vorzugstellung symbolisiert. Ihr Vorkommen in den Gräbern verstärkt in manchen Fällen das Vorhandensein anderer bedeutsamer Beigaben. Dies sind vor allem hoch wirksame und seltene Waffen. Derartig ausgestattete Individuen gehörten sicherlich zu bedeutsamen Persönlichkeiten im Rahmen der bestattenden Gemeinde. Die angeführte Konstatierung ist nicht chronologisch bedingt, da die Grabkomplexe in die mittlere (Taf. 2; 3), aber auch in die Spätstufe der Zeit des awarischen Kaganats datierbar sind (Taf. 4-9).

Eine andere soziale Gruppe repräsentieren offenbar Individuen, die mit mehreren Waffen bestattet sind, jedoch ohne einen mit Beschlägen verzierten Gürtel (Taf. 10). Etwas vereinfacht könnte man derartige Komplexe dem kriegerischen Bestandteil der Gemeinschaft zuschreiben, der nicht über eine Rangposition von Gürtelträgern disponiert. Die angeführte Äußerung charakterisiert eher eine professionelle Stellung des Bestatteten.

Auf dem Gräberfeld in Komárno-Lodenica (Komárno-Schiffswerft) repräsentieren den wichtigsten Verband der Gemeinde die Personen, die mit einem prunkvollen Gürtel in Kombination mit Waffen ausgestattet sind, und gemeinsam mit ihrem Pferd bestattet wurden. Da praktisch in allen reich ausgestatteten Gräbern Spuren von sekundären Eingriffen festgestellt wurden, bestand ihre Motivierung offenbar im Ausrauben.

Die Kombination der vorkommenden Komponenten, die wir als Kriterium der sozialen Position der Personen betrachten, ist auch durch den Charakter der einzelnen Gräberfelder gegeben. Nicht unbeträchtlich ist auch das Vorkommen von Militaria. Im Falle ihres minimalen Vorkommens, bzw. ihrer Abwesenheit (z. B. das Gräberfeld in Nové Zámky) können wir nachfolgende Interpretation vorlegen: die fehlenden Waffen und andere Bewaffnungsteile sind durch das Vorkommen einer anderen Art von Beigaben ersetzt - z. B. durch zahlreiche und reiche Exemplare von dekorativen Bestandteilen des Pferdegeschirrs (Taf. 11; 12). Eine zweite Möglichkeit repräsentiert die Voraussetzung, dass das Gräberfeld in Nové Zámky die Ruhestätte einer nichtmilitanten Gemeinde war. Nämlich das Inventar mancher Gräber ist zwar reich, jedoch der Grabkomplex enthielt nur isolierte Gürtelgarnitur (Taf. 13). Eine dritte (wenig wahrscheinliche) Alternative besteht darin, dass die Abwesenheit der Waffen eine Folge spezifischer, etwa lokaler Bestattungssitten ist.

Frauengräber

Die prunkvolle, nicht selten sogar außergewöhnliche, Zusammensetzung der Grabbeigaben verknüpfen wir erneut gewissermaßen automatisch mit der gesellschaftlich übergeordneten Position der bestatteten Person. Vom Gesichtspunkt der Frauengräber begegnen gewöhnlich zwei Fälle: 1. den Grabkomplex ergänzen außergewöhnlich prunkvolle Gegenstände (Taf. 14); 2. den Grabkomplex bildet eine Kombination mehrerer Arten von Schmuck, sei es aus Silber oder Bronze (Taf. 15; 16). Im Falle der Frauengräber muss noch eine bedeutsame Tatsache hervorgehoben werden. Im Vergleich des Schaugepräges der Ausstattung der Männergräber wirkt das Inventar der Frauengräber doch nur etwas bescheidener. Auch dies ist offenbar eine Widerspiegelung der Wichtigkeit der gesellschaftlichen Position des männlichen Teiles der Population auf Kosten der Frauen.

Im Zusammenhang mit den Gräbern, in denen die bestatteten Erwachsenen anthropologisch als Frauen bestimmt wurden, kam ein neues Phänomen vor und das sind die sog. weiblichen Reitergräber, von denen mir gegenwärtig 28 bekannt sind. Im Zusammenhang mit ihnen muss nachfolgende Tatsache hervorgehoben werden: in keinem einzigen Falle fand man in einem Reitergrab mit einer anthropologisch bestimmten Frau eine Gürtelgarnitur, bzw. einer wirksamen Waffe (z. B. Hiebwaaffe, Reflexbogen). Diese Artefakte bilden eindeutig einen Bestandteil der Ausstattung von Männergräbern. Seltener ist auch ein reicheres Spektrum dekorativer Bestandteile eines Pferdegeschirrs. Andererseits enthielten die Grabverbände der Frauen, bestattet zusammen mit einem Pferd, Gegenstände, die charakteristisch für Inventar von Frauengräbern im allgemeinen sind (vor allem Perlen von Halsketten, Agraphen, Metallbestandteile der sog. Hauben u. ä.).

Bei der Auswertung eines bestimmten Phänomens vom Gesichtspunkt der sozialen Position verwendet man gebräuchlich die Klassifikation von Gräbern von der Sicht der Qualität ihrer Beigaben in mehrere Kategorien. Es genügt jedoch nicht bloß das Vorhandensein, z. B. einer Gürtelgarnitur im Grabinventar zu konstatieren, sondern auch solche Kriterien wie eine Vollständigkeit oder Unvollständigkeit der Garnitur. Die festgestellten Angaben können dann bei der Charakteristik eines bestimmten Phänomens in den einzelnen Zeitepochen verwendet werden. Das Ergebnis ist eine Erfassung der Entwicklung des gegebenen Merkmales in der Zeit.

Durch die detaillierte Analyse der Reitergräber und deren Beigaben gelangen wir zur Feststellung, dass gerade diese jene Kategorie bilden, welche den geringsten Einfluss auf die Interpretation der Gräber vom Gesichtspunkt des sozialen Status der Bestatteten haben. Ein wesentlich wichtigeres und anschaulicheres Merkmal sind im Falle der Männergräber die Kollektionen von Gürtelbeschlägen und Waffen. An erster Stelle der Hierarchie der Bestatteten stehen jedoch Fundkomplexe, in denen mehrfache Kombinationen der höher angeführten Beigaben vorkommen. Falls diese Kategorie der Ausstattung noch um ein Pferdeskelett bereichert ist, gewinnt der Bestattete an Wichtigkeit. Diese Erkenntnis trägt jedoch keinen allgemeinen Charakter, sondern gilt lediglich für manche Gräberfelder.

Abschließend kann konstatiert werden: die Gräberfelder können in drei Kategorien aufgegliedert werden: 1. eine sozial übergeordnete Schicht der Gemeinde repräsentieren bewaffnete Reiter mit einer Gürtelgarnitur (z. B. Komárno-Lodenica); 2. eine sozial übergeordnete Schicht der Gemeinde vertreten bewaffnete Träger von Gürteln (Želovce); 3. eine sozial übergeordnete Schicht der Gemeinde bilden unbewaffnete Gürtelträger, die in mehreren Fällen samt ihrem Pferd begraben sind (Nové Zámky). Es existiert jedoch kein Reglement, das einheitlich und eine eindeutige Regel in der Ausstattung der Gräber von Angehörigen des angeführten Gesellschaftsteiles ist. Regeln, welche den Charakter der Beigaben determinieren, sind durch die Gesellschaftsstruktur gegeben, die ihre Toten auf den einzelnen Gräberfeldern bestatteten.

INVENTÁR A ÚPRAVA HROBOVÝCH JÁM NA POHREBISKU F V NITRE-ŠINDOLKE

ABSTRAKT

Gabriel Fusek

Z 204 hrobov pohrebiska belobrdského typu do staršej fázy patrí 107 hrobov, do mladšej 97 hrobov. V staršej časti pohrebiska je pomer hrobov s inventárom a bez inventára 3: 2 a jeho rozdelenie je úmerné triedeniu podľa veku a pohlavia pochovaných. V mladšej časti je tento pomer 1: 1 a muži sú pochovaní zväčša bez inventára, ženy a deti (asi dievčatá) s inventárom.

Na skúmanom pohrebisku z druhej polovice 10. až 11. stor. nemožno nielen podľa objemu hrobových jám, ale ani sledovaním ich úpravy, a taktiež ani na základe výskytu bohatých hrobov rozpoznať skupinu sociálne odlišnej časti pochovaných. Veľká časť hrobov s inventárom je natoľko chudobná, že z pohľadu hodnoty príloh sa nevelmi odlišujú od hrobov bez inventára (obsahujú len nôž alebo nádobu, prípadne bronzový prsteň či esovitú záušnicu). Bohatšie hroby patria dievčatám a ženám, čo asi súvisí s krojom a nie s tým, že by mali vyššie sociálne postavenie ako muži. Preukázala sa tendencia zmenšovania hrobových jám v mladšej fáze belobrdskej kultúry, ako aj zvýšenie hodnoty šperkov v porovnaní s predchádzajúcim obdobím. Jednoznačne sa zmenil zvyk ukladania predmetov súvisiacich s kultom - nádoby sa do hrobov už nekladali, pribudli však mince. V mladšej časti pohrebiska sa v hroboch nenachádzajú ani predmety dennej potreby. V tejto časti pohrebiska sa zistili tri anomálie v pochovávaní - jeden hrob orientovaný v smere S-J, jeden opačne orientovaný (t. j. V-Z) dospelý jedinec v skrčenej polohe, uložený do mimoriadne malej hrovej jamy a jeden hrob dospelého jedinca, sekundárne prekrytý mohutným kamenným príkrovom.

V oboch fázach sa bez podstatného rozdielu vo veku, pohlaví či prítomnosti inventára v niektorých hroboch našli zvyšky výdrevy; zasypávanie hrobov vápnom je štatisticky málo významné, nesúvisí s prítomnosťou hodnotnejších nálezov a nebolo evidované v detských hroboch.

PhDr. *Gabriel Fusek*, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
gabriel.fusek@savba.sk

DAS INVENTAR UND DIE GESTALTUNG DER GRABGRUBEN AUF DEM GRÄBERFELD F IN NITRA-ŠINDOLKA

Abstrakt

Von 204 Gräbern des Gräberfeldes des Bijelo-Brdo-Typs gehören in seine ältere Phase 107 Gräber, in die jüngere 97 Gräber. Im älteren Teil des Gräberfeldes beträgt das Verhältnis der Gräber mit Inventar und ohne Inventar 3:2 und seine Aufteilung entspricht verhältnismäßig der Gliederung nach dem Alter und Geschlecht der Bestatteten. Im jüngeren Teil bildet das Verhältnis 1:1 und die Männer sind meistens ohne und die Frauen und Kinder (etwa Mädchen) mit Inventar bestattet.

Auf dem untersuchten Gräberfeld aus der zweiten Hälfte des 10. bis 11. Jh. kann man nichteinmal nach dem Umfang der Grabgruben und nach der Beobachtung ihrer Gestaltungen, wie auch auf Grundlage des Vorkommens von reichen Gräbern die Gruppe des sozial unterschiedlichen Teiles von Bestatteten erkennen. Der große Teil der Gräber mit dem Inventar ist so arm, dass sie sich vom Gesichtspunkt des Wertes der Beigaben von den Gräbern ohne Inventar nicht allzu sehr unterscheiden (sie enthalten nur ein Messer oder ein Gefäß, evtl. einen bronzenen Fingerring oder S-förmigen Schläfenring). Die reicheren Gräber gehören den Mädchen und Frauen, was wahrscheinlich mit der Tracht zusammenhängt und nicht damit, dass sie eine höhere soziale Stellung als die Männer gehabt hätten. Es erschien die Tendenz der Verkleinerung der Grabgruben in der jüngeren Phase der Bijelo-Brdo-Kultur, wie auch die Erhöhung des Wertes des Schmuckes im Vergleich zum vorangehenden Zeitabschnitt. Eindeutig wandelte sich die Gewohnheit des Beilegens von Gegenständen, zusammenhängend mit dem Kult - Gefäße wurden nicht mehr in die Gräber beigelegt, jedoch erschienen Münzen. In dem jüngeren Teil des Gräberfeldes befinden sich in den Gräbern

nichteinmal Gegenstände des täglichen Bedarfs. In diesem Teil des Gräberfeldes wurden drei Anomalien festgestellt - ein Grab wurde in der Richtung N-S orientiert, ein umgekehrt orientiertes erwachsenes Individuum (d. h. O-W) in Hocklage, untergebracht in einer außergewöhnlich kleinen Grabgrube und ein Grab eines erwachsenen Individuums, sekundär mit einer massiven Steinbedeckung zugedeckt.

In beiden Phasen wurden ohne einen wesentlichen Unterschied im Alter, Geschlecht oder im Vorhandensein des Inventars in manchen Gräbern die Reste von Holzausgestaltung gefunden; die Verschüttung der Gräber mit Kalk ist weniger bedeutsam, dies hängt nicht mit dem Vorhandensein hochwertigerer Funde zusammen und es wurde auch nicht in Kindergräbern evidiert.

POHREBNÝ INVENTÁR Z VEĽKOMORAVSKÝCH HROBOV A JEHO SCHOPNOSŤ PRIBLIŽIŤ SOCIÁLNY STATUS JEDINCOV ABSTRAKT

Milan Hanuliak

V príspevku sú posudzované možnosti jednotlivých predmetov pohrebného inventára priblížiť rôzne formy sociálneho statusu príslušníkov veľkomoravskej society. Náznakovosť informácií tohto druhu pomáhajú spresniť elementy pohrebného rítu s citlivejšou reagenciou. Vďaka výpovedi oboch zložiek možno uzavrieť, že v pohrebnom ríte sú orientačným spôsobom zakódované ukazovatele majetkovej rozdielnosti zomrelých. Ich späťnosť so statusom celého rodinného zväzku je vo väčšine prípadov vyššia ako so zomrelým jedincom. Za danej situácie stráca opodstatnenie začleňovať zomrelých do viac ako troch sociálnych kategórií (podpriemerná, priemerná, nadpriemerná). Ukazuje sa tak, že pri posmrtnom zaopatrení jedincov sa stretávame s výslednými prejavmi neustálej, hoci bezkonfliktnej konfrontácie ústredných princípov pohrebného rítu a sociálnych vzťahov. Počas neho sa na báze dobrovoľnosti riešili nároky zomrelých na svoj majetok, ovplyvňované možnosťami príslušníkov rodinného zväzku. Tí rozhodovali o tom, ktoré najnevyhnutnejšie predmety zo spoločného mobiliára môžu venovať zomrelému na jeho cestu do záhrobia a obetovať ich súčasne pre pokoj svojej duše.

PhDr. *Milan Hanuliak*, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
nrauhanu@savba.sk

DAS BESTATTUNGSINVENTAR AUS GROSSMÄHRISCHEN GRÄBERN UND SEINE FÄHIGKEIT, DEN SOZIALEN STATUS DER INDIVIDUEN ANZUNÄHERN

Abstrakt

Im Beitrag sind die Möglichkeiten der einzelnen Gegenstände des Bestattungsinventars beurteilt, die die verschiedenen Formen des sozialen Status der Angehörigen der großmährischen Sozietät annähern. Die Andeutung der Informationen dieser Art verhelfen zur Präzisierung der Elemente des Bestattungsritus mit empfindlicherer Reagenz. Dank der Aussage beider Einheiten kann geschlossen werden, dass im Bestattungsritus auf Orientierungsweise die Anzeiger der Vermögensunterschiede der Verstorbenen kodiert sind. Ihre Verknüpfung mit dem Status des ganzen Familienverbandes ist im Großteil der Fälle höher als mit dem verstorbenen Individuum. Die Stichhaltigkeit bei gegebener Situation verliert das Eingliedern der Toten in mehr als drei soziale Kategorien (unterdurchschnittlich, durchschnittlich, überdurchschnittlich). Es zeigt sich somit, dass wir bei der Versorgung der Individuen nach dem Tod den Ergebnissen von Äußerungen einer ständigen, wenn auch konfliktlosen Konfrontation der zentralen Prinzipien des Bestattungsritus und der sozialen Beziehungen begegnen. Dabei wurden auf der Basis von der Freiwilligkeit die Ansprüche der Toten auf ihr Vermögen gelöst, beeinflusst von den Möglichkeiten der Angehörigen des Familienverbandes. Diese entschieden darüber, welche der notwendigsten Gegenstände aus dem gemeinsamen Mobiliar dem Toten auf seinem Weg in das Jenseits gewidmet werden können und sie zugleich für den Frieden seiner Seele aufzuopfern.

KNÍŽECÍ HROBY ČESKÉHO RANÉHO STŘEDOVĚKU. MARGINÁLNÍ ÚVAHY NAD VELKÝM TÉMATEM HROBOVÉ ARCHEOLOGIE

Michal Lutovský

Čechy, raný středověk, honosné hroby, hroby vládců.

Bohemia, Early Middle Ages, wealthy burials, burials of rulers.

Předmětem následujícího sdělení je několik drobných poznámek vztahujících se ke hrobům zeměpánů, tedy skutečných vládců části či - později - celých raně středověkých Čech. Netýká se tedy všech bohatých hrobů, které jsme si - snad po vzoru archeologie mladšího pravěku - zvykli nazývat „knížecí“. Pokoušíme-li se ovšem vyčlenit hroby vládců ze skupiny honosných hrobů, poměrně dobře se nám to daří u hrobů křesťanských - a historicky doložených - panovníků z rodu Přemyslovců, umístěných v kostelních stavbách (k tomu obecněji *Schulze-Dörlamm 1995; Sasse 1997*), hůře jsme na tom u hrobů horizontu staršího. Je-li navíc víceméně zřejmé, v čem a v jakých symbolech spočívá moc a vláda panovníků sklonku raného středověku a středověku vrcholného, v době počátků existence raně středověké knížecí moci z hlediska symboliky panování a tudíž i milodarů tápeme.

Ačkoli o knížatech kmene Čechů jsme písemnými prameny informováni téměř po celé 9. století a před polovinou 9. věku máme dokonce k dispozici číselný údaj o jejich značném počtu (XIII ex ducibus Boemanorum - Anály fuldské k roku 845), s hledáním jejich hrobů je to velmi problematické. Musíme si uvědomit, že až do poloviny 9. století (a v některých částech Čech ještě mnohem déle) panuje z hlediska hrobové archeologie něco, co bychom mohli obrazně označit jako jakési „sociální bezčasí“. Pokud vůbec máme k dispozici nějaké hroby, tak rozhodně nejde o hroby většinové populace, natož pak o hroby elity - jediné, čím disponujeme, jsou žárové mohyly charakterizované téměř absencí milodarů, mohyly budované obvykle na okrajích sídelních komor a tedy i mimo bezprostřední kontakt s předpokládanými mocenskými centry. To, že většina obyvatelstva Čech - a tedy i jeho vládci - pohřbívá minimálně do poloviny 9. století způsobem, který archeologie nedokáže zachytit, je sice pouhou hypotézou (*Lutovský 1997*), jednoznačně datovaný kostrový hrob z doby před polovinou 9. století však v Čechách postrádáme. Uvažovat lze totiž maximálně o jednom až dvou hrobech pohřebišť na Staré Kouřimi, u nichž však panují co do datování značné indifference (cf. např. *Klanica 1990, 63; Profantová 2001, 330*). Jen na okraj lze podotknout, že výrazně hluboké datování několika izolovaných kostrových hrobů až k počátku 9. století by ostře kontrastovalo s dalšími desetiletími absence jakýchkoli hrobů obdobného charakteru v celých Čechách. Zvláště u honosných milodarů symbolizujících postavení zemřelého i pozůstalých je přesnější určení doby uložení do země v podstatě nemožné; od doby zhotovení se mohlo i výrazně lišit. Značný časový hiát mezi počátkem kostrového (respektive archeologicky identifikovatelného) pohřbívání v Čechách a na Moravě je dán zcela odlišným vývojem, jinými historickými podmínkami - koneckonců dějiny českých knížectví a vojnovské Moravy spolu v první polovině 9. století nijak výrazně nesouvisejí.

Možnosti hledání knížecích hrobů se v Čechách mění s nástupem inhumace kolem poloviny 9. století. Viděno optikou obecných definic knížecího hrobu (*Steuer 1976*) musíme hledat hroby obsahující importy (přesněji „dary z ciziny“ - instituce darů je pro prostředí nejvyšší aristokracie typická), dále symboly moci (alespoň do doby než se tyto symboly i sama vláda staly dědičnými - pak již do hrobu nepatřily, a až mnohem později se v hrobech objevují jejich napodobeniny). Podstatné je i umístění hrobu vůči okolnímu terénu, jiným hrobům a sídlům, a také množství práce vložené do jeho budování. I všechna tato hlediska by v sobě měla obsahovat jistou výlučnost.

Hledání importů je z toho všeho relativně nejsnazší (až na výjimky ovšem nepoznáme, zda jde o předmět obchodu či daru), pouhá přítomnost importu ale z bohatého hrobu hrob vládce nečiní. Významnější je otázka vladařské symboliky - relativně jednoduché je to v dobách, kdy jsou určité symboly jasně definované. Lze to koneckonců ukázat i na patrně nejproslulejším evropském hrobě ze samého sklonku předkřesťanské éry. Hrob Childerichův (*Böhner 1981*) není panovnickým hrobem kvůli desítkám honosných okras či měšcům s mincemi, ale především kvůli pečetnímu prstenu, který je opisem CHILDIRICI REGIS jednoznačně identifikovatelný jako znak krále,

a - díky řadě analogií v archeologických nálezech - zlatému náramku jako odznaku moci germánského náčelníka (naposledy *Droberjar 2001*). Koneckonců i cibulovité spony z králova pláště symbolizovaly patrně Childerichovo spojení s Římem.

Také na opačném časovém pólu středověkého vladařského pohřbívání je situace přehledná; vrcholný středověk má svoji symboliku jasně danou - koruna, jablko a žezlo, resp. jejich hrobové napodobeniny jsou typickou součástí vladařských hrobů od konce 13. až do 15. století. Na příkladu Čech je to doložitelné jednoznačně (podrobně *Bravermanová/Lutovský 2001*) - pokud je k dispozici panovníkův hrob a pokud jeho ostatky neprodělaly takové eskapády jako v případě těla krále Jana Lucemburského, obsahují hroby napodobeninu královských klenotů. Hrob Přemysla Otakara II. (†1278, pohřeb vypraven až v roce 1297) obsahoval funerální kovovou napodobeninu klenotů z pozlaceného stříbra, také tělo jeho syna Václava II. (†1305) bylo ozdobeno stejně (tady se ovšem opíráme pouze o údaj Zbraslavské kroniky, protože hroby posledních Přemyslovců padly za obět' vyplnění zbraslavského kláštera v roce 1420). Funerální stříbrné klenoty dostal na poslední cestu i Rudolf I. Habsburský (†1307). Balzamované ostatky krále Jana Lucemburského (†1346) prošly tolika kuriózními prostředními (včetně půd a sklepů měšťanských domů), že klenoty se dochovat nemohly. Rakev Janova syna Karla IV. (†1378) obsahovala pozlacenou dřevěnou napodobeninu klenotů - zde jako by již symbolika zcela převážila nad reálnou váhou předmětů. (U některých hrobů může být méně kvalitní funerální klenot vysvětlován spěchem při pohřbu, dobou, která pohřbení honosnějších klenotů nepřála apod. - ne ovšem v případě Karla IV., jehož sedmidenní pohřeb byl největší funerální slavností, jakou kdy české země zažily). Hrob Václava IV. (†1419) byl vyplundrován a znečtěn při již uvedeném drancování zbraslavského kláštera husitskou lůzou, takže o klenotech nevíme nic. Nutnost ozdobit mrtvého vladaře korunou se zajímavě projevila v případě pohřbu Zikmunda Lucemburského (†1437), pohřbeného ve Velkém Varadíně v Uhrách. Jeho zeť Albrecht Habsburský nechal totiž Zikmundovy ostatky ozdobit korunou vyjmutou ze sousedního hrobu sv. Ladislava. Další čeští králové - Ladislav Pohrobek (†1457) a Jiří z Poděbrad (†1471) - byli na poslední cestu opět vybaveni dřevěnými insigniemi. Zda tento zvyk přetrvával až do vlády Jagellonců není zřejmé, protože krypta uherských králů ve Stoličném Bělehradě, kam byla těla Vladislava (†1516) a Ludvíka (†1526) uložena, byla zcela zničena v době turecké okupace Uher. Raný novověk a vláda Habsburků znamená pak konec tohoto vrcholně středověkého zvyku. Skvostné funerální klenoty byly sice zhotoveny ještě pro pražský pohřeb císaře Maxmiliána II. (†1576), avšak pouze pro obřad pohřbu; nebyly vloženy do rakve. Ukládání jiných milodarů do vladařských hrobů tímto datem ale nekončí. A nejde pouze o devocionálie v podobě křížků a růženců. Víme o meči v hrobě Maxmiliána II. Habsburského, víme o prstenech, o miniaturách řádů, v případě Habsburků především Zlatého rouna.

Tolik jen drobná odbočka do časů, kdy je z hlediska možností poznání ledacos jasnější. Vrátime-li se do 9. století, je situace výrazně komplikovanější - stejně jako odpověď na otázku, co vlastně lze považovat za symbol knížecí moci předkřesťanského vládce; vždyť koneckonců neznáme ani jeho reálné postavení a moc v soudobé společnosti.

Jedním z hledaných symbolů byl patrně meč. Za indicii tu mohou posloužit i o něco mladší ikonografické prameny ukazující nepochybný význam této nejvýznamnější raně středověké zbraně - v řadě ikonografických pramenů je meč držen po boku trůnu či za trůnem císařů Oty I., II. i III., na hnězdenských chrámových dveřích i za stolcem Boleslava II. Přestože je situace v Čechách 9. století zcela odlišná od soudobé situace na Moravě, kde meče často nalézáme i v hrobech na venkovských pohřebištích, lze také v české kotlině nalézt hroby s meči, které bychom - ať už pro relativní chudobu doprovodného inventáře nebo pro polohu hrobu na běžném pohřebišti - za hroby se symbolem vladařské moci nepovažovali. Máme tak k dispozici jediný hrobový nález meče, který nejen honosností vlastní (pravděpodobně) damaskované čepele, ale především pro spojení se zcela ojedinělým příslušenstvím v podobě mohutných stříbrných zlacených, bezesporu importovaných kování, můžeme prohlásit za pravděpodobný vladařský symbol. Jde o meč z kolínského hrobu, přičemž kování jeho řemení tvoří jednu z nejhonosnějších souprav tohoto druhu zachovaných v celoevropském kontextu; nikoli náhodou se uvažuje o přímém výrobku císařských dílen (obr. 1: 1a). Kolínský hrob (souhrnně *Lutovský 1994*) je také patrně jediným hrobem, který - s tou mírou pravděpodobnosti, kterou archeologie připouští - můžeme označit za knížecí hrob, tedy hrob, v němž skutečně spočinulo tělo jednoho z vládců Čech druhé poloviny 9. století.

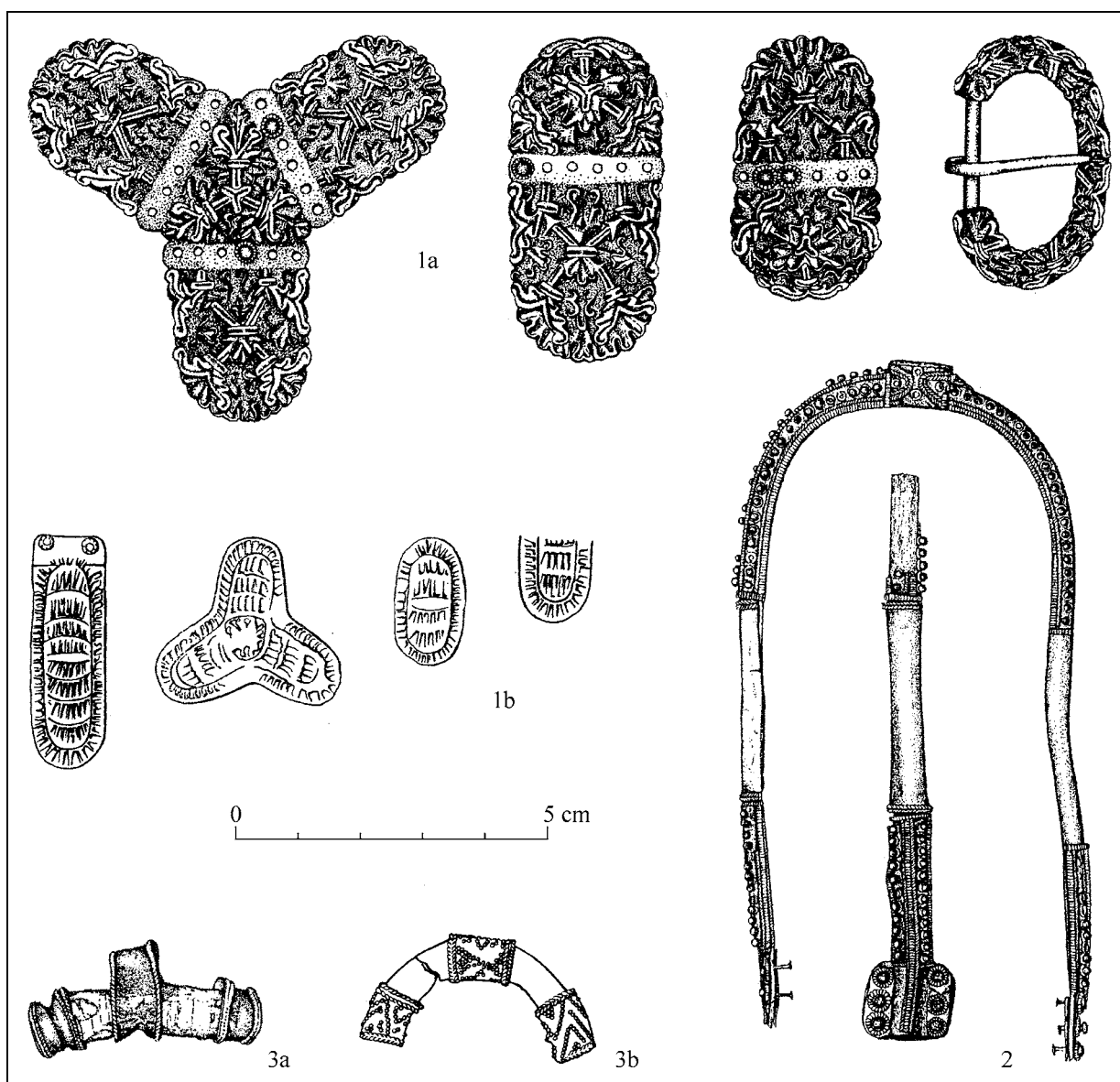
Kromě meče a skvostně zdobeného řemení obsahoval hrob i další předměty, které poukazují na výlučnost hrobu. Je to nejen množství milodarů, ale i poměr zastoupení importů, v několika případech nespíše darů. Kupříkladu v případě stříbrného kalicha těžko může jít o kořist a už vůbec ne o předmět obchodu. Hrob vlastně obsahoval poněkud svérázný picí „servis“ sestávající ze skleněných i kovových nádob, zčásti původně sloužících k uctívání cizího Boha - tento servis je opět jedním ze znaků, které kolínský hrob staví do zcela výlučného světla. Prostým importem není ani amulet s úlomkem slonoviny zasazený do zlata (obr. 1: 3a). Může jít rovněž o symbol, navíc - vzhledem k nutnosti osvětlit původ z pro středoevropany natolik exotického zvířete - je opět možno přiklonit se spíše k daru.

Svrázným milodarem byly i ostruhy zdobené na vysoce namáhaných místech granulací (obr. 1: 2). Mimořádně - tyto ostruhy, které pro své honosné zdobení nebyly určeny k používání při jízdě, užívány byly, jak dokládá odřená výzdoba. Je to doklad, že předměty v kolínském hrobě byly prakticky používány a představovaly tedy symbol nejen pro záhrobní svět, ale v době života pohřbeného muže i pro svět živých.

Vzhledem k tomu, že hrob byl v roce 1864 vykopán a zničen bez jakékoli dokumentace, je velmi obtížné hodnotit jeho vnější charakter. Jen s velkými výhradami lze připomenout jeho izolovanost a snad i jakési kamenné konstrukce v jeho okolí (*Dvořák 1936, 105*).

Hrob je svým bohatstvím a zastoupením importů v českém prostředí zcela výjimečný. Není samozřejmě vyloučeno, že bohatství kolínského knížete bylo dáno i bohatstvím a velikostí panství, jehož opěrnými body byly takové hrady, jako Stará Kouřim, Hryzely, Ždánice, snad i Libice a další objekty. Tato část středních Čech se ostatně na základě archeologických pramenů jeví minimálně ještě kolem poloviny 9. století možná významnější nežli oblast pražská. V souvislosti s hradišti jakožto předpokládanými elitními sídly je pozoruhodné, že patně nejvýznamnější velmožský hrob českého raného středověku byl vybudován u relativně malého, po archeologické stránce dnes spíše jen tušeného nežli prokázaného hradiště v centru Kolína, svým bohatstvím ovšem předčil veškeré hrobové nálezy známé z hradišť, která s knížecím prostředím spojujeme mnohem snadněji. Knížecím sídlem by tak nebyla mohutně opevněná Stará Kouřim o rozloze přes 40 hektarů, ale nevelké opevněné místo v Kolíně.

Pro 9. století se v Čechách uvažuje samozřejmě i o dalších hrobových lokalitách s přívlastkem „knížecí“ - především jde o Starou Kouřim a Želénky. Tamější situace nabádá k jisté opatrnosti. Ústřední hrob v mohutné železné mohyle na severozápadě Čech (souhrnně *Sklenář 1985*) splňuje snad všechna výše uvedená kritéria (zvláště je to výlučnost

Obr. 1. Pravděpodobné symboly moci z kolínského hrobu (1a - kování řemení meče; 2 - zdobené ostruhy; 3a - závěsek se slonovinou) a jejich možné napodobeniny z hrobů na Staré Kouřimi (1b - kování řemení meče z hrobu 55; 3a - závěsek se zubem bobra z hrobu 49b).

obrovské mohyly, rovněž některé honosné předměty z výbavy lze označit za dary), je však hrobem ženy. Maximálně může jít tedy o hrob manželky knížete (pokud samozřejmě nebudeme uvažovat o existenci i jiné, neprokopané hrobové komory v rámci obrovské mohyly). Za dosavadního stavu informací a s přihlédnutím k tomu, že formální moc a tedy i formální vladařský pohřeb náležel pouze muži, nelze ovšem želeneckou mohylu považovat za hrob knížete.

Pohled na starokouřimské pohřebiště je v tomto ohledu ještě složitější; a to nejen pro již zmíněnou neujasněnost zdejší chronologie. Bezesporu jde o pohřebiště osob vysokého společenského postavení, pohřebiště je to však poměrně rozsáhlé a u honosných hrobek chybí ona výlučnost polohy. Rozčlenění pohřebiště na jednotlivé generační horizonty (*Profantová 2001*) lze považovat pouze za jedno z několika hypotetických řešení vnitřního vývoje nekropole. Zvláště lze v tomto bodě odmítnout myšlenku o nejvyšším stáří tzv. žárového hrobu 152 (*Profantová 2001*, 329). Těla dvou dospělých jedinců totiž nebyla spálena úplně - vysvětlení v podobě ochranného prostředku proti návratu nemrtvého (*Šolle 1966*, 131) je možná pravděpodobnější nežli neúnosná představa o jakémsi „polovičním“ přechodu k novému pohřbívání. Jakožto hroby knížat připadají na základě hrobové výbavy v úvahu pouze hroby 55 a 120 - tedy mužské hroby s výbavou, která sice nedosahuje úrovně hrobu kolínského, obsahuje však rovněž jistou symboliku, kterou snad lze s vládou či mocí spojovat - botka praporce, stříbrem plátovaný čakan, ostruhy plátované zlatem. Podobně jako v případě pohřbu ženy pod mohylou v Želénkách jde i na Staré Kouřimi spíše o hroby příslušníků knížecího rodu, nikoli však jednoznačně o hroby vládců. Ten totiž máme v předbořivojovských Čechách zatím opravdu pouze jeden - v Kolíně.

Jen jako volnou úvahu lze uvést možnost srovnání některých předmětů na kouřimském pohřebišti a v kolínském hrobě. Některé starokouřimské nálezy jakoby totiž kopírovaly v méně honosné formě nálezy kolínské - ať již jde o bronzová kování řemení meče (hrob 55; obr. 1: 1b) či o závěsek (hrob 49b; obr. 1: 3b), kde je v honosně zdobených manžetách upevněn nikoli zlomek slonoviny ale řezák bobra - tedy předmět možná efektnější, jistě však v symbolické rovině zcela odlišný od kolínské slonoviny. Vysvětlení v podobě napodobování předmětů z kolínského hrobu může být ovšem zpochybněno možným zkreslením v důsledku ojedinelosti předmětů, v českých nálezech zcela výjimečných.

Jako možné místo posledního odpočinku knížete byl nedávno označen i známý „hrob bojovníka“ odkrytý I. Borkovským na III. nádvoří Pražského hradu (*Borkovský 1946*). Vysvětlení v podobě hrobu nepřemyslovského vládce z doby před ovládnutím Hradu historickými Přemyslovci (*Frolík 2002*, 720) je však přímo spjato s jen obtížně řešitelnými nejasnostmi kolem založení Pražského hradu a jeho významu před postavením kostela P. Marie.

O dalších knížecích hrobech nic nevíme, a to až do 30. a 40. let 10. století, kdy moc všech českých knížat zaniká s růstem moci Přemyslovce Boleslava I. Ve středních Čechách došlo ovšem na konci 9. století ke zcela radikální změně, která se po archeologické stránce vepsala především do charakteru knížecích hrobů - tou změnou bylo přijetí křesťanství. B. Sasse, která se dosud nejintenzivněji zabývala o sociální interpretace českých raně středověkých hrobů (*Sasse 1982*), se před několika lety (*Sasse 1997*) pokusila vyčlenit některé vladařské hroby evropského stěhování národů a raného středověku podle Kossakovy obecné definice honosného hrobu (*Kossack 1974*). Logicky se tu projevil ostrý předěl mezi bohatě vybavenými hroby z počátku státnosti - v západní Evropě může jako příklad sloužit hrob Childe- richův, v Čechách hrob kolínský - oproti hrobům křesťanských vládců v kostelních stavbách, kde se honosnost hrobu projevuje jiným způsobem nežli hrobovou výbavou. Nejde přitom pouze o obecné umístění v kostelní stavbě, ale též o konkrétní místo v lodi kostela (hroby v ose chrámu před kněžištěm náležející zakladatelům), dalším z výrazných znaků je i sama pohřební schránka v podobě honosných či alespoň mohutných tumb či sarkofágů.

Přesto však lze tvrdit, že jistá výbava v těchto hrobech přece jen byla - lišila se sice od hrobové výbavy starší, předkřesťanské epochy, po stránce sociální byla ovšem determinována stejně výrazně. Do hrobů jednoznačně nepatřily odznaky, které by bylo možné spojovat se starou bojovnickou symbolikou. Mizí ostruhy, zdobené pásy, meče; zčásti pro křesťanský charakter pohřbu, zčásti patrně i proto, že se některé z těchto symbolů staly dědičným vlastnictvím potomků.

Otázkou zůstává hrob prvního historicky známého Přemyslovce Bořivoje (†888/9). Nebyl dosud nalezen a konečnou ani nevíme, kde jeho hrob hledat. Dříve zastávané vysvětlení v podobě hrobu K1 objeveného pod podlahou svatovítské rotundy bylo v poslední době přesvědčivě vyvráceno (*Sláma 2001*). Pokud tedy Bořivoj sídlil v době své smrti na Pražském hradě, nebyl uložen v jediném tam stojícím kostele. V hrobce mariánského kostela spočinul nakonec patrně až jeho syn Spytihněv I. (†915). Bořivoj byl ovšem ještě jedním ze starých kmenových knížat, otázkou je, zda jeho pohřeb a hrob nebyl ovlivněn spíše předkřesťanskou ideologií; možná bychom si ho dokonce mohli představit ještě s onou dávnou, archetypální bojovnickou výbavou. Máme totiž tendenci podvědomě spojovat Bořivoje s ideálním obrazem jeho ženy Ludmily jakožto světice. Ta ovšem svého muže přežila o více než 30 let - a za tu dobu se jistě pojetí křesťanství u české vládnoucí elity výrazně upevnilo.

Počínaje Bořivojovým synem Spytihněvem už vladařské hroby k dispozici máme. Již výše bylo řečeno, že neobsahují zbraně ani další bojovnické atributy. Měděný tepaný plíšek ve Spytihněvově hrobě (*Vlček 1997*, 89, obr. VI/7) je spíše oděvním doplňkem než součástí velmožského pásu. Zásadní roli v hrobové výbavě totiž začíná plnit oděv, který se stává atributem, náležejícím vladařskému hrobu. Hedvábí tak obsahuje již první hrob, který v posloupnosti přemyslovských knížat máme k dispozici a který zároveň látku poskytnout vzhledem k půdním podmínkám mohl - je to hrob uprostřed baziliky sv. Jiří, v poslední době střídatě přisuzovaný Boleslavovi I. a Boleslavovi II. (naposledy *Sláma v tisku*).

Lze říci, že i v pozdějších dobách v podstatě žádný hrob českého panovníka není hrobem kajícího se muže v mnišském rouchu či v prostém rubáši, a to ani v případě, kdy šlo o výslovné královo přání, jako v případě Václava II. také uložení těla Karla IV. v hábitu řeholníka je pouhou barokní pohádkou - oděvy a látky z pražských hrobů členů lucemburské dynastie představují v mnoha ohledech vrchol tkalcovského umění tehdejšího euroasijského prostoru (*Bravermanová/Lutovský*, na různých místech). Pokud lze z torzovitě dochované výbavy soudit, tak již od počátku vládařského pohřbívání v kostelích (tedy pohřbívání jednoznačně křesťanského) jsou mrtví na poslední cestu oblékáni do nejhonosnějších rouch, jaká tehdejší společnost mohla poskytnout. To, že jde opět o importy, je ovšem v tomto případě způsobeno spíše důvody technologickými nežli symbolickými.

I z tohoto pohledu se lze na závěr letmo dotknout jednoho z nejvýznamnějších hrobů moravského raného středověku. Při hledání hrobu knížete Svatopluka můžeme ze dvou uvažovaných variant dát jednoznačně za pravdu *L. Galuškově* (1996, 122-125) a upřednostnit honosný hrob v postranní kapli chrámu v Sadech nežli hrob s ostruhami a zdobeným pásem u dvouapsidové rotundy v Mikulčicích (*Klanica* 1994, 36-37). Konec 9. století v zemi s více než půlstoletí trvající křesťanskou tradicí nemůže přinášet hroby panovníků s jezdeckou výstrojí. Tak by mohl vypadat možná ještě hrob Mojmirův, nikoli hrob muže, jehož zemi přijal papež pod patronaci svatého Petra. Lze však předpokládat, že pozlacené gombiky - tedy jediná zachycená součást výbavy hrobu ze Sadů - nespínaly mnišské roucho kajícího (*Galuška* 1996, 123), ale hedvábný oděv, jehož cena se v tehdejší záalpské Evropě rovnala celým statkům a stádům dobytka.

Literatura a prameny

- Anály fuldské* - Annales Fuldenses. In: Magnae Moraviae fontes historici I. Praha-Brno 1966, 85-129.
- Böhner* 1981 - K. Böhner: Childerich von Tournai. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Berlin-New York 1981, 441-460.
- Borkovský* 1946 - I. Borkovský: Hrob bojovníka z doby knížecí na Pražském hradě. Pam. Arch. 42, 1946, 122-132.
- Bravermanová/Lutovský* 2001 - M. Bravermanová/M. Lutovský: Hroby, hrobky a pohřebiště českých knížat a králů. Praha 2001.
- Droberjar* 2001 - E. Droberjar: Zlatý náramek typu Tournai-Blučina ze středních Čech. Archeologie ve středních Čechách 5, 2001, 517-527.
- Dvořák* 1936 - F. Dvořák: Pravěk Kolínska. Soupis archeologických památek Kolínska a Kouřimska. Kolín 1936.
- Frolík* 2002 - J. Frolík: Zamyšlení nad třetím svazkem sborníku Mediaevalia Archaeologica „K výsledkům výzkumů raně středověkého opevnění Pražského hradu a Malé Strany“. Arch. Rozhledy 54, 2002, 705-726.
- Galuška* 1996 - L. Galuška: Uherské Hradiště-Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské. Brno 1996.
- Klanica* 1990 - Z. Klanica: K počátkům staromoravského kostrového pohřbívání. In: Staroměstská výročí. Brno-Uherské Hradiště 1990, 57-64.
- Klanica* 1994 - Z. Klanica: Tajemství hrobu moravského arcibiskupa Metoděje. Praha 1994.
- Kossack* 1974 - G. Kossack: Prunkgräber. Bemerkungen zu Eigenschaften und Aussagewert. In: G. Kossack/G. Ulbert: Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. München 1974, 3-33.
- Lutovský* 1994 - M. Lutovský: Kolínský knížecí hrob: ad fontes. In: Sbor. Národ. muzea. Hist. 48. 3-4. Praha 1994.
- Lutovský* 1997 - M. Lutovský: Brandbestattungsritus im frühmittelalterlichen Böhmen: drei Überlegungen. In: Život v archeologii středověku. Praha 1997, 433-438.
- Profantová* 2001 - N. Profantová: K průniku prvků franského životního stylu do Čech 9. století (na základě poznatků archeologie). In: Velká Morava mezi východem a západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Brno 2001, 327-338.
- Šolle* 1966 - M. Šolle: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha 1966.
- Sasse* 1982 - B. Sasse: Die Sozialstruktur Böhmens in der Frühzeit. Historisch-archäologische Untersuchungen zum 9.-12. Jahrhundert. Berlin 1982.
- Sasse* 1997 - B. Sasse: Völkerwanderungszeitliche und mittelalterliche „Prunkgräber“ aus Mitteleuropa - Gedanken zu Definition und Bedeutung. In: Život v archeologii středověku. Praha 1997, 544-560.
- Schulze-Dörlamm* 1995 - M. Schulze-Dörlamm: Bestattungen in den Kirchen Grossmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts. Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz 40, Teil 2, 1995, 557-620.
- Sklenář* 1985 - K. Sklenář: Původní zpráva o výzkumu slovanské knížecí mohyly u Želének v roce 1850. Časop. Národ. muzea. Řada hist. 154, 1985, 61-81.
- Sláma* 2001 - J. Sláma: K údajnému moravskému původu knížete Bořivoje. In: Velká Morava mezi východem a západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Brno 2001, 349-353.

- Sláma v tisku* - J. Sláma: Několik poznámek k hrobům přemyslovských knížat na Pražském hradě. *Historica Pragensia* 1. *Steuer* 1976 - H. Steuer: Fürstengräber. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Berlin-New York 1976.
- Vierck* 1980 - H. Vierck: Ein westfälisches „Adelsgrab“ des 8. Jahrhunderts n. Chr. In: *Studien zur Sachsenforschung* 2. Hildesheim 1980, 457-488.
- Vlček* 1997 - E. Vlček: Nejstarší Přemyslovci. Fyzické osobnosti českých panovníků I. Praha 1997.

PhDr. *Michal Lutovský*
Ústav archeologické památkové péče středních Čech
Nad Olšinami 3
CZ-100 00 Praha 10
e-mail: m.lutovsky@seznam.cz

FÜRSTENGRÄBER DES BÖHMISCHEN FRÜHMITTELALTERS. MARGINALE ERWÄGUNGEN ÜBER DEM GROSSEN THEMA DER GRABARCHÄOLOGIE

Zusammenfassung

Der Autor befasst sich mit Gräbern von tatsächlichen Herrschern Böhmens im Frühmittelalter. Erst bis zur Mitte des 9. Jh. stehen keine Gräber der Elite zur Verfügung, in Böhmen fehlen übrigens in dieser Zeit (in archäologischer Hinsicht) auch jeder Gräber des Großteils der Bevölkerung; lediglich ein geringerer Teil benützte Brandbestattungsweise unter Hügelgräbern. Nichteinmal die zweite Hälfte des 9. Jh., wann in Böhmen nach Schriftquellen eine größere Menge von örtlichen Herrschern – Fürsten existierten, ergab eine größere Anzahl von Herrschergräbern. Wenn wir für ein allgemeines Merkmal ein Fürstengrab mit Anwesenheit von Importen (Geschenke aus dem Ausland), der Machtsymbole und ausschließlichen Lage des Grabes betrachten, kann als einziges sicheres Fürstengrab in Böhmen bezeichnet werden, das im J. 1164 in Kolín entdeckt wurde. Die Menge der Importe, die Symbole der Macht (ein Schwert mit getriebenen Riemen, verzierte Sporen, ein Anhänger aus Elfenbein) unterscheiden dieses Grab von anderen reichen oder prunkvollen Gräbern (Želénky, Kouřim). Eine eindeutige Bestimmung der Bedeutung einzelner Gegenstände ist im 9. Jh. selbstverständlich bloß hypothetisch. Es fehlt eine klare Symbolik des Hoch- und Spätmittelalters (eine Krone, ein Zepter, ein Apfel). Nach Annahme des Christentums verschoben sich die Herrschergräber in die Kirchen. Es fehlen zwar in ihnen „kriegerische“ Beigaben, trotzdem enthalten sie eine bedeutende und sozial klar determinierte Ausstattung – eine, meistens aus Seide, prunkvolle Kleidung.

ELITA V ZRCADLE DĚTSKÝCH POHŘBŮ 9. A 10. STOLETÍ V ČECHÁCH

Nad'a Profantová

Čechy, 9.-10. stol., dětské pohřby elity, sociální status.

Bohemia, 9th-10th cent., elite infant burials, social status.

„Je podivuhodným paradoxem, že o životě dětí v raném středověku nás nejlépe informuje jejich smrt a vše, co s ní souvisí.“¹

Někdy v první třetině devátého století byli na pohřebišti v dalmatském Ninu pohřbeni ve společném hrobě tři lidé, muž, žena a dítě. Pro domněnku, že se jednalo o nukleární rodinu svědčí i poloha těl, zjevně aranžovaných do kompozice vyjadřující intimní blízkost (dospělí se dotýkají, zčásti překrývají v náznaku objetí, dítě drží žena v náručí, obr. 1). Soudě podle hrobové výbavy, rodina náležela k výsadní vrstvě, v hrobě nacházíme meč, kopí a ostruhy, zjevně mocensko-bojovnícké atributy pohřbeného muže, krk dětské kostry nesl bronzový zdobený nákrčník, který byl podle dosti přesvědčivého komentáře J. Beloševiče a hlavně podle dalších souvislostí (např. v prostředí avarském) svázán s vypjatou symbolikou mocenského statusu (Nin-Ždrijac, hrob 322 - *Beloševič 1980*, 91, Tab. XXV a XXVI, LXXVII: 5). Kromě něj mělo dítě ještě „klasický“ náhrdelník z korálků.

Situace v Ninu-Ždrijacu vlastně zdvojuje reprezentaci příslušnosti dítěte k mocenské elitě tehdejší slovanské společnosti. Poprvé tuto vazbu vyjadřuje kompozice hrobu, ostentativně intimním vztahem k muži s mocensko-bojovníckými atributy, který dostatečně zdůrazňuje příslušnost dítěte do přímého, bezprostředního okruhu tohoto muže. Podruhé, a tedy vlastně nadbytečně, vyjadřuje společenské postavení dítěte nákrčník. Právě tato „nadbytečnost“ je pro nás velice zajímavá. Signalizuje totiž, že v obyčejích komunity, jíž ninské pohřebiště přísluší, se samostatné vyjadřování elitního statusu dítěte samozřejmě vžilo a jeho duplicita v rámci jednoho komponovaného pohřebního celku nikoho nezarázela. Působí totiž o to výrazněji, že matka dítěte takové speciální atributy neměla, neměla ani náušnice, snad právě s jejím pohřbem souvisel výskyt skleněné nádoby, když další skleněná číše evidentně patřila též k výbavě muže.

Ninský trojpohřeb je ve slovanském prostředí ojedinělý², z devátého a desátého století známe ovšem poměrně značný počet bohatě vybavených dětských hrobů. I v nich namnoze nacházíme předměty s nápadně statutárním charakterem, který se ve skutečnosti nemohl funkčně vázat přímo k dítěti (zbraně, ostruhy). Dokonce, jak bude ukázáno, projevují tyto pohřební zvyklosti poměrně značnou rezistenci vůči společenskému, zřejmě zvláště církevnímu a církví motivovanému tlaku na minimalizaci pohřební výbavy, rezistenci, která je podstatně výraznější než u pohřbů dospělých jedinců, kde bylo přitom vyjádření sociálního statusu a mocenského postavení jistě společensky aktuálnější. Obdobný vývoj můžeme sledovat i u další skupiny relativně bohatých dětských pohřbů z tohoto období, ve kterých ovšem nalezené předměty postrádají ostentativní mocenskou symboliku. Totiž v pohřbech děvčátek a velmi mladých dívek. I zde přežíval obyčej bohatého vystrojení šperky v době, ve které se, zřejmě jen částečně z důvodů náboženských příkazů³, dospělé pohřbívané ženě mnohdy podobný luxus nedopřával.

Pohřeb pochopitelně nikdy bezprostředně nezrcadlí či nedokumentuje sociální vazby a mentální postoje komunity. V archaické společnosti ritualizuje přechod mrtvého z jedné oblasti (jednoho světa) do druhé. Zároveň však

¹ Z. Smetánka: *Archeologické etudy*. Praha 2003.

² Na pohřebištích doby avarské se vyskytují rodinné trojpohřby častěji, příkladem může být hrob 21 z Leobendorfu, kde byl pohřben asi 60-letý muž, téměř 40-letá žena jej jednou rukou objímala a on na další ruce držel malé, asi tříleté dítě (antropologicky potvrzeno rodičovství dospělých). Zde status rodiny vyjadřoval opasek muže a zbraně- sax či dyka a toulec se šípy, dítě pak mělo náhrdelník z korálků a náušnice -cf. *Daim 1987*, Taf.16-19). Kromě toho se v závěru doby avarské objevují pohřby dětí - jezdců s koněm, kde je statut dítěte vyjádřen již pohřebním rituálem-obětováním koně (cf. Komárno- Varádyho ul, h.11 nebo hrob chlapců č. 2 a 3 v Komárně- Hadovcích, ti byli již 13-14-letý, *Čilinská 1982*, 349, obr. 1: 5, 356).

³ Etnografie dokládá např. i závislost právě na věku.

Tabela 1. Výbrané údaje o zastoupení a postavení dětí na významných pohřebištích 9. a 10. stol.

Lokalita	Počet hrobů	Děti +juv	%	Nejvyšší status	Bez výbavy	% z dětských	Poznámka
				Ch + D			
Břeclav-Pohansko	407	160	35,4	6 + 5/6	98	61,3	
Mikulčice VI	194	78	49 (40,2)	6 + 2	58	74,3	bez hr. PVH
Mikulčice III	569	221	39	5 +	?		+3 Ch Juv
Kanín I-III	199	60+4J	30,2	?	37	62	
Kanín II	175	57	32,6				
Stará Kouřim	154	56+2	36,4	4 + 4	30	53	2-3 Juv
Klecany II	38	11	29	2	4	36,4	
Rajhrad	574•	207+35	36	2+	130	62,8	

Problémem údajů o počtu dětí je, kam řadit juvenilní jedince, čtrnáctileté bychom patrně ještě řadili k dětem, 15-16 let již určitě ne. To však mnohdy nelze antropologicky odlišit, navíc často i postavení 14-letých mohlo již odpovídat dospělým (např. pokud se již děvčata vdala). U chlapců je nejvyšší status dán ostruhami, případně zbraněmi (sekera, dýka), u dívek je hranice méně ostrá (2 páry stříbrných náušnic, zlaté gombíky). K sestavení této tabulky byla použita literatura: Kalousek 1971; Sloukal 1967; Profantová 2003; Mařík 1999; Šolle 1966; Staňa 1986.

Legenda: • bez 45 hrobů z nejstarší etapy výzkumu 1846; Juv- juvenis; Ch - chlapci; D - dívky.

Tabela 2. Některé údaje o vybraných významných dětských hrobech z poslední třetiny 9. a 1. pol. 10. stol. v Čechách.

Lokalita	Č. hrobu	Rozměry hrobu	Hloubka	Dřevěná k./kamen. obl.	Kubatura	Pohlaví, věk
Praha-Za jízdnou	65	188x125	?	0	1 200	Ch
Kováry-Budeč	24/86	215x120	72	dřevo, kam. ojedinele	1 858	M. Ch
Kováry-Budeč	28/86	210x110	?	dřevo		M. dívka
	71	?x		kamen. obložení		dívka
Stará Kouřim	79	230x134	73	kam.	2 249,86	Ch, 8-11 let
Stará Kouřim	43	210x85	60	0	1 071	Ch, 8-10 let
	132	200x160	130	0	4 160	M. dívka
	129	115x70	55	kam.	442, 8	dívka
	86	150x65	99	0	965, 3	dívka, 3 roky
Lhota- Závist	8	180x60	30	dřevěn. prkénko	324	M. Ch

Legenda: M - malý; Ch - chlapec.

Tabela 3. Přehled dětských hrobů se zbraněmi a velikost těchto zbraní (mimo Dolní Věstonice a Uherské Hradiště-Sady).

Lokalita	Č. hrobu	Pohlaví	Věk	Zbraň	Velikost v mm
Praha-Za jízdnou	?	Ch		sekera	95
	24b/73	Ch	2 roky	sekera	103?
	56	Ch	0-1	sekera	88 mm
Stará Kouřim	79	Ch	8-11	sekera*	128
				sekeromlat	185
	109		7/8-14 let	sekera	110
Lhota-Závist	VIII	Ch?	nemluvně	sekera	120x35
Mlékojedy	32	muž	Juv??	sekera*	106
Břeclav-Pohansko	147	Ch	96-7	sekera	140
Rajhrad	372	Ch	4	sekera	?
	465	Ch	13-14	sekera, šipka	?

* hroby s hvězdičkou obsahovaly i ostruhy

Tabela 4. Přehled podílu dětských jezdců vůči dospělým na vybraných pohřebištích Čech a Moravy.

Lokalita	Počet hrobů/ mužské hroby	Počet dospělých s ostruhami	Počet dětských /+ juv s ostruhami	% vůči dospělým
Mikulčice VI	192	13	6 + 3	46
Mikulčice III	569/194	37	4+2	11
Břeclav-Pohansko	407/149	24	6+2	25
Uherské Hrad-Sady	88/?	5	2+1	40
Stará Kouřim	154/58	5	3	60
Praha-Za jízdnou	157/?	2	1	50
Gars-Thunau	200	?	1	
Rajhrad	574/116	2	2	100

Tabela 5A. Stará Kouřim. Milodary v hrobech podle věku dětí.

Věk	Do 1 roku	1-6/7 let	7-14 let	Celkem
Stará Kouřim				
Bez výbavy	2	22	7	31
Nádoby, vědra	1	3	2	6
Náušnice, korálky	1	8	4	13
Gombíky	0	2	1	3
Zbraně, ostruhy	0	1	2	3

Tabela 5B. Břeclav-Pohansko. Milodary v hrobech podle věku dětí.

Věk	Do 1 roku	1-4 r.	5-8 let	8/9-14 let	Celkem
Břeclav-Pohansko					
Bez výbavy	20	54	21	3	98
Náušnice (Ag, Au)	1	5	8	4	18
Gombíky	2	5	9	4	20
Zbraně, ostruhy	0	1	3	4	8

Tabela 6. Rozložení nálezů podle věku a charakteristických skupin pohřbených.

Mikulčice - VI. kostel	0-1 rok	1-7/8let	8-14 let
Bez výbavy	16	24	8
Náušnice, korálky	0	2	3
Gombíky	1	10	1
Ostruhy, dýka	0	8	1.II
Děti celkem	18	43	17

Poznámka: významný hrob 100 s ostruhami a gombíky spadá do rozhraní 14-16 let, obdobně jako hrob 64 s ostruhami. Nejspíše již byli tito chlapci počítáni k dospělým.

tento přechod neznamená úplné opuštění komunity zemřelého, jedná se o přechodový rituál, kterým mrtvý získává v této komunitě jiné postavení, avšak oproti vyspělým monoteistickým představám zůstává v jistém smyslu jejím členem. Ze zlomků písemných zpráv o duchovních představách starých Slovanů víme, že tato příslušnost ke komunitě, z níž mrtvý pochází, mohla nabývat velmi rozdílné formy - od krajně konfliktní, kdy bylo nutné pomoci dalšího přechodového rituálu vazbu mrtvého ke komunitě definitivně přerušit (vampyrické rituály) až po poklidné obcování s mrtvými formou zádušních hostin.

Podobně ani výbava dětských hrobů nemůže bezprostředně odrážet postavení dítěte v komunitě či v rodině. Abych uvedla zcela banální příklad - pochybuji, že by tehdejší živý tří- či čtyřletý chlapec, byť ze sebebohatší a významnější rodiny, nosil miniaturní, leč technicky dokonale provedené ostruhy, přestože ještě nemohl jezdit na koni, či že by běhal s funkční miniaturou meče či dýky (srov. *Smetánka 2003*, 91). Přesto podobné pohřby nepřímo

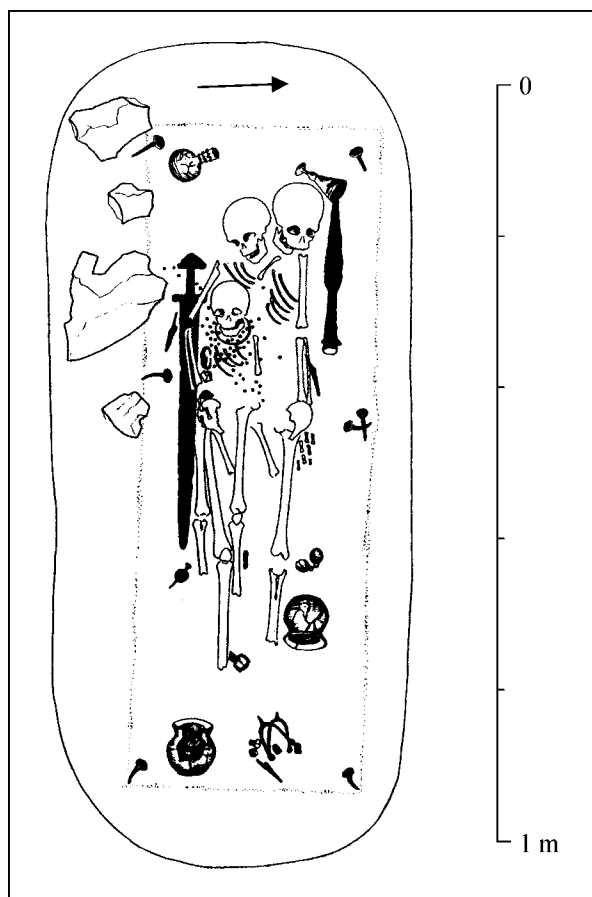
dokládají určitý vztah k dětem a dětství, zachytitelný nejméně v horizontu slovanské elity devátého a desátého století. Jedná se přitom o vztah, který jen nesnadno začlením do obvyklých generalizujících představ o postavení dítěte ve středověké společnosti. Vymyká se totiž jak představě o nepřítomnosti dítěte ve veřejné sféře (a z ní vyplývající nepřítomnosti dítěte v historii), tak představě o poměrně drsném a podezřívavém vztahu k dětem, kterým se údajně středověk, včetně toho raného, vyznačoval (cf. *Smetánka 2003, 88*).

Dříve než přikročím k formulaci otázek o tom, zda a nakolik je takové příznivé postavení dětí v pohřbech elity slovanských, etatizujících se společností devátého a desátého století výjimečné, projdeme si alespoň situaci v Čechách a na Moravě, jak se jeví ve světle současných nálezů. Přehled je spíše orientační a nutně neúplný především zásluhou neuspokojivého stavu zpracování a publikování klíčových výzkumů. Cílem je ilustrace problému nikoli detailní a vyčerpávající studie.

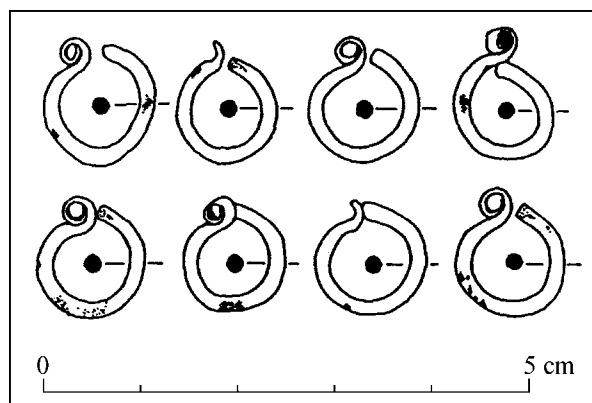
To nejnápadnější, o čem pohřebiště devátého a desátého století vypovídají, je nezanedbatelně velká dětská a zvláště kojenecká úmrtnost.

Na většině velkých či větších raně středověkých nekropolích je vysoký podíl dětských hrobů, *Z. Smetánka* uvádí 40-60% (*2003, 86*). Pro nás bude důležité porovnat několik dostupných údajů: Kouřim, Kanín, Mikulčice - III., VI. kostel, Břeclav-Pohansko (tab. 1, obr. 3, cf. *Profantová 2003, 46, obr. 8*). Na většině pohřebišť je 40% spíše horní hranicí, avšak reálně musíme počítat s tím, že některé hroby kojenců ap. mohly uniknout při výzkumu. Obtížnost nalezení těchto kojeneckých hrobů ukazuje dobře několik "prázdných jam" na pohřebišti ve Lhotě-Závisti, problematické dohledávání několika dětských pohřbů na Budči-Týnici (dna jam byla zasekána 2-5 cm do skály a jámy byly nalezeny na základě zabodáváním jehel zjištěné odlišné hloubky apod.). V této situaci bych si nedovolila například tvrdit, že jsme zachytili stopy všech dětských hrobů v Klecanech (výzkum z r. 2000, Krutina - Profantová), kde nebyly jámy téměř vůbec čitelné - a pokud by tedy byly stráveny všechny dětské kosti, hrob bychom na rozdíl např. od pohřebiště ve Lhotě-Závisti nenašli (dodatečně se zde podařilo jeden nalézt díky rýhou porušenému profilu, šlo o hrob 38).

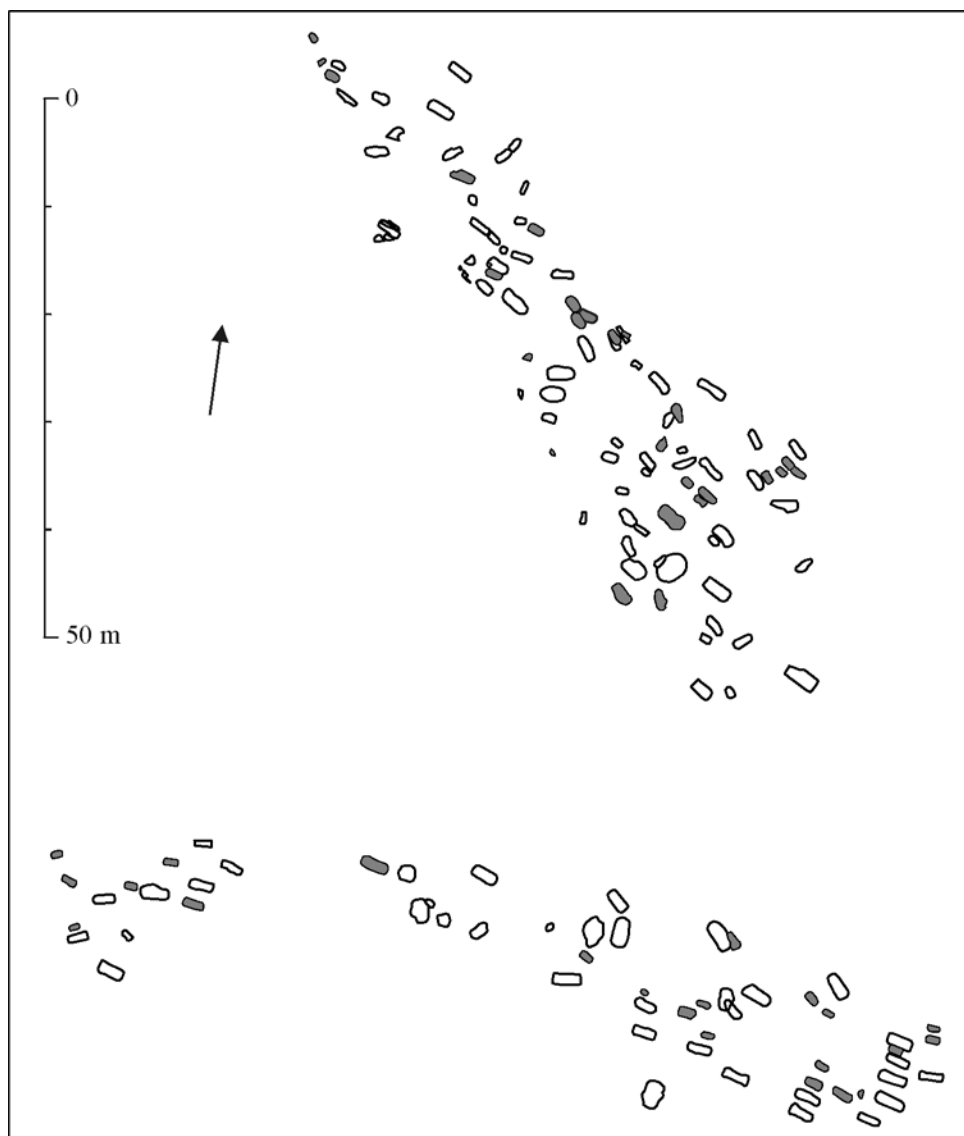
Jsem tedy přesvědčena, že náročnost zachycení dětských hrobů ovlivňuje statistiku více než předpokládaná infanticida. Zvyk odkládat nežádoucí děti, zvláště nadbytečná děvčátka, sice sporadicky dokumentují písemné prameny i v raně středověkém slovanském prostředí (zejména Ebbo a Herbord pro baltské Slované, kde děti byly dušeny; ale zpráva se dochovala i z doby expanze na Balkán - *Niederle 1953, 190-191*) a nejspíše též prameny archeologické (*Tomková 2003, 574-584, tab. 1*); ostatně obdobně jako v prostředí ostatních raně středověkých gentes. Avšak podrobnější zprávy, které motivují hypotézy o masivním rozšíření tohoto stavu pocházejí z prostředí Islandu a Grónska, tedy z oblastí, ve kterých byla kontrola populace klíčová pro přežití společnosti. Zkušenosti tohoto prostředí nemohou být proto nekontrolovaně projektovány do středoevropského prostředí devátého a desátého století, ve kterém tvoří výroky o nedostatku lidí „leitmotiv“ většiny dobových pramenů (zpusťování či doslova odlidnění země, přesídlování cenných lidí právem vítěze apod.).

Obr. 1. Plán rodinného pohřbu v hrobě 322 v Ninu-Ždrijacu (podle J. Beloševiče).

Obr. 2. Kováry (Na týnici - za hradbami Budče). Výbava dětského hrobu 3 - stříbrné záušnice s očky (podle I. Krutiny).

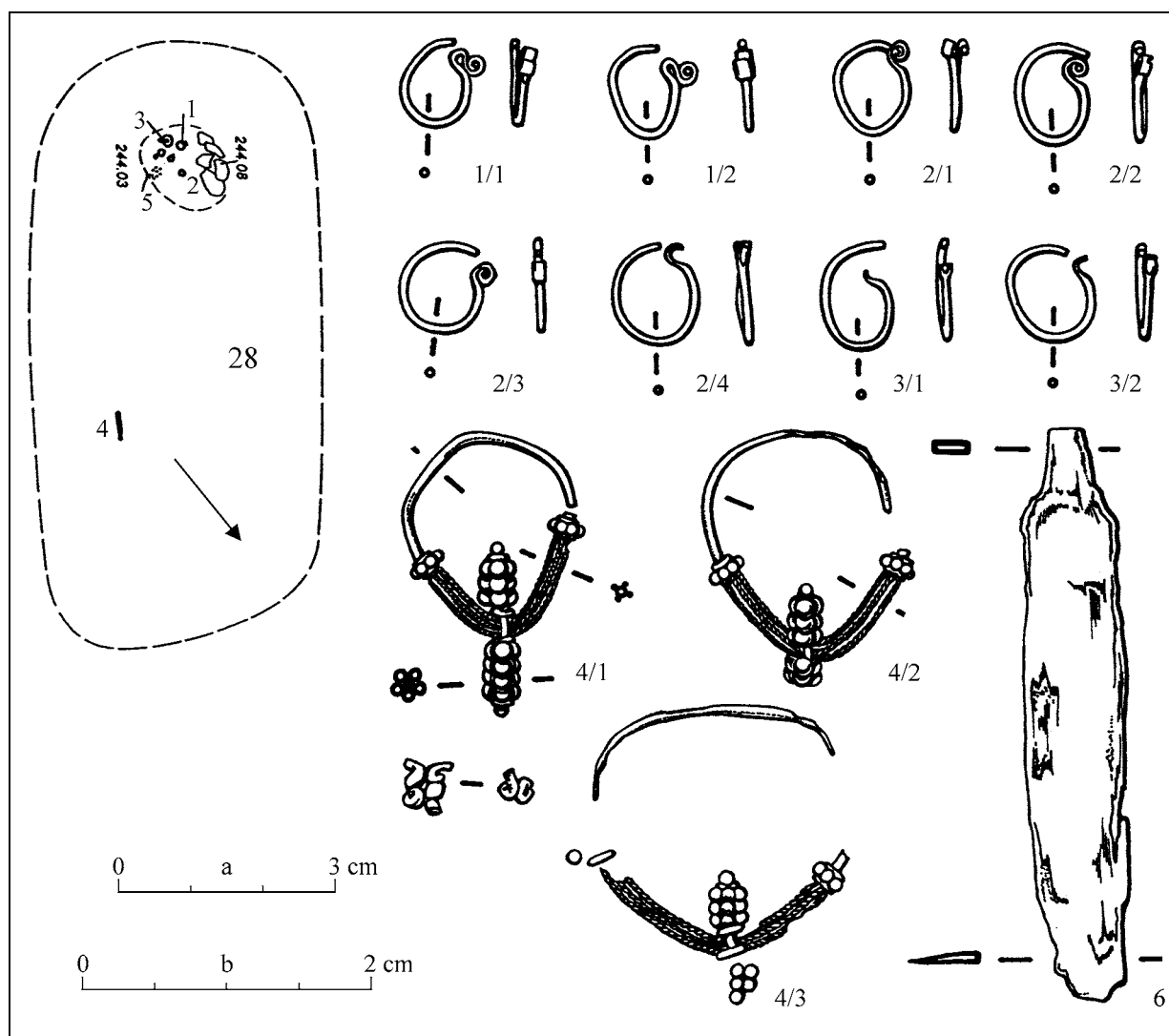

Obr. 3. Význačení rozložení dětských hrobů na plánu pohřebiště Kanín II, III (černě; podle J. Mařika 1999).

Podobně není jisté, zda statistickou výpověď výrazněji ovlivňuje absence dětí, které zemřely dříve, než prošly přechodovým rituálem přijetí do komunity (později děti nepokřtěné). Do plného prosazení křesťanských pohřebních obyčejů před přeceňováním tohoto fenoménu varuje doklad o pohřbu ještě nenarozeného plodu na pohřebišti u kostela (Mikulčice VI, hrob 68), jakkoliv ojedinělý (Poulik 1963; Profantová 2003, 24). Oproti tomu na významném pohřebišti u kostela v Uherském Hradišti-Sadech, byly pohřbeny jen 3 děti ve věku do 1 roku (včetně - 213a 214/59, 105/60), avšak jde o soubor celkově málo početný pro určitější závěry (22 dětí přesněji určitého věku - Galuška 1996, 89).

Jak bylo již řečeno, mezi dětskými pohřby nápadně vyčnívá skupina dětí s ostentativně akcentovaným společenským statutem⁴. Z Moravy i z Čech známe dokonce výjimečně vybavené kojence, a to chlapce i dívky, můžeme-li soudit z charakteru jejich výbavy (cf. tab. 3; obr. 4; 5: 4): Mikulčice - III. kostel, VI. kostel; Břeclav-Pohansko; Uherské-Hradiště-Sady, ale i Rajhrad (tab. 4). Z českých jsou to: Stará Kouřim, např. hroby 48, 79, 132, 129 (obr. 7; 8C; Šolle 1966; Chochol/Blajerová/Palečková 1960; Profantová 2001, obr. 6); Praha-Za jízdnou H 67 s 11 zlatými záušnicemi s očky či H 65 s ostruhami (obr. 5: 1; tab. 2; 3; Smetánka 2003). Velmi pravděpodobně do této skupiny patří i dítě

⁴ Obdobně demonstrováný status najdeme i ve franském prostředí 6. a 7. století, jako příklad můžeme zmínit hrob čtyřletého chlapce z hrobu 13 v Klepsau, vybavený sekerou, kopím, štítem, hrotem šípů, potravou, hřebenem, přitom se stříbrným křížkem na čele. Shoda je i ve velké hrobové jámě a dřevěné úpravě. Hrob je datován do středu 6. století (Koch 1990).

Obr. 4. Klecany. Nejbohatší dětský hrob 28 s kolekcí stříbrných náušnic a bronzových záušnic (celkem 11 ks), nožem a náhrdelníkem z korálků (ten není na obrázku). Mierka a: 1-3; b: 4.

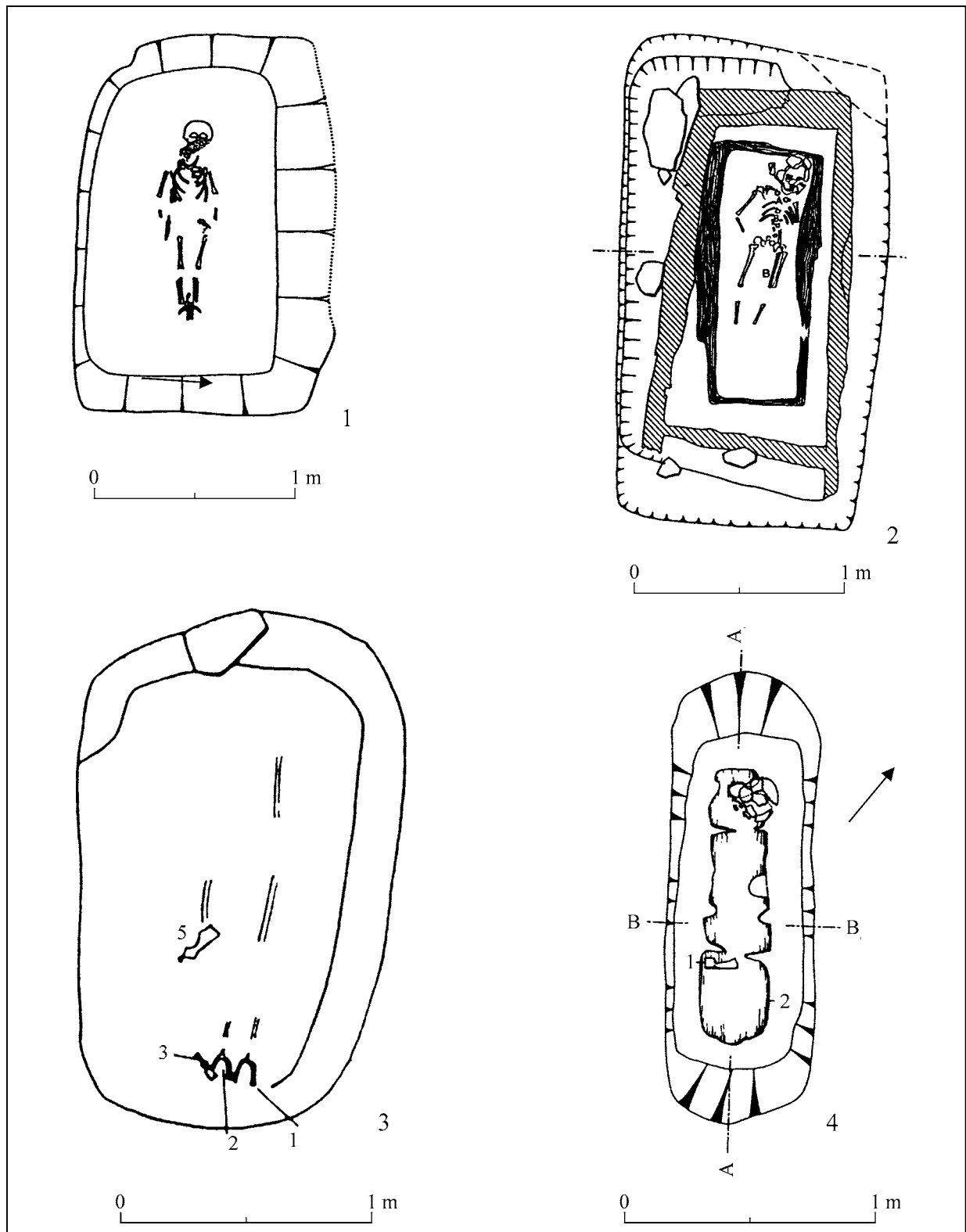
z Budče -Na týnici, hrobu 3 s 8 stříbrnými záušnicemi s očky (obr. 2; výzkum I. Krutiny) a z hrobu 28 z Klecan, kde věk malého dítěte nebyl ještě antropologicky určen. Zdejší děvčátko vybavili soupravou 11 stříbrných a bronzových náušnic a záušnic, náhrdelníkem z drobných korálků a nožem (obr. 4).

Vzhledem k dnes již ne tak úplně přijímané představě o potlačování milodarů či extrémně bohatého kroje pohřbených postupným prosazováním křesťanství v pohřebních obyčejích, je jistě na místě otázka, zda je nějaký výsledovatelný rozdíl ve vybavení dětí mezi pohřebišti bez kostela a pohřebišti založených již u kostela?

K tomu lze v Čechách využít jen srovnání s neúplně prozkoumaným pohřebištem na Budči u Rotundy sv. Petra. I zde jsou malé děti pohřbeny s relativně bohatou výbavou, chlapci i dívky: Mezi děvčaty patří mezi nejbohatší dítě z hrobu 71, s náhrdelníkem ze skleněných perel, stříbrnými hrozničkovitými náušnicemi a závěskem vyrobeným z bronzového zlaceného křížku (obr. 6A; Šolle 1980). Jiný hrob v blízkosti kostela (28/86) v jámě s mohutnou vydravenou komorou obsahoval stříbrné hrozničkovité náušnice se zdobeným spodním obloukem, náhrdelník ze skleněných perel s gombíkem jako středovým prvkem (Váňa 1995, obr. 62; 66: 1, 4, 10).

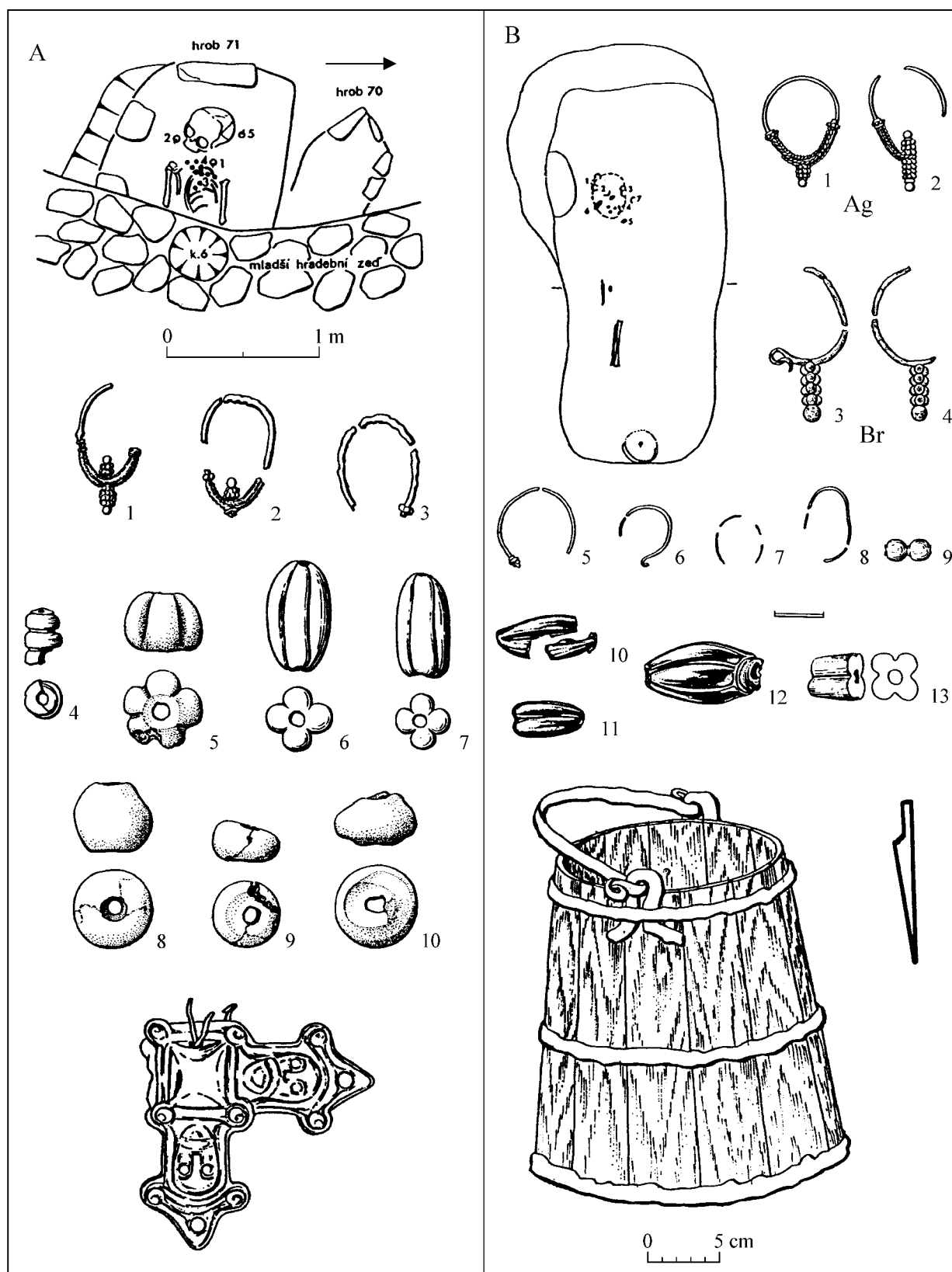
Dívčí pohřby z pohřebiště u sv. Petra se tak odlišují od výbavy dospívající dívky z hrobu 4 z nedalekého a k zázemí budečského hradiště náležejícího pohřebiště v Zákolanech (Koleč) v jediném. Na tomto pohřebišti vně hradeb ještě přibýlo vědro jako obal na potravinový milodar (obr. 6B; Šolle 1982, obr. 4; 7; 8; 9), s nímž jsme se u kostela již nesetkali. Naopak chyběla tam případná dřevěná komora doložená v některých hrobech u kostela sv. Petra.

Nejvýznamnější pohřeb chlapce(?) z hrobu 24/86 z budečského pohřebiště u sv. Petra opět charakterizuje vydravená komora (obr. 5: 2), v hrobě byly nalezeny stříbrné gombíky a velký nůž (v tomto případě stejně jako v Praze-Za-

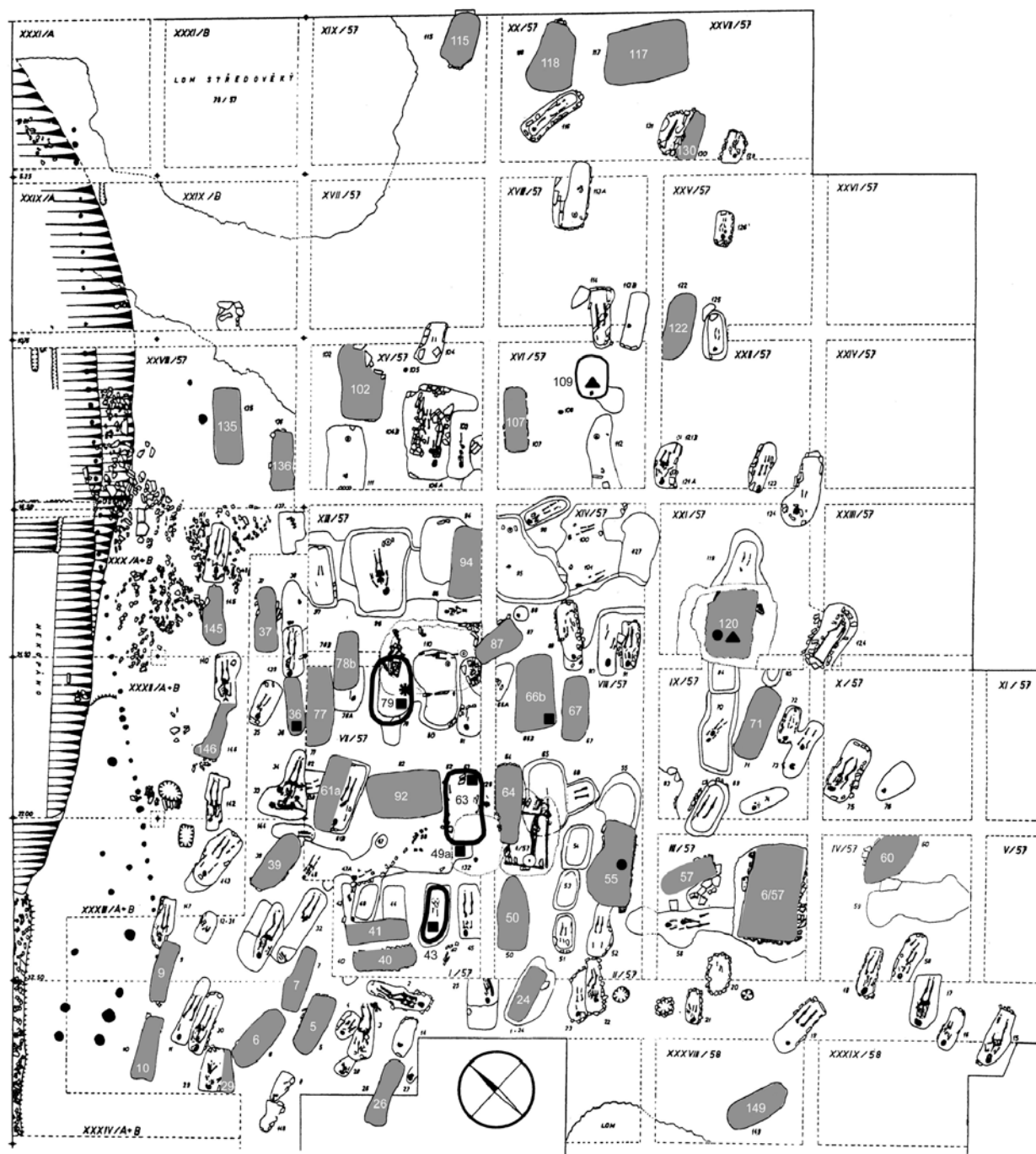

Obr. 5. Elitní dětské pohřby. 1 - Praha-Za jízárnou (dříve Lumbeho zahrada), hrob 65 s miniaturními ostruhami a dýkou; 2 - Kováry-Budeč (U rotundy sv. Petra), dětský chlapecký? hrob 24/86 s dýkou a stříbrnými gombíky. Mohutná jáma s vydřevenou komorou i umístění v blízkosti kostela ukazují na mimořádné postavení zemřelého dítěte; 3 - Stará Kouřim, hrob 79, dětský hrob s největší kubaturou (přes 4 m³) a nálezy 2 bojových seker a ostruh; 4 - Lhota-Závist, nemluvně z hrobu 8 znehybněné na prkénku a pohřbené se sekerou, nejspíše atributem pěšího bojovníka.

Podle Z. Smetánky, M. Šolla, Z. Váni a P. Drdy.

Obr. 6. Výbava dívčích pohřbů. A - Kováry-Budeč (U Rotundy sv. Petra), dětský - dívčí hrob 71 se stříbrnými náušnicemi, náhrdelníkem ze skleněných perel a pozlaceným bronzovým závěskem v podobě neúplného křížku, vyrobeným v Mikulčicích; B - Koleč/Zákolany, jeden z nejbohatších dívčích hrobů (č. 4) na pohřebišti v zázemí hradiště Budeč - liší se především potravinovým milodarem (podle M. Šolle).

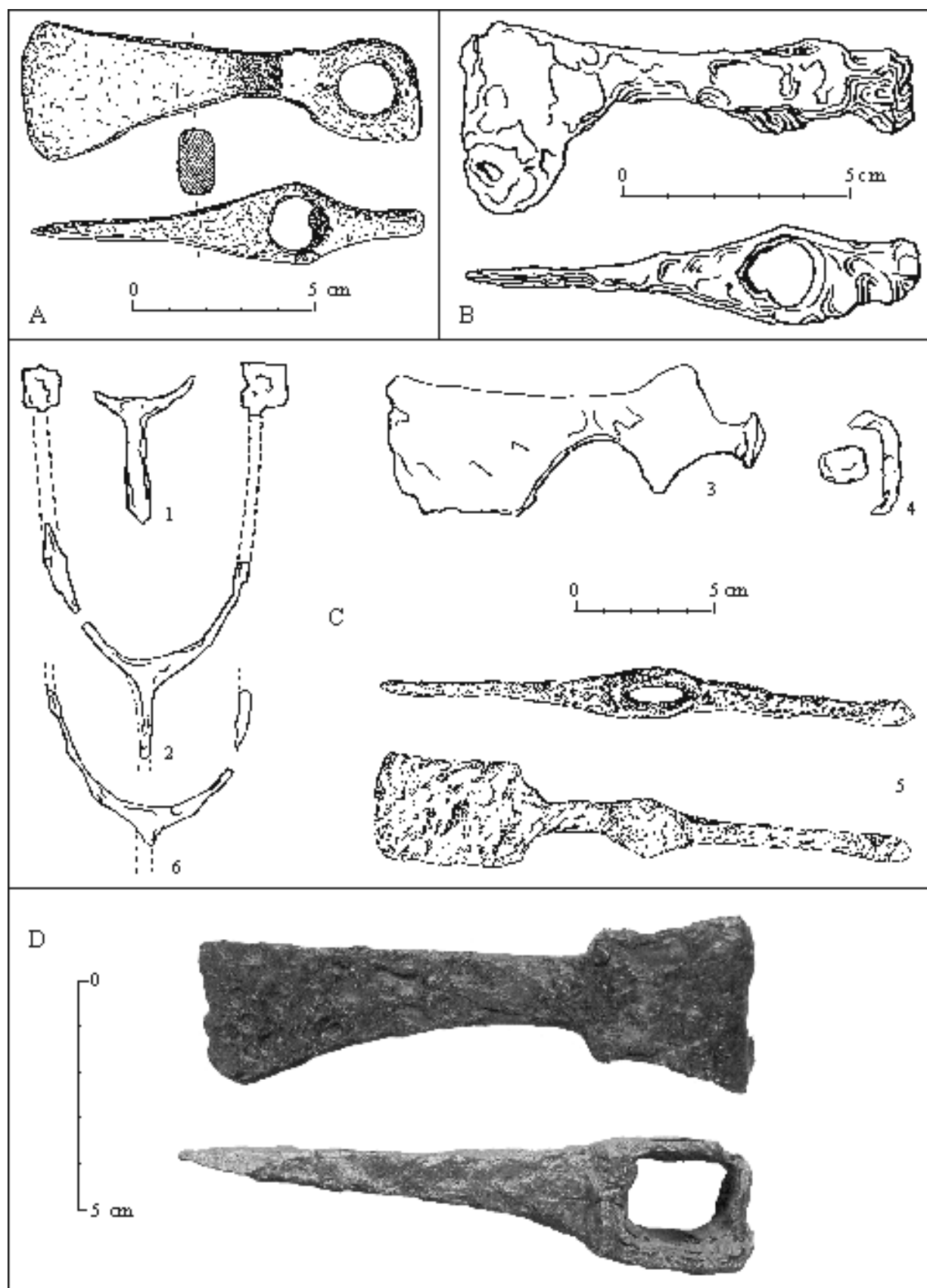

Legenda:

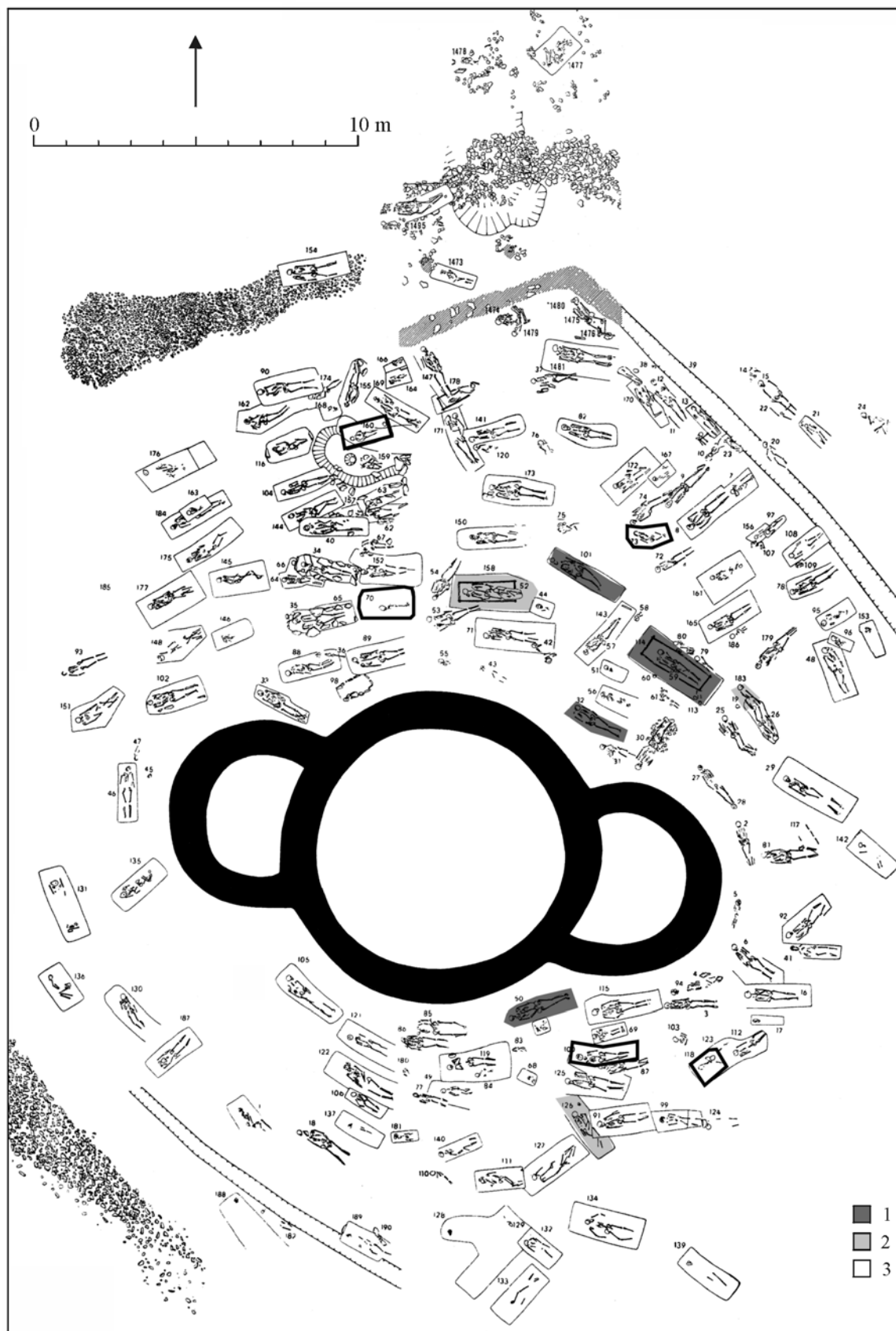
- 1 ■ 2 ▲ 3 * 4

1 - ostruhy s vertikálně umístěnými nýty
 2 - ostruhy s dlouhým bodcem
 3 - sekerá
 4 - staromadžarský sekeromlat
 šedě - hroby mužů

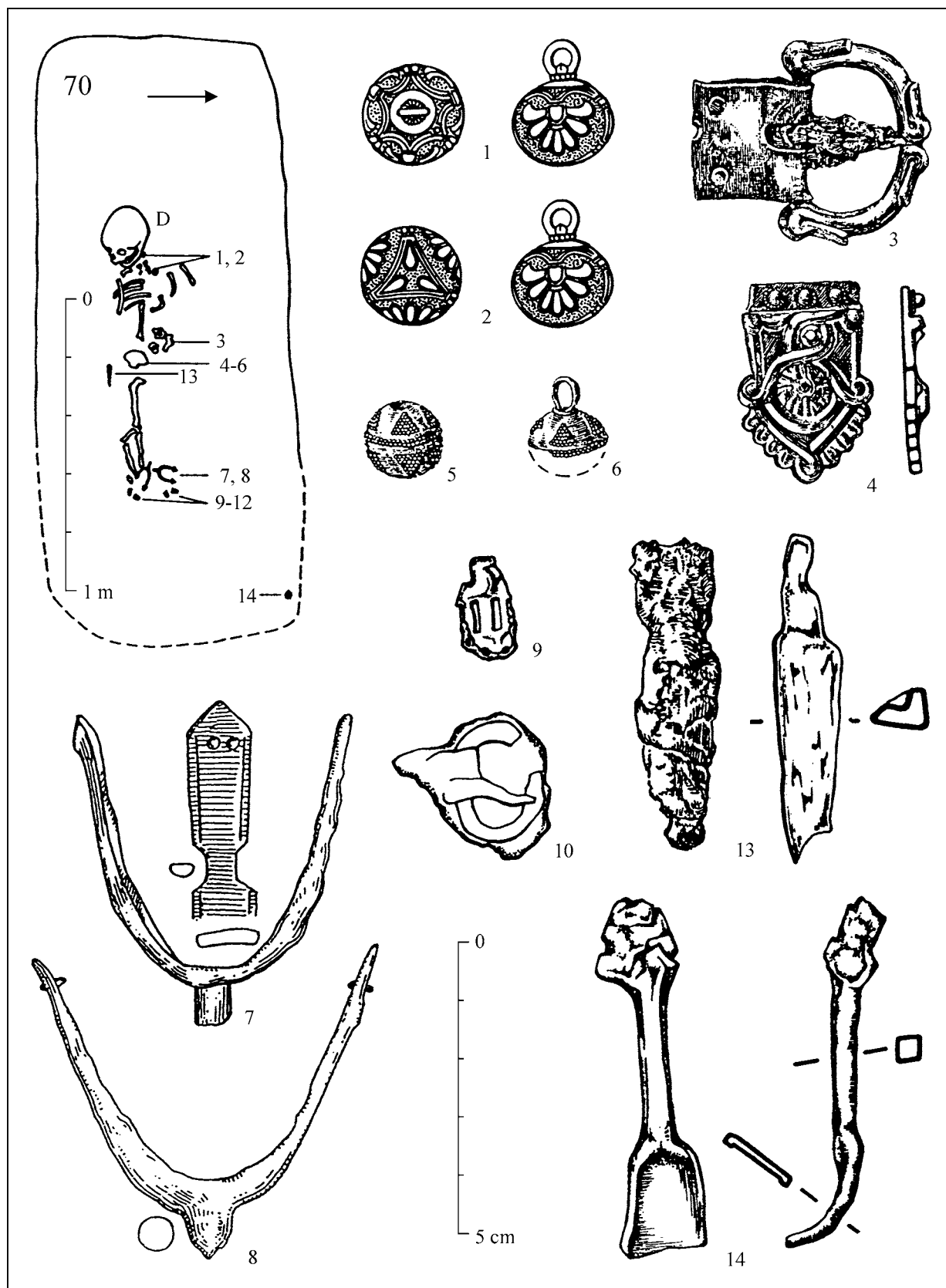
Obr. 7. Stará Kouřim. Pohřebiště u Libuše: dětské hroby s ostruhami (2) či zbraněmi (3, 4) jsou vyznačené na plánu pohřebiště zesílením; šedě označeny hroby dospělých mužů.

Obr. 8. Dětské sekerky. A - Mlékojedy, hrob 32; B - Praha-Za jízárnou; C - Kouřim, výbava hrobu 79; D - Závist (Lhota), hrob 8 (podle M. Zápotockého, Z. Smetánky a M. Šolla, foto L. Svobodová).

Obr. 9. Mikulčice (VI. kostel). Plán pohřebiště s vyznačenými hroby sociálně nejvýznamnějších mužů (1), žen (2) i dětí (3 - chlapců i dívek). Zastoupení všech kategorií je dosti vyrovnané (podle N. Profantové).

Obr. 10. Mikulčice (VI. kostel). Výbava hrobu chlapce č. 70. Pásová kování jako atribut příslušnosti ke společenské elitě je typický pro velkomoravská centra, v Čechách zatím není doložen (podle N. Profantové). Mierka a: hrob 70; b: 1-14.

jízdárnou symbolická zbraň). Na tomto pohřebišti (poznáním neúplně) jsme již nezaznamenali chlapce s ostruhami, tak jako v Praze-Za jízdárnou nebo ve Staré Kouřimi (obr. 5: 1, 3). Mezi dospělými však přitom minimálně jeden muž byl pohřben s ostruhami (Váňa 1995, obr. 63).

Na pohřebišti ve středočeských Klecanech (10. století), ve svých projevech značně christianizovaném již nemají tyto mužské atributy ani chlapci, ani dospělí muži. Můžeme proto Klecany považovat za projev dalšího vývojového stadia pohřebišť v přelomovém desátém století, avšak není jasné, zda tento „pokročilejší“ vývoj umožňuje považovat klecanské pohřebiště za mladší ve smyslu absolutního datování vůči mužským hrobům v Praze-Za jízdárnou a nejmladším hrobům v Kouřimi anebo jeho stav odráží specifické postoje místní elity?

V Čechách zatím můžeme tedy chlapecké pohřby nejvyššího rangu sledovat v Praze, kde bylo od závěru 9. století hlavní mocenské centrum země a v Kouřimi (3x). Překvapivý je výskyt dětské sekery na Závisti (Dolní Břežany) v hrobě VIII, kde dítě - ještě kojenec, bylo uchyceno nejspíše stuhami k prkénku se zářezy (obr. 5: 4; tab. 2; *Drda/Motýková/Rybová 1978*)⁵. Je možné, že takovéto případy s novými výzkumy přibudou. Ovšem také je zjevné, že v Čechách bylo oproti Moravě období, kdy bylo třeba demonstrovat status dítěte tímto způsobem (ostruhy, zbraně), kratší. To je nejspíše důvod, proč je těchto hrobů v Čechách podstatně méně (kromě stavu výzkumu pohřebišť), a nejspíše bude méně i oněch center (lokalit). Tento mezistupeň byl rychleji vytlačen použitím jiné symboliky. Nutno ovšem podotknout, že dětských pohřbů uvnitř kostelů (jedna z nových možností) také není mnoho. Je možné, že v mocensky zpevněném státě již nebylo potřeba tak demonstrativního vyjadřování postavení rodiny.

Můžeme takové projevy očekávat ještě na jiných pohřebištích v Čechách prostorově spojených s významnými hradišti? Domnívám se, že v 9. století ano (např. Kolín, pokud bychom znali celé pohřebiště, pokud vůbec byl bohatý dvojhrob součástí pohřebiště), v 10. století už je situace méně odhadnutelná. Např. v Kaníně I-III (obr. 3; výzkum L. Hrdličky; *Mařík 1999*), pohřebišti patřícím k libickému hradišti se již zbraně ve výbavě dětských hrobů neobjevují, ovšem ani dívčí hroby tu nevynikají mimořádnou výbavou na rozdíl od několika pohřbů dospělých (např. ženský hrob 133, či mužský hrob s mečem 50/2003).

Srovnáme-li situaci s moravskými centry, pak v Mikulčicích se dětské zbraně vyskytly na pohřebišti u trojlodní basiliky (sekery, dýky), můžeme zde v případě chlapců vyčlenit skupinu 5 nejvýznamnějších na pohřebišti a 3 juvenilní jedince, spíše již počítané k dospělým (tab. 4). Procentuelní zastoupení ze všech dětí činí necelá 3% (cf. *Stloukal 1967*), avšak z dětí mužského pohlaví (kombinace antropologicky určených dětí a k nim přičtena polovina neurčených) se jedná zhruba o 7,4%, číslo nejspíše reálnější (tab. 4). Přitom tři hroby patří do skupiny 1-4 roky, jen jeden pak do skupiny 12-14 let (hrob 582). U děvčat nemůžeme bez podrobné publikace počet náležející k nejvyššímu rangu stanovit, náušnicemi je vybaveno minimálně 19, avšak podle jejich početnosti i použitého kovu nelze zatím diferencovat. Zajímavé je, že i na tomto pohřebišti se náušnice objevují i v hrobech dětí do 1 roku (např. 163, 680), nejpočetnější skupinu pak tvoří děti od 1-7/8 let (16 případů), v kategorii 8/9-14 prakticky chybějí (*Stloukal 1967*).

Naopak u VI. kostela se však objevily „jen“ ostatní atributy: ostruhy a kování opasku, nikoliv zbraně (*Profantová 2003*). Tyto odlišnosti však byly s výjimkou jednoho hrobu (151) zjištěny i u dospělých a jedno z vysvětlení může být důslednější uplatnění christianizace. Přesto považuji za významné, že hrob chlapce č. 70 (obr. 10) je vybaven pásovou garniturou kování tak jako nejvýznamnější mužský hrob č. 50 (obr. 9). V Břeclavi-Pohansku též převažují jako atribut v dětských hrobech ostruhy, pokud bychom neuvažovali nůž-zavírák z dětského hrobu 280. Jediný dětský hrob se sekerou č. 147 pak neobsahuje naopak ostruhy (*Kalousek 1971*, obr. 147), což odpovídá i výskytu seker bez ostruh v Praze-Za jízdárnou (*Smetánka/Hrdlička/Blajerová 1974*). Na tab. 4 se pokoušíme upozornit na další, kvantitativní aspekt sledování pohřbů dětí - jezdců, mnohde se totiž počty procentuálně blíží či dosahují podílu 50% dospělých bojovníků (Mikulčice - VI. kostel, Praha-Za jízdárnou), u pohřebišť s nízkými počty hrobů s ostruhami je pak třeba zkoumat, zda se nejedná o příslušníky jedné rodiny (poloha hrobů, datování v rámci horizontů, testy DNA). Z tohoto úhlu pohledu je zajímavé, že nejnížší procento zatím vykazala situace u III. kostela v Mikulčicích (11%), odkud pochází zatím nejpočetnější soubor dospělých mužů s ostruhami (37). Pohřebiště je však jako celek nepublikované, proto je brzy na obecnější závěry. Může však jít o rozdíl mezi menšími pohřebišti, kde pohřbívají 1-2, maximálně 3 rodiny družiníků, a centrálním pohřebištem, kde je pohřbeno více družiníků, mnohdy ještě svobodných.

Jako doklad velmi výrazně vybaveného dívčího pohřbu uvedu hrob 323/49 ze Starého Města-Na Valách (*Hrubý 1955*, 462, Taf. 69), kde sedmi- či osmiletá dívka byla oděna do hedvábí 2 různých barev a ozdobena několika páry zlatých a stříbrných náušnic (celkem 4 páry), dvěma páry gombíků, z toho jeden pár byl pozlacený. Při vzácnosti hedvábí v této době oděv o jejím statutu vypovídá minimálně stejně jako šperky.

Pokud vím, tak se zatím u nás nikdo nepokusil sledovat trendy ve výbavě dětí podle věkových skupin, kde může docházet k značným proměnám, u dětí starších 8 let ve franském prostředí například rapidně přibýlo různých kategorií milodarů, zastoupení opasků bylo např. podstatně vyšší než u menších dětí (*Vallet 1997*). Tyto rozdíly lze však

⁵ Děkuji P. Drdovi z Archeologického ústavu v Praze za možnost použít plánek hrobu VIII z pohřebiště na Závisti.

sledovat jen na větších pohřebištích, kde je větší počet dětí všech věkových kategorií a vyhovujících pohřebišť je v Čechách málo, na Moravě je situace lepší. Uvádíme tedy jako ilustrační příklady situaci v Břeclavi-Pohansku (tab. 5B) a ve Staré Kouřimi (tab. 5A; obr. 11; 12) a z Mikulčic, pohřebiště od VI. kostela (tab. 6).

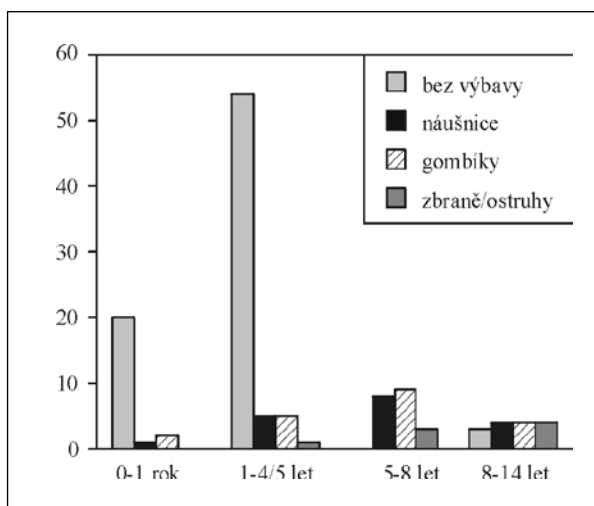
Bohaté dětské hroby pocházejí z období necelých dvou století, můžeme je pochopitelně sledovat teprve poté, kdy pohřeb žehem nahradilo pohřbívání do země. S jistou mírou pravděpodobnosti můžeme předpokládat, že zvyk zdůrazňovat výsadní sociální status pohřbívaného dítěte předcházela tuto změnu pohřebního ritu, avšak pro nás zůstane pro předchozí období nepoznatelný. Postupně začínají dětské hroby mezi hroby s bohatou výbavou získávat rozhodující zastoupení, protože výsadní postavení dospělých jedinců se symbolizuje spíše jinými formami - umístěním hrobu, jeho velikostí, výdřevou či vyzdřením hrobové jámy (např. *Galuška 1996*, obr. 46). Tyto formy se ovšem u zmíněných dětských pohřbů projevují také (např. dětské hroby 22/59 a 166/59 s ostruhami v Uherském Hradišti-Sadech uvnitř kostela, celkem uvnitř kostelního komplexu bylo 8 dětí, *Galuška 1996*, 89, obr. 16).

Považuji v této souvislosti za pravděpodobné, že přežívání bohatší výbavy dětských hrobů respektuje formu prosazování se křesťanství. Nové náboženství či spíše řečeno s Kristiánem „nový, nezvyklý řád“ se nejprve prosazuje jako záležitost politicky aktivní sféry společnosti - knížat a svobodných mužů, bojovníků. Vnějšímu styku vystavená sféra, reprezentativní sféra společenského života je tak christianizována první, rodiny a příslušníci domů aktivních mužů sice zřejmě přijímají křesť spolu s hospodáři, avšak nové vztahy teprve pozvolna pronikají do sféry domácnosti. Toto pronikání může přitom být značně rozporuplné, kníže Slavník neobtěžoval své zbožnosti polygamní styl své domácnosti a později jeho syn Vojtěch narazil na tvrdý odpor, když jako pražský biskup usiloval o prosazení křesťanství odpovídajících vztahů ve sféře domácností českých velmožů.

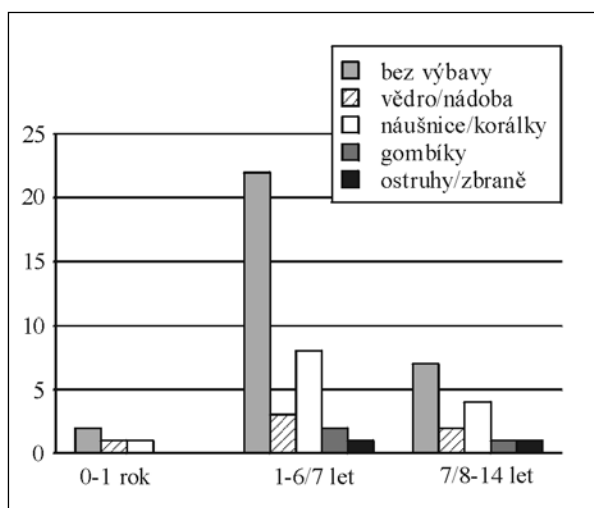
Děti, zvláště ty mladší, ovšem příslušely plně sféře domácnosti a zřejmě proto do jejich pohřbů církev prakticky nezasahovala oproti pohřbům dospělých (příslušníků elity), a to i v době, ve které se jí již podařilo ovládnout prostor hřbitovů a snad i pohřební rituál. Přitom zde ovšem nutně vládlo, zvláště u chlapců, určité napjetí. Vždyť zbraně a ostruhy, atributy postavení vedoucího muže, se svojí symbolikou obracely k boji a reprezentaci mocenského postavení, tedy otevřené, aktivní sféře života, přednostně christianizované. Fenomén dětských hrobů s bohatou výbavou odeznívá dosti pozvolna a tento proces nabývá svérázu podle jednotlivých lokalit, přesto se zdá, že nejdéle se udržely bohaté kolekce šperků u děvčátek a velmi mladých dívek, tedy u těch, jejichž život nejvíce náležel domu a byl zastíněn před reprezentativní, aktivní sférou.

Sledovala jsem až doposud určitý interpretační rámec, totiž vazbu dětských hrobů na sociální a mocenské struktury a změny těchto struktur v období devátého a desátého století. Tato interpretace se nad materiálem přímo nabízí a v hrubých obrysech poskytuje rozhodně dobré výkladové vodítko. Nebylo by však dobré celou problematiku redukovat pouze na vazbu k mocenské struktuře a její reprezentaci.

Při pokusech popsat vztah k dítěti a dětství ve středověku se opakovaně hovoří o jisté strohosti, potlačení intimity a někdy přímo o určitém obezřetném, podezřívavém odstupu od dětí (*Smetánka 2003*, 87-88; *De Mause 1974/75*). Nejsem si jista, zda a jak dalece nás v tomto pohledu zavádí charakter našich pramenů, písemných i ikonografických. Obraz vztahu k dětem, jak ho poskytují pohřby dětských příslušníků velmožských rodin v devátém

Obr. 11. Břeclav-Pohansko. Graf vybavení dětských hrobů podle věkových skupin a charakteristických skupin výbavy.

Obr. 12. Stará Kouřim. Graf vybavení dětských hrobů podle věkových skupin a charakteristických skupin výbavy. Oproti předchozímu navíc kategorie nádob a věder, na pohřebišti dosti početná. Věkové skupiny musely být uzpůsobeny menší přesnosti antropologických poznatků: 1: 0-1 rok, 2: 1-7/8let, 3: 7/8-14 let.

a desátém století, působí mnohem vstřícněji, naopak bychom mohli být v pokušení hovořit o velmi silné vazbě k dětem. A nemluví pro to jen výpověď pohřbů. Vždyť i ve velmi zlomkovitých písemných pramenech o Čechách desátého století nalezneme vyprávění o vypjaté starosti rodičů malého Vojtěcha Slavníkovce, když bylo dítě ohroženo vážnou chorobou (cf. Brunova vojtěšská legenda, *Nový/Sláma 1987*, 153).

Byl takový vřelejší vztah k dětem výjimkou v tehdejší Evropě anebo převládla v celé západní společnosti ona strohost až později? Sahrával zde roli nástup relativně diferenciované, křesťanské společnosti a státu, který střídal archaickou, pohanskou společnost, tedy společnost onoho typu, v němž se poměrně často setkáváme s úctou k dětem? Můžeme vůbec nalézt metodické postupy, které by dokázaly získat přesnější výpověď o vztahu k dětem z tak specifického pramene jako jsou hroby? Neznám nyní na tyto otázky odpověď, spíše se jimi pokouším vymezit obrys příštího možného zkoumání.

V době nastupující christianizace, kdy nejvybavenější hroby jsou právě hroby dětské, nastává problém, jak poměřovat status dospělých a dětí: Po formální stránce je výbava dětí často početnější, avšak nepochybně bylo postavení dospělých určující, zde by bylo třeba moci vybrané skupiny posoudit i z příbuzenského hlediska, tedy určit pomocí DNA testů alespoň matku a její děti. To jsme chtěli právě provést v případě nepočetného materiálu z Klecan, avšak namočení kosterního materiálu při povodních a jeho následná dezinfekce tento přístup nejspíše znemožnily. Ve vybraných hrobech z Kanína se zase nepodařilo DNA izolovat.

Exkurz: K výskytu dětských hraček v hrobech

Dětské hračky přibližují také poměrně zřetelně svět dětí. Z. Smetánka (2003) upozorňuje na jejich nedostatek v nálezech z tohoto období, vypomáhá si hračkami mladšími: Přesto jich několik známe a to především z Moravy: zdobená hliněná kulička v hrobě dítěte č. 63 v Mikulčicích u VI. kostela (*Poulik 1963*, obr. 28: 4; *Profantová 2003*, obr. 39), miniaturní zdobená nádoba z hrobu dítěte č. 95 ve Staré Kouřimi (*Šolle 1966*, obr. 40a: 2), snad i známý frčák ze Starého Města-Na valách (H 279/49 - *Hrubý 1955*, Tab. 66: 16) a samozřejmě i jednoduché píšťalky. Rolničky v dětských hrobech plnily primárně ochranou funkci, avšak u velmi malých dětí jistě dítě též zabavil jejich zvuk.

Většina hraček však byla zřejmě ze dřeva a díky tomu se u nás nedochovaly (srov. dětský dřevěný meč z Čáslavi - 13.-14. stol. - výzkum M. Tomáška).

V mnoha případech však obtížně rozlišíme, co je hračka a co má jiný, speciální význam, např. magické pomůcky. Příkladem mohou být hliněná zvířátka z Mikulčic, ta měla primárně magický význam, či dřevěné vyřezávané loďky z nálezů v Polsku. V sídlištním materiálu nebo ve starých nálezech se vyskytne např. miniaturní sekyra a těžko se rozhodujeme, zda byla určena dítěti a plnila funkci odznaku či měla jiný význam. Příkladem je sekerka z Postoloprty v severozápadních Čechách (d. 93 mm, *Bubeník 1988*, Tab. 267: 1 - rozměry lze dobře porovnat se sekerami z dětských hrobů) nebo sekerka z Mikulčic, z depotu (č. obj. 966) nalezeného poblíž tzv. 12. kostela (*Kavánová 2003*, obr. 156: 7). Podobně obtížně rozlišujeme i dětské ostruhy mimo hrobový kontext, kde se nejčastěji nacházejí celkově drobnější tvary nejstarších ostruh s háčky (cf. např. Mikulčice - *Klanica 1986*, obr. 28; 29). Někteří autoři oprávněně spojují pak zvyšování oblouku s mladším stářím ostruh, přesto nelze vyloučit, že některý z nejdrobnějších kusů sloužil dítěti. Obdobně obtížně interpretujeme jednotlivé miniaturní nádoby ze sídlišť, jako příklad mohu uvést nález z domu 673 z Roztok u Prahy (6.-7. století, *Kuna/Profantová rkp.*, obr. 231) případně i nálezy ze Slovenska (*Fusek 1994*, 77, Tab. 58: 8; 41: 9; 35: 5).

Literatura

- Belošević 1980* - J. Belošević: Materialna kultura Hrvata. Zagreb 1980.
- Bubeník 1988* - J. Bubeník: Slovanské osídlení středního Poohří. Die slawische Besiedlung im Einzugsgebiet der mittleren Ohře. Praha 1988.
- Čilinská 1982* - Z. Čilinská 1982 : Dve pohrebiska z 8.-9. storočia v Komárně. Zwei Gräberfelder aus dem 8.-9. Jahrhundert in Komárno. Slov. Arch. 30, 1982, 347 - 393.
- Daim 1987* - F. Daim: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf. Wien 1987.
- De Mause 1974/75* - L. De Mause: The history of Childhood. New York-Hagerstown-San Francisco-London 1974/75.
- Drda/Motyková/Rybová 1978* - P. Drda/K. Motyková/A. Rybová 1978: Závist. Keltské hradiště ve středních Čechách. Praha 1978.
- Fusek 1994* - G. Fusek: Slovensko vo včasnოსlovanskom období. Die Slowakei in der frühslawischen Zeit. Nitra 1994.
- Galuška 1996* - L. Galuška: Uherské Hradiště-Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské. Uherské Hradiště-Sady. Das Christliche Zentrum des großmährischen Reiches. Brno 1996.
- Hrubý 1955* - V. Hrubý: Staré Město - Velkomoravské pohřebiště „Na Valách“. Die großmährische Begräbnisstätte „Na Valách“. Praha 1955.
- Chochol/Blajerová/Palečková 1960* - J. Chochol/M. Blajerová/H. Palečková: Kostrové pozůstatky slovanského obyvatelstva na Staré Kouřimi. Pam. Arch. 51, 1960, 294- 330.

- Kalousek 1971* - F. Kalousek: Břeclov-Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Großmährisches Gräberfeld bei der Kirche. Brno 1971.
- Kavánová 2003* - B. Kavánová: Mikulčice - pohřebiště v okolí 12. kostela. Mikulčice - das Gräberfeld bei der 12. Kirche. In: N. Profantová/B. Kavánová: Mikulčice - pohřebiště u 6. a 12. kostela. Studie ARÚ Brno 22 (ed. P. Kouřil). Brno 2003, 211-413.
- Klanica 1986* - Z. Klanica: Počátky slovanského osídlení našich zemí. Die Anfänge der slawischen Besiedlung unserer Länder. Praha 1986
- Koch 1990* - U. Koch: Das frankische Gräberfeld von Klepsau im Hohenlohekreis. Stuttgart 1990.
- Kuna/Profantová rkp.* - M. Kuna/N. Profantová: Počátky raného středověku v Čechách. Rukopis. Nepublikované.
- Mařík 1999* - J. Mařík: Raně středověké pohřebiště v Kaníně. Filoz. Fak. Univerzity Karlovy Praha, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou. Diplomová práce. Nepublikované.
- Niederle 1953* - L. Niederle: Rukověť slovanských starožitností. Praha 1953.
- Nový/Sláma 1987* - R. Nový/J. Sláma: Slavníkovci ve středověkém písemnictví. Praha 1987.
- Poulik 1963* - J. Poulik: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Zwei großmährische Rotunden. Praha 1963.
- Profantová 2001* - N. Profantová: K průniku prvků franského životního stylu do Čech 9. století (na základě poznatků archeologie). In: L. Galuška/P. Kouřil/Z. Měřínský (ed.): Velká Morava mezi východem a západem. Brno-Uherské Hradiště 2001, 327-338.
- Profantová 2003* - N. Profantová: Mikulčice - pohřebiště u 6. kostela: Pokus o chronologické a sociální zhodnocení. Mikulčice - Gräberfeld bei der 6. Kirche: Versuch einer chronologischen und sozialen Auswertung. In: N. Profantová/B. Kavánová: Mikulčice - pohřebiště u 6. a 12. kostela. Studie ARÚ Brno 22 (ed. P. Kouřil). Brno 2003, 7-209.
- Smetánka 1994* - Z. Smetánka: Archaeological Excavations in the Lumbe Garden of Prague Castle and Their Implications for the Study of the Culture of the Early Czech State. In: 25 Years of archaeological Research in Bohemia. Pam. Arch. Supplementum 1. Praha 1994, 162-167.
- Smetánka 2003* - Z. Smetánka: Archeologické etudy. Praha 2003 (zvláště kap. 12).
- Smetánka/Hrdlička/Blajerová 1974* - Z. Smetánka/L. Hrdlička/M. Blajerová: Výzkum slovanského pohřebiště za Jízdárnou Pražského hradu r. 1973. Die Ausgrabungen des slawischen Friedhofs hinter dem Reithaus der Prager Burg 1973. Arch. Rozhledy 26, 1974, 386-405, 433-438.
- Staňa 1986* - Č. Staňa: Nálezová situace a základní archeologická a historická charakteristika pohřebiště. In: H. Hanáková/Č. Staňa/M. Stloukal: Velkomoravské pohřebiště v Rajhradě. Praha 1986.
- Stloukal 1967* - M. Stloukal: Druhé pohřebiště na hradišti "Valy u Mikulčic". Die zweite Beegräbnisstätte auf dem Burgwall „Valy“ bei Mikulčice. Pam. Arch. 58, 1967, 272-319.
- Šolle 1966* - M. Šolle: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Alt Kouřim und die großmährische Kultur in Böhmen. Praha 1966.
- Šolle 1980* - M. Šolle: Objev mikulčicko-blatnického křížku a jeho význam. Arch. Rozhledy 31, 1980, 265-273.
- Šolle 1982* - M. Šolle: Slovanská pohřebiště pod Budčí. Slawische Gräberfelder unterhalb Budeč. Pam. Arch. 72, 1982, 174-216.
- Tomková 2003* - K. Tomková: Lidské ostatky v raně středověkých sídlištních situacích v Čechách. Die Menschenüberreste on den Siedlungssituationen des Frühmittelalters in Böhmen. Archeologie ve středních Čechách 7, 2003, 574-602.
- Vallet 1997* - F. Vallet: Die Ausstattung der Kindergräbern. In: Die Franken - Wegbereiter Europas. Bd. 2. Mainz 1997, 712-715.
- Váňa 1995* - Z. Váňa: Přemyslovská Budeč. Archeologický výzkum hradiště v letech 1972-1986. Zusammenfassung. Praha 1995.

PhDr. Nad'a Profantová, CSc.
Archeologický ústav Praha
Letenská 4
CZ-118 01 Praha 1
e-mail: profantova@arup.cas.cz

DIE ELITE IM SPIEGEL DER KINDERBESTATTUNGEN DES 9. UND 10. JAHRHUNDERTS IN BÖHMEN

Zusammenfassung

Der Beitrag befasst sich mit der Problematik der Position der Kinder besonders aus dem Milieu der Elite der mittelalterlichen Gesellschaft des 9. und 10. Jh. und damit, in wie weit und wie sie sich im Bestattungsritus widerspiegelt. Wir stellen uns die Frage, ob und in wie weit günstiger die Stellung der Kinder in den Bestattungen der Elite der slawischen, sich etatisierenden Gesellschaft vom Modell der westlichen Strenge abweichend ist und des Argwohns in Bezug zu den Kindern ist, oder ob sich die abweichende Beziehung zu den Kindern (bekannt vor allem aus späterer Zeit und aus Westeuropa) erst später durchgesetzt hat (nach dem J. 1000)?

Es zeigt sich, dass in Böhmen, Mähren gegenüber ein Zeitabschnitt bestand, wann es notwendig war am würdigsten das gesellschaftliche Statut des Kindes um etwas kürzer zu demonstrieren, Belege dieser Erscheinung erscheinen zugleich mit dem ersten Vorkommen von Körpergräbern also später als in Mähren. In ihrer Anfangsphase (2. Hälfte des 9. Jh.) kopierte man in Böhmen das mährische Modell (Abb. 6A, B; 8). Bedeutsamen Kindern erbaute man eine geräumige Grube mit einer Holz- oder Steinkonstruktion (Abb. 5), dem Kind wurden auch Gegenstände aus Edelmetallen beigelegt (Abb. 2; 4; 6). Die wichtigsten Attribute des sozialen Statuts der Jungen bildeten Waffen (Äxte, Dolche) und Sporen als Symbol der Zugehörigkeit zu einer Reiterfamilie (Abb. 7; 8). In Mähren erscheinen Kindergräber mit Sporen häufiger (Tab. 4), in Böhmen erfasste man sie nur in Kouřim und in Prag-Za jizdárnou (Abb. 5; 7). Auf der Tabelle 1 sind die Anzahlen der Kinder aus erwähnten Gräberfeldern angeführt, der Anteil von Kindern des höchsten Statuts und die Vertretung von Kindern ohne Ausstattung. Der Anteil der Kinderbestattungen bildet 30-40% dahingehend, dass sich der damaligen Realität eher höhere Werte nähern, in Anbetracht zur schwierigeren Erhaltung von Säuglingsgräbern und der Möglichkeit, dass ein Teil der kleinsten Kinder nicht in die Kommunität aufgenommen worden sein musste, und dass das Kind dann deswegen nicht regelrecht bestattet wurde (z. B. Infantizide).

In Mähren erscheinen die bedeutendsten Kinderbestattungen auch im Inneren von Kirchen (Uherské Hradiště -Sady, Mikulčice, III. Kirche), einen analogen Beleg aus Böhmen finden wir erst in der St. Georgs-Basilika auf der Prager Burg, wo es sich bereits nicht mehr um Kinder mit reicher Ausstattung handelt und die Gräber schwieriger datierbar sind.

In Anbetracht der nur wenig angewandten Methode der DNA-Bestimmung von Individuen, die auf mittelalterlichen Gräberfeldern bestattet sind, sind wir größtenteils außerstande die Angehörigen einer ganzen Familie zu bestimmen, wenn auch im Falle von Kouřim die Bindung der Bestattung des Kindes (G 86) und der Mutter (G 110) sehr wahrscheinlich ist.

Ich habe versucht, die Trends in der Ausstattung der Kinder nach Altersgruppen zu verfolgen (Břeclav-Pohansko, Kouřim, Mikulčice, VI. Kirche, Tab. 5; 6; Abb. 11; 12), auf allen Gräberfeldern kam es zu beträchtlichen Änderungen der Anzahl der Ausstattung, bei Kindern älter als acht Jahre, kam es zu einer ausgeprägteren Ausstattung, die Anzahl der Kinder mit Ausstattung nahm also zu.

Eine zahlreichere Ausstattung in Kinder- vor allem in Mädchengräbern erhielt sich etwas länger auch auf Kirchenfriedhöfen, z. B. Budeč bei der St. Peters-Kirche (Böhmen), oder auf Gräberfeldern, auf denen bereits die Männer, am ehesten infolge der Durchsetzung des Christentums, eine Bewaffnung und Ausrüstung in den Gräbern nicht mehr haben (Klecany). Zur Arbeit ist auch ein kurzer Exkurs über die Funde von Spielsachen aus den Gräbern angeschlossen, evtl. auch aus Siedlungen in Böhmen und Mähren.

ARKOSOLIOVÉ HROBY JAKO PROJEV SOCIÁLNÍHO POSTAVENÍ VE STŘEDOVĚKU

Josef Unger

Evropa, Blízký východ, arkosoliový hrob, středověk, sociální postavení.

Europe, Near East, „arkosolium“ burial, Middle Ages, social status.

Součástí evropské kulturní tradice jsou hroby ve výklencích pod obloukem. V souvislosti s křesťanským pohřebním ritualem je možno sledovat tento fenomén od počátku prvního tisíciletí.

Již některé hrobové komory bohatých Židů v Jeruzalémě z 1. stol. n. l., vyhloubené ve skále, obsahovaly v boční stěně výklenek pro jedno pohřbené tělo překlenuté obloukem. Podle zprávy jednoho poutníka ze 7. stol. takto vypadal i hrob Ježíše Krista (Millard 2000, 295). Také židovské a raněkřesťanské hroby z 2. až 4. stol. v římských katakombách sestávaly někdy ze zaklenutého výklenku nad hrobem umístěným ve vytesané jámě nebo v sarkofágu (tzv. arkosoliové hroby¹; Toynbee 1971, 239-244).

V souvislosti se stavbou křesťanských chrámů byly hroby některých významných jedinců umístěny přímo ve zdi. Jejich smysl můžeme hledat v rovině symbolické, protože takto pohřbení byli vlastně stavebními kameny chrámu představujícího církev. V západní Evropě se takovéto hroby vyskytovaly od 6. stol. a jsou známy z několika lokalit na hranicích mezi Francií a Švýcarskem (Theune-Grosskopf 1989; Burzler 2000, 36). Arkosolium se také nacházelo nad relikviářovými hroby světců (List 1983). Někdy se uvažuje i o tom, že císař Karel Veliký, zesnulý roku 814, byl pohřben v arkosoliovém hrobu (Verberk 1948). V legendách o sv. Metodějovi se píše, že arcibiskup byl roku 885 pohřben ve velkém či hlavním chrámu moravském po levé straně ve stěně za oltářem svatě Bohorodičky. Zdá se tedy, že i Metodějův hrob mohl mít podobu arkosoliového hrobu známou z evropské tradice. Zdivo velkomoravských kostelů se však nachází jen v nepatrných zbytcích, takže s potvrzením této domněnky archeologickými metodami nemůžeme počítat.

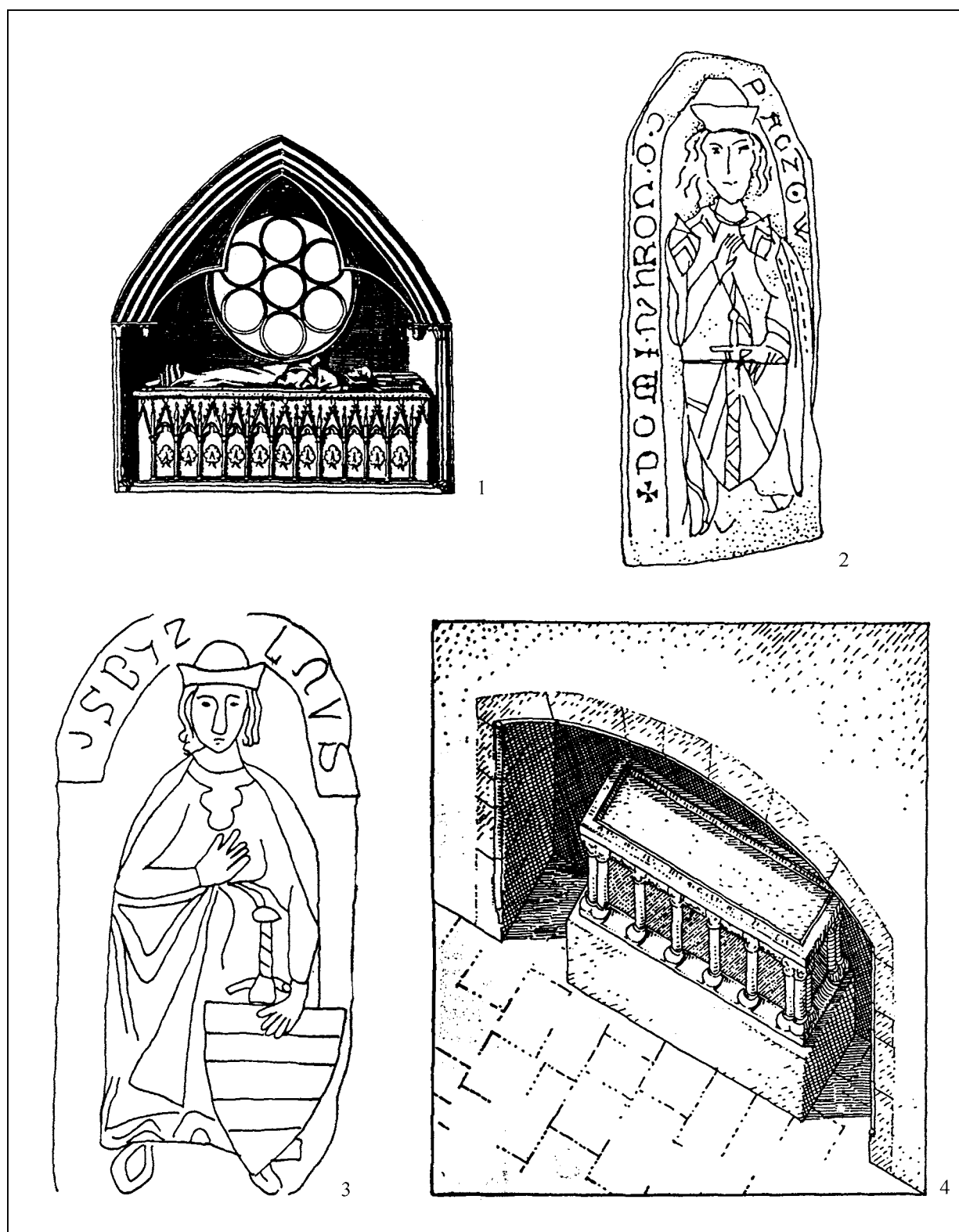
I v pozdějších dobách se arkosoliové hroby panovníků a vysokých církevních hodnostářů budovaly především ve Francii a v západním Německu (Bickel 1967; Arens 1967; Back 2002, 268). Ještě ve druhé polovině 14. stol. byly tumbové hroby hraběte Adolfa I. z Nassau a jeho manželky Margarety umístěny „v arkosoliu“ (Hessen und Thüringen 1992, 201). Z českého hlediska je zajímavé, že do arkosoliového hrobu byla roku 1282 uložena Anežka Česká jejíž hrob se částečně dochoval dodnes (Soukupová 1989, 94, 173, 178).

Oblouk měl v pohřebním ritu až do 14. stol. velký význam. Symbolizoval zřejmě Kristův hrob a také „nebeský Jeruzalém“. Nacházíme jej tedy nejen architektonicky uplatněný nad hroby ve zdi, ale i na některých náhrobnících z 13. stol. (Procházka 1990, 6). Obloukem vybavené hroby a náhrobníky si mohli nechat pořídit jen jedinci patřící ke společenské špičce a jsou tedy projevem sociálního postavení zemřelého.

Literatura

Arens 1967 - F. Arens: Das Nischengrab im Kreuzgang der Zisterzienser Abtei Eberbach im Rheingau. Mainzer Ztschr. 62, 1967, 110-116.

¹ Obecně lze uvést, že termínem arkosoliový hrob je označován pohřeb v schráně umístěné ve výklenku. Výše uvedený termín je možno blíže vysvětlit s pomocí významů, které u obou jeho součástí uvádějí slovníky latiny. Musíme tedy rozložit přídavné jméno „arkosoliový“ na původní komponenty, tj. latinská substantiva arcus, -us, m. a solium, -ii, n. Arcus znamená luk a metaforicky vše, co má podobu oblouku. Ve stavebnictví pak klenbu, (vítězný) oblouk. Solium má původní význam sedadlo (etymologicky souvisí se slovesem sedeo, -ere, sedi, sessum = sedět). Nejde přitom o obyčejnou židli, ale křeslo, stolec, trůn, tj. posazení slavnostní, deklarující určitou hodnost či postavení. V přeneseném významu takto byla označována koupací vana; umístění na důstojném místě pak umožnilo používat stejné označení ve smyslu vystavená rakev, katafalk, sarkofág. Sarkofág umístěný do výklenku pod klenbu nejlépe odpovídá pojmu arkosoliový. (V odborné literatuře jsou však do stejné kategorie zahrnovány i jiné typy úprav hrobů, které mohou být zapuštěny do zdi sakrálních staveb nebo upraveny v prostorách katakomb.) Literatura: J. Pražák/F. Novotný/J. Sedláček: Latinsko-český slovník. Praha 1955. J. Špaňar/J. Hrabovský: Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník. Bratislava 1969. Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum. Slovník středověké latiny v českých zemích 2 (affumentum - argumentabilis). Praha 1978. Marie a Ondřej Šedovi.

Obr. 1. Arkosoliové hroby a náhrobníky s obloukem z 13. a 14. stol. 1 - Villers (Belgie), cisterciácké opatství. Hrob sv. Gorberta z doby 1310/20. Podle: Arens 1967, 115; 2 - náhrobník Hrona z Pacova z 13. stol. v pacovském kostele. Podle: Procházka 1990, 4; 3 - náhrobník Jistislava z Chlumu z přelomu 13. a 14. stol. objevený v čáslavském kostele sv. Michala. Kresba: J. Unger; 4 - Rekonstrukce hrobu vévody Otty v Aschaffenburgu. Podle: Arens 1967, 114.

- Back 2002* - U. Back: Bestattungen im Kölner Dom. Ein erster Überblick. Acta Praehist. et Arch. 34, 2002, 259-271.
- Bickel 1967* - W. Bickel: Die Bedeutung des mittelalterlichen Nischengrabes und seine Stellung im Zisterzienserkloster. Mainzer Ztschr. 62, 1967, 117-119.
- Burzler 2000* - A. Burzler: Archäologische Beiträge zum Nobilizierungsprozess in der jüngeren Merowingerzeit. Kallmünz/Opf. 2000.
- Hessen und Thüringen 1992* - Hessen und Thüringen. Von Anfängen bis zur Reformation. Eine Ausstellung des Landes Hessen. Marburg 1992.
- List 1983* - K. List: Das Heiligengrab in der ehemaligen Reichsabtei Schulttern. Archäologisches Korrespondenzblatt 13, 1983, 391-394.
- Millard 2000* - A. Millard: Objevy z biblických časů. Archeologické nálezy vrhají nové světlo na poselství Bible. Praha 2000.
- Procházka 1990* - Z. Procházka: Historické náhrobníky okresu Domažlice. Plzeň-Domažlice 1990.
- Soukupová 1989* - H. Soukupová: Anežský klášter v Praze. Praha 1989.
- Theune-Grosskopf 1989* - B. Theune-Grosskopf: Ein frühmittelalterlicher Kirchenbau mit „Gründergrab“ in Cognin (Savoyen)? Arch. Korrb. 19, 1989, 283-296.
- Toynbee 1971* - J. M. C. Toynbee: Death and Burial in the Roman World. London 1971.

Prof. PhDr. *Josef Unger*, CSc.
Masarykova univerzita v Brně
Přírodovědecká fakulta
Katedra antropologie
Vinařská 5
CZ-603 00 Brno
e-mail: unger@sci.muni.cz

ARKOSOLIUM-GRÄBER ALS ÄUSSERUNG DER SOZIALEN POSITION IM MITTELALTER

Zusammenfassung

Bestandteile der europäischen Kulturtradition bilden Gräber in den Nischen unter einem Bogen. Bekannt ist eines aus dem 1. Jh. u. Z. aus Jerusalem. Bereits frühchristliche Gräber in römischen Katakomben bestanden manchmal aus einer überwölbten Nische über dem Grab, untergebracht in einer ausgehobenen Grube oder in einem Sarkophag. Im Zusammenhang mit der Erbauung christlicher Kirchen wurden die Gräber mancher bedeutender Personen direkt in der Mauer untergebracht. Ihren Sinn kann man in symbolischer Ebene suchen, weil die derart Bestatteten eigentlich Bausteine von christlichen Kirchen waren. In Westeuropa kamen derartige Gräber seit dem 6. Jh. vor und bekannt sind sie aus mehreren Lokalitäten an den Grenzen zwischen Frankreich und der Schweiz. Ein Arkosolium befand sich ebenfalls über Reliquiengräber von Heiligen und manchmal wird auch darüber erwogen, dass Kaiser Karl der Grosse, verstorben im J. 814, in einem Arkosolium-Grab bestattet war. In ein Grab dieses Typs konnte auch der Erzbischof Method bestattet worden sein. Auch in späterer Zeit errichtete man derartige Gräber den Herrschern und hohen kirchlichen Würdenträgern, vor allem in Frankreich und in Westdeutschland bis in das 14. Jh. Von böhmischem Gesichtspunkt ist es interessant, dass in ein Arkosolium-Grab im J. 1282 die Heilige Anežka Česká bestattet wurde und ihr Grab erhielt sich teilweise bis heute. Der Bogen hatte im Bestattungsritus bis in das 14. Jh. eine große Bedeutung. Er symbolisierte offenbar Christygrab und den Himmel. Wir finden ihn also architektonisch nicht nur über einem Grab in der Mauer, sondern auch auf manchen Grabsteinen aus dem 13. Jh. Die mit einem Bogen ausgestatteten Gräber und Grabsteine konnten sich nur Individuen leisten, die zur gesellschaftlichen Spitze gehörten und sie also eine Äußerung der sozialen Position des Verstorbenen bedeuten.

LESNÉ DREVINY NA PAHORKATINÁCH JUHOZÁPADNÉHO SLOVENSKA POČAS KLIMATICKÝCH FÁZ ATLANTIK, EPIATLANTIK A SUBBOREÁL

Mária Hajnalová - Eva Hajnalová

Juzápadné Slovensko, pahorkatiny, neolit, eneolit, doba bronzová, sídliskové objekty, odpadové vrstvy, zuhoľnatené drevá, archeobotanická analýza, sortiment driev, klimatické zmeny.

South-west Slovakia, hilly country, Neolithic, Aeneolithic, Bronze Age, settlement features, waste-debris layers, wood charcoals, archaeobotanical analysis, assortment of woods, climate changes.

ÚVOD

Príspevok je venovaný skladbe driev, zistenej archeobotanickou analýzou. Orientuje sa na hodnotenie sortimentu driev, ktorý sa získal najmä z odpadových vrstiev sídliskových objektov z neolitu, eneolitu a z doby bronzovej na pahorkatinách juhozápadného Slovenska. Predmetné územie zaberá približne 15% územia Slovenska.

V príspevku sa pracuje so súborom driev botanicky determinovaných po úroveň rodovej, prípadne druhovej príslušnosti. Získané poznatky nie sú vyjadrované absolútnym počtom nájdených úlomkov zuhoľnatených driev, ale ako frekvencia výskytu jednotlivých botanických taxónov (vyjadrená číselne aj v %) z celkového počtu archeologických objektov, v ktorých sa príslušné dreviny získali a hodnotia.

Jednotlivé archeologické lokality (sídliská) sú podľa príslušnosti ku geomorfologickej jednotke usporiadané do skupín, v ktorých sa zisťuje drevinová skladba, rozdiely v nej, prípadne zmeny v čase.

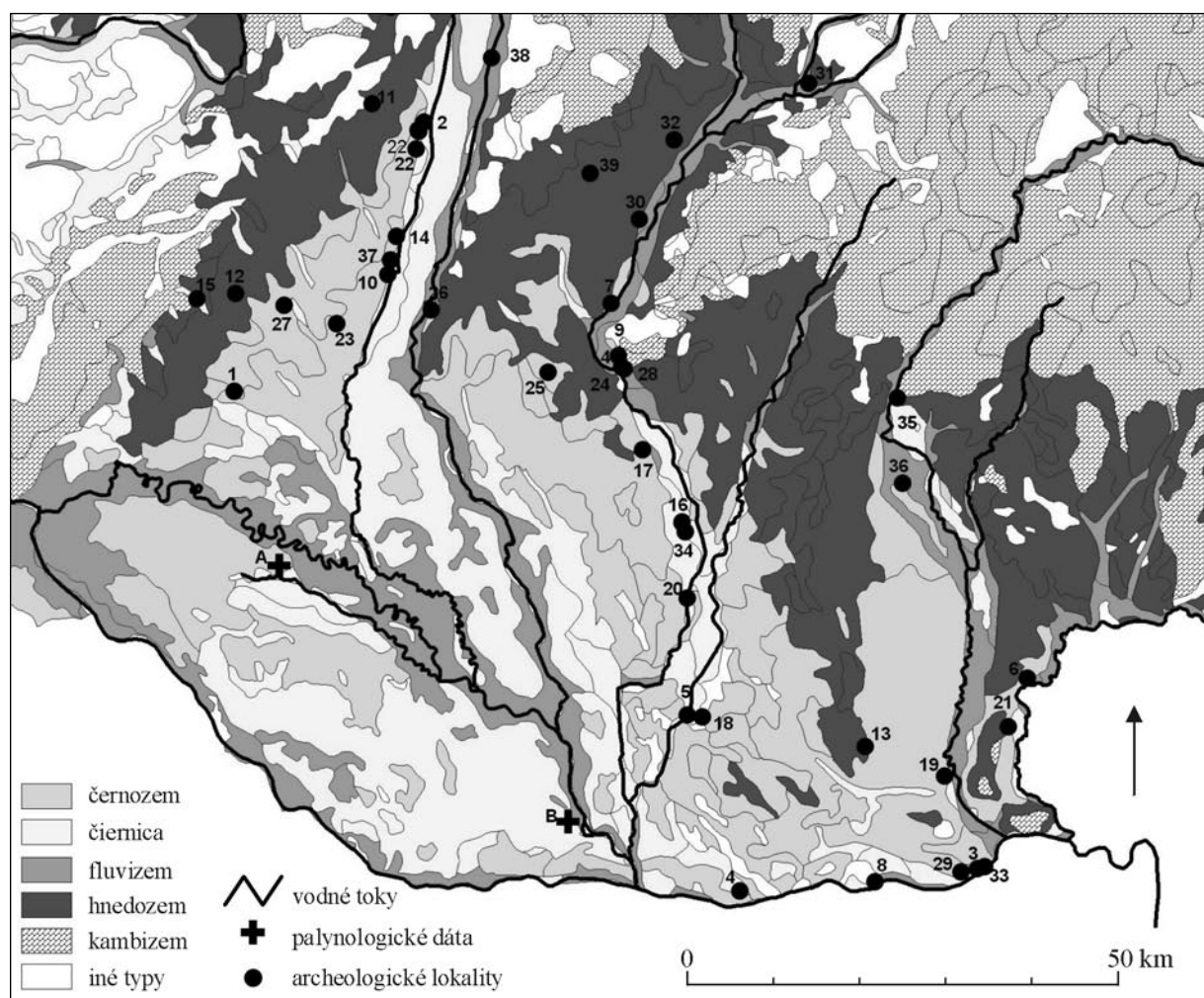
Súbory driev z objektov datovaných do tej istej archeologickej kultúry alebo jej fázy sú vyhodnocované spoločne v časti príspevku, ktorá sa zaoberá možnosťou sortimentu driev indikovať klimatické zmeny. V súvislosti s využívaním druhov lesných drevín sa tu tiež berú do úvahy archeologické poznatky o osídlení pahorkatín juhozápadného Slovenska, ktoré je podmienené a limitované pôdnymi a klimatickými podmienkami.

PÔVOD A ANALÝZA ARCHEOBOTANICKÉHO MATERIÁLU

Antrakotomické nálezy - zuhoľnatené fragmenty driev, boli získané z preplavenia 1223 litrov hliny na 18 archeologických lokalitách a z výberu jednotlivých uhlíkov na ďalších 40 lokalitách (tab. 1, obr. 1). Celkový súbor 6737 uhlíkov pochádza zo 764 nálezových komplexov (samostatných vzoriek: nálezových situácií, kde poloha nálezu môže byť udaná súradnicami). Viac ako polovica fragmentov uhlíkov pochádza zo vzoriek preplavených výplní hlinitých zásypov zásobných aj exploatačných jám, obydlí, kolových jám, pecí a priekop. Zvyšok materiálu tvoria fragmenty uhlíkov individuálne vybratých priamo z archeologických kontextov podobného charakteru.

I napriek zrejším výhodám - širším interpretačným možnostiam archeobotanického materiálu získaného preplavovaním, sa na Slovensku i naďalej táto metóda praktizuje zriedkavo. Ani opakované upozornenia na výraznú selekciu základného archeobotanického prameňa, ktorá vedie k nereprezentatívnosti takto získanej pramennej bázy, dosiaľ nepresvedčili o potrebe upustiť od vzorkovania individuálnych uhlíkov. Takýto odber vzoriek je vhodný len pri vzorkovaní nálezov dobre definovaného a uceleného archeologického kontextu (trámy, zvyšky konštrukcií a pod.). Pramená botanická báza získaná týmito dvoma metódami je preto kvantitatívne i kvalitatívne nerovnocenná. Preplavovaním získaný počet botanických taxónov je spravidla vyšší ako pri náhodnom výbere nálezov, pri ktorom sa získajú predovšetkým najfrekventovanejšie (a najtrvácnejšie) dreviny využívané na sídliskách, prípadne zvyšky tých drevín, ktoré boli v čase používania najhmotnejšie (stavebné drevo). Tento trend sa prejavil i v študovanom materiáli (pozri tabele v tomto texte). Priame vzájomné porovnávanie a hodnotenie údajov z jednotlivých lokalít takejto nerovnocennej pramennej bázy by mohlo viesť k mylným interpretáciám. Tento fakt sme sa snažili eliminovať využitím frekvencie výskytu a nie absolútneho počtu fragmentov jednotlivých taxónov. Navyše bolo našou snahou zasadiť zistené tendencie i do širšieho environmentálneho rámca (typ pôdy, geografická poloha, klíma) a takto korigovať prípadné chyby.

Nálezy uhlíkov z neolitu pochádzajú z 200 nálezových komplexov na 17 lokalitách (tab. 1). Zastúpené sú najmä lokality datované do železovskej skupiny a prvého stupňa lengyelskej kultúry (Lengyel I). Menej je zastúpený druhý stupeň lengyelskej kultúry (Lengyel II) a kultúra s mladšou lineárnou keramikou. Chýbajú nálezy z obdobia kultúry so staršou lineárnou keramikou. Preplavovaním sa sledovalo 121 nálezových komplexov na deviatich lokalitách.

Obr. 1. Archeologické lokality s nálezmi zuhoľnatých drev a ich umiestnenie na mape pôdných typov.

Fig. 1. Archaeological sites with finds of charred wood and their distribution at the map of main soil types.

Legenda/Legend: 1 - Blatné (Štrky); 2 - Borovce (Chrib); 3 - Štúrovo (JCP); 4 - Patince (Teplica); 5 - Bajč (Medzi kanálmi); 6 - Bielovce (Telek); 7 - Jelšovce (Dvor JRD); 8 - Mužla-Čenkov (Vilmakert); 9 - Nitra-Zobor (Šindolka); 10 - Bučany (Kopaniče); 11 - Kočín-Lančár (Dielce); 12 - Ružindol-Borová (Celiny); 13 - Svodín (Busahegy); 14 - Žlkovce (Vaniga); 15 - Budmerice (Gidra); 16 - Komjatice (Kňazova jama); 17 - Branč-Veľká Ves (Arkuš I); 18 - Bajč (Vlkanovo); 19 - Kamenín (Kiskukoricás); 20 - Šurany-Nitriansky Hrádok (Zámeček); 21 - Malé Kosihy (Torokdomb); 22 - Veselé (Podzámske a Hradisko); 23 - Trnava-Modranka (Dialnica); 24 - Nitra (Hradné nám.); 25 - Veľké Zálužie (Čerešniská); 26 - Dvorníky (Posádka); 27 - Zvončín-Bielý Kostol; 28 - Nitra (Kmeťkova); 29 - Štúrovo-Obid (Obidská pustatina); 30 - Ludanice-Mýtna Nová Ves (Dolinky); 31 - Partizánske (ZDA); 32 - Topoľčany (Štadión); 33 - Štúrovo (Vinice); 34 - Komjatice (Tomášové); 35 - Tlmače (Energetické strojárne); 36 - Horná Seč (Horné Ležoviská); 37 - Bučany (Vinohrady); 38 - Horná Streda (Koryto Váhu); 39 - Hajná Nová Ves (Lúky). Palynologické profily/Palynological profiles: A - Blahova dedina, B - Kameničná.

Nálezy uhlíkov datované do eneolitu pochádzajú z 87 nálezových komplexov na pätnástich lokalitách. Zastúpené sú predovšetkým nálezy z badenskej kultúry, ojedinelé sú nálezy datované do ludanickej skupiny, štvrtého stupňa lengyelskej kultúry (Lengyel IV), jevišovskej kultúry, bošáckej skupiny a skupiny Kosihy-Čaka. Preplavovaním sa sledovalo 37 nálezových komplexov na troch lokalitách.

Samostatnú skupinu tvorí dvesto nálezových komplexov pochádzajúcich z lokality Šurany, časť Nitriansky hrádok. V rukopise E. Krippela neboli rozlíšené podľa datovania a všetky boli označené iba ako eneolit/doba bronzová.

Z doby bronzovej poznáme 26 lokalít s nálezmi uhlíkov z 201 nálezových komplexov. Najčastejšie sú zastúpené nálezy z maďarovskej a lužickej kultúry. Ojedinelé sú nálezy z karpatskej mohylovej kultúry, čakanskej, velatickej a podolskej kultúry. Ďalších 75 nálezových komplexov z lokality Malé Kosihy, spadajúcich do staršej doby bronzovej, postráda údaje o lokalizácii nálezov (*Krippel rukopis*). Spolu sa preplavovaním sledovalo 107 nálezových komplexov z doby bronzovej na šiestich lokalitách.

Tab. 1. Pôvod archeobotanických nálezov uhlíkov z pahorkatin juhozápadného Slovenska.
Tab. 1. Uppland zone of south-west Slovakia: sites with charred wood sites.

Obdobie	Datovanie	Názov lokality a polohy (kód dataovania kontextov z lokality pre nasledujúce tabele)	Objem preplavenej hliny (l)	Počet uhlíkov / drev	Počet nálezových komplexov	Archeobotanický prameň (NS - nálezová správa archeobotanická)	Literatúra k nálezovým okolnostiam a datovaniu; (sprostredkovateľ nálezu)
doba bronzová	neskorá	Dvorníky (Posádka)	(1) 0	34	3	E. Hajnalová /Mihályiová 1996	Bartík 1998
	lužická	Hajná Nová Ves (Lúky)	146	1199	46	NS E. Hajnalová/Hunková 12891	Wiederman 1986
	mlad. -nesk.	Nitra-Zobor (Šindolka)	(1) 0	198	12	NS Mihályiová/E. Hajnalová 13814	Chropovský/Hečková/Fusek 1987
	mladšia	Horná Streda (Koryto Váhu)	0	2	1	NS E. Hajnalová 1237	(O. Ožďáni)
	mladšia	Bučany (Vinohrady)	(1) 0	60	1	NS Lázniková 12364	Hanuliak/Zábojník 1987; (V. Pavúkova)
	velatická	Horná Seč (Horné Ležoviská)	0	54	4	E. Hajnalová 1978	Romsauer (1977)
	čakanská	Tlmače (Ener. Strojárne)	0	124	1	NS E. Hajnalová 13146	Veličičik/Romsauer 1994; (Kudláček)
	čakanská	Jelšovec (Dvor JRD)	(1) 0	9	1	NS Hunková 12833	Bátora 1987b
	čakanská	Branč-Veľká Ves (Arkuš I)	(1) 0	8	1	NS Mihályiová 13436	Cheben/Ruttkay/Ruttkayová 1992
	čakanská	Komjatice (Tomášové)	(1) 0	258	13	NS Mihályiová 13736	Točík 1980a
	čakanská	Štúrovo (Vinice)	(1) 0	8	2	NS E. Hajnalová 1026	Veličičik/Romsauer 1994
	čakanská	Topoľčany (Štadión)	0	?	4	Krippel rukopis	Veličičik/Romsauer 1994
	lužická	Partizánske (ZDA)	0	597	18	E. Hajnalová in Veličičik/Romsauer 1994	Veličičik/Kujovský 1991
	čakanská	Ludanice-Mýtna N. Ves (Dolinky)	130	110	12	NS E. Hajnalová/Mihályiová 14436	Bátora 1987a, 1990
	čakanská	Štúrovo-Obid (Obid. Pustatina)	(2) 0	12	3	NS E. Hajnalová 11512, 11513	Ožďáni 1985
	karp. mohyl.	Nitra (Kmeťkova)	(2) 0	30	7	NS Mihályiová 14501	Staščíková-Štukovská 2001
	stredná	Zvončín-Bielý Kostol (Poloha 2)	2	9	1	E. Hajnalová/Mihályiová 2001	(J. Bartík)
	maďarovská	Šurany-Nitr. Hrádok (Zámeček)	(2) 0	41	1	NS M. Hajnalová 13926	A. Knor; (K. Marková)
	maďarovská	Dvorníky (Posádka)	(2) 4,5	40	9	E. Hajnalová /Mihályiová 1996	Bartík 1998
	maďarovská	Veľké Zálužie (Čerešnická)	1,5	5	1	E. Hajnalová /Mihályiová 1997	Cheben/Ruttkay/Ruttkayová 1993
	maďarovská	Nitra (Hradné nám.)	(3) 5	2	1	E. Hajnalová/Hunková/Mihályiová 1997	Bednár 1996
	maďarovská	Veselé (Hradisko)	(1) 0	?	16	Krippel rukopis	(P. Novák)
	maďarovská	Bučany(Kopanice)	(2) 0	217	19	E. Hajnalová 1989, NS Mihályiová 14891	Bujna/Romsauer 1981
	maďarovská	Trnava-Modranka (Dial'nica)	0	92	14	NS Mihályiová 14895	Pavúk 1977
	maďarovská	Veselé (Podzámske)	(2) 0	4	10	NS M. Hajnalová/Mihályiová 14764	(D. Staščíková)

Tabela 1. Pokračovanie.
Tab. 1. Continuation.

Obdobie	Datovanie	Názov lokality a polohy (kód dataovania kontextov z lokality pre nasledujúce tabele)	Objem preplavenej hliny (l)	Počet uhlíkov / drev	Počet náleзовých komplexov	Archeobotanický prameň (NS - nálezová správa archeobotanická)	Literatúra k náleзовým okolnostiam a datovaniu; (sprostredkovateľ nálezu)
eneolit	staršia	Malé Kosihy (Torokdomb)	0	?	75	Krippel rukopis	(A. Točík)
	eneolit/bronza	Šurany-Nitr. Hrádok (Zámeček)	0	?	200	Krippel rukopis	(A. Točík)
	Kosi.-Čaka sk.	Jelšovce (Dvor JRD)	10	8	1	NS Hunková 12833	Bátora 1987b
	bošacká sk.	Košin-Lančár (Dielce)	0	14	3	NS E. Hajnalová 11802	Němejcová-Pavůková 1988
	jevišovická	Košin-Lančár (Dielce)	0	13	1	NS E. Hajnalová 14752	Němejcová-Pavůková 1987
	badenská	Svodín (Busahegy)	80	90	8	E. Hajnalová 1986	Němejcová-Pavůková 1975
	badenská	Ružindol-Borová (Celiny)	0	38	2	NS E. Hajnalová 13735	Němejcová-Pavůková 1993
	badenská	Kamenín (Kiskukoricás)	0	45	6	NS E. Hajnalová 10552	Nevizánsky 1980
	badenská	Jelšovce (Dvor JRD)	332	365	28	NS H. Hunková 12833	Bátora 1987b
	badenská	Bielovce (Telek)	0	13	2	NS E. Hajnalová 11502	Fusek 1986
	badenská	Bajč (Vlkanovo)	0	61	6	NS E. Hajnalová 10551	Nevizánsky/Točík 1984
	bolerázská	Branč-Veľká Ves (Arkuš I.)	0	4	1	NS E. Hajnalová 10552	Cheben/Ruttkay/Ruttkayová 1992
	bolerázská sk.	Komjatice (Kňazová jama)	0	19	5	NS E. Hajnalová 10319	Točík 1980b
	bajč-retz sk.	Bučany (Kopanice)	0	72	9	E. Hajnalová 1989	Bujna/Romsauer 1981
	lengyelská IV	Jelšovce (Dvor JRD)	0	2	1	NS Hunková 12833	Bátora 1987b
	lengyelská IV	Budmerice (Gidra)	0	134	6	NS E. Hajnalová 13410	Pavúk 1981
	ludanická sk.	Ružindol-Borová (Celiny)	0	60	9	NS E. Hajnalová 13735	Němejcová-Pavůková 1993
	lengyelská II	Žikovce (Vaniga)	32	199	9	NS E. Hajnalová 13411	Pavúk 1992
neolit	lengyelská I	Svodín (Busahegy)	20	33	5	E. Hajnalová 1986	Němejcová-Pavůková 1975
	lengyelská I	Ružindol-Borová (Celiny)	0	457	34	NS E. Hajnalová 13735	Němejcová-Pavůková 1993
	lengyelská I	Košin-Lančár (Dielce)	0	57	5	NS E. Hajnalová 11802	Němejcová-Pavůková 1987
	lengyelská I	Bučany (Kopanice)	0	89	20	E. Hajnalová 1989	Bujna/Romsauer 1981
	železov. sk.	Štúrovo (JCP)	0	396	16	E. Hajnalová 1983	Pavúk 1994
	železov. sk.	Nitra-Zobor (Šindolka)	0	3	1	NS E. Hajnalová 13727	Chropovský/Hečková/Fusek 1987
	železov. sk.	Jelšovce (Dvor JRD)	10	12	1	NS Hunková 12833	Bátora 1988

Tab. 1. Pokračovanie.
Tab. 1. Continuation.

Obdobie	Datovanie	Názov lokality a polohy (kód dataovania kontextov z lokality pre nasledujúce tabele)	Objem preplavenej hliny (l)	Počet uhlíkov / drev	Počet nálezových komplexov	Archeobotanický prameň (NS - nálezová správa archeobotanická)	Literatúra k nálezovým okolnostiam a datovaniu; (sprostredkovateľ nálezu)
neolit	železov. sk.	Mužla-Čenkov (Vilmakert)	30	77	5	NS E. Hajnalová 10735, 11063, 12363, 13419	Kuzma/Ožďáni/Hanuliak 1983 Hanuliak/Kuzma 1988
	železov. sk.	Blatné (Štrky)	(1)	72	9	E. Hajnalová 1988	Pavúk 1978; 1980
	železov. sk.	Bielovce (Telek)	(2)	2	1	NS E. Hajnalová 11502	Fusek 1986
	železov. sk.	Bajč (Medzi kanálmi)	(2)	794	50	NS Mihályiová 13492	Cheben/Ruttkay 1991
	železov. sk.	Patince (Teplica)	(1)	115	17	NS E. Hajnalová 14007, 14008	Cheben 1988
	mlad. lineár.	Patince (Teplica)	(2)	246	21	NS E. Hajnalová 14007, 14009	Cheben 1988
	mlad. lineár.	Štúrovo (JCP)	(4)	24	1	E. Hajnalová 1983	Pavúk 1994
	mlad. lineár.	Blatné (Štrky)	(2)	22	2	E. Hajnalová 1988	Pavúk 1978; 1980
	mlad. lineár.	Borovce (Chrľb)		26	1	NS E. Hajnalová 11659	Staščíková-Štukovská 1986
	star. lineár.	Blatné (Štrky)	(3)	66	2	E. Hajnalová 1988	Pavúk 1978; 1980
		Suma	1223	6741	764		

Na analýzach zvyškov drev sa podieľali autorky príspevku spolu s J. Mihályiovou a E. Láznikovou-Hunkovou. Využitie boli aj záznamy z kartotéky E. Krippela. Viac ako 90% nálezov nebolo doteraz publikovaných (tab. 1).

Pri práci v laboratóriu sa postupovalo bežným spôsobom. Pomocou stereoskopických mikroskopov sa pri 15- až 250-násobnom zväčšení analyzovali uhľiky do veľkosti 0,3x0,3x0,3 cm. Pri práci boli použité atlasy drev a porovnávacia zbierka.

Súčasná metodika a antrakotomické poznatky umožňujú determináciu veľkej väčšiny taxónov len po rodové botanické zaradenie. Bližšie druhové určenie je možné len v prípade, že sa na sledovanom území vyskytuje iba jeden druh daného rodu. Tento spôsob je pri archeobotanických analýzach štandardný.

V súpise nálezov je uvedený aj zvyšok dubovej rúčky oštepú z lokality Horná Streda, poloha Koryto Váhu, z doby bronzovej. Tento nález je však svojím charakterom výnimočný a figuruje iba v tab. 1 a 2.

VYMEDZENIE ZÁKLADNÝCH POJMOV

Charakteristika územia

Široké výbežky Podunajskej roviny tvoria medzi údoliami riek v nadmorskej výške od 200 do 300 m Trnavskú, Nitriansku, Žitavskú, Hronskú a Ipľskú pahorkatinu. Pahorkatiny sú charakterizované nehlbokými dolinami so spodnou vodou blízko pod povrchom a širokými chrbtami pomerne chudobnými na pramene a vodné toky. Prevládajú tu hlboké úrodné pôdy, najmä černoze na sprašiach a na iných substrátoch. Smerom k pohoriam černoze nahrádzajú hnedozemné pôdy (*Slovensko 1972*). Ploché dná dolín pozdĺž Váhu, Nitry, Žitavy, Hrona a Ipľa pokrývajú nívne a lužné pôdy (čiernice a fluvizeme). Vytvárajú areály predĺžené v smere sever-juh široké aj niekoľko km.

Na základe členenia SSR (*Slovensko 1986*) zaznamenávame, že územie na pahorkatinách juhozápadného Slovenska je geomorfologicky členené do viacerých celkov, podcelkov a prípadne častí, ktoré majú rôzne geografické charakteristiky. Aj tie najnižšie jednotky vytvárajú plochy s rozlohou niekoľko stoviek až tisícov hektárov. Krajina pahorkatín juhozápadného Slovenska je teda geomorfologicky relatívne málo členitá.

Krátkodobé klimatické, najmä zrážkové výkyvy boli a sú dôležitým faktorom vplývajúcim na úrodnosť pôd v tejto najteplejšej a relatívne suchej oblasti Slovenska.

Osídlenie

Archeologické výskumy a nálezy dokumentujú, že v praveku boli na pahorkatine osídlené polohy situované na menších vyvýšeninách, napr. na pieskových dunách, či na terasách pozdĺž vodných tokov v dnešných černozemných aj hnedozemných oblastiach (*Pavúk/Veliačik/Romsauer 1995*).

Archeologické doklady o dlhotrvajúcom osídlení polôh priamo v samotnom alúviu vodných tokov sú veľmi sporadické. Krátkodobé osídlenie vyvýšených polôh v inundácii dolného toku rieky Žitava dáva *I. Cheben (1996)* do súvisu s pretrvávaním suchšieho klimatického obdobia v závere stredného neolitu. Je však možné, že erózia pôd, ktorá sa v nivách prejavila sedimentáciou niekoľko metrov vysokej vrstvy náplavových hĺn, dnes mnohé lokality, pôvodne situované v nivách dolných tokov riek, pochovala. Publikované doklady o pochovaných sídliskových objektoch pochádzajú napr. z posledného stupňa lengyelskej kultúry na lokalite Slažany (*Pavúk 1990*).

Na základe známeho osídlenia J. Pavúk konštatuje, že z prírodných činiteľov, ktoré limitovali existenciu roľníckeho obyvateľstva v krajine, ako sú pôdne typy, zdroje podzemnej vody, nadmorská výška, krajinný reliéf, teplota a zrážky, hrali dominantnú úlohu práve zrážky. Ďalej konštatuje, že na konci klasického stupňa železovskej skupiny boli mnohé sídliská v starých sídelných areáloch na južnom Slovensku opustené a v mladšom stupni železovskej skupiny sa budovali na nových miestach bez predchádzajúceho osídlenia.

J. Pavúk, L. Veliačik a P. Romsauer zaznamenali intenzívne osídlenie černozemných území pahorkatín v neolite kultúrami s lineárnou keramikou, železovskej skupiny a časti lengyelskej kultúry (stupeň protolengyel; *Pavúk/Veliačik/Romsauer 1995*). Ľudia prvého, prípadne druhého stupňa lengyelskej kultúry (Lengyel I, II) osídľovali skôr hnedozemné oblasti na okraji pahorkatín alebo územia lužných pôd. Na černoze sa vrátili až v treťom (Lengyel III), no najmä vo štvrtom stupni lengyelskej kultúry (Lengyel IV). Ľudia staršej doby bronzovej (maďarovská kultúra) a strednej doby bronzovej (karpatská mohylová kultúra) sídlili v pahorkatinách na černozemných pôdach. Pre kultúry popolnicových polí v mladšej dobe bronzovej, v horizonte HA2-HB1, zaznamenávajú P. Romsauer a L. Veliačik vyľudnenie predtým intenzívne osídlených pahorkatín a presun obyvateľstva do kotlín a dolín v pohoriach (*Romsauer/Veliačik 1998; Veliačik 2002*). Na úrodné pahorkatiny sa vrátilo až lužické obyvateľstvo v závere doby bronzovej a začiatkom doby halštatskej (stupeň HB3-HC1).

Klíma

Neolit až koniec doby bronzovej predstavuje na Slovensku časový úsek od polovice 6. tisícročia po 7. storočie pred n. l. Počas tohto obdobia sa vystriedalo viacero klimatických fáz. Tie sú charakterizované určitým množstvom

zrážok a teplotnými pomermi. Palynológovia, napr. *E. Břízová (1995)*, *E. Krippel (1990)* uvažujú, že stred Európy leží v kontaktnej zóne oceánickej a kontinentálnej klímy, a tak sa tieto najviac podieľajú na jej charaktere. Oceánická klíma sa vyznačuje vlhkými chladnejšími letami s početnými zrážkami a miernymi zimami s priemernými zrážkami. Najviac zrážok spadne na jeseň. Kontinentálna klíma je charakterizovaná teplými vlhkými letami a chladnými, suchými zimami s väčšinou zrážok v lete. *C. L. Crumley (1995)* pridáva k týmto dvom klimaticky rozdielnym zónam ešte i vplyv mediteránnej klímy, ktorá sa prejavuje horúcimi, suchými letami a miernymi vlhkými zimami s väčšinou zrážok v zime. Podľa nej v istých obdobiach prevládla v našom geografickom priestore práve posledná.

Intenzita vplyvu jednotlivých klimatických oblastí v čase ani v priestore strednej Európy nie je dosiaľ detailne ozrejmeneá. Navyše v publikovaných palynologických, malakozoologických a archeologických prácach sú veľmi rozdielne chápané a definované (nielen časovo ale aj obsahovo) hranice medzi jednotlivými klimatickými fázami.

Slovenskí bádatelia zaoberajúci sa pravekom (napr. *Pavúk 1994*; *Šiška 1989*; *Romsauer/Veliačik 1998*) používajú delenie klimatických fáz na atlantik, epiatlantik a subboreál, ktoré časovo, priestorovo aj obsahovo vymedzili K. D. Jäger, V. Ložek a J. Bouzek (*Jäger/Ložek 1981*; *1987*), *V. Ložek (1980*; *1986*) a *J. Bouzek (1982*; *1990*; *1995*). Toto vymedzenie je pre strednú Európu definované na základe stratigrafie jaskynných sedimentov s nálezmi archeologickými aj malakozoologickými. V jednotlivých klimatických fázach hľadajú menovaní odborníci vplyv klímy a iných prírodných faktorov na osídlenie určitých polôh nositeľmi rôznych archeologických kultúr aj v nami hodnotenom priestore - na pahorkatinách juhozápadného Slovenska. Obdobie atlantika (6 000-4 000 pr. n. l.) je charakterizované vlhkým podnebím so zrážkami vyššími až o 60-70% oproti dnešku a s priemernou ročnou teplotou vyššou o 2-3° C (*Krippel 1990*). Pre epiatlantik (4 000-1 300 pr. n. l.) je charakteristické striedanie vlhších a suchších období (*Jäger 1969*; *Ložek 1980*). Subboreál (1 300-800 pr. n. l.) predstavuje spočiatku suchý a teplý výkyv s teplotou vyššou približne o 1° C, ktorý sa ku koncu obdobia zvlhčuje a ochladzuje (*Jäger/Ložek 1981*; *Bouzek 1990*). Pretože predpokladáme použitie archeobotanických poznatkov zo Slovenska práve v takto pochopenej klimatickej charakteristike, osvojili sme si ju pre náš príspevok.

Podľa uvedeného klimatického delenia boli na základe palynológie a archeologickej relatívnej chronológie západoslovenské pahorkatiny osídlené v druhej polovici klimatickej fázy atlantika, teda v mladšom atlantiku, nositeľmi kultúry so staršou lineárnou keramikou. Vzhľadom na to, že zo Slovenska dnes nepoznáme dostatok údajov absolútnej chronológie pre neolit, kultúry s mladšou lineárnou keramikou, resp. osídlenie zo začiatkov železovskej skupiny možno dnes len rámcovo zaradiť na rozhranie atlantika a epiatlantika. Epialantická klíma mohla na pahorkatinách zastihnúť neolitické osídlenie počnúc klasickým stupňom železovskej skupiny, lengyelskú kultúru stupňov I, II a III, ako aj celé osídlenie počas eneolitu od štvrtého stupňa lengyelskej kultúry, badenskú kultúru, archeologické skupiny z mladého eneolitu (bošackú, kostolackú, skupinu Kosiho-Čaka), početné kultúry staršej doby bronzovej (nitriansku, unětickú, maďarovskú a iné) i kultúry strednej doby bronzovej (stredodunajskú mohylovú a karpatskú mohylovú). Subboreálne obdobie zachytilo trvanie kultúr popolnicových polí mladšej doby bronzovej (velatickú a čakanskú) a neskorej doby bronzovej (podolskú a lužickú).

Podľa J. Bouzka možno za veľmi teplé obdobia s prevládajúcou kontinentálnou suchou klímou na základe dnešných publikovaných poznatkov z praveku Slovenska považovať neolit a obdobia popolnicových kultúr (*Bouzek 1990*). Za nástup suchšieho obdobia v Karpatskej kotline považujú *J. Pavúk (1990)* a *I. Cheben (1996)* koniec stredného neolitu (t.j. koniec železovskej skupiny). J. Pavúk uvádza, že sucho pokračovalo aj v období prvého stupňa lengyelskej kultúry. Zvlhčenie klímy, dokumentované opätovným osídlením černoziemných pôd, sa objavilo v čase trvania kultúr stupňa Lengyel II, no na konci tohto stupňa sa na základe osídlenia zdá, že opäť nastúpilo dlhšie trvajúce suchu, ktoré kulminovalo počas tretieho stupňa lengyelskej kultúry. Obdobie štvrtého stupňa tejto kultúry sa na základe osídlenia javí ako obdobie vlhkej klímy, podobne ako aj celé obdobie staršej a strednej doby bronzovej. Suché obdobie je opätovne charakteristické pre obdobie kultúr popolnicových polí (*Romsauer/Veliačik 1998*; *Bouzek 1990*).

Vegetácia

Najdôležitejším faktorom pre horizontálne aj vertikálne šírenie vegetácie má okrem iných prírodných faktorov mezo- a mikroklima (napr. *Břízová 1995*). Pahorkatiny západného Slovenska patria dnes v rámci teplej klimatickej oblasti do suchého obvodu, prípadne mierne suchého obvodu s miernou zimou (*Slovensko 1972*). Významným faktorom ovplyvňujúcim prítomnosť rastlinných spoločenstiev (prírodných aj synantropných) je tiež hladina spodnej vody a typ pôdy. Dnes je krajina úplne odlesnená a zvyšky lesov sú výrazne antropogenicky pozmenené.

Pôvodná vegetácia

Palynologické poznatky

Charakter vegetácie územia a jej zmeny v čase, podmienené klímou aj človekom, najlepšie zaznamenáva peľ stratigraficky uložený v prírodných sedimentoch. Na Slovensku nepoznáme palynologicky zdokumentovanú vegetá-

ciu z pahorkatín. Z Podunajskej nížiny popisuje E. Krippel (1986) peľové profily z lokalít Blahova dedina v blízkosti južnej časti Trnavskej pahorkatiny a Kameničná v blízkosti juhozápadnej časti Hronskej pahorkatiny, ktoré spadajú do obdobia atlantiku a subboreálu. Tieto peľové diagramy postrádajú datovanie ^{14}C . Modernými palynologickými metódami sú analyzované rašelinové profily z južnej Moravy (Svobodová 1997; Rybníčková/Rybníček 1972). Patria sem lokality Vracov z atlantického a subboreálneho obdobia i lokality Dvůr Anšov a Olbramovice zo subboreálneho obdobia. V zázemí týchto lokalít, umiestnených v nadmorských výškach okolo 200 m n. m., sa nachádzajú černoze ako na západoslovenských pahorkatinách, preto sme sa rozhodli závery týchto autorov uviesť.

V klimaxovej klimatickej fáze atlantiku E. Krippel (1986) predpokladá, že pahorkatiny boli pokryté pralesmi teplomilných zmiešaných dubín a rozsiahlymi lužnými lesmi. Zmiešané dubiny mali charakter dnešných xerofilných a subxerofilných dubových porastov, kde našli uplatnenie *Ulmus*, *Tilia*, *Fraxinus*, *Acer* a *Carpinus*. Uvažuje, že do staršieho atlantika (VI - podľa Firbasa 1949; 1952) pripadá rozvoj najmä zmiešaných dubín s hojným výskytom *Ulmus* a *Tilia*. V mladšom atlantiku (VII - podľa Firbasa 1949; 1952) prevládali zmiešané dubiny s *Fraxinus*.

Na južnej Morave v staršom atlantiku udáva H. Svobodová (1997) zmiešané dubiny s *Ulmus* a *Tilia*, ako aj lesy s *Alnus*, *Betula*, *Salix*, *Ulmus* a *Quercus*. Na rozhraní staršieho a mladšieho atlantika začínajú narastať krivky *Fagus*, *Carpinus*, *Fraxinus* a *Acer*, v priebehu obdobia sa zvyrazňuje krivka *Corylus*. *Fagus* a *Picea* umiestňuje uvedená autorka na hranicu pahorkatín a pohorí.

Zo subboreálneho obdobia (mladšia a neskorá doba bronzová), ktoré je oproti predchádzajúcej klimatickej fáze charakterizované poklesom zrážok a priemernými teplotami vyššími o 1-2°C v porovnaní so súčasnosťou a ochladením a zvlhčením ku koncu obdobia (Ložek 1980; Jäger/Ložek 1981), nemáme zo Slovenska hodnoverné palynologické poznatky.

H. Svobodová (1997) uvádza z Moravy zmiešané dubové porasty, v ktorých sa znížila krivka *Carpinus* a na niektorých stanovištiach, najmä na hraniciach pahorkatín, sa zvýšil podiel *Fagus* a *Tilia*.

K. Rybníček/E. Rybníčková (1986) predpokladajú na pahorkatinách Slovenska počas staršieho aj mladšieho atlantika, ale aj počas subboreálneho obdobia, prítomnosť mezofilných listnatých lesov s *Quercus*, *Tilia* a postupne s *Carpinus*, teplomilné a xerotermofilné dúbravy, prípadne porasty *Pinus* a *Quercus* na pieskoch. V lužných lesoch evidujú prítomnosť *Alnus*, *Salix*, ale aj *Quercus*, *Ulmus*, *Fraxinus* a *Carpinus*.

Veľký problém pri aplikovaní palynologických poznatkov k rekonštrukcii klímy v archeológii spôsobuje jednak rozdielne a nejednotné udávanie hraníc medzi jednotlivými klimatickými fázami. Problémom je aj skutočnosť, že v palynologických prácach sú hranice v rámci viacerých storočí až tisícročí, kým pre potreby archeológie sú nutné údaje dokumentujúce stav v rozpätí niekoľkých storočí, prípadne desaťročí.

Pôvodnou vegetáciou pahorkatín aj riečnych nív v období atlantika bol zapojený listnatý les. Predpokladáme, že prví roľníci vstúpili do tohto lesa v čase jeho najväčšieho plošného rozšírenia na konci staršej fázy atlantickej klímy. Nelesné formácie - „kultúrna step“ (polia, pasienky, zanechaná pôda) sú výsledkom ľudskej činnosti, ktorá začala už v najstarších fázach osídlenia v neolite. Pretože z pahorkatín juhozápadného Slovenska neexistujú palynologické diagramy, trend ústupu lesa najmä na rozhraniach pahorkatín a nív, ktoré boli podľa máp osídlením najintenzívnejšie postihnuté, nie je možné preukázať. Hoci sa naše v príspevku prezentované predstavy o časových dimenziách klimatických fáz atlantik, epiatlantik, subboreál nezhodujú úplne s publikovanými údajmi E. Krippela (napr. atlantik, subboreál), uvádzame jeho rámcové poznatky z roku 1986 z Podunajskej roviny. Pomer stromových peľových zŕn k nestromovým zaznamenal nasledovne. V Kameničnej (obr. 1) bol na začiatku atlantika pomer 1: 0,3; na rozhraní atlantika a subboreálu 1: 1,5; v priebehu subboreálu sa pomer v prospech lesov mierne zmenil na 1: 0,8 a na konci subboreálu zasa poklesol na 1: 1,8. V Blahovej dedine bol pomer na začiatku atlantika 1: 0,3; v priebehu atlantika kolísal - 1: 2,1; 1: 0,8; 1: 1,8; 1: 0,5; 1: 2; na rozhraní atlantika a subboreálu 1: 0,7; v priebehu subboreálu kolísal - 1: 0,6; 1: 1,5; 1: 0,7; 1: 2,7; na konci subboreálu dosiahol hodnoty len 1: 4,1. Žiaľ, tieto výrazné zmeny v zalesnení nie je možné vzťahovať na konkrétne archeologické kultúry. Dynamické procesy medzi zalesnenou a odlesnenou krajinou v predmetnom priestore predsa len dokumentujú dopad na zmeny v charaktere zázemia archeologických lokalít vplyvom osídlenia. Aj napriek uvedeným skutočnostiam E. Krippel (1986) na základe palynológie predpokladá, že vplyv človeka na lesnú vegetáciu tohto územia počas neolitu, eneolitu aj doby bronzovej zapadal do celkového vývoja živej prírody až po obdobie halštatské. Podľa jeho názoru k zlomu a nevratným zmenám v lesnom pokryve prišlo až v období 700 r. pr. n. l. - rok 0.

Pokiaľ ide o územie pahorkatín, ostáva otvorenou a zatiaľ málo riešenou otázkou existencie väčších území prirodzených stepí počas epiatlantického aj subboreálneho obdobia. Na základe kvartérnych sedimentov a malakozoologických nálezov predpokladá existenciu stepí v oblastiach hlavnej sprašovej sedimentácie ešte pred súvislým poľnohospodárskym osídlením V. Ložek (1955). Situuje ich hlavne do území dolného toku rieky Nitry a Žitavy.

Na základe palynologických poznatkov E. Krippel (1986) konštatuje, že v atlantickom období je málo dokladov o prítomnosti väčších bezlesných plôch. Až v období subboreálnej klímy krivka peľových zŕn drevín poklesla natoľko, že indikuje zostepnenie územia. Predmetná téma je však v porovnaní s tu uvedenými údajmi oveľa širšia, ako ukazujú aj úvahy E. Krippela. Antrakotomické poznatky založené na štúdiu súčasnej pramennej bázy nevedia prispieť k diskusii o prirodzených stepiach.

Archeobotanické a malakozoologické poznatky

Z južnej časti Hronskej pahorkatiny - Dolný tok Žitavy (lokality Bajč - stredný neolit, Patince - stredný neolit) bol antrakotomický aj malakozoologický materiál, získaný z preplavovania, vyhodnotený v publikácii *Cheben/Hajnalová/Čejka (2001)*. Uhlíky poukazujú na zdroj dreva v zmiešaných dubových lesoch na blízkej pahorkatine. Na základe nízkej hladiny spodnej vody, ktorá je charakteristická pre zázemie lokalít na pahorkatine dnes, sa predpokladá ich teplo- a suchomilný charakter. Absencia kríkov v nálezoch uhlíkov poukazuje na lesný zapojený porast.

Obidve hodnotené lokality majú vysoké zastúpenie ulitníkov, viazané na bezlesie (89,9%; 76,3%). Lesné druhy sa buď nenachádzajú, alebo sú v zastúpení 1,4% z počtu zistených jedincov. Malakozoologické poznatky teda dokladajú otvorenú krajinu v blízkosti lokalít. Sumárne sa uvažuje, že nálezy možno hodnotiť: uhlíky dokumentujú zázemie vo vzdialenosti niekoľko sto metrov až do 3 kilometrov a ulitníky prostredie vlastnej lokality situovanej priamo v nivách riek (podiel vodných druhov mäkkýšov dosahuje až 31%).

Zonácia vegetácie

E. Krippel (1990) na základe svojich aj z literatúry osvojených palynologických poznatkov predpokladá, že celková zonácia vegetácie (nížinný - planárny stupeň do 200 m nad morom; pahorkatinný - kolínny stupeň od 200 do 500 m nad morom) sa od konca staršieho atlantického obdobia podobala dnešnej. To znamená, že uhlíky z archeologických lokalít, počnúc nálezmi od klasického stupňa železovskej skupiny (prípadne aj skôr - pozri vyššie), môžu pochádzať z podobných lesných spoločenstiev, ako predpokladáme v dnešnej prirodzenej vegetácii (pozri nižšie). Inak posunuté mohli byť hranice lesných spoločenstiev v období kultúr so staršou a mladšou lineárnou keramikou, prípadne aj v železovskej skupine.

Predpokladáme, že s ubúdajúcimi zrážkami v jednotlivých klimatických fázach sa v rámci pahorkatín posúvali hranice (zväčšovali alebo zmenšovali sa plochy) suchomilných lesných spoločenstiev. Tento trend však nie je možné v antrakotomických nálezoch zachytiť. Predpokladáme, že k úplnému vymiznutiu niektorých druhov drevín (napr. druhov rodu *Quercus*) v predmetnom území a v hodnotenom čase na základe zmeny klímy neprišlo.

Prirodzená lesná vegetácia

Podľa rekonštrukčných máp pre prirodzenú vegetáciu pahorkatín (ktorá by existovala dnes bez pričinenia človeka) by pokrývali toto územie zmiešané dubové lesy (*Michalko a kol. 1986*). Mapujú sa jednotky (tab. 2): dubové xerotermofilné lesy ponticko-panónske - *Aceri-Quercion* (Zólyomi et Jakucs 1957), dubovo-cerové lesy - *Quercetum petraea-cerris* (Soó 1957), dubovo-hrabové lesy panónske - *Quercus robur-Carpinus betuli* (J. et M. Michalko ined.), vo vyšších polohách, najmä na hnedozemiach, dubovo-hrabové lesy karpatské - *Carici pilosae-Carpinus betuli* (J. et M. Michalko ined.); v nivách s vysokou hladinou spodnej vody (napr. brehové spoločenstvá) lužné lesy vrbovo-topoľové - *Salicion albae* (Oberd. 1953; Th. Müller et Görs 1958); vo vyšších a relatívne suchších polohách aj lužné lesy nížinné - *Ulmion* (Oberd. 1953). Prítomnosť vymenovaných jednotiek je úzko viazaná na geologické aj pedologické podmienky stanovišť.

Lesné zázemie archeologických lokalít

Pod zázemím archeologickej lokality rozumieme areál, na ktorom sa archeologická lokalita priamo nachádza, ako aj územie v jej okolí, v ktorom sa dá predpokladať realizácia hospodárskej činnosti.

Pre stredoeurópsky priestor umiestňujú rôzni autori rádius zóny, v ktorej je možné predpokladať zdroj stavebného aj palivového dreva do vzdialenosti od 750 m až do 10 km (*Rulff 1989*). Pre popis podobného charakteru pravekej krajiny so zhodným sortimentom drev, ako prezentujeme v našom príspevku, poznáme len údaje zo stredných Čiech. Pre lokalitu Bylany (lineárna keramika; stredočeská lesná krajina) uvažuje *J. Rulff (1989)* s rádiusom zóny A do 1 km. Zdôrazňuje, že tvar mikroregiónu danej lokality je dlhý okolo 900 m a široký okolo 400 m. Podobné úvahy prezentuje aj v súvislosti s ďalšími lokalitami v stredných Čechách.

V našej práci uvažujeme s dvoma zónami: A - vzdialenosť do 3 km a B - od 3 do 10 km (zdôvodnenia pozri nižšie). Informácia o pôdnych typoch vyskytujúcich sa v oboch zónach (A aj B) je vypracovaná na základe mapy (*PMS 1993*).

Drevo a jeho pôvod v krajine

Drevo zastávalo v hospodárskej činnosti ľudí z neolitu, eneolitu aj doby bronzovej významné miesto. Počas tohoto obdobia sa vystriedalo viac ako dvesto generácií ľudí, ktorí drevo používali na budovanie príbytkov, opevnení, výrobu nástrojov a náradia, ale najmä ako palivo - zdroj svetla a tepla na úpravu potravín, výrobu keramiky a neskôr i spracovanie rúd. V praveku ho nutne potrebovali k životu nositelia všetkých archeologických kultúr. Drevo z lesa bolo dostupné, dalo sa získať dobovou ťažobnou technikou a priblížiť dobovým transportom.

Tabela 2. Zastúpenie drevín vo vegetačných jednotkách prirodzených lesných spoločenstiev na pahorkatinách juhozápadného Slovenska (podľa Michalko a kol. 1986) a archeobotanické nálezy. Legenda: X - početný, X - častý, x - prítomný, (x) - zriedkavý.

Tab. 2. Presence of trees and shrubs in forest vegetation units at uppland zone of south-west Slovakia (after Michalko et al., 1980) and finds of charred wood. Legend: X - numerous, X - common, x - present, (x) - rare.

	<i>Aceri Quercion</i> dubové xerothermofilné lesy ponticko-panónske	<i>Quercetum petraea-cerris</i> dubovo-cerové lesy	<i>Quercus robur-Carpinion betuli</i> dubovo-hrabové lesy panónske	<i>Carici pilosae-Carpinion betuli</i> dubovo-hrabové lesy karpatské	<i>Ulmion</i> lužné lesy nížinné	<i>Salicion albae</i> lužné lesy vrbovo-topoľové	iné	archeobotanické nálezy
Listnaté stromy								
<i>Acer campestre</i>	x	x	X	X	x			
<i>Acer platanoides</i>			x					X
<i>Acer</i> sp.								
<i>Alnus glutinosa</i>					X	X		
<i>Alnus incana</i>						X		
<i>Alnus</i> sp.								x
<i>Betula pendula</i>			(x)	(x)				
<i>Betula</i> sp.								x
<i>Carpinus betulus</i>			x	X				X
<i>Cerasus avium</i>				x				
<i>Fagus sylvatica</i>				x				x
<i>Fraxinus angustifolia</i>					X	x		
<i>Fraxinus excelsior</i>					X			
<i>Fraxinus</i> sp.								X
<i>Juglans regia</i>								x
<i>Padus avium</i>					x			
<i>Pomoideae</i>								x
<i>Populus alba</i>					X	X		
<i>Populus nigra</i>					X	X		
<i>Populus tremula</i>					x			
<i>Populus</i> sp.								x
<i>Quercus cerris</i>	X	x	x					
<i>Quercus dalechampii</i>		x		x				
<i>Quercus frainetto</i>		x						
<i>Quercus pedunculiflora</i>	X	x	x					
<i>Quercus petraea</i>		X	x	X				
<i>Quercus polycarpa</i>	x	x						
<i>Quercus pubescens</i>		(x)						
<i>Quercus robur</i>	x	x	X		X			
<i>Quercus virgiliana</i>	X							
<i>Quercus</i> sp.								X
<i>Salix alba</i>						X		
<i>Salix fragilis</i>						X		
<i>Salix purpurea</i>						x		
<i>Salix triandra</i>						x		
<i>Salix</i> sp.								x
<i>Sorbus</i> sp.	x							x

Tabela 2. Pokračovanie.

Tab. 2. Continuation.

	<i>Aceri Quercion</i> dubové xerothermofilné lesy ponticko-panónske	<i>Quercetum petraea-cerris</i> dubovo-cerové lesy	<i>Quercus robur-Carpinion betuli</i> dubovo-hrabové lesy panónske	<i>Carici pilosae-Carpinion betuli</i> dubovo-hrabové lesy karpatské	<i>Ulmion</i> lužné lesy nížinné	<i>Salicion albae</i> lužné lesy vrbovo-topoľové	iné	archeobotanické nálezy
<i>Tilia cordata</i>			x	X				
<i>Tilia platyphyllos</i>				x				
<i>Tilia</i> sp.								x
<i>Ulmus laevis</i>						(x)		
<i>Ulmus minor</i>	X		x		X	(x)		
<i>Ulmus</i> sp.								X
Listnaté kry								
<i>Acer tataricum</i>	(x)	(x)	(x)		x			
<i>Clematis vitalba</i>			x	x	x			
<i>Cornus mas</i>	x	x	x					x
<i>Corylus avellana</i>				x	x			x
<i>Crataegus laevigata</i>		x		x	x			
<i>Crataegus monogyna</i>				x	x			
<i>Euonymus europaea</i>					x			
<i>Euonymus</i> sp.								x
<i>Frangula alnus</i>						x		x
<i>Ligustrum vulgare</i>	x	x	x	x	x			x
<i>Lonicera xylosteum</i>	x			x				
<i>Prunus spinosa</i>	x	x	x					
<i>Prunus</i> sp.								x
<i>Rhamnus catharticum</i>	x	x						
<i>Rhamnus</i> sp.								x
<i>Rosa</i> sp.	x	x		x				
<i>Sambucus nigra</i>			x			x		
<i>Sambucus</i> sp.								x
<i>Staphylea pinnata</i>			x					
<i>Swida sanguinea</i>		x		x	x	x		
<i>Viburnum lantana</i>	x		x					
<i>Viburnum</i> sp.								x
Ihličnaté stromy								
<i>Abies alba</i>								x
<i>Picea abies</i>								x
<i>Pinus</i> sp.							X	x
<i>Taxus baccata</i>								x

V priestore dostupnom do 30 minút chôdze (zóna A - 1 až 3 km) možno v praveku predpokladať existenciu tých lesov, z ktorých sa mohla získať väčšina stavebného dreva. Väčšie konštrukčné prvky ako stĺpy a hrady pravdepodobne pochádzali z najbližšieho okolia sídlisk. Žrdovina, konáre, prípadne menšie kmene mohli pochádzať zo zóny A, prípadne aj zo zóny B - 3 až 10 km, pretože boli ľahšie transportovateľné. Možno tiež predpokladať, že najmä na dlhodobejšie osídlených lokalitách sa veľký objem žrdoviny, prípadne menších kmeňov, potrebných pri konštrukcii kolových stavieb, mohol získavať z 10- až 15-ročných kmeňových výmladkov predtým vyťažených drevín v blízkosti lokalít (zóna A). Palivové drevo určite pochádzalo z najbližšieho okolia. Zóna B mohla byť zdrojom dreva istých špecifických vlastností, pokiaľ sa toto v najbližšom zázemí nevyskytovalo, alebo bola využívaná po vyčerpaní najbližších zdrojov.

Pokiaľ sa nám na archeologicky sledovanom sídlisku nedarí definovať funkciu určitého zvyšku dreva - uhlíka, je ťažké uvažovať o pohnútkach, ktoré smerovali k jeho výberu. Môžeme sa iba domnievať, že pri výbere dreva pre určitú činnosť zohrával význam nielen druh dreva, ale aj stanovište, na ktorom daný strom vyrástol. Na stavebné účely sa skôr hodil strom zo suchého stanovišťa ako z riečnej alebo potočnej nivy. Ako doplnok konštrukcie domov s mazanicami poslúžili najskôr rovné výmladkové kmene stromov a nie rozkonárené samostatne stojace solitéry. Väčšiu výhrevnú schopnosť, potrebnú pri vypaľovaní keramiky a v mladších obdobiach pri metalurgii, majú tvrdé dreva. Za palivové drevo poslúžilo všetko, čo horelo a bolo najbližšie k sídlisku. O tom, že človek poznal fyzikálne a mechanické vlastnosti jednotlivých druhov dreva, svedčia nálezy zbraní z mladších archeologických období.

Ak nie sú známe pôvodné funkcie drevených predmetov/nálezov a našim zámerom je vyhodnotiť prírodné prostredie v blízkosti archeologických lokalít, možno eliminovať chybu interpretácie spôsobom zvolenej metodiky získavania rastlinných makrozvyškov. Na tento účel je potrebné systematické vzorkovanie všetkých datovateľných kontextov a preplavovanie veľkých objemov pôdných vzoriek.

Zásahy do lesného zázemia

Na lokálnej úrovni, najmä pri existencii väčšieho počtu sídlisk v bezprostrednej blízkosti alebo rozsiahlejšieho sídliska, mohlo devastujúco pôsobiť exploatovanie drevnej suroviny využitej na nosné prvky konštrukcií rôznych stavieb. Patria k nim stavby veľkých drevených obydlí kolovej konštrukcie (typických pre obdobie kultúry s lineárnou keramikou a železovskú skupinu), rozsiahle opevnenia sídlisk - rondelov (lengyelská kultúra), sídliská s desiatkami domov (lengyelská kultúra), opevnenia osád od konca staršej doby bronzovej a neskôr hradísk až po dobu halštatskú, či kolové a zrubové chaty doby bronzovej. Na lokalite Žilkovce z obdobia druhého stupňa lengyelskej kultúry, kedy na ploche opevnenej dvoma palisádami mohlo stáť súčasne až 50 dvojpriestorových domov, vyrátal J. Pavúk (1992) spotrebu dreva z plochy dubového lesa okolo 170 ha.

Trvalejšie a výraznejšie sa antropické zásahy do lesného zázemia mohli prejaviť v suchších klimatických fázach, keď je schopnosť lesa regenerovať slabšia. Zníženie klimatickej vlhkosti sa na pahorkatinách mohlo prejaviť nahradením mezofilných druhov drevín xerofilnými, prípadne xerotermofilnými (napr. druhy rodu *Quercus*). Ak do tohoto procesu vstúpil človek, mohla sa udržiavať bezlesná krajina, v ktorej sa nachádzali kroviny a bylinná a trávna vegetácia. Existenciu takéhoto typu krajiny nie je možné antrakotomickou analýzou odhaliť.

ZÍSKANÉ POZNATKY

V tabelách používame latinské pomenovanie botanických taxónov. Slovenský ekvivalent názvu je uvedený iba v tab. 3. V texte príspevku používame latinské názvy na miestach, kde sa priamo odvolávame na nálezy, a slovenské pomenovanie drevín v prípadoch, keď nálezy hodnotíme.

Antrakotomické nálezy

Medzi antrakotomické nálezy patria zvyšky kmeňov, konárov, či koreňov drevín (stromov, kríkov), ktoré zhoreli nedokonale. Chemický prvok - uhlík, ktorý je v dreve vo vysokom percentuálnom zastúpení, po zhorení uchováva štruktúru rastlinných pletív do takej miery, že je možná botanická determinácia rodov, zriedkavo aj druhov jednotlivých drev. Ak sa zuhoľnatené drevo nenachádza v anaerobných podmienkach a nepodlieha rozkladným procesom, ktoré inak deštruuju všetku organickú hmotu, má potenciálnu možnosť dokumentovať aspoň časť sortimentu dobovo využívaných drev. Je potrebné si uvedomiť, že antrakotomická analýza je analýza kvalitatívna, nedosahujúca úroveň tých botanických taxónov, ktoré by mohli byť využité pre rekonštrukciu podrobnejších ekologických vzťahov a podmienok.

Snahou autoriek príspevku je rámcovo charakterizovať lesnú vegetáciu, ktorá v minulosti slúžila ako zdroj dreva pre rôzne účely. Neznáme pohnútky človeka pri výbere určitých drevín nie je možné zistiť a úplne eliminovať, a preto by nebolo správne vyhodnocovať absolútne kvantitatívne údaje. Z hodnoteného súboru boli vyňaté nálezy z kostrových a žiarových pohrebísk, kde zámerný výber dreviny bol evidentný aj v archeobotanických analýzach.

Sortiment drevín

Analýzou sa zistilo štrnásť taxónov listnatých drevín: *Acer* sp., *Alnus* sp., *Betula* sp., *Carpinus betulus*, *Fagus sylvatica*, *Frangula alnus*, *Fraxinus* sp., *Pomoideae*, *Populus* sp., *Quercus* sp., *Salix* sp., *Sorbus* sp., *Tilia* sp., *Ulmus* sp.; štyri taxóny ihličnatých drevín: *Abies alba*, *Pinus* sp., *Picea abies*, *Taxus baccata*; šesť taxónov krikov a jedna liana: *Clematis vitalba*, *Cornus mas*, *Corylus avellana*, *Euonymus* sp., *Prunus* sp., *Rhamnus* sp., *Viburnum* sp.; a jedna importovaná ovocná drevina: *Juglans regia*.

Botanické taxóny zistených listnatých drevín predstavujú skoro všetky rody stromov, ktoré sa podľa geobotanických máp prirodzenej vegetácie na pahorkatinách mohli nachádzať (*Michalko a kol.* 1986; tab. 2). Z uvedeného zoznamu druhov drevín chýbajú v našich nálezoch uhlíkov dreviny, vyskytujúce sa v dubových lesoch zriedkavejšie, ako *Cerasus avium*, *Padus avium*, *Ligustrum vulgare*, *Staphylea pinnata*, *Swida sanguinea*. Ich výskyt na lokalitách možno predpokladať a väčší počet objektov, sledovaných preplavovaním, ich v budúcnosti určite prinesie.

Frekvencia výskytu botanických taxónov, vyjadrená absolútnymi číslami, je usporiadaná v tab. 3 od najmladších po najstaršie archeologický datované nálezy. Čísla v tabuľke (za názvom lokality je uvedený číselný kód označujúci polohu a kultúru - pozri tab. 1) udávajú počet prípadov výskytu botanického taxónu z celkového počtu nálezových komplexov, kde sa uhlíky na danej lokalite získali.

Môžeme konštatovať, že hoci sortiment využívaných drevín ostáva rovnaký od stredného neolitu až po koniec doby bronzovej, zmeny vo frekvencii výskytu jednotlivých drevín sa dajú postrehnúť. V neolitických nálezoch, ako aj v starších fázach eneolitu, úplne chýba alebo je veľmi slabo zastúpená lipa. Tento strom sa nachádza najmä v spoločenstvách dubovo-hrabových lesov karpatských, viazaných najmä na hnedozem. Absencia archeobotanických nálezov z lokalít na hnedozemiach, v tomto období, sa preto odzrkadlila aj v neprítomnosti tejto dreviny v našom súbore nálezov.

V súbore nálezov zo 764 nálezových komplexov sa najčastejšie vyskytovali uhlíky drevín pochádzajúcich zo zmiešaných dubových lesov (tab. 2, 3). Medzi ne patria v poradí frekvencie: dub, brest, hrab obyčajný a javor. Drevo môže pochádzať z lesov pahorkatín, aj z nív väčších riek z tzv. lesov tvrdého luhu. Na niektorých lokalitách sme zaznamenali aj vysoké zastúpenie jaseňa, ktoré dokumentuje využívanie lužných lesov nížinných počas celého skúmaného obdobia.

Nízke zastúpenie v nálezoch mali dreviny tzv. mäkkého luhu z pobreží riek a väčších potokov, ako sú topol, vŕba a jelša.

Ojedinelá je prítomnosť uhlíkov z buka lesného, ktorý sa našiel iba v 1,4% nálezov. Na celom hodnotenom území sa vyskytujú uhlíky pochádzajúce zo všetkých klimatických fáz. Buk je drevinou, ktorá sa na pahorkatine vyskytuje iba v dubovo-hrabových lesoch karpatských (tab. 2), viazaných na hnedozeme, prípadne na polohy vo vyšších nadmorských výškach situované mimo pahorkatín. O výskyte buku lesného na pahorkatinách možno uvažovať od obdobia mladšieho atlantika. V tomto období sa totiž začína na naše územie rozširovať. Predstava, že by bol buk lesný v tomto regióne prítomný v lesoch na černozeiach a černiciach, nie je podľa nášho názoru prijateľná ani v období vlhších klimatických fáz epiatlantika. Predpokladáme preto, že naše nálezy môžu v niekoľkých prípadoch indikovať prítomnosť a exploatáciu lesov s bukom v neďalekých pohoriach. Dnes evidujeme porasty s bukom lesným v lesoch v blízkosti takto situovaných lokalít. Napr. archeologická lokalita Jelšovce (uhlíky buka známe z eneolitu) leží vo vzdialenosti 8 až 10 km od severozápadných svahov Zobora v pohorí Tríbeč, kde sa dnes nachádzajú bukové kvetnaté lesy a bukové lesy vápnomilné (*Michalko a kol.* 1986). Lokalita Štúrovo (uhlíky buka z neolitu) je vzdialená od pohoria Burda, v ktorého severnej časti sa dnes vyskytujú malé plochy bučín, iba 10 km (*Slovensko* 1972). Partizánske (uhlíky z obdobia lužickej kultúry) sa nachádza pod pohorím Strážovské vrchy. Lokalita Hajná Nová Ves (uhlíky z obdobia lužickej kultúry) je v blízkosti pohoria Považský Inovec. V oboch pohoriach sú viaceré lesné spoločenstvá s bukom (*Michalko a kol.* 1986). Poznáme však aj niekoľko lokalít, kam sa buk lesný musel podľa nášho názoru dostať z väčšej vzdialenosti minimálne 18 km a viac. Sem patria napríklad lokality Borovce, Bučany a Šurany. Hnedozeme, na ktorých je podľa nášho názoru možné predpokladať v dubovom poraste vtrúsený buk lesný, sa vyskytujú v užšom aj širšom zázemí lokality Svodín. Posledné menované lokality patria do eneolitu a do doby bronzovej (tab. 1, 3). Je zaujímavé, že *E. Krippel* (1986) v staršom atlantiku (pozn.: fáza nezachytená v nami hodnotených nálezoch) popisuje z rašeliniska Kameničná prevládanie peľových zŕn *Fagus sylvatica* (40% peľových zŕn stromov) pred peľovými zrnkami zmiešaných dubín (25%). Zatiaľ čo zmiešané dubiny pretrvali v celom období atlantika na rovnakej úrovni, hodnota *Fagus sylvatica* poklesla ku koncu atlantika v Kameničnej na nulu. Aj v subboreálnom období (pozn.: najstaršie nami hodnotené archeobotanické nálezy) sa peľové zrnká *Fagus sylvatica* v Kameničnej objavujú vo výraznom zastúpení (až 17%). K pôvodu peľových zŕn sa zmienený autor nevyjadruje. Je však potrebné uviesť, že rašelinisko v Kameničnej nie je veľmi vzdialené od pohorí v severnom Maďarsku, kde sú lesné porasty s bukom časté. Na druhej strane z lokality Blahova dedina, ktorá leží na južnej hranici Trnavskej pahorkatiny a na severe Podunajskej roviny, kde sa v rašelinisku zachytilo až obdobie mladšieho atlantika a subboreálu, sa peľové zrnká *Fagus* nezistili vôbec.

Tabela 3. Pokračovanie.
Tab. 3. Continuation.

Obdobie	Názov lokality a polohy (kód - pozri tab. 1)	Počet nálezových komplexov	<i>Fagus sylvatica</i> - buk lesný	<i>Quercus</i> sp. - dub	<i>Fraxinus</i> sp. - jaseň	<i>Ulmus</i> sp. - brest	<i>Acer</i> sp. - javor	<i>Carpinus betulus</i> - hrab obyčajný	<i>Tilia</i> sp. - lipa	<i>Pomoideae</i> - jablonočkovité	<i>Populus</i> sp. - topoľ	<i>Salix</i> sp. - vrba	<i>Populus/Salix</i> - topoľ/vrba	<i>Alnus</i> sp. - jelša	<i>Frangula alnus</i> - krušina jelšová	<i>Betula</i> sp. - breza	<i>Cornus mas</i> - drieň obyčajný	<i>Corylus avellana</i> - lieska obyčajná	<i>Sorbus</i> sp. - jarabina	<i>Prunus</i> sp. - slivka	<i>Clematis</i> sp. - plamienok.	<i>Euonymus</i> sp. - bršlen	<i>Rhamnus</i> sp. - rešetliak	<i>Viburnum</i> sp. - kalina	<i>Pinus</i> sp. - borovica	<i>Abies alba</i> - jedľa biela	<i>Picea abies</i> - smrek obyčajný	<i>Taxus baccata</i> - tis obyčajný	<i>Juglans regia</i> - orech vlašský			
neolit	Bučany	(4)	20	14	6	1	1	1					1			6										5	1	1	1	2	2	
	Štúrovo	(3)	16	2	13	5	1	1	1								6															
	Patince	(1)	17	15		10												6														
	Patince	(2)	21	16		10																										
	Nitra	(4)	1	1																												
	Mužla		5	2		1		2					1													1						
	Jelšovce	(5)	1																				1									
	Blatné	(1)	9	9	3	1	1																									
	Bielovce	(2)	1	1																												
	Bajč, fáza 1	(2)	1							7																						
	Bajč, fáza 2	(2)	11	2	5	6				5				2																		
	Bajč, fáza 3	(2)	33	12	17	14	2			4																						
	Bajč, fáza 4	(2)	5	2	3	4					1																					
	Štúrovo	(4)	1	1								1	1													1						
	Blatné	(2)	2	1			1																									
	Borovce		1	1			1	1																								
	Blatné	(3)	2	1	2	191	47	48	7	35	28	16	2	13	3		16	13	6	2	10	2	2	2	6	7	1	1	2	2		
	Suma		764	36	445	192	47	48	7	35	28	16	2	13	3		16	13	6	2	10	2	2	2	6	7	1	1	2	2		

Ihličnaté dreviny, s výnimkou borovice rastúcej na pieskoch, sa prirodzene ani dnes na pahorkatinách nevyskytujú. Za miestne - pochádzajúce z blízkeho okolia, považujeme nálezy uhlíkov borovice z lokalít Mužla-Čenkov, prípadne Štúrovo (epiatlantik). Les s porastom *Pinus sylvestris* mohol v minulosti existovať, tak ako dnes, na pieskových dunách Čenkovskej lesostepi. Prítomnosť drieb jedle bielej, smreka obyčajného aj tisú obyčajného v Štúrovo z obdobia epiatlantika považujeme za import dreva splaveného po Dunaji, prípadne Hrone (E. Hajnalová 1983).

Všetky zistené taxóny kríkov *Cornus mas*, *Corylus avellana*, *Prunus* sp., *Euonymus* sp., *Rhamnus* sp., *Viburnum* sp. môžeme dnes nájsť v podrastoch zmiešaných dubových lesov na pahorkatinách, prípadne v lužných lesoch. Zastúpenie týchto drevín je však v porovnaní s ostatnými veľmi nízke. Frekvencia výskytu kríkov vo vzorkách sa zvyšuje od doby bronzovej.

Drevinová skladba v jednotlivých geomorfologických celkoch

V predchádzajúcej časti hodnotenia sme zistili, že sortiment použitých drieb sa na pahorkatinách v období štyroch tisícročí takmer vôbec nemení. V tejto časti príspevku si všimneme prípadné závislosti medzi typom pôdy v zázemí sídlisk a sortimentom drieb nájdenom na lokalitách. Sledované archeologické lokality ležia na viacerých typoch geomorfologických jednotiek: niva, mokraď, terasa, tabuľa (tab. 4). Na týchto územiach sa dnes vyskytujú rôzne pôdne typy a podtypy. Keďže nevieme definovať vývojové zmeny v pôdach počas sledovaného obdobia, použili sme dnešné poznatky.

V tab. 5 sú lokality roztriedené podľa príslušnosti ku geomorfologickému celku a v závislosti od pôdnych typov vyskytujúcich sa v zázemí lokality v zóne A (1-3 km) aj v zóne B (3-10 km). Časové kritériá sme tu nezohľadnili, nakoľko nemáme pre jednotlivé obdobia dostatočné množstvo lokalít.

Archeologické lokality na Trnavskej pahorkatine a v nive rieky Váh neležali na rozhraní viacerých pôdnych typov. Uhlíky pochádzajú z desiatich lokalít, z nich boli niektoré osídlené i vo viacerých obdobiach (napr. Bučany v mladom neolite, začiatkom stredného eneolitu, v staršej a mladšej dobe bronzovej). Na Nitrianskej pahorkatine a v nive rieky Nitry sa nachádza pätnásť lokalít, niektoré aj s viacfázovým osídlením. Na Hronskej pahorkatine a v nive rieky Hron evidujeme jedenásť lokalít. Tu sa nachádzajú lokality Bajč a Patince (mapa 1), ktoré sú situované na rozhraní Podunajskej roviny a Hronskej pahorkatiny. Ich lesné zázemie možno predpokladať v oboch geografických celkoch. Nálezy z troch lokalít v Ipeľskej pahorkatine sú vysoko nereprezentatívne. Zo Žitavskej pahorkatiny zatiaľ nemáme žiadne archeobotanické nálezy.

Trnavská pahorkatina a niva Váhu

Na Trnavskej pahorkatine v zázemí archeologických lokalít od konca neolitu po staršiu dobu bronzovú (173 nálezových komplexov, tab. 5) sa nachádzajú predovšetkým černoze, hnedozeme, čiernice a fluvizeme. Iné pôdne typy nepokrývajú plošne celistvé územia.

Na lokalitách, ktoré majú v zázemí černoze, výrazne prevládajú dreviny dubových lesov: duby, javory, prípadne jablonoňové. Väčšinou chýbajú dreviny brehových porastov a lužných lesov, ako sú jelša, vrbá a topoľ. Tam, kde sa v zázemí vyskytuje čiernica (fluviálny sediment s kolísavou hladinou spodnej vody), sa výraznejšie prejavuje používanie dreva jaseňa. Predpokladáme, že je dôkazom prítomnosti lužných dubových lesov tzv. tvrdého luhu. Ide najmä o nivy riek Dudváh, Váh a ich vodnatejších prítokov. Na lokalitách, ktoré sú situované na brehoch väčších potokov, ako napr. Bučany alebo Trnava, sa objavujú v menšom zastúpení aj dreviny mäkkého luhu (vrbovo-topoľového lužného lesa), ako sú vrbá, topoľ a jelša. Uhlíky buka lesného sa našli iba na troch lokalitách Trnavskej tabule. Ich zastúpenie v nálezoch bolo veľmi nízke. V Borovciach pochádza z obdobia neolitu, vo Veselom a Bučanoch až z obdobia staršej doby bronzovej.

Dnes poznáme iba dve archeologické lokality s nálezmi uhlíkov, ktoré sú situované na hnedozemiach - Kočín a Ružindol. Obe však majú v zázemí černoze; sortiment drieb na nich je podobný predchádzajúcim, a preto tieto údaje nie sú vhodné na charakterizovanie rozdielov medzi černoze a hnedozemným lesným prostredím.

Nitrianska pahorkatina a niva rieky Nitry

Zhodný sortiment drevín sme zaznamenali aj na Nitrianskej pahorkatine a v nive rieky Nitry, odkiaľ poznáme nálezy zo 166 dobre datovaných nálezových komplexov od stredného neolitu po neskorú dobu bronzovú. Poznáme aj ďalších 200 nálezov datovaných iba ako mladší eneolit/staršia doba bronzová.

Dreviny mäkkého luhu boli prítomné na lokalitách ležiacich v blízkosti nivy rieky Nitry, kde sú v zázemí čiernice a fluvizeme: Branč, Komjatice, Šurany, prípadne Topoľčany. Predstavovali výrazný podiel v nálezoch (až 20%). Na týchto lokalitách bol zaznamenaný aj výskyt jaseňa (od 20 do 50%). Môžeme konštatovať, že obyvatelia uvedených lokalít vo výraznej miere zasahovali do lesov tzv. mäkkého luhu, no zároveň aj do zmiešaných dubových porastov na Zálužianskej pahorkatine, Bojnianskej pahorkatine a na Nitrianskej tabuli (tab. 4).

Tabela 4. Zaradenie archeologických lokalít do geomorfologických celkov s vyznačením typov pôd.

(Legenda: Č - černoziem, ČI - čiernica, F - fluvizem, H - hnedozem, K - kambizem)

Tab. 4. Classification of archaeological sites to geomorphological units and presence of local soil types.

(Legend: Č - czernoziem, ČI - black alluvial soil, F - fluvisol, H - luvisol, K - cambisol)

Lokalita	Geomorfologická jednotka, na ktorej sa nachádza archeologická lokalita (1-3 km)	Dnešný typ pôdy (1-3 km)	Ďalšie geomorfologické jednotky v okolí (3-10 km)	Dnešný typ pôdy (3-10 km)
Trnavská pahorkatina a niva rieky Váhu				
Bučany (1)	Trnavská tabuľa	Č	Dudvážska mokraď	F, ČI
Zvončín	Trnavská tabuľa	Č	Trnavská tabuľa	ČI
Veselé (1)	Trnavská tabuľa	Č	Dudvážska mokraď	ČI
Bučany (2, 3, 4)	Trnavská tabuľa	Č	Dudvážska mokraď	F, ČI
Veselé (2)	Trnavská tabuľa	Č	Dudvážska mokraď	ČI
Trnava	Trnavská tabuľa	Č	Trnavská tabuľa	Č
Kočín (1, 2, 3)	Podmalokarpatská pahorkatina	H	Trnavská tabuľa	Č
Ružindol (1, 2, 3)	Podmalokarpatská pahorkatina	H	Trnavská tabuľa	Č
Žlkovce	Trnavská tabuľa	Č	Dudvážska mokraď	F, ČI
Blatné (1, 2, 3)	Trnavská tabuľa	Č	Trnavská tabuľa	ČI
Borovce	Trnavská tabuľa	Č	Trnavská tabuľa	Č
Budmerice	Podmalokarpatská pahorkatina	ČI	Podmalokarpatská pahorkat.	H
Nitrianská pahorkatina a niva rieky Nitry				
Dvorníky (1, 2)	Zálužianska pahorkatina	Č	Zálužianska pahorkatina	H
Branč (1, 2)	Dolnonitrianska niva	ČI	Zálužianska pahorkatina	Č
Hajná Nová Ves	Bojnianska pahorkatina	H	Bojnianska pahorkatina	H
Topoľčany	Bojnian. pahorkatina/Stredonitr. niva	H, F	Bojnianska pahorkatina	H
Ludanice	Bojnian. pahorkatina/Stredonitr. niva	H, F	Bojnianska pahorkatina	H
Komjatice (1)	Dolnonitrianska niva	Č	Zálužianska pahorkatina	ČI
Komjatice (2)	Dolnonitrianska niva	ČI	Zálužianska pahorkatina	Č
Nitra (2)	Nitrianska niva	F	Nitrianske vršky	H
Veľké Zálužie	Zálužianska pahorkatina	Č	Zálužianska pahorkatina	H
Nitra (3)	Nitrianske vršky	H	Dolnonitrianska niva	ČI
Šurany (1,2)	Dolnonitrianska niva	ČI	Nitrianska tabuľa	Č
Nitra (1, 4)	Nitrianska niva	F	Trfbeč	H, K
Jelšovce (1, 2, 3, 4, 5)	Stredonitrianska niva	F	Bojnianska pahorkatina	H
Partizánske	Drieňovské podhorie	H	Stredonitrianska niva	F
Hronská pahorkatina a niva rieky Hrona				
Štúrovo (1)	Búčske terasy	Č	Hronská niva	ČI, F
Štúrovo (2)	Búčske terasy	Č	Búčske terasy	Č
Štúrovo (3, 4)	Búčske terasy	Č	Hronská niva, Belianske kopce	ČI, F
Horná Seč	Hronská niva	ČI	Hronská niva	Č
Svodín (1, 2)	Bešianska pahorkatina	H	Bešianska pahorkatina	Č
Kamenín	Belianske kopce	Č	Hronská niva	ČI, F
Bajč (1)	Hurbanovské terasy	Č	Novozámocké pláňavy	ČI
Bajč (2)	Hurbanovské terasy	ČI	Novozámocké pláňavy	Č
Patince (1, 2)	Martovská mokraď	ČI	Hurbanovské terasy	Č
Mužla-Čenkov	Čenkovská niva	ČI	Čenkovská niva, Búčske terasy	Č, F
Ipeľská pahorkatina a niva rieky Ipeľ				
Tlmače	Čajkovská zníženina	ČI, H	Štiavnické vrchy	K
Malé Kosihy	Ipeľská niva	ČI	Zalabský chrbát	Č, H
Bielovce (1, 2)	Santovská pahorkatina	Č	Ipeľská niva	F, H

Na lokalitách situovaných na černozei alebo na hnedozei so zázemím na hnedozei - Dvorníky, Veľké Zálužie a Hajná Nová Ves - sme sa nestretli s drevom topoľa, vrbu a jelše. Takisto sme tam dodnes nezaznamenali uhliky jaseňa (tab. 5). Dub sa nachádzal vo frekvencii, ktorá sa podobá najnižším hodnotám na Trnavskej pahorkatine, no častejšie sme sa stretli s uhlíkmi hrabu obyčajného a lipy. V dnešných rekonštrukčných mapách prirodzenej lesnej vegetácie je na Nitrianskej pahorkatine v porovnaní s Trnavskou pahorkatinou mapovaných plošne viac dubovo-hrabových lesov panónskych a dubovo-hrabových lesov karpatských. Lipa a hrab sa vyskytujú práve v týchto dvoch menovaných spoločenstvách. Aj na území Nitrianskej pahorkatiny sú hodnoty drevín zo zmiešaných dubových porastov a porastov tvrdého luhu najvyššie.

Lokalita Jelšovce, hoci leží v bezprostrednej blízkosti nivy Nitry s fluvizemou a v zázemí s hnedozemou, neobsahuje uhliky, ktoré by dokumentovali využívanie nivných lesných porastov. Je zaujímavé, že prítomnosť buka lesného počas eneolitu skôr poukazuje na využívanie lesov až v pohorí Tribeč (tab. 6). V dobe bronzovej sa podobný trend prejavuje aj na lokalitách v Nitre, odkiaľ však máme nízky počet nálezových komplexov s nálezmi uhlikov.

Hronská pahorkatina a niva Hrona

Na Hronskej pahorkatine a v nive rieky Hron, podobne ako na predchádzajúcich územiach, tiež prevládali zvyšky drev z duba. Mnohé údaje nebolo možné číselne vyjadriť pre nedostatočný počet dodnes sledovaných objektov. Iba na lokalite Bajč (2) z obdobia kultúry s mladšou lineárnou keramikou a z obdobia železovskej skupiny sme našli relatívne viac jaseňa a brestu v porovnaní s dubom. Skutočnosť jasne svedčí o výskyte jaseňovo-brestových lesov nížinných (tab. 4) v zázemí lokality.

Hronská pahorkatina je pôdne členitejšia, čo umožňuje predpokladať aj väčšiu vegetačnú pestrosť. Dokladá to aj prítomnosť drevín z lužných lesov a drevín z tvrdého luhu aj na lokalitách so zázemím na Strekovských, Hurbanovských a Búškových terasách: Bajč (1, 2) a Svodín (1, 2, 3). Dreviny lužných lesov sú samozrejmosťou na lokalitách v blízkosti Dunaja - Štúrovo a Mužla-Čenkov.

Prekvapivým je relatívne chudobný sortiment len troch druhov drevín, ktoré sme získali preplavením objemovo veľkých vzoriek z 38 objektov v Patinciach, datovaných do obdobia železovskej skupiny. V takomto počte preplavovaných nálezov je spravidla možno nájsť okolo desať a viac botanických taxónov (*Cheben/Hajnalová/Čejka 2001*).

Odlesnenie

Zmeny pomeru lesov k otvorenej krajine môžu oveľa skôr dokumentovať palynologické ako antrakotomické analýzy. Palynologické poznatky založené na datovaných údajoch chýbajú, preto sme pokladali za potrebné uviesť poznatky z vyhodnotenia uhlikov.

V mikroregionálnom meradle sme sa na túto problematiku pokúsili pozrieť tam, kde sú relatívne bohatšie údaje. V zázemí na Hurbanovskej terase sú podrobnejšie skúmané lokality s viacnásobným osídlením: Bajč, poloha Medzi kanálmi, osídlená v strednom neolite obyvateľstvom štyroch sídliskových horizontov tretieho stupňa železovskej skupiny (*Cheben 2000*), ďalej lokalita Bajč, poloha Vlkanovo, vzdialená od prvej iba 1,5 km a osídlená v období badenskej kultúry (tab. 1). K nim priradíme i lokalitu Patince osídlenú obyvateľmi kultúry s mladšou lineárnou keramikou a obyvateľmi železovskej skupiny v geografickej oblasti Martovská mokraď so zázemím na Hurbanovskej terase. Vzdialenosť oboch menovaných lokalít je približne 20 km. (Poznámka: za ochotu poskytnúť údaje o detailnom datovaní ďakujeme I. Chebenovi.)

Lokality v Bajči, poloha Medzi kanálmi, poukazujú na využívanie dubových lesov, pravdepodobne prednostne lesov tvrdého luhu (dub, jaseň, brest, topoľ, jelša), prípadne aj mäkkého luhu (jelša, topoľ) počas celého osídlenia železovskou skupinou. Zdá sa, že dubové lesy na vyššie položených terasách (dub, javor, hrab obyčajný, jablňokveté) využívali v neolite menej v porovnaní s obdobím eneolitu - poloha Vlkanovo. Zdá sa, že pri takom malom počte sledovaných objektov, ktoré dnes máme z oboch zmienených lokalít k dispozícii (tab. 1), nie je postrehnuteľné vyčerpanie niektorej z drevín a jej prípadná zámena inou. Je celkom možné, že ľudia širšie zázemie lokalít v Bajči počas neolitu a eneolitu úplne neodlesnili.

Z lokality Patince, ktorá aj v neolite ležala v inundácii rieky Žitavy a zároveň v nevelkej vzdialenosti od toku Dunaja (do 1,5 km), máme v oboch časových horizontoch zo stredného neolitu iba dreviny zo zmiešaných dubových lesov typických pre pahorkatiny (dub, brest, drieň). Rozdiely, ktoré vidno pri porovnaní tejto lokality s lokalitou v Bajči, je možné vysvetliť tým, že sídlisko z obdobia kultúry s mladšou lineárnou keramikou a následne aj železovskej skupiny v Patinciach sa nachádzalo už v odlesnenej krajine v inundácii rieky Žitavy, prípadne v stepnom území ako to predpokladá *V. Ložek (1955)*. Zapojenejšie lesné porasty, ktoré slúžili ako zdroj drevnej suroviny, boli vtedy pravdepodobne situované až vo väčšej vzdialenosti od lokality. Pre úvahy podobného charakteru by však bol potrebný súbor nálezov reprezentujúci všetky fázy osídlenia a podrobne datovaný metódami ¹⁴C.

Ďalšia skupina lokalít je umiestnená na hrane Trnavskej tabule a Dudvážskej mokrade vo vzdialenosti 16 km od najsevernejšej lokality po najjužnejšiu (Veselé, Žilkovce, Bučany). Archeologické nálezy datujú pôvod antrakotomic-

kých nálezov od konca neolitu po staršiu dobu bronzovú (tab. 1). Na základe frekvencie výskytu jednotlivých drevín v sledovaných polohách (tab. 5) sa zdá, že na konci neolitu a začiatkom eneolitu (frekvencia dub, jaseň) viac používali drevo z lesov na pahorkatine ako z tvrdého luhu. Na konci starého eneolitu (frekvencia jaseň, dub) to bolo skôr opačne a v starej dobe bronzovej sa objavujú aj dreviny z lužných lesov nivy medzi Dudváhom a Váhom (vřba, jelša).

Drevo brezy je možné považovať za indikátor výraznejších zásahov v krajine, ktoré museli byť dlhodobejšieho charakteru. Breza sa na hrane pahorkatiny mohla objaviť v preriedených zmiešaných dubových lesoch, prípadne v tvrdom lužnom lese. Treba zdôrazniť, že frekvencia výskytu dreva brezy na archeologických lokalitách je relatívne nízka (2 až 6%). Hodnoty výskytu brezy v prirodzených lesných spoločenstvách sú nižšie ako nami zaznamenané údaje. Predpokladáme preto, že brezu môžeme použiť ako indikátor devastovaného lesa. Na Hronskej pahorkatine je takýto dlhodobejší lokálny zásah vidieť v strednom neolite (Štúrovo) a strednom eneolite (Svodín), na Trnavskej pahorkatine až v staršej dobe bronzovej (Bučany, Veselé, Trnava) a na Nitrianskej pahorkatine na lokalite Šurany datovanej ako eneolit/bronz. V mladšom období sú takéto zásahy do lesov zachytené v lužickej kultúre (Partizánske).

Indikátorom lesov preriedených ťažbou dreva môžu byť aj kríky. Tie sa prirodzene vyskytujú najmä na okrajoch lesov v lemových krovinových spoločenstvách alebo v presvetlených častiach. Je všeobecne známe, že po vyčerpaní kvalitnejšieho dreva v blízkosti sídel sa ako palivové drevo využívajú aj menej „hodnotné“ dreviny, napríklad kríky. Preto zvýšený výskyt uhlíkov kríkov na sídliskách môže byť nepriamym dôkazom devastácie lesa (odlesnenia krajiny) v ich zázemí. Uhlíky kríkov (tab. 5) sú, s výnimkou liesky obyčajnej, známe na Nitrianskej pahorkatine od stredného eneolitu (Jelšovce) a z Trnavskej pahorkatiny a nivy Váhu od staršej doby bronzovej (Veselé).

Ako je z hore uvedeného zjavné, lokálnu devastáciu lesov v zázemí lokalít a ich dlhodobejšie udržiavanie v takomto stave sme zaznamenali na viacerých územiach už od obdobia stredného neolitu. Ukázali sme tiež, že antrakotomická analýza pravdepodobne okrajovo dokáže prispieť do diskusie o zmenách nastávajúcich v lesných spoločenstvách pod vplyvom činnosti človeka. K otázke nevratných zmien v lesných spoločenstvách (plošne rozsiahlejšie odlesnenie krajiny) je však potrebné spojiť výsledky antrakotomických a palynologických štúdií.

Klíma a sortiment drier

V predchádzajúcich častiach príspevku sme ukázali že existuje závislosť medzi výskytom pôdnych typov v zázemí lokality a v drevinovej skladbe lesov. V nasledujúcej časti sa zamyslíme nad tým, či je možné postrehnúť zmeny v lesnej vegetácii v závislosti od klimatických zmien.

Pri zoskupení archeologických lokalít pre tab. 6 (skupiny I-X) sme vychádzali z poznatkov J. Pavúka, P. Romsauer a L. Veliačika (*Pavúk/Veliačik/Romsauer 1995*), ktoré sa opierajú o analýzu umiestnenia viac ako 500 archeologických lokalít v priestore pahorkatín. V záveroch konštatujú, že je zjavný trend presunu obyvateľov z černozemných pôd v klimaticky vlhších obdobiach na hnedozeme v obdobiach suchších klimatických výkyvov a fáz.

Náš nálezový súbor s 58 lokalitami (764 nálezových komplexov) má menšiu vypovedaciu hodnotu. Navyiac, z niektorých archeologických období existujú len minimálne antrakotomické údaje.

V tab. 6 sú pre dané lokality v rámci skupín uvedené priemerné hodnoty frekvencie výskytu jednotlivých drevín. Tie sa počítali iba v prípade dostatočného počtu nálezov. Tam, kde je ich počet nedostatočný (menej ako 26 nálezových komplexov), je prítomnosť drevín vyznačená len znamienkom x.

Skupina I: jedna lokalita z Trnavskej pahorkatiny s dvoma nálezovými komplexami, datovaná ako kultúra so staršou lineárnou keramikou, je situovaná na černoze.

Skupina IIa: štyri lokality z Hronskej a Trnavskej pahorkatiny boli osídlené ľuďmi kultúry s mladšou lineárnou keramikou. Poznatky pochádzajú iba z 25 nálezových komplexov v rozpätí približne 300 rokov. Lokality sa nachádzali na černoze.

Skupina IIb: osem lokalít z Trnavskej, Nitrianskej, Hronskej a Ipeľskej pahorkatiny bolo osídlených v období železovskej skupiny. Poznatky pochádzajú zo 100 nálezových komplexov v rozpätí približne 300-350 rokov. Lokality sa nachádzali prevažne na černoze, niektoré aj na čierniciach a v tesnej blízkosti fluvizemí. Klíma tohoto obdobia, prípadne jeho staršej časti, bude patriť pravdepodobne na rozhranie atlantika a epiatlantika. Upresniť to môžu iba datované palynologické diagramy a datovanie archeologických lokalít rádiouhlíkovou metódou.

Drevinová skladba dokumentuje zdroj dreva v lesných spoločenstvách zmiešaných dubových porastov na pahorkatinách (dub, javor, brest, hrab), výrazne sú zastúpené aj dreviny tvrdého luhu (dub, jaseň, brest) spolu s drevinami mäkkých lužných lesov (vřba, topoľ, jelša) najmä na Nitrianskej a Hronskej pahorkatine.

Skupina III: päť lokalít z Trnavskej a Hronskej pahorkatiny. Poznatky pochádzajú zo 73 nálezových komplexov v časovom rozpätí približne 400 rokov. Lokality a veľké zemné opevnenia - rondely podľa názorov archeológov vznikali počas mladého neolitu (v prvom a druhom stupni lengyelskej kultúry) v dovedy vôbec neobývaných alebo dávno neosídlených polohách. Lokality s archeobotanickými zvyškami sú situované na hnedozemiach, v prípade

osídlenia černozezí sa v blízkosti nachádzali lužné pôdy - čiernice, prípadne fluvizeme. Klíma tohoto obdobia patrí k epiatlantiku. Podľa archeologických poznatkov osídlenie je spojené so suchou klimatickou fázou.

Drevinová skladba sa vyznačuje vysokou frekvenciou výskytu zmiešaných dubových lesov predovšetkým z pahorkatín (dub, javor, jabloňokveté), je zaznamenaná však aj prítomnosť lesov z nív (jaseň, brest, topoľ/vrba, krušina). Existencia suchej klimatickej fázy nie je v uhlíkoch výrazne zistiteľná, no na druhej strane je evidentné, že ľudia vyhľadávali prítomnosť lužných lesov na čierniciach, prípadne na fluviziemiach.

Skupina IV: štyri lokality z Trnavskej a Nitrianskej pahorkatiny, osídlené v staršom eneolite (štvrtý stupeň lengyelskej kultúry, skupina Bajč-Retz). Zatiaľ máme poznatky iba z 25 nálezových komplexov. Lokality s nálezmi uhlíkov boli umiestnené na veľmi rozdielnych typoch pôd. Podľa archeologických poznatkov v týchto kultúrach boli osídlené všetky typy pôd.

Skupina V: osem lokalít z Trnavskej, Nitrianskej, Hronskej aj Ipel'skej pahorkatiny s 58 nálezovými komplexami v rozpätí okolo 400 rokov, osídlené v strednom eneolite (badenská kultúra). Lokality majú zázemie v rôznych typoch pôd: černozeze, hnedozeze, čiernice aj fluvizeme. Ľudia, podľa archeologických poznatkov, sídlili v rozdielnych geografických polohách, vyššie nadmorské výšky na pahorkatinách nevynímajúc. Klíma tohoto obdobia patrí k epiatlantiku.

Frekvencia drevín z archeologických lokalít sa nápadne zhoduje s údajmi zo staršej doby bronzovej z maďarovskej kultúry (skupina 8).

Skupina VI: dve lokality z Trnavskej a Nitrianskej pahorkatiny, osídlené v mladom eneolite (skupiny bošacká, kostolacká, Kosiň-Čaka). Zatiaľ sú k dispozícii poznatky iba z piatich nálezových komplexov.

Skupina VII: lokalita Šurany s veľkým počtom nálezových komplexov, ale s problematickým datovaním nálezov rastlinných zvyškov.

Skupina VIII: sedem lokalít z Trnavskej a Nitrianskej pahorkatiny v 71 nálezových komplexov z rozpätia približne 200 rokov zo staršej doby bronzovej (maďarovská kultúra). Sú umiestnené na černozeziach, prípadne na čierniciach. Lokality na hnedozeziach s nálezmi uhlíkov sú známe iba ojedinele. Podľa archeologických poznatkov táto kultúra osídľovala pahorkatiny v klimaticky vhodnej fáze epiatlantika.

Prítomné dreviny (dub, javor, hrab, brest), ale aj výrazne zastúpenie jaseňa, zriedkavé zastúpenie alebo úplná absencia drevín z pobreží riek a potokov (jelša, krušina, prípadne topoľ, vrba) dokumentujú, že ľudia rovnakou mierou využívali zmiešané dubové lesy na pahorkatinách, ako aj lesy tvrdého luhu v nížach s nižšou hladinou spodnej vody.

Skupina IX: dve lokality z Trnavskej a Nitrianskej pahorkatiny, osídlené v strednej dobe bronzovej, z ktorých je doteraz známych iba osem nálezových komplexov.

Skupina Xa: jedenásť lokalít z mladšej doby bronzovej (kultúry čakanská, velatická a prvý stupeň lužickej kultúry) z Trnavskej, Nitrianskej Ipel'skej aj Hronskej pahorkatiny, 60 nálezových komplexov z rozpätia približne 250 rokov. Na základe nami uvažovaných hraníc pre klimatické fázy by mali nálezy pochádzať zo staršieho subboreálu charakterizovaného suchým a teplým výkyvom.

Lokality, z ktorých poznáme uhlíky, boli situované výhradne na čierniciach. V blízkosti sa nachádzali fluvizeme - nivné sedimenty s vyššou hladinou spodnej vody a hnedozeze - územia s relatívne vyššími zrážkami.

Na základe frekvencie drevín (jaseň, brest, ale aj vrba, jelša) je zrejmé, že ľudia využívali lužné lesy tvrdého aj mäkkého luhu. V rámci diskusie by sa dalo uvažovať, že sa exploatovali skôr lesy z vlhkých nivných polôh - možno aj preto, že lesy vo vyšších polohách na pahorkatinách už boli vyťažené.

Skupina Xb: tri lokality z neskorej doby bronzovej (druhý a tretí stupeň lužickej kultúry), umiestnené na Nitrianskej pahorkatine. Poznatky pochádzajú zo 61 nálezových komplexov v rozpätí približne 200-300 rokov. Na základe nami uvažovaných hraníc pre klimatické fázy by mali nálezy pochádzať z mladšieho subboreálu charakterizovaného suchou ale chladnou klímou.

Lokality sú umiestnené na alebo v blízkosti hnedozezí, prípadne černozezí. Frekvencia výskytu drevín (dub, brest, javor, hrab) dokumentuje využívanie dubových zmiešaných porastov na pahorkatinách. V rámci diskusie je možné uvažovať, že ľudia na uvedených lokalitách našli zázemie s dostatkom stavebných aj úžitkových drevín.

ZÁVER

1. Archeobotanickou analýzou sa zistilo štrnásť taxónov listnatých drevín: *Acer* sp., *Alnus* sp., *Betula* sp., *Carpinus betulus*, *Fagus sylvatica*, *Frangula alnus*, *Fraxinus* sp., *Pomoidae*, *Populus* sp., *Quercus* sp., *Salix* sp., *Sorbus* sp., *Tilia* sp., *Ulmus* sp.; štyri taxóny ihličnatých drevín: *Abies alba*, *Pinus* sp., *Picea abies*, *Taxus baccata*; šesť taxónov kríkov a jedna liana: *Clematis vitalba*, *Cornus mas*, *Corylus avellana*, *Euonymus* sp., *Prunus* sp., *Rhamnus* sp., *Viburnum* sp.; a jedna importovaná ovocná drevina: *Juglans regia*.

Botanické taxóny zistených listnatých drevín predstavujú všetky rody stromov, ktoré sa podľa geobotanických máp prirodzenej vegetácie na pahorkatinách mohli nachádzať vo viacerých spoločenstvách: dubové xerotermofilné

[illegible]

lesy ponticko-panónske - *Aceri-Quercion* (Zólyomi et Jakucs 1957); dubovo-cerové lesy - *Quercetum petraea-cerris* (Soó 1957); dubovo-hrabové lesy panónske - *Quercus robur-Carpinion betuli* (J. et M. Michalko ined.); vo vyšších polohách, najmä na hnedozemiach, dubovo-hrabové lesy karpatské - *Carici pilosae-Carpinion betuli* (J. et M. Michalko ined.). V nivách s vysokou hladinou spodnej vody, ako brehovú spoločnosť, lužné lesy vrbovo-topolové - *Salicion albae* (Oberd. 1953; Th. Müller et Görs 1958); vo vyšších a relatívne suchších polohách aj lužné lesy nížin *Ulmion* (Oberd. 1953).

Ihličnaté dreviny, zistené úplne ojedinelo na brehu rieky Dunaj (s výnimkou *Pinus* sp. zastúpenej na dvoch lokalitách), možno považovať za importované. Importované je tiež drevo *Juglans regia*.

2. Analýzy dokumentovali, že sortiment drevín v objektoch zo stredného neolitu pretrval až po koniec doby bronzovej. Predpokladáme, že v závislosti od zrážok (a s tým súvisiacej hladiny spodnej vody a zmien vlastností pôd) sa posúvali hranice lesných spoločností v rámci pôdnych typov. Počas epialtantika a subboreálu nepredpokladáme vymiznutie niektorého z druhov lesných drevín.

3. Pôdny typ nachádzajúci sa v bezprostrednom aj vzdialenejšom zázemí archeologickej lokality výrazne determinoval drevinovú skladbu v archeobotanických nálezoch získaných preplavovaním. Či si pôdny typ vyberal človek na založenie sídliska z dôvodov najvhodnejšej pôdy pre obrábanie dostupnou agrotechnikou pri určitom sortimente pestovaných rastlín a vzhľadom na danú klímu, alebo bol pôdny typ vybraný pre možný sortiment drevín, sa z nálezov uhlíkov nedozvieme. Je však pravdepodobné, že sortiment a zastúpenie lesných drevín ako indikátor typov pôd poznali už roľníci v najstarších obdobiach.

Osídľované boli predovšetkým černozeme a hnedozeme, zriedkavejšie čierne a len ojedinelo iné pôdne typy. Ak uvažujeme, že na týchto pôdach boli exploatované lesy s rozdielnou drevinovou skladbou, môžeme predpokladať, že sa tieto rozdiely prejavili i v archeobotanickom materiáli. Žiaľ, v dnešnej pramennej báze, prezentovanej frekvenciou výskytu jednotlivých taxónov, neboli zistené výraznejšie rozdiely v drevinovej skladbe lokalít. Zaznamenali sme však nasledujúce trendy: a) indikátorom exploatácie lesov na hnedozemi môže byť prítomnosť *Tilia*, prípadne vyššie zastúpenie *Carpinus* vo vzorkách; b) vyššia frekvencia uhlíkov *Quercus* v porovnaní s inými drevinami zo zmiešaných dubových lesov na lokalitách z tej istej pahorkatiny sa javí ako indikátor exploatácie lesov na černozemi; c) indikátorom využívania tvrdého lužného lesa na nivných sedimentoch a na čierniciach sa zdá prítomnosť *Fraxinus*, prípadne vyššie zastúpenie *Ulmus*; d) indikátorom využívania mäkkého luhu na fluvizemiach sú *Salix*, *Populus*, *Alnus* a *Frangula*.

4. V súčasných archeobotanických prameňoch z jednotlivých archeologických lokalít sme nepostrehli antropogénne vplyvy smerujúce k využívaniu náhradných drevín po vyťažení drevín kvalitnejších. Toto je pravdepodobne dôsledkom necieleného odberu vzoriek na antrakotomickú analýzu. Pre takéto účely je potrebné vzorky odoberať systematicky a kvantitatívne (preplaviť i niekoľko tisíc litrov zeminy z viacerých typov kontextov). Hoci sa dali postrehnúť lokálne i dlhodobšie antropogénne zásahy smerujúce k presvetleniu a otvoreniu lesnej krajiny, samotné uhlíky nie sú vhodnou pramennou bázou na riešenie otázky týkajúcej sa trvalého odlesnenia väčších území. K otázke nevratných zmien v lesných spoločnostiach - rozsiahlejšie odlesnenie krajiny, je však potrebné spojiť výsledky antrakotomických a palynologických i archeologických štúdií.

5. Z katastroficky suchých klimatických období, ktoré archeologické výskumy na pahorkatinách potvrdili presunom obyvateľstva z černozemí na hnedozeme v epialtantiku aj v subboreáli, máme iba obmedzenú pramennú bázu. V súvisi s predpokladanými suchými klimatickými obdobiami sme zaznamenali prednostné využívanie blízkych lesov situovaných na nivných pôdach, z ktorých pochádzajú dreviny zmiešaných lesov tzv. tvrdého luhu, prípadne mäkkého luhu. Postrehli sme to v klíme na rozhraní atlantika a epialtantika v období železovskej skupiny, v epialtantiku v mladom neolite a v subboreálnom období v mladšej dobe bronzovej. Či plošne postačilo využívanie lužných lesov alebo muselo dôjsť k presunu lokalít na iné typy pôd, pramenná báza zatiaľ nedokumentuje. Využívanie drevín z tvrdého luhu môže však súvisieť, okrem odozvy na klímu, aj s devastáciou lesov na pahorkatinách. Na pochopenie tohto mechanizmu však treba vo výskume cielene pokračovať. Navyiac, pre úplné zmapovanie zmien vegetačných pomerov ako reakciu na meniace sa klimatické pomery chýbajú poznatky z viacerých klimatických fáz epialtantika, ako aj datované lokálne palynologické diagramy. Takisto dnes prakticky nepoznáme sortiment drevín z osídlenia v klimatickej fáze atlantika ani vzhľad lesov pred príchodom prvých poľnohospodárov na naše územie, preto nie je možné zaujať jednoznačné a zainteresované stanovisko k viacerým archeologickým a archeobotanickým problémom.

6. Zaznamenaný sortiment drevín ukazuje na lesné prostredie, ktoré mali ľudia k dispozícii a ktoré využívali. Toto prostredie len čiastočne limitovalo existenciu človeka. V súvislosti s klimatickými zmenami si treba uvedomiť, že pokiaľ sa klimatická zmena môže zdať z hľadiska života človeka dlhodobou a ten môže na ňu reagovať rýchlo, na lesnej vegetácii sa tieto výkyvy nemusia vôbec prejavovať. Preto uhlíky z archeologických lokalít nemôžu poslúžiť ako priamy indikátor krátkodobých suchých a vlhkých klimatických výkyvov.

Presuny osídlenia v pahorkatinách je možné podľa nášho názoru dávať do súvislosti nielen so zmenami klimatických podmienok, a to najmä s nedostatkom zrážok a z toho vyplývajúcimi agrotechnickými problémami roľníkov, ale aj so zdevastovaním lesného zázemia konkrétnych archeologických lokalít, ktoré sa nedokázalo zrenovovať práve

v čase extrémnych klimatických podmienok. V takomto prípade však nemuselo ísť o veľké presuny v rámci vzdialených areálov. Obyvateľstvo sa mohlo pohybovať v mikroregiónoch s veľmi podobnou lesnou vegetáciou. V archeobotanických zvyškoch uhlíkov by túto devastáciu pravdepodobne bolo možné postrehnúť iba vtedy, ak by boli k dispozícii početné nálezy z časovej postupnosti na seba nadväzujúcich sídelných areálov na malom území.

Literatúra

- Bartík 1998* - J. Bartík: Výskum v Dvorníkoch-Posádke. AVANS 1996, 1998, 21-23.
- Bátora 1987a* - J. Bátora: Štvrtá sezóna záchranného výskumu v Ludaniciach, časti Mýtna Nová Ves. AVANS 1986, 1987, 33.
- Bátora 1987b* - J. Bátora: Piata sezóna záchranného výskumu v Jelšovciach. AVANS 1986, 1987, 32, 33.
- Bátora 1988* - J. Bátora: Záverečná sezóna záchranného výskumu v Jelšovciach. AVANS 1987, 1988, 33, 34.
- Bátora 1990* - J. Bátora: Šiesta sezóna záchranného výskumu v Ludaniciach, časti Mýtna Nová Ves. AVANS 1988, 35, 36.
- Bednár 1996* - P. Bednár: Siedma sezóna výskumu Nitrianskeho hradu. AVANS 1994, 1996, 29-31.
- Bouzek 1982* - J. Bouzek: Climatic changes and Central European prehistory. In: A. F. Harding (Ed.): Climatic Changes in Later Prehistory. Edinburgh 1982, 179-191.
- Bouzek 1990* - J. Bouzek: Klimatické zmeny a zemědělská adaptace k nim ve středoevropském pravěku. Nové poznatky a směr bádání. Štud. Zvesti AÚ SAV 26, 1990, 53-61.
- Bouzek 1995* - J. Bouzek: The Roots of the Urnfield Cultures and their Origin. Pam. Arch. 86, 1995, 146-150.
- Břizová 1995* - E. Břizová: Postglacial Development of Vegetation in the Labe River Valley Course. In: E. Růžičková and A. Zeman (Ed.): Manifestation of Climate on the Earth's Surface at the End of Holocene. Kolín 1994, Praha 1995, 111-119.
- Bujna /Romsauer 1981* - J. Bujna/P. Romsauer: Tretia sezóna výskumu v Bučanoch. AVANS 1980, 55-57.
- Crumley 1995* - C. L. Crumley: Cultural implication of historic climatic change. In: M. Kuna and N. Venclová (Ed.): Whither Archaeology? Praha 1995, 121-133.
- Firbas 1949* - F. Firbas: Waldgeschichte Mitteleuropas. I. Jena 1949.
- Firbas 1952* - F. Firbas: Waldgeschichte Mitteleuropas. II. Jena 1952.
- Fusek 1986* - G. Fusek: Záchranný výskum v Bielovciach. AVANS 1985, 1986, 83, 84.
- Hajnalová 1983* - E. Hajnalová: Paleobotanické neolitické nálezy zo Štúrova. Slov. Arch. 31, 1983, 199-218.
- Hajnalová 1986* - E. Hajnalová: Paläobotanische Reste aus Svodín. Slov. Arch. 34, 1986, 176-184.
- Hajnalová 1988* - E. Hajnalová: Analýza a hodnotenie rastlinných zvyškov z neolitických objektov v Blatnom. Štud. Zvesti AÚ SAV 24, 1988, 11-28.
- Hajnalová 1989* - E. Hajnalová: Zuhol'natené dreviny z archeologickej lokality Bučany. In: Buková. Zborník odborných prác VI západoslovenského TOP-u. Zväzok V. Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody. Bratislava 1989, 35-41.
- Hajnalová 1994* - E. Hajnalová: Katalóg archeobotanických nálezov z lokalít na západnom Slovensku z mladšej a neskorej doby bronzovej a z doby halštatskej. In: L. Veliačik/P. Romsauer: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku. Nitra 1994, 258-265.
- Hajnalová/Mihályiová 1996* - E. Hajnalová/J. Mihályiová: Archeobotanické nálezy v r. 1994. AVANS 1994, 1996, 63-76.
- Hajnalová/Mihályiová 1997* - E. Hajnalová/J. Mihályiová: Archeobotanické nálezy v r. 1995. AVANS 1995, 1997, 62-69.
- Hajnalová/Mihályiová 2001* - E. Hajnalová/J. Mihályiová: Archeobotanické nálezy v r. 2000. AVANS 2000, 2001, 77-81.
- Hajnalová /Hunková/Mihályiová 1997* - E. Hajnalová/H. Hunková/J. Mihályiová: Archeobotanické poznatky z Nitry. AVANS 1995, 1997, 57-62.
- Hanuliak/Kuzma 1988* - M. Hanuliak/I. Kuzma: Ôsma sezóna výskumu v Mužle-Čenkove. AVANS 1987, 1988, 49, 50.
- Hanuliak/Zábojník 1987* - M. Hanuliak/J. Zábojník: Záchranný výskum v Bučanoch. AVANS 1986, 1987, 45, 46.
- Cheben 1996* - I. Cheben: Kultúrne vyznievanie železovskej skupiny a počiatok vývoja lengyelskej kultúry. Rukopis kandidátskej dizertácie. Nitra 1996.
- Cheben 1988* - I. Cheben: Ukončenie výskumu v Patinciach. AVANS 1987, 1988, 54, 55.
- Cheben 2000* - I. Cheben: Bajč - Eine Siedlung der Želiezovce-Gruppe. Bonn 2000.
- Cheben/Hajnalová/Čejka 2001* - I. Cheben/E. Hajnalová/T. Čejka: Waldvegetation des Unterlaufes der Žitava im Neolithicum. In: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Pravěk. Supplementum 8. Brno 2001, 40-52.
- Cheben/Ruttikay 1991* - I. Cheben/M. Ruttikay: Ukončenie výskumu pieskovej duny v Bajči. AVANS 1989, 1991, 41, 42.
- Cheben/Ruttikay/Ruttikayová 1992* - I. Cheben/M. Ruttikay/J. Ruttikayová: Záchranné výskumy na trase výstavby ropovodu v okrese Nitra. AVANS 1991, 1992, 64, 65.

- Cheben/Ruttkey/Ruttkeyová 1993* - I. Cheben/M. Ruttkey/J. Ruttkeyová: Záchranné výskumy na trase výstavby ropovodu v okrese Nitra. AVANS 1992, 1993, 61, 62.
- Chropovský/Hečková/Fusek 1987* - B. Chropovský/J. Hečková/G. Fusek: Ukončenie záchranného výskumu v Nitre-Šindolke. AVANS 1986, 1987, 52, 53.
- Jäger 1969* - K. D. Jäger: Climatic Character and Oscillations of the Subboreal Period in the Dry Regions of the Central European Highlands. In: Quaternary Geology and Climate. Proc. of the VII. Congress of INQUA. Vol. 16. Washington 1969, 38-42.
- Jäger/Ložek 1981* - K. D. Jäger/V. Ložek: Umweltbedingungen und Ladesbau während der Urnenfelderbronzezeit in Mitteleuropa. In: Mitteleuropäische Bronzezeit. Berlin 1981, 211-229.
- Jäger/Ložek 1987* - K. D. Jäger/V. Ložek: Landesausbau zur Urnenfelder-Bronzezeit und während des Mittelalters im östlichen Mitteleuropa. In: Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice. 1985, Praha 1987, 15-26.
- Krippel 1986* - E. Krippel: Postglaciálny vývoj vegetácie Slovenska. Bratislava 1986.
- Krippel 1990* - E. Krippel: Vývoj životného prostredia človeka v poľadovej dobe (na základe peľových a uhlíkových analýz). Štud. Zvesti AÚ SAV 26, 1990, 31-38.
- Krippel rkp.* - E. Krippel: Poznámky k archeobotanickým analýzám. Rukopis.
- Kuzma/Ožďáni/Hanuliak 1983* - I. Kuzma/O. Ožďáni/M. Hanuliak: Tretia sezóna výskumu v Mužle-Čenkov. AVANS 1982, 1983, 143-147.
- Ložek 1955* - V. Ložek: Měkkýši československého kvartéru. Rozpr. Ústř. Úst. Geol. Praha 1955.
- Ložek 1980* - V. Ložek: Holocén. Slov. Arch. 28, 1980, 107-118.
- Ložek 1986* - V. Ložek: Antropogene Umweltveränderungen während der Urnenfelder-Bronzezeit, dargestellt am Beispiel mitteleuropäischer Karstlandschaft-ten. Veröff. Mus. Ur- u. Frühgesch. Potsdam 20. Potsdam 1986, 133-136.
- Michalko 1986* - J. Michalko a kol.: Geobotanická mapa ČSSR. Slovenská socialistická republika. Bratislava 1986.
- Nevizánsky 1980* - G. Nevizánsky: Záchranný výskum v Kameníne. AVANS 1978, 1980, 187, 188.
- Nevizánsky/Točík 1984* - G. Nevizánsky/A. Točík: Predbežné výsledky predstihového záchranného výskumu v Bajči-Vlkanove. AVANS 1983, 1984, 156-158.
- Němejcová-Pavúková 1975* - V. Němejcová-Pavúková: Systematický výskum vo Svodíne v rokoch 1971-1974. AVANS 1974, 1975, 66-68.
- Němejcová-Pavúková 1987* - V. Němejcová-Pavúková: Záchranný výskum v Kočine. AVANS 1986, 1987, 75, 76.
- Němejcová-Pavúková 1988* - V. Němejcová-Pavúková: Záchranný výskum v Kočine. AVANS 1987, 1988, 94-96.
- Němejcová-Pavúková 1993* - V. Němejcová-Pavúková: Správa o ukončení výskumu v Ružindole. AVANS 1992, 1993, 102-104.
- Ožďáni 1985* - O. Ožďáni: Výsledky záchranného výskumu v Štúrove v Obidskej puste. AVANS 1984, 1985, 182-184.
- Pavúk 1977* - J. Pavúk: Sídliisko z doby bronzovej a doby rímskej v Trnave-Modranke. AVANS 1976, 1977, 224, 225.
- Pavúk 1978* - J. Pavúk: Výskum neolitického sídliska v Blatnom. AVANS 1977, 1978, 192-195.
- Pavúk 1980* - J. Pavúk: Výskum neolitickej osady v Blatnom AVANS 1979, 1980, 160-165.
- Pavúk 1981* - J. Pavúk: Sídliisko lengyelskej kultúry v Budmericiach. AVANS 1980, 1981, 220-222.
- Pavúk 1990* - J. Pavúk: Adaptácia neolitického osídlenia na prírodné podmienky. Štud. Zvesti AÚ SAV 26, 1990, 53-61.
- Pavúk 1992* - J. Pavúk: Sídliisko lengyelskej kultúry v Žlkovciach ohradené palisádami. Arch. Rozhľedy 44, 1992, 3-9.
- Pavúk 1994* - J. Pavúk: Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe. Nitra 1994.
- Pavúk/Veliačuk/Romsauer 1995* - J. Pavúk/L. Veliačik/P. Romsauer: Veränderung von Siedlungsarealen als mögliche Folge klimatischer Schankungen in der Westslowakei. In: Die Möglichkeiten und Perspektiven der West-Ost Zusammenarbeit auf dem Gebiet der Wissenschaft mit dem Schwerpunkt auf der Umwelt und Gesundheit. Phare-Programm Bratislava 1995, 116-135.
- PMS 1993* - Pôdna mapa Slovenska (Soil Map of Slovakia). Bratislava 1993.
- Romsauer 1977* - P. Romsauer: Výsledky záchranného výskumu v Hornej Seči. AVANS 1976, 1977, 241-243.
- Romsauer/Veliačik 1998* - P. Romsauer/L. Veliačik: Der umweltanteil an der Siedlungsstrukturgestaltung während der Urnenfelder- und Hallstattzeit in der Westslowakei. Przegląd Arch. V-46, 1998, 59-72.
- Rulf 1989* - J. Rulf: The Natural Background characteristic and economic Hinterland of Bylany. In: J. Rulf (Ed.): Bylany. Seminar 1987. Collected Papers. Praha 1989.
- Rybničková/Rybniček 1972* - E. Rybničková/K. Rybniček: Erste Ergebnisse paläobotanischer Untersuchungen sed Moores bei Vracov, Südmähren. Folia Geobot. Phytotax. 7, 1972, 285-308.
- Rybniček/Rybničková 1986* - K. Rybniček/E. Rybničková: Vývoj po dobe ľadovej. In: J. Michalko a kol.: Geobotanická mapa. Textová časť. Bratislava 1986, 31-36.
- Slovensko 1972* - Slovensko. Príroda. Bratislava 1972.
- Slovensko 1986* - Slovensko v obrazoch. Príroda. Martin 1986.
- Svobodová 1997* - H. Svobodová: Die Entwicklung der Vegetation in Südmähren (Tchechien) während des Spätglazials und Holozäns - eine palynologische Studie. Verh. Zool.-Bot. Ges. Österreich 134, 1997, 317-356.

- Staššiková-Štukovská 1986* - D. Staššiková-Štukovská: Záchranný výskum v Borovciach. AVANS 1985, 1986, 215-217.
Staššiková-Štukovská 2001 - D. Staššiková-Štukovská: Záchranný výskum v Nitre na Kmeťkovej ulici. AVANS 2000, 2001, 193, 194.
Šiška 1989 - S. Šiška: Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku. Bratislava 1989.
Točík 1980a - A. Točík: Záchranný výskum na lokalite Tomášove v Komjaticiach. AVANS 1979, 1980, 229-232.
Točík 1980b - A. Točík: Pokračovanie záchranného výskumu v polohe Kňazova jama v Komjaticiach. AVANS 1979, 1980, 215-229.
Veliačik 2002 - L. Veliačik: Osídlenie kultúr stredodunajských a lužických popolnicových polí na západnom Slovensku. Rukopis doktorskej dizertačnej práce. Nitra 2002.
Veliačik/Kujovský 1991 - L. Veliačik/R. Kujovský: Sídliisko lužickej kultúry v Partizánskom. AVANS 1989, 1991, 103, 104.
Veliačik/Romsauer 1994 - L. Veliačik/P. Romsauer: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku. Nitra 1994.
Wiedermann 1986 - E. Wiedermann: Záverečná sezóna výskumu v Hajnej Novej Vsi. AVANS 1985, 1986, 225.

Rukopis odovzdaný: 23. 2. 2004

Ing. Eva Hajnalová, DrSc.
Mgr. Mária Hajnalová, PhD.
Archelologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
nrauhaje@savba.sk
nrauhajn@savba.sk

TREES AND FOREST AT THE UPPLAND ZONE OF SOUTH-WEST SLOVAKIA DURING CLIMATE PHASES OF ATLANTICUM, EPIATLANTICUM AND SUBBOREAL

Resumé

In the present study an assemblage of charcoal remains recovered from archaeological sites situated in the upland zone of the southwest Slovakia is evaluated. The charcoal remains originate from the 764 archaeological contexts and date to Neolithic, Eneolithic and the Bronze Age periods. Assemblage of 6737 fragments of charcoal was obtained by two different methods of recovery. On eighteen sites, on which archaeobotanist was present during the excavations, the plant macroremains were collected from residues of soil samples processed by flotation. On forty other sites the individual charcoal fragments were collected by hand, by excavators directly from the archaeological contexts (tab.1). The archaeological periods and individual cultures or phases are not equally represented in the assemblage, from some of them the data are unknown to date.

The geomorphology, climate and pedology of the studied area are given in detail. Pollen diagrams from adjacent territories (as only unreliable pollen studies are known from the territory) and local phytosociological information connected to history of local vegetation are described. These are mainly used for discussions about formation of vegetation zones, deforestation of the landscape and presence of particular trees and shrubs in the local forest cover over time.

The results given are based on frequency (%) of individual plant taxa calculated as occurrence of a taxa in the number of evaluated contexts (e.g. per period or phase). Further on the sites of the same geomorphology unit inter-site differences of tree and shrub species of the same time period and/or the change of assortment over the time is evaluated. Well and closely dated assemblages (meaning archaeological culture or phase) are used in the chapter discussing the possibilities of tree species for detection and indication of climate change.

Deciduous species present were trees: *Acer* sp., *Alnus* sp., *Betula* sp., *Carpinus betulus*, *Fagus sylvatica*, *Fraxinus* sp., *Pomoideae*, *Populus* sp., *Quercus* sp., *Salix* sp., *Sorbus* sp., *Tilia* sp., *Ulmus* sp.; shrubs: *Cornus mas*, *Corylus avellana*, *Euonymus* sp., *Prunus* sp., *Rhamnus* sp., *Viburnum* sp.; and vine: *Clematis vitalba*. Coniferous species of local origin is only *Pinus* sp. Wood of other coniferous species: *Abies alba*, *Picea abies*, *Taxus baccata*, present on the only site as well as wood of deciduous *Juglans regia* are considered to be imported.

The analyses has shown that the assortment of species of mixed oak forests detected on the sites dated to middle Neolithic has been the same during later Neolithic, Eneolithic and the Bronze Age (tab. 2, 3). On the sites with smaller and less numerous assemblages the rare species of mixed oak forests were absent. During certain periods the higher occurrence of species characteristic for both types of floodplain forests has been recognised.

Evaluation of the assemblages obtained by flotation points to a relationship between occurrence of certain soil type (chernozem, brown soil, chernitsa...) in the vicinity of the sites and the presence and frequency of individual tree species (tab. 4, 5). Clear distinction of typical chernozem or brown soil type forests is not possible due to limited assemblage and limited phytosociological information for the recovered identified taxa. However, it has been recognised that presence of *Tilia* and higher frequencies of *Carpinus* might indicate the presence of brown soils in the site vicinity. Higher frequency of *Quercus* in comparison with other mixed oak forest species of the same geomorphology unit seems to indicate exploitation of forests of chernozem areas. Presence of *Fraxinus* or higher frequencies of *Ulmus* can be used as an indicator species of presence and exploitation of hardwood floodplain forests situated mainly on chernitsas. Indicator species of exploitation of softwood floodplain forests and fluvisols are *Salix*, *Populus*, *Alnus* and *Frangula*.

It is probable that the presence and combination of particular trees and shrub species as an indicator of different soil types has been recognised by farmers already in the earliest periods. Nevertheless, whether this information was used for situation of the settlements on specific soils due to their farming practices, crop husbandry, assortment of cultivated crops and climate change or simply due to present wood resources can not be archaeobotanically answered.

In the studied charcoal assemblages obtained by flotation from individual sites, the anthropogenic influence leading to increase of lower quality wood species as a reaction to previous exploitation of species of higher quality was not recognised. Despite the occurrence of light loving trees and shrubs, pointing to opening up of the landscape, the question of permanent deforestation of larger areas can not be addressed by studying charcoal fragments assemblage on its own.

During the dry climate phases occurring during the transition period of atlantic/epiatlantic (Želiezovce group), epiatlantic (younger Neolithic) and subboreal (early Bronze Age) the occupation of areas closer to the river channels on fluvisol soils with the vegetation of both types of floodplain forests has been noticed. Occupation of these areas can however be a result of more than one factor, e.g. devastation of forest cover of higher elevated areas in the vicinity, seasonal character of these sites etc. For understanding of this mechanism it will be necessary to continue in the study by aiming the interests to and incorporate the results of settlement patterning, absolute dating modelling, soil studies, pollen and spatial analyses.

Anglický preklad výrazov použitých v tabuľkách (usporiadané abecedne)
Translations of expressions used in tables (listed in alphabetical order)

Tab. 1. archeobotanický prameň - archaeobotanical data; datovanie - relative chronology dating; doba bronzová - Bronze Age; eneolit - Aeneolithic; literatúra k nálezovým okolnostiam a datovanie nálezu; sprostredkovateľ nálezu - bibliography for archaeological information; mladšia - late; názov lokality a polohy (kód datovania kontextov z lokality pre nasledujúce tabule) - site name (code for dating of contexts from the site used also in other tables); neolit - Neolithic; NS - nálezová správa archaeobotanická - archaeological report; obdobie - period; objem preplavenej hliny (l) - volume of soil floated (l); počet nálezových komplexov - number of sampled contexts; počet uhlikov/driev - number of wood fragments; staršia - early; stredná - middle;

Tab. 2. archeobotanické nálezy - archaeobotanical finds; ihličnaté stromy - coniferous trees; iné - other; listnaté kry - deciduous shrubs; listnaté stromy - broadleaved deciduous trees;

Tab.3. doba bronzová - Bronze Age; eneolit - Aeneolithic; názov lokality a polohy (pozri Tab.1) - site name (see Tab.1); neolit - Neolithic; obdobie - period; počet nálezových komplexov - number of sampled contexts;

Tab.4. ďalšie geomorfologické jednotky v okolí - other geomorphological units in the vicinity; dnešný typ pôdy - modern soil type; geomorfologická jednotka - geomorphological unit; lokalita - site; niva rieky - floodplain of the river; pahorkatina - upland;

Tab.5. lokalita (pozri Tab.1) - site (see Tab.1); niva rieky - floodplain of the river; pahorkatina - upland; počet nálezových komplexov - number of sampled contexts; typ pôdy - modern soil type;

Tab.6. atlantik - Atlanticum; epiatlantik - Epiatlanticum; klimatické fázy - climate phases; skupina archaeologických lokalít; subboreál - Subboreal

NESKOROLATÉNSKE OSÍDLLENIE HRADNÉHO NÁVRŠIA V NITRE

Peter Bednár - Gertrúda Březinová - Silvia Ptáčková

Juhozápadné Slovensko, Nitra, Hradný vrch, výšinná opevnená osada, neskorá doba laténska, stupne LT D1-D2, Dákovia.

South-western Slovakia, Nitra, Castle hill, upland fortified settlement, Late La Tène period, stages LT D1-D2, Dacians.

Hradný vrch je prirodzenou dominantou historického jadra mesta. Tvorí ho skalné bralo, vybiehajúce z Trábečského pohoria do nivy rieky Nitry. Meandrujúci tok rieky obtekal kopec zo všetkých štyroch strán, takže až do začiatku 19. stor. bol riečnym ostrovom. Jeho vrchol prevyšuje nivu o približne 50 m. Pôvodný hlavný tok Nitry i s ramenami vytvoril prirodzený chránený priestor, ktorý spolu s členitosťou reliéfu poskytovali veľmi vhodné podmienky na osídlenie (Romsauer 1998, 18). Je tu doklad osídlenia v závere paleolitu, v neolite, eneolite, staršej dobe bronzovej, v neskoršej dobe laténskej a od prelomu 8. a 9. stor. až po novovek. Prirodzená erózia terénu a početné stavebné zásahy v stredoveku a novoveku porušili, resp. zničili časť dokladov o pravekom a včasnodedinnom osídlení. Napriek tomu pri rôznych zemných úpravách, ako aj systematickým archeologickým výskumom, bolo toto osídlenie dostatočne dokázané. V našom príspevku sa zaoberáme dokladmi osídlenia v dobe laténskej a z toho dôvodu uvádzame prehľad výskumov, počas ktorých bol získaný materiál z uvedeného obdobia. Najlepšie preskúmaná, resp. zachovaná nálezová situácia bola na východnom nádvorí hradu a na západnom svahu kopca, preto nálezy z týchto dvoch polôh predstavujú východiskový materiál práce. Z ostatných skúmaných polôh boli nálezy buď publikované (Hradné námestie: Točík 1983; Točík/Rejholec 1993; Pribinova ul. 3 - Malý seminár: Katkin 1995, 77-78; Březinová/Katkin 2004), alebo nemajú takú vypovedaciu hodnotu, ako nálezy zo spomenutých polôh.

HISTÓRIA VÝSKUMU

Prvý archeologický výskum na Nitrianskom hrade sa robil v r. 1930-1931 pod vedením J. Böhma a V. Mencla. Ťažiskovou problematikou bolo datovanie kaplnky s podkovovitou apsidou, stojacej v JV časti sakrálného komplexu na vrchole hradného kopca, a overenie včasnostredovekého osídlenia. Okrem výskumu v interiéri kaplnky a v jej bezprostrednom okolí sa vyhlbila zisťovacia sonda pred biskupským palácom, desať sond na dnešnom Hradnom námestí, pred južným novovekým bastiónovým opevnením hradu. Čiastočne sa vyčistila hradná jaskyňa (Böhm/Mencl 1931). Zo sond na hradnom námestí sa získali nálezy maďarovskej kultúry, v sondách II a V bola zistená koncentrácia keltsko-dáckych nálezov s prevahou dáckej keramiky robenej v ruke. Je to hlavne hrubá keramika z veľkých nádob s bohatou plastickou výzdobou. Odtiaľto pochádzajú aj nálezy datované do 9. stor., spolu s črepami z 11. a 12. stor., pomiešané s materiálom zo 16. až 18. stor. (Točík 1983, 244).

Ďalší rozsiahlejší výskum, ktorý bol vyvolaný projektom parkovej úpravy hradného kopca, realizoval v r. 1958-1959 A. Točík. Sondy boli vyhlbené na ploche medzi Morovým stĺpom a vyústením Východnej ulice. Získali sa nálezy z neolitu, staršej doby bronzovej, z doby laténskej a včasného i neskorého stredoveku (Točík/Rejholec 1993, 5-26).

V r. 1988-1992 sa na východnom nádvorí, v priestore medzi uzávermi kostolov, hradbami a Vazilovou vežou, vykonával rozsiahly archeologický výskum, vyvolaný komplexnou rekonštrukciou hradného areálu. Okrem objektov a vrstiev zo staršej doby bronzovej, včasného a vrcholného stredoveku a novoveku i hrobov zo včasného a vrcholného stredoveku sa tu odkryli viaceré objekty a vrstvy z neskoršej doby laténskej. V tomto priestore sa ako v jednom z mála skúmaných priestorov hradu zistili situácie, potvrdzujúce dlhodobjší vývoj laténskeho osídlenia hradného kopca. Z jedného z objektov a zo zuhoľnatenej deštrukčnej vrstvy nad ním sa odobrali tri vzorky na analýzu C¹⁴. Vek vzoriek bol na základe tejto analýzy datovaný do prelomu letopočtov (1910 ± 80; 1990 ± 85; Bednár/Březinová/Fusek 1992, 24; Bednár/Staník 1993a, 25-26).

Osídlenie z neskorej doby laténskej je viacerými sídliskovými vrstvami doložené aj v kazematách JV bastiónu, skúmaných v r. 1991-1992 (*Bednár/Staník 1992*, 21-22).

V r. 1993 prebiehal výskum pri západnom a južnom opevnení južného nádvorja, pred južným priečelím paláca. Sídliskové vrstvy z obdobia maďarovskej kultúry a z neskorej doby laténskej sa zachytili iba v západnej časti sondy 1 (*Bednár 1995*, 31). Terénna situácia tu však nebola taká priaznivá ako na východnom nádvorí a zachovala sa iba vo veľmi fragmentárnom stave.

V tom istom roku, v súvislosti s rekonštrukciou objektu Malého seminára (Pribinova ul. 6) a plánovanou prístavbou, došlo k asanácii domov vo dvore budovy na Pribinovej ul. 3 a k zemným prácam (obr. 1: 3). Po znížení terénu asi o 5 m preskúmal S. Katkin v stenách výkopu v západnej časti dvora časť laténskeho objektu, ktorého tvar sa nedal presne zrekonštruovať. Z výplne pochádza množstvo keramického materiálu datovaného do neskorej doby laténskej (*Katkin 1995*, 77-78; *Březinová/Katkin 2004*).

V r. 1994-1995 sa dobrá stratigrafická situácia, napriek malej skúmanej ploche, zistila aj na západnom svahu hradného kopca (*Bednár 1996*, 29-31; *Bednár 1997*, 29). Časť laténskeho objektu sme našli aj na Hradnom námestí, v ryhe pri Morovom stĺpe (*Bednár 1996*, 29-31).

V r. 1990-1991 (*Bednár/Březinová 1992*), 1995 a 1996-1997 sa realizoval archeologický výskum v areáli Ponitrianskej galérie (bývalý Župný dom; obr. 1: 4). Budova sa nachádza na styku úpätia hradného kopca a riečnej nivy. Vrstvy z doby laténskej sa zachytili iba v depresii v skalnom podloží na hospodárskom dvore (severne od budovy), skúmanom v r. 1996 (*Samuel 1998*) a v záhrade východne od budovy (*Samuel 1999*, tab. 19: 3-6; 20).

CHARAKTER NÁLEZOVEJ SITUÁCIE A POZNÁMKY K TVORBE KATALÓGU

Počas výskumných sezón 1988-1996 sa archeologickým výskumom získal bohatý súbor nálezov, ktorý možno datovať do neskorej doby laténskej (*Ptáčková 1998*). Vzhľadom na to, že hradný kopec bol intenzívne osídlený aj v staršej dobe bronzovej, v období maďarovskej kultúry, sa vo výplni objektov vyskytovalo aj veľké množstvo nálezov z tohto obdobia. Praveké a neskoroláténske nálezy rovnako dominovali v najstarších vrstvách zo včasného stredoveku. Preto najmä v počiatočných obdobiach výskumu, či pri výskumoch menšieho rozsahu, ich nebolo možné vždy spoľahlivo datovať a časť nálezových situácií bola v priebehu výskumu predatovaná. Týka sa to časti objektov a vrstiev na východnom nádvorí aj niektorých kontextov na západnej strane hradného kopca.

Ako sme už uviedli, najlepšie zachované nálezové situácie boli odkryté na východnom nádvorí a na západnom svahu hradného kopca. Na oboch polohách sa v tesnej blízkosti stredovekého opevnenia hradného kopca zistili v niekoľkých prípadoch viacnásobné superpozície neskorolátenských vrstiev a objektov. Podobné nálezové situácie v tomto priestore sa preskúmali aj zo staršej doby bronzovej, či včasného stredoveku. Na rozdiel od týchto polôh sa smerom k strednej časti kopca zachovali vrstvy a objekty zo staršej doby bronzovej až včasného stredoveku iba výnimočne a vo veľmi fragmentárnom stave, prípadne sme zistili iba zahĺbené časti objektov. To naznačuje, že až do vrcholného stredoveku dochádzalo v strednej časti kopca k terénnej erózii a antropogénne sedimenty sa usadzovali prevažne v okrajových častiach kopca.

Mnohé nálezové situácie boli porušené mladšou zástavbou a nie vždy možno jednoznačne určiť ich funkciu, resp. charakter. To bol dôvod, prečo sme v priebehu výskumu hradu od r. 1993 začali označovať jednotlivé nálezové situácie v exkavačnej fáze ako kontexty. Tie predstavujú základný prvok nálezovej situácie, pričom mohlo ísť o výkopy, zásypy výkopov, vrstvy, stavebné konštrukcie alebo ich deštrukcie. Označenie objekt či vrstva sa pridávalo až v postexkavačnej fáze výskumu a má charakter interpretačný. Mohlo ich tvoriť viacero kontextov - výkop, uloženie / viacero uložení vo výkope, komplex menších vrstiev vznikajúcich v krátkom čase.

SYSTÉM OPISU

Pri výbere objektov do katalógového spracovania sme vychádzali z údajov v nálezových správach a z podrobného štúdia materiálu. V katalógu sú uvedené všetky objekty a vrstvy (resp. kontexty) datované do doby laténskej s podrobným opisom nálezovej situácie a nálezov, ktoré sú rozdelené na keramiku, drobné predmety a iné, kde je archeobotanický a archeozoologický materiál. Keramika je opísaná podľa upraveného numerického kódu (*Hečková 1989*, 413), ktorý bol aplikovaný pri spracovaní laténskeho sídliska v Nitre-Šindolke (*Březinová/Illášová 1998*). Štatisticky sú vyhodnotené všetky fragmenty nádob a kresbovo sú zdokumentované iba fragmenty označené ako typické. Sem radíme celé nádoby, rekonštruovateľné tvary, okraje nádob, dná, zdobené fragmenty (za odborné rady pri výbere keramiky patrí naša vďaka K. Pietovi). Výber keramiky je spracovaný v samostatnej tabele s vysvetlením použitých skratiek a kódov. Z toho dôvodu v opise nálezov z objektu (kontextu) je iba odvolávka na tabuľu. Zároveň sú tu uvedené aj drobné nálezy, ktoré sa našli v iných kontextoch a je možné ich datovať do doby laténskej.

KATALÓG OBJEKTOV (KONTEXTOV)

Východné nádvorie

Objekt 1/88 (obr. 2) - časť základového žľabu a vypálená mazanícová deštrukcia na povrchu s nepravidelným hruškovitým pôdorysom. Objekt bol situovaný v západnej časti nádvorja, v blízkosti apsidy neskororománskej kaplnky. Jeho zahĺbená časť bola vyplnená hnedou hlinou premiešanou s mazanicou. Po vybratí výplne mala časť objektu približne oválny tvar s kotlovitým prierezom. Dno tejto časti bolo vyložené črepami a vymazané vypáleným hlineným výmazom.

Interpretácia: ohnisko? (NS Fusek 1989; NS Bednár 1990).

Datovanie: pôvodne bol na základe keramiky objekt datovaný do doby bronzovej. Po upresnení stratigrafických pomerov bol predatovaný do záverečného horizontu neskorolátenského osídlenia hradného kopca.

Nálezy: Keramika (č. vrecka 35). Z celkového množstva 26 ks rôzne datovaných črepov možno ako typické určiť tri fragmenty (10,34%; Tabela 1).

Objekt 3/89 (obr. 2) - objekt sa rysoval východne od stredného oporného piliera katedrály, kde vystupovala na povrch čierna vrstva silne premiešaná s mazanicou (vrstva 3). Pri znižovaní nivelety vrstvy 3 sa podarilo vypreparovať súvislý blok vypálenej mazanícovej deštrukcie. Na severe bol blok deštrukcie porušený objektom 4/89 a na západe vbíhal pod oporný pilier horného kostola. Mal nepravidelný amébovitý pôdorys, hrúbku asi 5-10 cm. Bol tvorený väčšími a menšími kusmi mazanice, niektoré s otláčkami prútov, ktorá bola premiešaná s drobnými kameňmi a črepami, prevažne z hrubostenných nádob. Po vypreparovaní skalného podlažia sa objavil základový žľab, vysekaný do skaly, prebiehajúci približne v smere S-J, s miernym ohybom smerom na V. Jeho šírka bola 30-50 cm. Profil žľabu bol nepravidelný, kotlovitý. Pretože žľab rešpektoval priebeh mazanícového bloku (aj v južnom výbežku a v mazanici sa rysoval nepatrný zlom rešpektujúci jeho priebeh), domnievame sa, že tvorí súčasť objektu 3/89.

Interpretácia: objekt 3/89 tvorí pravdepodobne časť rozsiahlejšej stavebnej konštrukcie. Objekt mal pravdepodobne stĺpovú nosnú konštrukciu vyplnenú prútmi a vymazanú hlinou. Vypálenie výmazu svedčí o tom, že zanikol požiarom.

Datovanie: objekt bol pôvodne na základe keramiky datovaný do doby bronzovej. Na základe stratigrafickej situácie v susedných sektoroch bol predatovaný do záverečného horizontu neskorolátenského osídlenia hradného kopca.

Nálezy: 1. keramika (č. vrecka 122-133). Z celkového množstva 139 rôzne datovaných črepov je päť typických (3,6%; Tabela 1); 2. mazanica (č. vrecka 2-4).

Objekt 12/89 (obr. 3) - objekt bol zistený v hĺbke asi 400 cm ako tmavý humusovitý zásah zapustený do skalného podlažia v sektore C/5, čiastočne zasahujúci do sektoru B/5 a východnou časťou presahujúci skúmanú plochu do sektoru D/5. Mal nepravidelný tvar s mierne zaoblenou stenou orientovanou približne v smere SZ-JV. V južnej zachovanej časti z neho vybíhal smerom na SZ výklenok čiastočne zasahujúci do sektoru B/5. Približne vo vzdialenosti 180-200 cm od severnej strany sektoru C/5 bol porušený mladšími zásahmi (včasnostredoveké vrstvy 32, 33 a 41). Po vybratí čiernej humusovitej výplne s ojedinelými kameňmi mala preskúmaná časť objektu nepravidelný lichobežníkovitý tvar so SZ stenou, z ktorej v južnej časti vybíhal stupňovitý, asi o 10 cm vyšší výklenok s kolovou jamkou oválneho pôdorysu a kotlovitého prierezu, dlhšou osou orientovanou v smere V-Z, s rozmermi približne 42x34 cm a hĺbkou 36 cm.

Ďalšia nevýrazná kolová jamka za stenou objektu mala oválny pôdorys (dlhšou osou v smere S-J) a kotlovitý prierez s miernym vydutím smerom na sever. Jej rozmery boli približne 34x23 cm a hĺbka 6 cm odo dna objektu, resp. 42 cm od úrovne skalného podlažia, do ktorého bol objekt zapustený. K objektu pravdepodobne v západnej časti patrila zvýšený stupeň orientovaný v smere SSZ-JJV, vysoký asi 10 cm, ktorý šikmo prechádzal do dna objektu, ku ktorému patrila kolová jamka. Dno objektu bolo nerovné, v hĺbke 436-451 cm. V južnej časti dno tvorili zvyšky výplne objektu 14/89 (v hĺbke 448 cm), ktorý tvorila tmavá hlina silne premiešaná mazanicou s hnedočerveným odtieňom. Rozmery: dĺžka (S-J) 214 cm; max. šírka (V-Z) 90-200 cm (so stupňovitým výklenkom v západnej časti); hĺbka 31-51 cm.

Interpretácia: na základe zistených faktov možno predpokladať, že objekt 12/89 bol zahĺbený objekt s kolovou konštrukciou. Jeho funkcia nie je známa.

Nálezy: Keramika (č. vrecka 387-388). Z celkového množstva 44 črepov sú dva určené ako laténske (4,5%; Tabela 1).

Objekt 14/89 (obr. 3) - po odstránení vrstvy 32 a po vybratí výplne objektu 12/89 sa objekt rysoval ako nepravidelný pás tmavej červenohnedej hliny s prímiesou jemnej mazanice na rozhraní sektorov C/5 a C/6, čiastočne zasahujúci aj do sektoru B/5-6. Objekt smerom na východ zasahoval mimo skúmanej plochy.

Vypĺňovala ho sypká červenohnedá hlina, ktorá smerom na západ a ku dnu pozvoľna prechádzala do sypkej hliny šedej, resp. šedohnedej farby. Po vybratí výplne, ktorá dosadala na skalné podlažie, mal objekt nerovné dno zvažujúce sa smerom na juh a východ. Približne v strednej časti dna bola nepravidelná pretiahnutá depresia so zaoblenými nerovnými stenami a dnom. Objekt bol značne poškodený mladšími zásahmi. V severnej časti ho porušoval objekt 12/89 a v južnej vrstva 32. Rozmery: dĺžka (V-Z) asi 130 cm; max. šírka 50 cm; hĺbka 10-20 cm.

Interpretácia: ?

Nálezy: Keramika (č. vrecka 389). Zo štyroch fragmentov sú tri určené ako laténske (75%; Tabela 1).

Objekt 20a/90 (obr. 5) - objekt ležal v severnej časti nádvorja, v priestore medzi studňou a románskou hradbou, na JV a JZ strane bol vyhlbený do skalného podlažia. Severnú stenu tvorila štrkovitá vrstva - výplň objektu 20b. Výplň objektu tvorila štrkovito-sprašová zmes. Steny mal šikmé, dno vodorovné. Pôdorys bol približne obdĺžnikovitý so zaoblenými rohmi. JV roh bol zničený studňou. Dlhšia os objektu bola orientovaná približne v smere VVJ-ZZS. Asi 30 cm od severnej steny a 80 cm od západnej steny bola oválna kotlovitá jamka (20x12 cm), hlboká 9 cm. V jej okolí sa vyskytoval asi 40 cm dlhý a 20-30 cm široký nepravidelný sprašový kompaktný výmaz skalného podlažia. Objekt ležal v subpozícii pod objektom 32/90 a v superpozícii nad objektom 20b/90. Rozmery: dĺžka 310-360 cm; šírka 220-280 cm; max. hĺbka v južnej časti 56 cm, v severnej časti 40 cm.

Interpretácia: na základe tvaru objekt interpretujeme ako obytný.

Datovanie: vychádzajúc zo stratigrafickej situácie i nálezov z výplne ho môžeme spoľahlivo datovať do neskoršej doby laténskej.

Nálezy: 1. keramika (č. vrecka 512-528, 530). Objekt obsahoval 1094 fragmentov nádob rôzne datovaných, z toho 111 je určených ako typické neskorolátenske (10,15%), z nich je 83 v katalógu (7,59%; Tabela 1); 2. drobné predmety: • železný hrot šíp trojuholníkovitého tvaru s dutou tuľajkou, rozmery: dl. hrotu 30 mm, dl. celého tela 55 mm, š. hrotu 16 mm, pr. tuľajky 9 mm (č. vrecka 485; tab. 18: 6); • kamenný brúsik hnedosivej farby, ulomený, zach. dl. 175 mm, prierez 50x50 mm (č. vrecka 490; tab. 18: 12); • zlomok stredovej časti tela brúsneho kameňa s rozmermi 30x38 mm, sivej farby (č. vrecka 493; tab. 18: 11); • železný predmet, pravdepodobne ploché dlátko so štvorhranným prierezom, rozmery: dl. 60 mm (č. vrecka 491; tab. 18: 9); • jantárový korálik hnedočervenej farby, pr. 15 mm, pr. otvoru 4 mm, v. 10 mm (č. vrecka 492; tab. 18: 3); • jantárový korálik žltej farby, veľmi skorodovaný, pr. 10 mm, v. 6 mm, pr. otvoru 3 mm (č. vrecka 496; tab. 18: 2); • okrové farbivo, po vysušení sa zdá, že je to mazanica (č. vrecka 494); • fragment železného nožika, zachovalý iba hrot s dl. 42 mm a š. 15 mm (č. vrecka 495; tab. 18: 8); • dva zlomky železných predmetov, bližšie neidentifikovateľné (č. vrecka 497; tab. 18 4, 5); • troska (č. vrecka 488); • zvieracie kosti (č. vrecka 6-16).

Objekt 20b/90 (obr. 5) - objekt bol situovaný v severnej časti nádvorja, v priestore medzi studňou a románskou hradbou, bol prekrytý a porušený objektom 20a/90. Jeho steny boli sčasti porušené mladšími zásahmi a sčasti vybiehali mimo skúmanej plochy. Z objektu sa zachovala hnedožltá sprašová podlaha hrubá asi 4 cm približne oválneho tvaru s nepravidelným výbežkom na južnej strane a mohol k nemu patriť aj zhuk spráše pri jamke v objekte 20a. Podlaha bola dlhšou osou orientovaná v smere V-Z. Severný okraj bol porušený žľabom patriacim k horizontu objektu 32. V strede objektu bol nepravidelný dočervena prepálený flak s približne kosodĺžnikovitým pôdorysom (40x30 cm). Na podlahe objektu, pod východným okrajom piliera románskej hradby, ležal na podlahe spodný kameň rotačného žarnova a malá misa, v ktorej bola šálka. Zach. rozmery: šírka asi 130 cm, dĺžka 166 cm. Západný okraj však bol zistený iba v asi 40 cm zisťovacím rezom pod oporný pilier severnej hradby a nemôžeme vylúčiť, že okrajom objektu bol skalný výstup 30 cm západnejšie. V tom prípade by dĺžka objektu dosahovala 195 cm (*NS Bednár 1991*).

Interpretácia: ?

Nálezy: 1. keramika (č. vrecka 529, 531). Z celkového množstva 47 črepov sú štyri laténske (8,51%), všetky sú v katalógu (Tabela 1); 2. drobné predmety: • kamenný žarnov, č. 505, celý s kruhovým otvorom v strede, pr. 360 mm, hr. 90-130 mm; • kostené šidlo, dl. 43 mm, š. zach. časti 8 mm (č. vrecka 487). Našlo sa nad sprašovou dlážkou (tab. 18: 7); • zlomok kamenného brúsika (ktorý bol nad sprašovou dlážkou), zaoblený, červenej farby, zach. dl. 45 mm, prierez ulomenej časti 20x25 mm (č. vrecka 489; tab. 18: 10); 3. archeobotanika.

Objekt 32/90 (obr. 6) - objekt bol umiestnený v severnej časti nádvorja v priestore medzi studňou a románskou hradbou. Ležal v subpozícii pod vrstvami 107 a 107a-c a v superpozícii nad objektami 20b/90 a 20a/90. Odkryla sa iba severozápadná časť so štvoruholníkovitým pôdorysom. Východná časť zasahovala pod profil pod murivo novovekého objektu 6 a južná časť bola porušená studňou. Objekt bol iba plytko zapustený do podlažia. Odkrytá časť severnej steny bola spevnená doskou, postavenou na dlhšej hrane a opretou o mohutný stĺp v SZ rohu objektu (priemer cca 35-40 cm). Doska i nadzemná časť stĺpu v SZ rohu boli zuhoľnatené, spodná zapustená časť stĺpu bola spráchnivená. Objekt prekryvali vrstvy 107, 107a-c s veľkým množstvom zuhoľnatených drier (obr. 4). Rozmery: odkrytá dĺžka 188 cm, zach. šírka 139 cm, hĺbka 10-20 cm (*NS Bednár 1991*).

Interpretácia: ide o časť plytko zahĺbeného domu so stĺpovou nosnou konštrukciou a stenami z dosák. Zánik objektu spôsobil požiar, čo dokladajú zuhoľnatené zvyšky nadzemnej časti drevenej konštrukcie.

Datovanie: objekt možno na základe stratigrafických vzťahov a keramiky datovať do záverečného horizontu neskorolátenskeho osídlenia vrcholu hradného kopca. Radiokarbonovým datovaním vzorky zo zuhoľnatej časti stĺpu v SZ rohu sa získalo dátum 1910±80; 1990±85.

Nálezy: 1. keramika (č. vrecka 503-505). Z celkového množstva 74 črepov sú tri laténske (4,05%; Tabela 1); 2. iné: • časť kamenného žarnova, č. 480, pravdepodobný priemer 400 mm, priemer otvoru 45 mm, výška 55-90 mm (sektor B-C/0-1).

Objekt 38/91 (obr. 7) - časť objektu obdĺžnikovitého tvaru so zaobleným JV rohom v SV časti interiéru Vazilovej veže. Severná časť objektu bola porušená stredovekou stavbou (objekt 17) a západná časť sa nezachytala. Odkrytá JV časť bola vyhlbená do bloku žltej spraše a skalného podlažia. Mala šikmé steny, nerovné stupňovité dno. Vyplňovala ju šedočierna hlina s prímiesou mazanice a uhlíkov. Objekt bol prekrytý včasnostredovekou vrstvou, tvoriacou podklad valu s kamennými plentami (val. I).

Interpretácia: ?

Datovanie: objekt je datovaný keramikou a stratigrafickou polohou do neskorej doby laténskej.

Nálezy: Keramika (č. vrecka 971, 993). Zo 142 rôzne datovaných fragmentov je 17 (11,97%) laténskych, z nich je osem na Tabele 1 (47,06%).

Objekt 41/91 (obr. 11) - žľab nepravidelného tvaru, so šikmými stenami, zapustený do skalného podlažia, mierne oblúkovitý priebeh v smere SVV-JZZ, šírka nepravidelná.

Nálezy: Keramika (č. vrecka 972). Z 38 fragmentov je päť laténskych (13,16%; Tabela 1).

Objekt 49/91 (obr. 11) - objekt neurčitého tvaru, porušený žľabom - objektom 41/91. Mal nerovné steny šikmo klesajúce východným smerom.

Nálezy: Keramika (č. vrecka 994). Zo 49 črepov je desať laténskych (20,41%), z nich je šesť na Tabele 1.

Objekt 50/91 (obr. 11) - objekt, odkrytý tesne nad skalou, bol nepravidelného tvaru, so stupňovito klesajúcim dnom JV smerom, vyplnený čiernou hlinou.

Nálezy: Keramika (č. vrecka 995). Z celkového množstva 104 črepov je 24 laténskych (23,08%), 15 je zaradených do katalógu (62,5%; Tabela 1).

Palisáda (obr. 4) - dva úseky palisádového žľabu sa odkryli v rezoch pod románskou hradbou. Palisádový žľab bol v oboch rezoch zahĺbený do starších vrstiev, stratigraficky i nálezmi datovaných do staršej doby bronzovej a neskorej doby laténskej. Prekrývala ho vrstva 107 s veľkým množstvom zuhoľnatých drev. Žľab mal mierne zošikmené steny a hrotité dno vyplnené čiernou sypkou hlinou, do ktorej boli zapustené spodné časti zuhoľnatých zvislých kolov, stojacich približne 20-30 cm od seba.

Interpretácia: objekt predstavuje časť ohradenia plochy na vrchole hradného kopca. Keďže sa jeho priebeh zachytil iba fragmentárne, nie je možné určiť, akú veľkú plochu ohraničoval. Stratigrafická poloha nevylučuje, že ide o konštrukciu, ktorej súčasť mohol tvoriť aj objekt 3/89.

Datovanie: výkop žľabu ústil v nivelete, do ktorej bol zapustený objekt 32/90, pričom porušoval niveletu, do ktorej bol vyhlbený objekt 20a/90 i dno objektu 20b/90. Rovnako ako objekt 32 bol prekrytý vrstvou 107. Na základe stratigrafickej polohy ho môžeme datovať do záverečného horizontu neskorolátenského osídlenia vrcholu hradného kopca.

Vrstva 107/88-92 - v prvých rokoch výskumu označená ako vrstva 3, neskôr ako vrstva 107. Tvorila ju čierna hlina premiešaná s uhlíkmi a väčšími i menšími kúskami mazanice. V sonde 2 prekrývala objekty 1/88 a 3/89. V sektore A-C/0-2 tvorila súvrstvie, v ktorom ležali zvyšky zuhoľnatých drevených brvien, ktoré v sektore B-C/0-1 prekrývali objekt 32/90. Podobný charakter mala aj vo východnej časti nádvorja a v interiéru Vazilovej veže (obr. 8; 9). Jej výskyt sa obmedzoval na troj- až šesťmetrový pás popri severnej hradbe. V juhozápadnej časti nádvorja bola pravdepodobne zničená mladšími zásahmi a eróziou terénu. Vrstvu tvorila sypká čierna hlina s veľkým podielom zuhoľnatých brvien a vypálenej mazanice, tvoriacej často súvislé bloky. S výnimkou objektu 32/90, palisády pod severnou hradbou a objektu 40 v interiéru Vazilovej veže sa nepodarilo vo vrstve vypreparovať žiadne súvislé konštrukčné prvky (obr. 9). Vrstva mala nerovnomernú hrúbku. Najvyššiu úroveň dosahovala v priestore nad objektami 1/88 a 3/89, v priestore priliehajúcom k uzáveru gotického kostola. Od tejto plochy smerom k Vazilovej veži klesala a rešpektovala prirodzený sklon skalného podlažia (obr. 10-14).

Interpretácia: vrstva predstavuje zhmlinenú deštrukciu spálených drevených konštrukcií, stojacich na vrchole hradného kopca.

Datovanie: vrstva 107 prekrývala najmladšie zistené objekty z neskorej doby laténskej a ležala v subpozícii pod najstaršími včasnostredovekými objektami. Na základe stratigrafickej polohy môžeme časovo zaradiť čas jej genézy do obdobia po požiari, ktorý zničil objekty najmladšieho neskorolátenského sídliskového horizontu. Pri absolútnom datovaní sa môžeme opierať o rádiouhlíkové datovanie dvoch vzoriek odobratých zo zuhoľnatej drevenej deštrukcie. Vek vzoriek bol na základe analýzy C¹⁴ datovaný do prelomu letopočtov (1910±80; 1990±85).

Nálezy: 1. keramika (č. vrecka 489, 1325, 502, 499, 487, 94, 1363, 1494, 1511, 1415, 1495, 506, 507, atď.): z celkového množstva 3251 fragmentov nádob rôzne datovaných (čiže z obdobia neolitu, eneolitu, doby bronzovej, neskorolátenskej, rímskej i zo stredoveku) sme 127 (3,81%) fragmentov určili ako typické neskorolátenské, z nich je 103 zaradených v katalógu (81,10%; Tabela 1); 2. drobné nálezy: • minca - republikánsky denár.

Objekt 40/91 (obr. 15) - torzo východnej časti zahĺbeného objektu, odkryté v JV rohu v interiéru Vazilovej veže. Objekt bol na západnej strane porušený iným zahĺbeným včasnostredovekým objektom. Na severnej strane

zasahoval pod oporný pilier románskej murovanej hradby a na južnej strane bol porušený základom južnej steny Vazilovej veže. Jeho zachovaná časť mala rovnú hranu a takmer zvislú stenu, oblúkovito prechádzajúcu do dna. Pri stene sa zachovali zvyšky zuhoľnatených vodorovne ležiacich brvien - pravdepodobne výdrevy steny. Výplň objektu tvorila hlina s veľkou prímiesou popola.

Nálezy: • bronzová liata puklička č. 1184 so zachovalým jedným ramenom (jedno je ulomené), v ktorom je nepravidielný otvor na pripevnenie. Puklička má tvar oválu 20x15 mm a výšku 10 mm. Otvor je na spoji pukličky a obdĺžnikovitého ramena, ktoré je ku koncu zahrotené. Rozmery ramena 14x10 mm, hrúbka plechu ramena 2 mm a pukličky až 3 mm (tab. 19: 1).

Západný svah hradného kopca

Sonda 1/1994

Objekt V (obr. 16-17) - pravdepodobne časť zahĺbeného objektu so stĺpovou konštrukciou. Tvorili ho kontexty 15, 15a, 15b, 16 a 17. Obvodové steny sa na ploche sondy neodkryli a preskúmala sa iba časť zásypu (kontexty 15, 16, 17) a konštrukčné prvky na dne objektu (15a, 15b).

Kontext 15 - vrstva, prípadne výplň objektu identifikovaná na celej ploche západnej časti sondy 1. Zachovaná fragmentárne porušená kontextami 12a, 12b a 14. Pre fragmentárnosť a malý rozsah skúmanej plochy je jej povrch nerekonštruovateľný. Najvyššiu niveletu dosahovala pri severnom okraji sondy a mierne klesala smerom južným. Vrstvu tvorila nehomogénna hnedočierna hlina s prímiesou mazanice. V severnej časti skúmanej plochy prevažuje hlina a v južnej mazanica. Vrstva vyplňala kontext 15a - kolovú jamu identifikovanú pri južnej stene sondy. Podložie vrstvy je nerovnomerné. Najvyššiu úroveň dosahuje v severnej časti sondy a klesá smerom južným a západným. V JZ rohu bolo podložie prepálené (kontext 15b). Približne 10 cm od južnej steny prudko stúpa a znovu klesá smerom k SZ rohu. V JZ rohu dosahovalo aj najväčšiu hĺbku. Rozmery: max. hrúbka 73 cm.

Interpretácia: kontext 15 je pravdepodobne zásypom bližšie neinterpretovaného a nerekonštruovateľného zahĺbeného objektu. V sonde 1 sa preskúmala jeho JV časť. V SV časti pravdepodobne výplň tohto objektu tvorili aj kontexty 16 a 17. Súčasťou objektu bola zrejme aj kolová jama (kontext 15a) a súvisí s ním aj prepálená depresia v JZ rohu sondy (kontext 15b).

Datovanie: kontext 15 je datovaný nevýrazným keramickým materiálom do neskorej doby laténskej.

Nálezy: keramika (pr. č. 16, 18).

Kontext 15a - kolová jama situovaná pri južnej stene sondy. Na ploche sondy zachytená severná časť, južná vybiehala mimo skúmanej plochy. Pôdorys jamy bol približne kruhový, steny v hornej časti šikmé až zvislé, v spodnej zvislé. Dno sme pre malú plochu nezachytili. Výplň objektu tvorila sypká tmavá šedočierna hlina s veľkým podielom mazanice. Rozmery: pr. ústia 40 cm, preskúmaná hĺbka 70 cm.

Interpretácia: kolová jama tvoriaca pravdepodobne súčasť nosnej konštrukcie bližšie nerekonštruovateľného objektu vyplneného vrstvou 15. Chronologicky a funkčne pravdepodobne súvisí s kontextom 15b.

Datovanie: datovanie kontextu 15a sa opiera o jeho stratigrafickú polohu.

Kontext 15b - blok prepálenej spraše, čiastočne odkrytý v JZ rohu sondy (južná a západná časť vybiehala mimo skúmanej plochy). Povrch vrstvy je nerovný, porušený mladšími zásahmi, a klesá smerom západným. V južnej časti sondy (približne 10 cm od južnej steny) prudko stúpa smerom severným do vzdialenosti približne 20 cm od južnej steny. Tvorí tak depresiu s najhlbším zachyteným bodom v JZ rohu sondy. Vrstvu tvorí prepálená nekompaktná spraš v hornej časti čiernohnedej farby. Smerom dolu sa postupne jej sfarbenie mení na hnedé až hnedočervené. Podložie vrstvy bolo približne paralelné s povrchom vrstvy. Rozmery: hrúbka 10-20 cm, preskúmaná dĺžka (S-J) 115 cm, preskúmaná šírka (V-Z) 55 cm.

Interpretácia: vrstvu na základe prepálenia interpretujeme ako do podložia zahĺbenú časť pece, prípadne ohniska v objekte V.

Datovanie: datovanie kontextu 15b sa opiera o jeho stratigrafickú polohu.

Kontext 16 - hnedočierna sprašovitá vrstva s prímiesou mazanice a menších lomových kameňov, homogénna, stredne kompaktná. Situovaná v SV časti sondy. Porušená hrobom 1/94 (kontext 14) a kolovou jamou (kontexty 13 a 13a). Povrch vrstvy mierne klesal smerom južným. Podložie (kontexty 17 a 18) bolo nerovnomerné - do vzdialenosti približne 30 cm od severnej steny sondy mierne stúpalo a pokračovalo miernym klesaním do vzdialenosti 70 cm od severnej steny sondy. Tu znovu začalo stúpať a vrstva sa postupne stenčovala a strácala.

Rozmery: max. hrúbka 25 cm.

Interpretácia: na základe terénnej konfigurácie predpokladáme, že kontext 16 tvoril spolu s kontextami 15 a 17 zásypovú vrstvu objektu V.

Datovanie: datovanie kontextu 16 sa opiera o stratigrafickú polohu kontextu.

Kontext 17 - tmavá hnedá nehomogénna stredne kompaktná hlinito-sprašovitá vrstva s prímiesou hrúd svetlej spráše a mazanice. Situovaná v SV rohu sondy 1, na západnej strane porušená hrobom 1/94 (kontext 14). Povrch vrstvy nerovný, podložie stúpa smerom južným. Max. hrúbku 28 cm dosahuje pri severnej stene, smerom južným sa postupne zužuje a približne 70 cm od severnej steny mizne.

Interpretácia: na základe terénnej konfigurácie kontext 16 pravdepodobne tvoril spodnú časť zasypu objektu V.

Datovanie: datovanie kontextu 16 sa opiera o jeho stratigrafickú polohu.

Kontext 18 (obr. 16) - vrstva situovaná v južnej časti sondy. Tvorila ju šedohnedá sprašovitá hlina, stredne tvrdá, homogénna. Povrch vrstvy bol nerovný, klesal smerom severným a západným. Podložie vrstvy nerovné, s výrazným klesaním smerom JZ v JZ časti sondy. Max. hrúbka vrstvy 36 cm.

Interpretácia: genéza vrstvy nie je v preskúmanej časti jasná. Môžeme ju interpretovať ako navážku alebo kultúrnu vrstvu.

Nálezy: Keramika (č. vrecka 38). Z celkového množstva 71 rôzne datovaných črepov sú dva typické laténske (2,82%) a sú zaradené do katalógu (Tabella 1).

Kontext 19 - časť vrstvy situovanej v SV rohu sondy. Preskúmala sa v dĺžke 20 cm a šírke 20 cm. Dosahovala max. hrúbku 15 cm. Tvorila ju sypká tmavá hnedá sprašovitá hlina.

Interpretácia: kultúrna vrstva(?).

Datovanie: kontext 19 je datovaný na základe jeho stratigrafickej polohy.

Objekt VI (kontext 20; obr. 16) - JZ nárožie zahĺbeného objektu, situované v SZ časti sondy 1. Odkryla sa časť južnej a západnej steny v dĺžke približne 1 m. Južná stena bola v pôdoryse nepravidelná, čiastočne zobléná, západná stena rovná. Roh objektu bol porušený kontextom 12 - včasnostredovekým palisádovým žľabom. Steny výkopu sa šikmo zvažovali k takmer rovnému dnu. Na jeho dne v SV rohu sondy bol blok prepálenej mazanice, hrubý asi 4 cm a siahajúci po južnú stenu objektu so zaoblenným obvodom v odkrytej časti. Preskúmal sa v dĺžke (SJ) 88 cm a šírke (VZ) 45 cm. V rohu objektu bola kolová jama (priemer 20 cm, hĺbka 44 cm). Ďalšia väčšia kolová jama (priemer 22 cm, hĺbka 58 cm) sa nachádzala približne 70 cm od južnej a 80 cm od západnej steny. Okrem nich sa na dne objektu odkrylo 13 menších kolových jám (s priemerami 4-11 cm a hĺbkou 6-13 cm). Výplň objektu tvorila stredne kompaktná šedohnedá sprašová hlina s prímiesou drobných lomových kameňov. Presahovala a prekryvala hranice výkopu a smerom južným sa postupne zužovala. Na jej povrchu pri západnej stene bola tenká vrstvička šedého popola (max. hrúbka 2 cm). Rozmery: max. preskúmaná šírka 140 cm, dĺžka 150 cm, hĺbka 28 cm.

Interpretácia: JZ roh zahĺbeného obydli, prípadne hospodárskeho objektu. Dve kolové jamy s priemerami 20-28 cm interpretujeme ako súčasť nosnej konštrukcie. Menšie kolové jamy súvisia pravdepodobne s vybavením objektu.

Nálezy: 1. keramika (č. vrecka 37, 43); 2. drobné predmety: • bronzová spona „Svah pod juhozápadným bastiónom“ sonda 1, západná časť, laténska chata pod valom (výplň), inv. č. 8. Rozmery: dl. lúčika 47 mm, pr. lyžičky 14 mm, dl. zachycovača 11 mm. Na povrchu lyžičky sú po obvode nevýrazne vhlbené krokvice. Po obvode lúčika sú línie, ktoré prechádzajú až k zachycovaču. Vinutie 1+1. Ihla je zhotovená z iného materiálu ako telo spony (tab. 19: 3).

Kontext 21 (obr. 17) - SZ časť vrstvy, preskúmaná v JV rohu sondy 1. Vrstvu tvorila nehomogénna zmes žltej spráše a čierneho humusu. Preskúmala sa v dĺžke (S-J) 40 cm a šírke (V-Z) 18 cm. Dosahovala max. hrúbku 15 cm.

Interpretácia: kultúrna vrstva(?).

Datovanie: datovanie kontextu 21 je len rámcové a opiera sa iba o zloženie vrstvy, ktorá bola odlišná od zloženia vrstiev datovaných do staršej doby bronzovej.

Sonda 2/1994

Kontext 37 (obr. 18) - vrstva hnedočiernej a šedočiernej sprašovitej stredne kompaktnej nehomogénnej hlíny s výskytom menších lomových kameňov, zistená v celej severnej časti sondy. V JZ rohu bola porušená kontextom 32a a v JV časti sondy ju približne 70-80 cm od severnej steny prerušovali kontexty 43-47. Vrstva klesala mierne smerom južným a západným. Najväčšiu hrúbku (32 cm) dosahovala v SZ rohu, smerom východným a južným jej hrúbka nepravidelne klesala (min. hrúbka 12 cm).

Interpretácia: navážka(?).

Datovanie: datovanie tejto vrstvy sa opiera o jej stratigrafickú polohu.

Objekt IX (kontext 38; obr. 18) - časť zahĺbeného objektu, preskúmaná v JZ rohu sondy 2 v dĺžke (V-Z) 20 cm a šírke (S-J) 60 cm. V JZ rohu bol porušený kontextom 32a. Odkrytá časť mala rovný okraj, pri západnej stene sondy takmer zvislú rovnú stenu, ktorá smerom južným prechádzala do nerovnej šikmej. Dno objektu bolo rovné v hĺbke 520 cm od úrovne nivelačného bodu (24 cm od úrovne okraja objektu). V JZ rohu sondy sa zachytil náznak klesania juhozápadným smerom. Pri severnom okraji preskúmanej časti (pri západnej stene sondy) sa zachytila časť menšej jamky s hrotitým dnom. Jama mala v úrovni dna objektu priemer 15 cm a bola 13 cm hlboká. Výplň objektu tvorila čierna humusovitá hlina s ojedinelými menšími lomovými kameňmi.

Interpretácia: pravdepodobne SV časť zahĺbeného objektu s časťou kolovej jamy patriacej k jeho konštrukcii.

Datovanie: datovanie kontextu sa opiera o stratigrafickú polohu objektu.

Objekt X (kontext 39), sonda 2/94 (obr. 18) - časť zahĺbeného objektu a výplň objektu preskúmaná v JZ časti sondy 2. Časť objektu sa zachytila v JZ rohu sondy v dĺžke (V-Z) 60 cm a v šírke (S-J) 100 cm. Objekt mal rovný okraj zachytený v hĺbke 490-536 cm od nivelačného bodu. Jeho steny boli šikmé až zaoblené v spodnej časti, plynulo prechádzali do takmer rovného dna, ktoré ležalo v hĺbke 547-552 cm. Objekt vyplňala vrstva tmavej hnedočervenej sypkej hliny s prímiesou hrudiek mazanice. Výplň objektu postupne prechádzala do tmavej šedohnedej až šedočiernej humusovito-sprašovitej kamenistej nehomogénnej hliny, ktorá prekryvala okolitý terén a rozprestierala sa takmer na celej ploche sondy pred čelom valu s výnimkou SZ rohu. Povrch tejto vrstvy bol nerovný a klesal smerom na juh. Približne v strede sondy sa nachádzala plytká žľabovitá depresia, prechádzajúca naprieč sondou v smere S-J. Vrstva bola porušená v JZ rohu kontextom 38. V mieste zahĺbeného objektu dosahovala hrúbku 50-53 cm a mimo nej 10-30 cm.

Interpretácia: časť zahĺbeného objektu a zásypová vrstva objektu (Bednár 1996).

Nález: Keramika (č. vrecka 53). Zo 78 fragmentov je šesť (7,14%) určených ako typické (Tabela 1).

Kontext 40 (obr. 18) - vrstva tmavej šedočiernej až čiernej sprašovej hliny, nehomogénna, v SV rohu s veľkou prímiesou lomových kameňov. Rozprestierala sa v severnej a východnej časti sondy, pred čelom dvojplášťového valu. V JZ rohu bola porušená objektom X (kontext 39). Povrch vrstvy klesal južným smerom. V strede sondy prebiehala v smere S-J plytká žľabovitá depresia, ktorá sa rysovala aj v podloží vrstvy. Vrstva dosahovala hrúbku 20-30 cm.

Interpretácia: vyrovnávacia alebo kultúrna vrstva.

Datovanie: vrstva je datovaná na základe stratigrafickej polohy.

Kontext 42 - nehomogénna vrstva šedočiernej sprašovitej hliny s prímiesou hrúd žltej spraše. Zachytená v SV rohu skúmanej plochy v dĺžke (V-Z) 50 cm a šírke (S-J) 80 cm. Dosahovala hrúbku 8-17 cm. Povrch vrstvy bol nerovný, mierne klesal západným a severným smerom. Približne 70-80 cm od severnej steny bola porušená vrstvami 43, 44 a 45. Na západnej strane bola porušená palisádovým žľabom (kontext 12).

Interpretácia: navážka(?).

Datovanie: vrstva je datovaná na základe stratigrafickej polohy.

Objekt XI (obr. 18) - pravdepodobne časť zahĺbeného objektu. Tvorili ho kontexty 43, 44, 45, 46 a 47. Zachytila sa iba časť výkopu so šikmou stenou v JV rohu sondy. Pri stene sa zachytil pás žltозелenej piesčitej hliny, ktorá môže byť pozostatkom úpravy steny objektu (kontext 45).

Kontext 43 - vrstva situovaná v JV rohu sondy pred čelom dvojplášťového valu. Preskúmaná v dĺžke (V-Z) 10-20 cm a šírke (S-J) 30-50 cm. Smerom východným a južným vybiehala mimo skúmanej plochy a na západnej strane bola porušená palisádovým žľabom (kontext 12). Tvorila ju tmavá hnedočervená prepálená sprašovitá hlina. Dosahovala hrúbku približne 20 cm.

Interpretácia: vrstva pravdepodobne tvorí spolu s vrstvami 44, 45, 46 a 47 výplň bližšie nerekonštruovateľného zahĺbeného objektu.

Kontext 44 - vrstva situovaná v JV časti sondy pred lícom valu. Preskúmaná v dĺžke (V-Z) 20-40 cm a šírke (S-J) približne 60 cm. Tvorila ju hnedočierne sprašovitá hlina s veľkou prímiesou zuhoľnateného obilia a ojedinelými menšími lomovými kameňmi. Mala nerovný povrch klesajúci južným a západným smerom. Hrúbka vrstvy bola nerovnomerná. Maximálna - 30 cm bola v severnej časti vrstvy, potom prudko klesala na 12-18 cm. Podložie vrstvy približne rovnomerne klesalo južným a západným smerom.

Interpretácia: vrstva 44 pravdepodobne tvorí spolu s vrstvami 43, 45-47 výplň bližšie neinterpretovateľného zahĺbeného objektu, čiastočne preskúmaného v južnej časti sondy 2.

Kontext 45 - pás žltозелenej piesčitej hliny, tiahnuci sa približne 60-80 cm od južnej steny sondy v smere V-Z od palisádového žľabu (kontext 12) k čelnej plente valu. Jeho šírka bola 14-16 cm a hrúbka 10-14 cm. Povrch mal nerovný.

Interpretácia: vrstva 45 je pravdepodobne pozostatkom úpravy steny bližšie neinterpretovaného zahĺbeného objektu, vyplneného vrstvami 43, 44, 46 a 47.

Kontext 46 - vrstva situovaná v južnej časti sondy v dĺžke (V-Z) približne 30 cm a šírke (S-J) približne 20 cm. Porušená kontextom 12 a 32a. Tvorila ju čierna sprašovitá hlina s veľkou prímiesou uhlíkov, povrch vrstvy bol približne rovný. Dosahovala hrúbku 20-24 cm. Podložie vrstvy bolo približne rovné.

Interpretácia: vrstva 46 tvorila pravdepodobne súčasť výplne objektu XI (spolu s vrstvami 43, 44 a 47).

Kontext 47 (obr. 18) - vrstva situovaná v južnej časti sondy 2. Preskúmaná v dĺžke (V-Z) približne 30 cm a šírke (S-J) približne 20 cm. Porušená kontextami 12 a 32a. Tvorila ju vrstva prepálenej nesúdržnej mazanice červenej farby. Dosahovala hrúbku 7-12 cm. Povrch vrstvy bol takmer rovný, podložie klesalo východným smerom.

Interpretácia: vrstva pravdepodobne tvorila spodnú časť výplne, resp. prepálené dno objektu XI.

Nálezy: Keramika (č. vrecka 52). Zo 119 fragmentov je sedem typických (5,88%; Tabela 1).

Kontext 48 - vrstva situovaná vo východnej časti sondy pred čelnou plentou valu. Preskúmala sa v dĺžke (V-Z) približne 60 cm a šírke (S-J) 170 cm. Na západnej strane bola porušená kontextom 12. Na východnej a severnej strane vybiehala mimo skúmanej plochy. Tvorila ju nehomogénna stredne kompaktná šedočierna sprašovitá hlina s prímiesou hrudiek žltej spraše. Od okolitých vrstiev 37 a 39 sa odlišovala iba prímiesou žltej spraše. Povrch vrstvy v severnej časti klesal smerom západným, smerom severo-južným bol pokles nevýrazný. Približne 80 cm od južnej steny začína výrazne klesanie povrchu južným smerom. Vrstva v severnej časti dosahovala hrúbku 10-20 cm, približne 80 cm od južnej steny jej hrúbka postupne klesala a tesne pred južnou stenou sondy sa vytratila.

Interpretácia: ?

Kontext 49 - vrstva preskúmaná v JV časti sondy 2, pred čelnou plentou valu v dĺžke (V-Z) 40 cm a šírke (S-J) 23 cm. Tvorila ju žltá a šedohnedá svetlá sprašovitá hlina. Povrch a podložie vrstvy klesali západným smerom. Vrstva dosahovala hrúbku 2-6 cm.

Interpretácia: ?

Objekt XII (kontext 50; obr. 18) - východná časť výkopu a zásypovej vrstvy, preskúmaná pri západnej stene sondy. Výkop prechádzal naprieč celou sondou v smere približne S-J a odkryl sa v šírke 40 cm (pri severnej stene sondy) až 60 cm (pri južnej stene sondy). Mal takmer zvislé nerovné steny a nerovné dno, klesajúce južným smerom. Dno tvoril povrch skalného podložia. Výkop dosahoval hĺbku 70-80 cm od úrovne pôvodného terénu, do ktorého bol vyhlbený. Vypĺňala ho tmavá šedohnedá kamenistá ilovito-hlinitá vrstva, ktorá sa približne 40 cm postupne menila na tmavú hnedú hlinito-ilovitú kamenistú vrstvu. Výplň presahovala okraje výkopu a prekryvala okraje jamy v šírke 15-26 cm. Dosahovala hrúbku 80-100 cm.

Interpretácia: na základe priebehu a polohy predpokladáme, že výkop mohol byť pravdepodobne časťou obvodovej priekopy. Nevylučujeme však ani možnosť, že ide o časť bližšie neinterpretovateľného zahĺbeného objektu.

Sonda 1/1995

Kontext 1022 (Bednár 1997, 202, obr. 8, 9) - tmavohnedá hlinito-sprašovitá stredne kompaktná vrstva s prímiesou hrudiek mazanice, zistená v južnej časti sondy 1/95. Od vrstvy - kontextu 1018, sa odlišovala len väčším podielom mazanice. Na východnej strane sondy bola porušená kontextami 1014 a 1020 a na západnej kontextom 1019. Jej povrch bol nerovný, s miernym prevýšením v strede dĺžky sondy. Podklad vrstvy bol takmer rovný s vyvýšenými zvyškami mazanicového estrichu - kontext 1022a. Kontext 1022a je interpretovaný ako **objekt XXIV**, je zvyškom pece na úrovni terénu. Bez nálezov a bez datovania.

Nálezy: Keramika (č. vrecka 152). Zo 143 sledovaných fragmentov je 17 (11,89%) laténskych - sú zaradené do katalógu (Tabela 1).

Kontext 1023 - šedá stredne kompaktná sprašová vrstva s veľkým obsahom vypálenej mazanice, zachytená v južnej polovici sondy 1/95. Povrch bol takmer rovný. Podložie mierne klesalo východným a južným smerom, kde dosahovala max. hrúbku 23 cm. Západným a severným smerom jej hrúbka postupne klesala.

Interpretácia: vrstva sa na skúmanej ploche obmedzovala na plochu objektu XXV - kontext 1028, čo naznačuje, že ju môžeme interpretovať ako vrchnú zásypovú vrstvu objektu, prípadne ako vyrovnávajúcu vrstvu po zániku objektu XXV z objektu XXVI (kontext 1027 - *Bednár 1995*).

Nálezy: Keramika (č. vrecka 153 a 155). Sledovaných črepov je 71, z nich je šesť (8,45%) typických laténskych (Tabela 1).

Objekt XXV

Kontext 1024 - šedá stredne kompaktná vrstva v južnej časti sondy 1/95, plošne ohraničená kontextom 1028 (stena objektu XXV). Takmer rovný povrch vrstvy (hĺbka 560-573 cm) mierne klesal južným a východným smerom. Podklad vrstvy bol kotlovitý. Max. hrúbku (16 cm) dosahovala vrstva v JZ časti sondy. Smerom k okraju objektu XXV (kontext 1028) sa postupne vytrácala.

Interpretácia a datovanie: vrstva bola plošne ohraničená stenami objektu XXV, čo ju dovoľuje interpretovať ako zásyp objektu. Na základe črepov ju datujeme do neskoršej doby laténskej.

Nálezy: Keramika (č. vrecka 156 a 158).

Kontext 1025 - nehomogénna vrstva, tvorená blokmi vypálenej mazanicovej deštrukcie a šedožltou sprašou s výskytom menších lomových kameňov, zachytená v južnej a západnej časti sondy 1/95. Povrch vrstvy bol nerovný. Pri južnej stene v strede sondy v b.m 2,9-3,6 sa na povrchu odkryl zhuk črepov. Po znížení vrstvy sa v SZ rohu v hĺbke 558-570 cm odkryl blok kompaktnej mazanice s nepravidelným pôdorysom, dlhý 80 cm (v smere V-Z) a široký 70 cm, ležiaci na vrstve 1027. Jeho západná a severná časť zasahovali mimo plochy sondy. Podložie vrstvy v severnej časti bolo nerovné, v južnej časti ležala na približne rovnom dne a stenách objektu XXV (kontext 1028). Hrúbka vrstvy bola nerovnomerná a dosahovala 5-25 cm.

Interpretácia a datovanie: vrstvu interpretujeme ako deštrukciu objektu XXV (kontext 1028). Na základe črepov v zhluku na povrchu vrstvy ju datujeme do neskorej doby laténskej.

Nálezy: Keramika (č. vreciek 164, 167, 168 a 176). Nie je výber.

Kontext 1026 - nehomogénna a nekompaktná vrstvička šedožltej spraše, zachytená v SZ rohu objektu XXV (kontextu 1028). Zachytená v dĺžke 80 cm a šírke 50 cm. Povrch vrstvy klesal východným a južným smerom. Max. hrúbku (10 cm) dosahovala v rohu objektu.

Interpretácia a datovanie: kontext 1026 interpretujeme ako deštrukciu objektu XXV (kontext 1028) a na základe stratigrafie ho datujeme do neskorej doby laténskej.

Nálezy: Bez nálezov.

Kontext 1028, objekt XXV - severná časť zahĺbeného objektu, preskúmaná v šírke 50-90 cm od južnej steny sondy 1/95. Objekt sa začal rýsovať po čiastočnom znížení kontextov 1025, 1027 v hĺbke 565 cm ako pás žltej spraše s nerovnými okrajmi vo vzdialenosti približne 40-50 cm od južnej steny sondy. Pri východnom a západnom okraji sondy sa rozširoval k jej južnej stene. Sprašový pás bol široký približne 30-40 cm, pri východnej stene mal šírku približne 50 cm, pri západnej 90 cm. Vrstva spraše, na západe prepálená, prudko klesala južným smerom a v hĺbke 586-596 cm prechádzala do takmer rovného dna. Žltá sprašová vrstva mala nerovnomernú hrúbku - pri východnej stene 20-25 cm, pri západnej 10-15 cm a v strede objektu 2-5 cm. V b. m 3,4-3,7 pri južnej stene sondy bola pod vrstvou spraše vyhlbená hrotitá jamka (kontext 1029). Jej funkčný vzťah k objektu nie je jasný. Po vypreparovaní mala vnútorná zahĺbená časť dĺžku (v smere V-Z) 210 cm. V sonde sme ho zachytili v šírke 40-50 cm.

Interpretácia a datovanie: zahĺbenú časť kontextu 1028 interpretujeme ako zahĺbenú stavbu (obydlie) - objekt XXV. Vyvýšená časť severne od zahĺbenia pravdepodobne predstavuje niveletu terénu v čase výstavby alebo existencie objektu. Na základe črepov z výplne ho datujeme do neskorej doby laténskej.

Nálezy: Črepy keramiky, uvedené v predošlých kontextoch.

Kontext 1029, objekt XXV - kolová jama vyhlbená v b. m 3,4-3,7 pri južnej stene sondy pod podlahou objektu XXV (kontext 1028). Odkrytá severná časť mala približne polkruhovitý pôdorys s priemerom 28 cm a hrotitý prierez s hĺbkou 40 cm. Jama bola vyplnená tmavošedou sprašou a hrudami vypálenej mazanice. Jej vzťah k objektu XXV nie je jednoznačný.

Objekt XXVI

Kontext 1027 - vrstva svetlej šedej praše, vyplňajúca žľabovitý objekt XXVI (kontext 1027a) v severnej časti sondy. Vrchná časť vrstvy bola premiešaná s mazanicou a vyskytovali sa v nej stredne veľké lomové kamene. Vrstva s prímiesou mazanice vyplňala aj pás pri objekte XXV (kontext 1028). Spraš s mazanicou prevažovala v západnej časti sondy. Tu dosahovala hrúbku 20-30 cm. Smerom východným sa mazanica postupne vytrácala a pozvoľna bez ostrej hranice prechádzala do homogénnej šedej sprašovej vrstvy, ktorá v SV časti sondy dosahovala hrúbku 40-50 cm. Smerom na juh hrúbka vrstvy postupne klesala. Vrstva čiastočne prekryvala severnú stenu objektu XXV (kontext 1028).

Interpretácia: na základe plošného ohraničenia vrstvy na zahĺbený objekt XXVI vrstvu interpretujeme ako zásyp objektu XXVI. Na základe stratigrafie (superpozícia nad objektom XXV) datovaná do neskorej doby laténskej.

Nálezy: Keramika (č. vreciek 157, 159 a 169). Z celkového množstva 131 sledovaných a rôzne datovaných črepov je 15 typicky laténskych (11,45%; Tabella 1).

- Zlomok kamenného brúsika - č. vrecka 65.

Kontext 1027a - južná časť objektu, preskúmaná v severnej časti sondy 1/95. Objekt sa rýsoval ako pás šedej svetlej spraše severne od objektu XXV (kontext 1028). Preskúmaná časť južnej steny bola nerovná, šikmo klesajúca severným smerom. Plynulo prechádzala do nerovného dna v hĺbke 590-600 cm. Objekt bol vyplnený nehomogénnou svetlošedou sprašovitou výplňou.

Interpretácia a datovanie: preskúmaná časť objektu nedovoľuje vysloviť závery o jeho funkcii. Na základe stratigrafickej situácie objekt datujeme do neskorej doby laténskej.

Nálezy: Bez nálezov.

Kontext 1030, objekt XXVII - nehomogénna čiernošedá sprašová vrstva s prímiesou mazanice, zachytená takmer na celej ploche sondy 1/95. V severnej časti sondy bola porušená kontextom 1027, v južnej kontextom 1028. Povrch vrstvy bol nerovný, podlažie takisto nerovné s nerovnomernou depresiou v strednej časti sondy a malou kruhovou kolovou jamkou pri južnej stene sondy (pr. 120 mm, hl. 100 mm). V SZ rohu sondy bola na rozhraní kontextov 1030 a 1033a tenká, približne 1-2 cm hrubá vrstvička žltej spraše. Hrúbka kontextu bola nerovnomerná a dosahovala 10-40 cm.

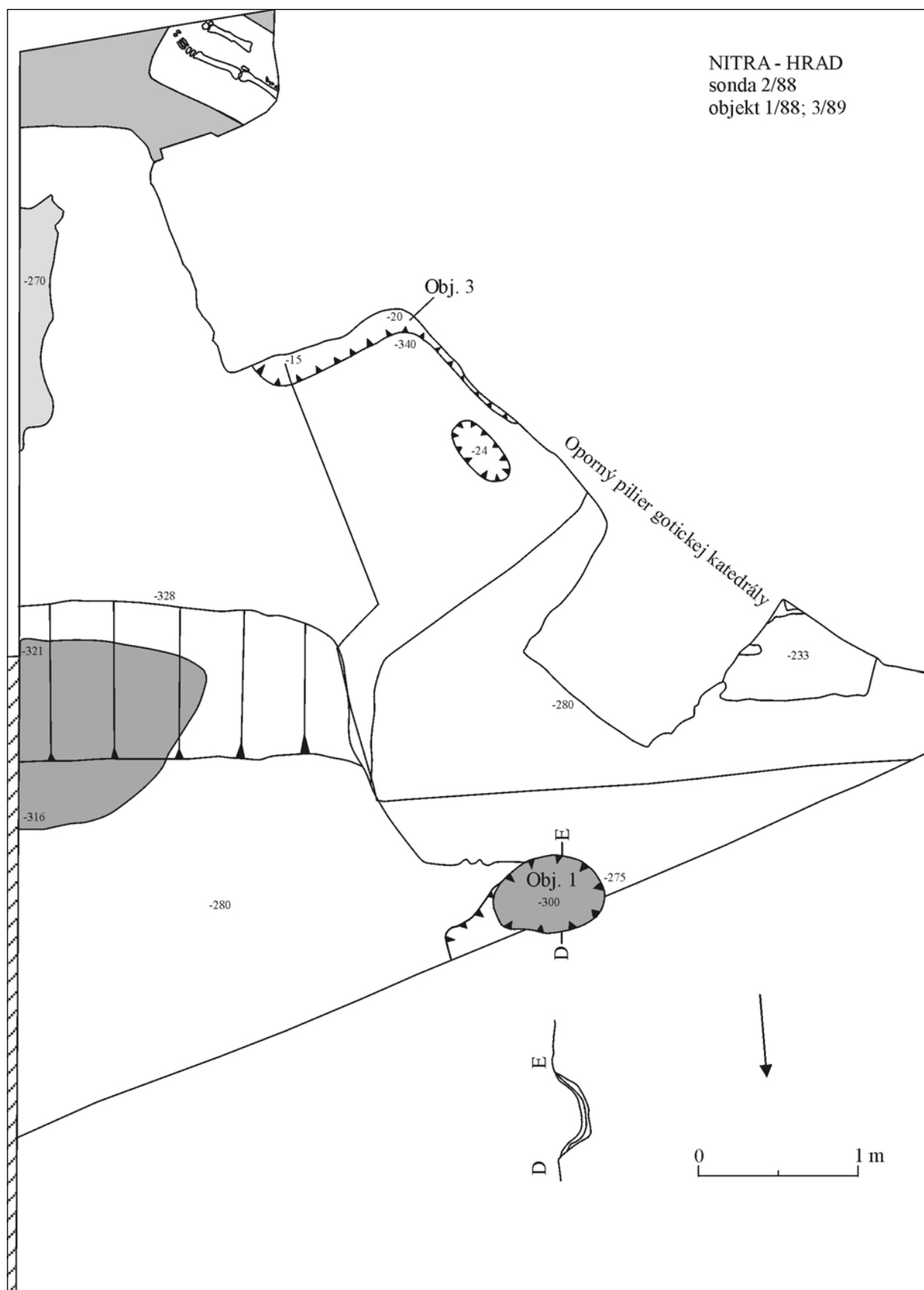
Interpretácia: na základe konfigurácie podlažia vrstvu pracovne interpretujeme ako zásyp objektu XXVII.

Nálezy: Keramika (č. vreciek 156 a 158). Zo 170 črepov je 18 typických (10,59%; Tabella 1).

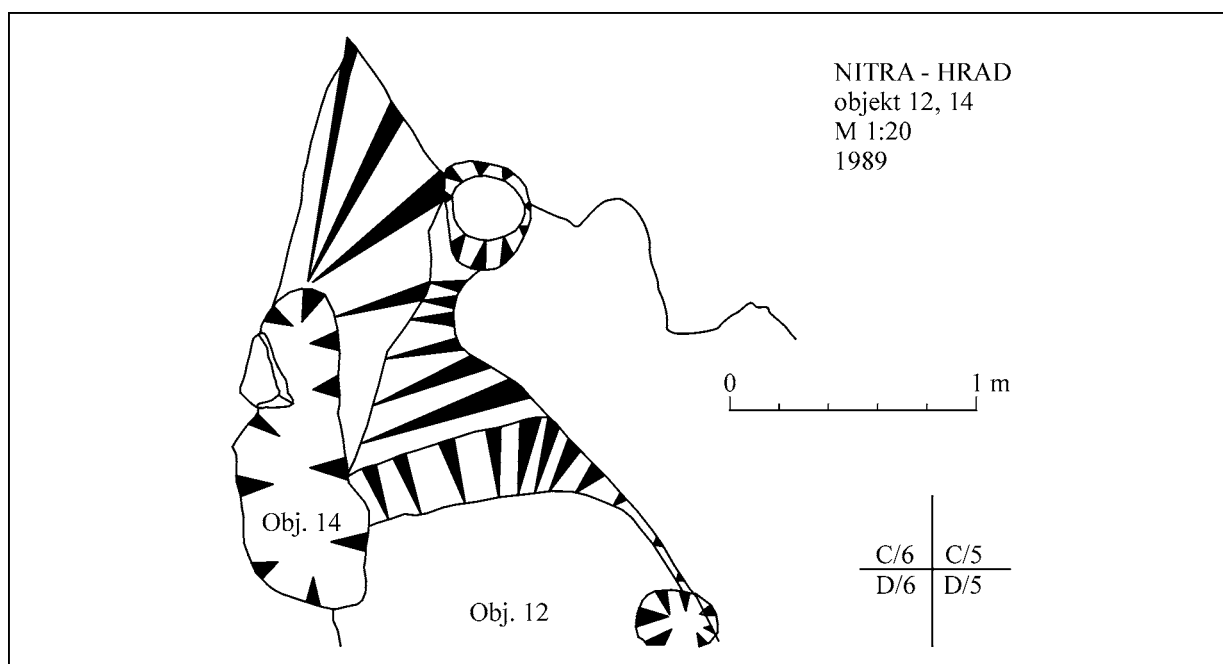
Obr. 1. Nitra (Hrad). Doklady osídlenia v neskej dobe laténskej. 1 - východné nádvorie, 2a, b, c - západný svah, 3 - Malý seminár, 4 - Pontrianska galéria.

Abb. 1. Nitra (Burg). Belege über die Besiedlung in der Spätlatènezeit. 1- östlicher Burghof; 2a, b, c - westlicher Hang; 3 - Kleinseminar; 4 - Pontrianska Gallerie.

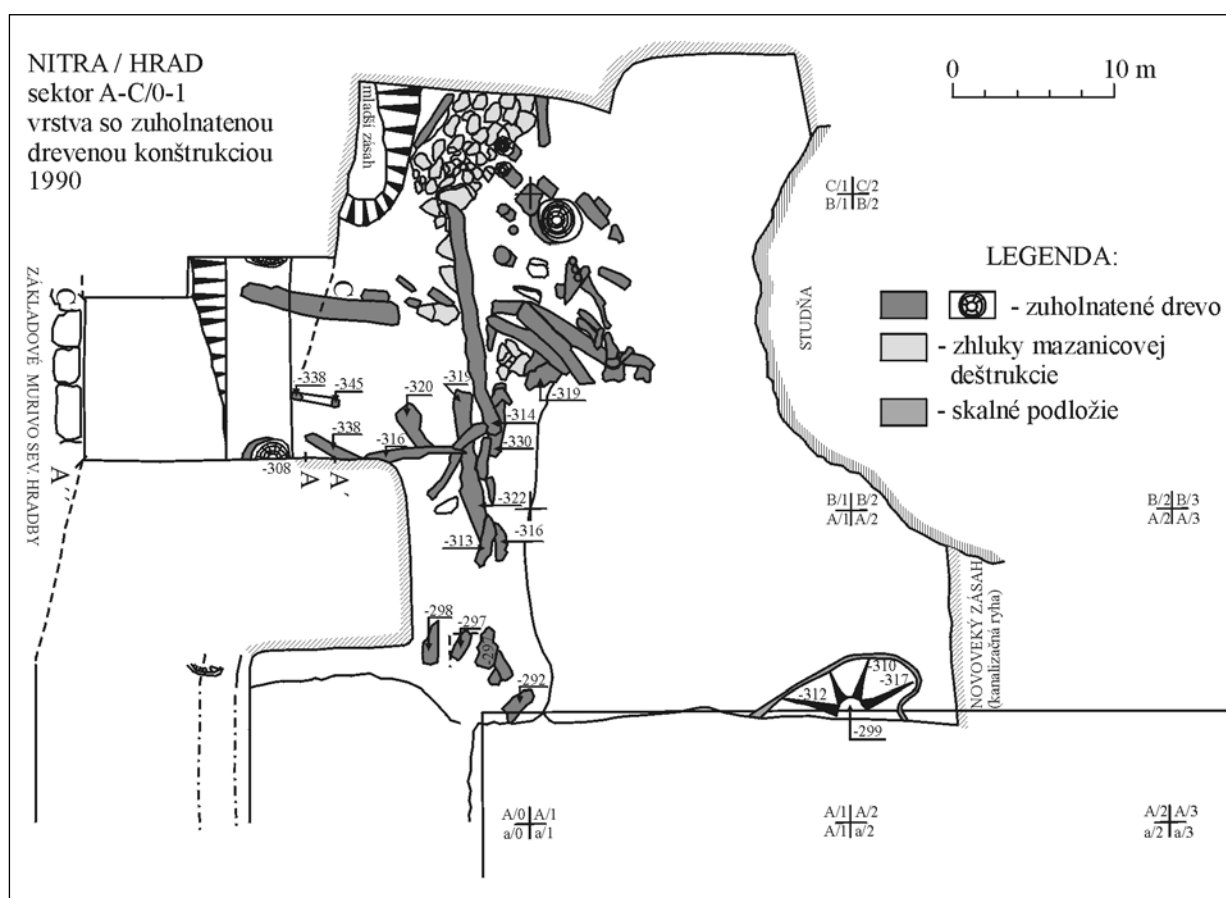
Obr. 2. Nitra (Hrad). Objekt 1/88; 3/89.

Abb. 2. Nitra (Burg). Objekt 1/88; 3/89.

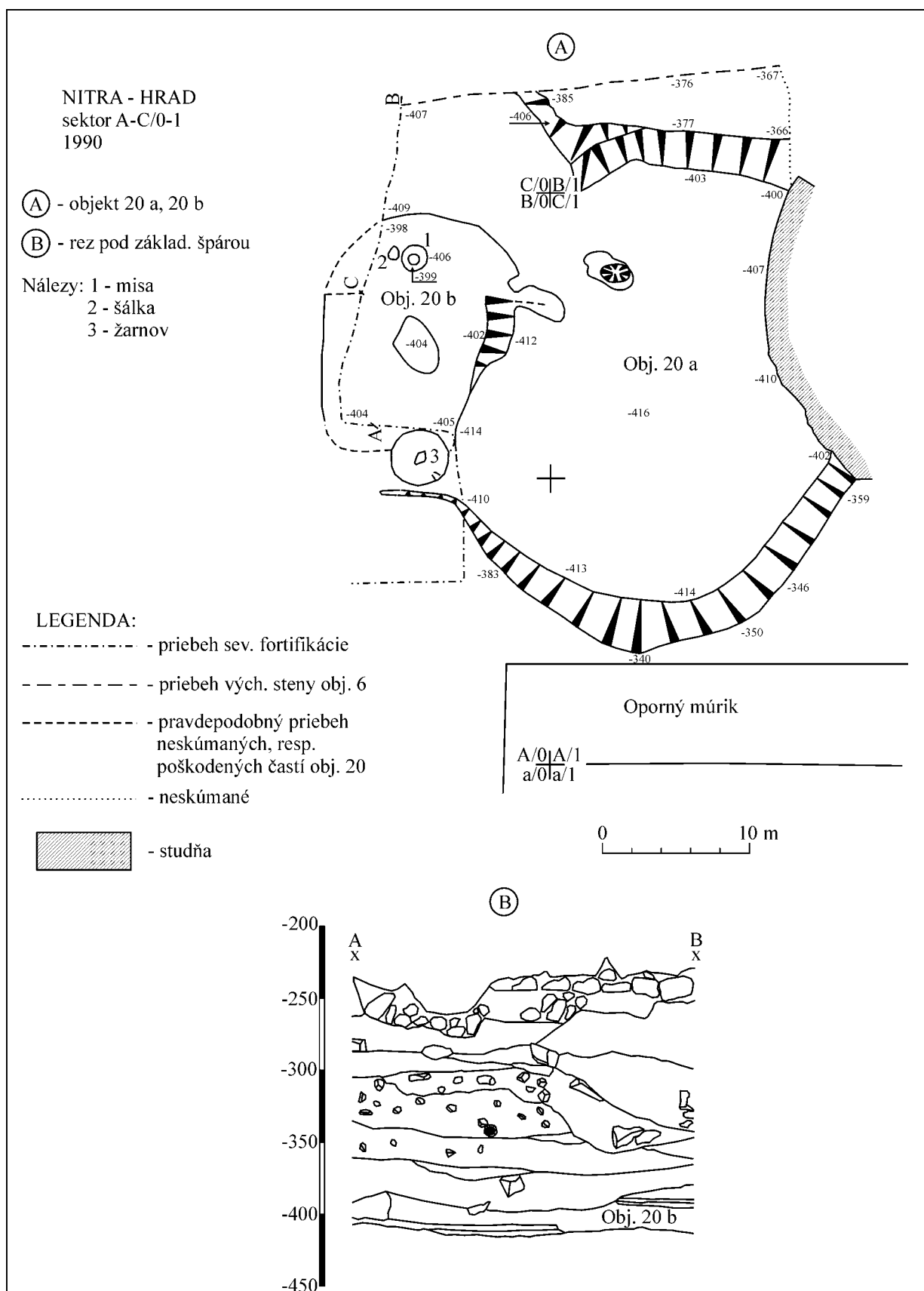
Obr. 3. Nitra (Hrad). Objekt 12, 14/89.

Abb. 3. Nitra (Burg). Objekt 12, 14/89.

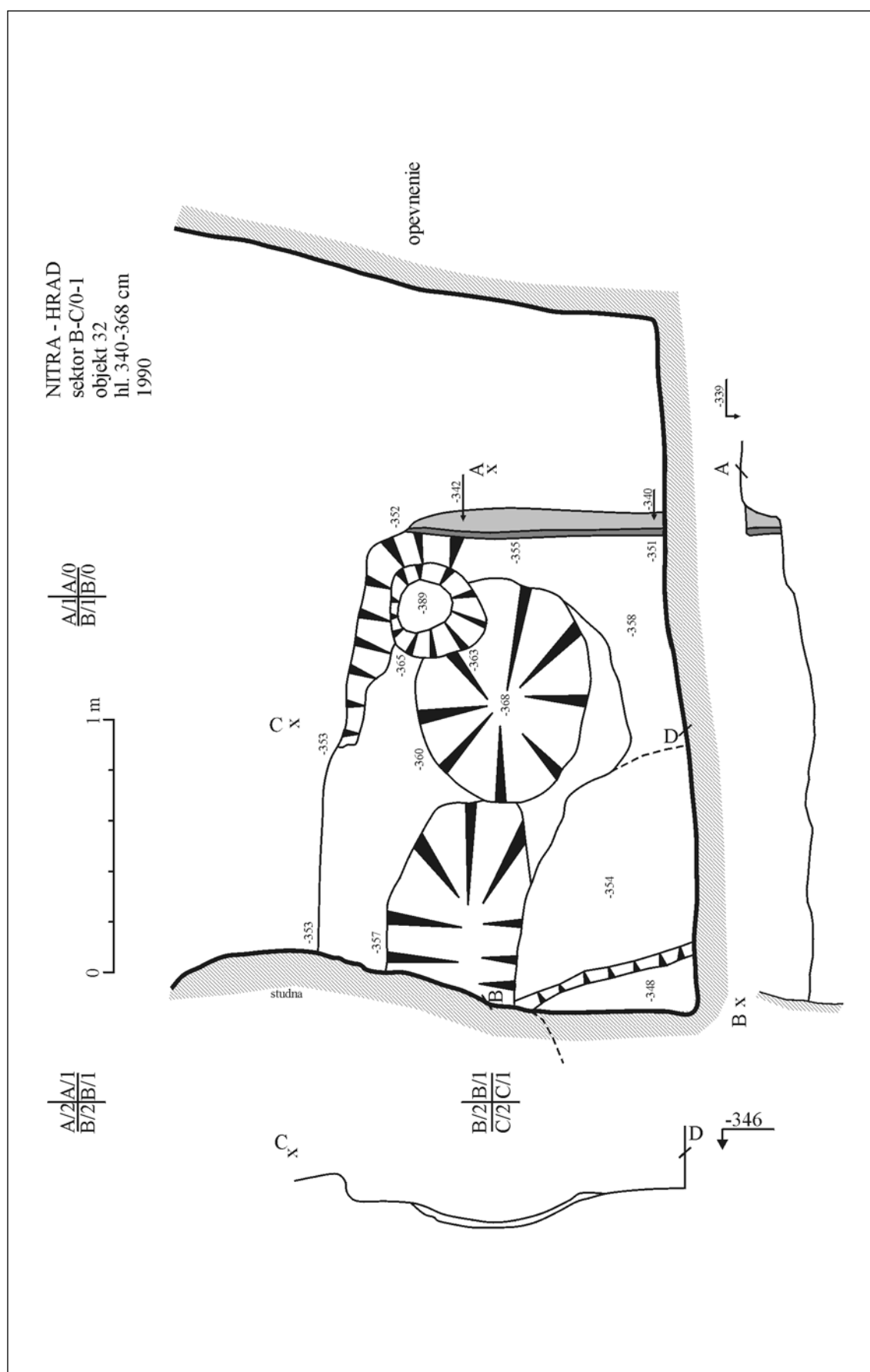
Obr. 4. Nitra (Hrad). 1990 - vrstva so zuhoľnatou drevenou konštrukciou.

Abb. 4. Nitra (Burg). 1990 - Schicht mit verkohlter Holzkonstruktion.

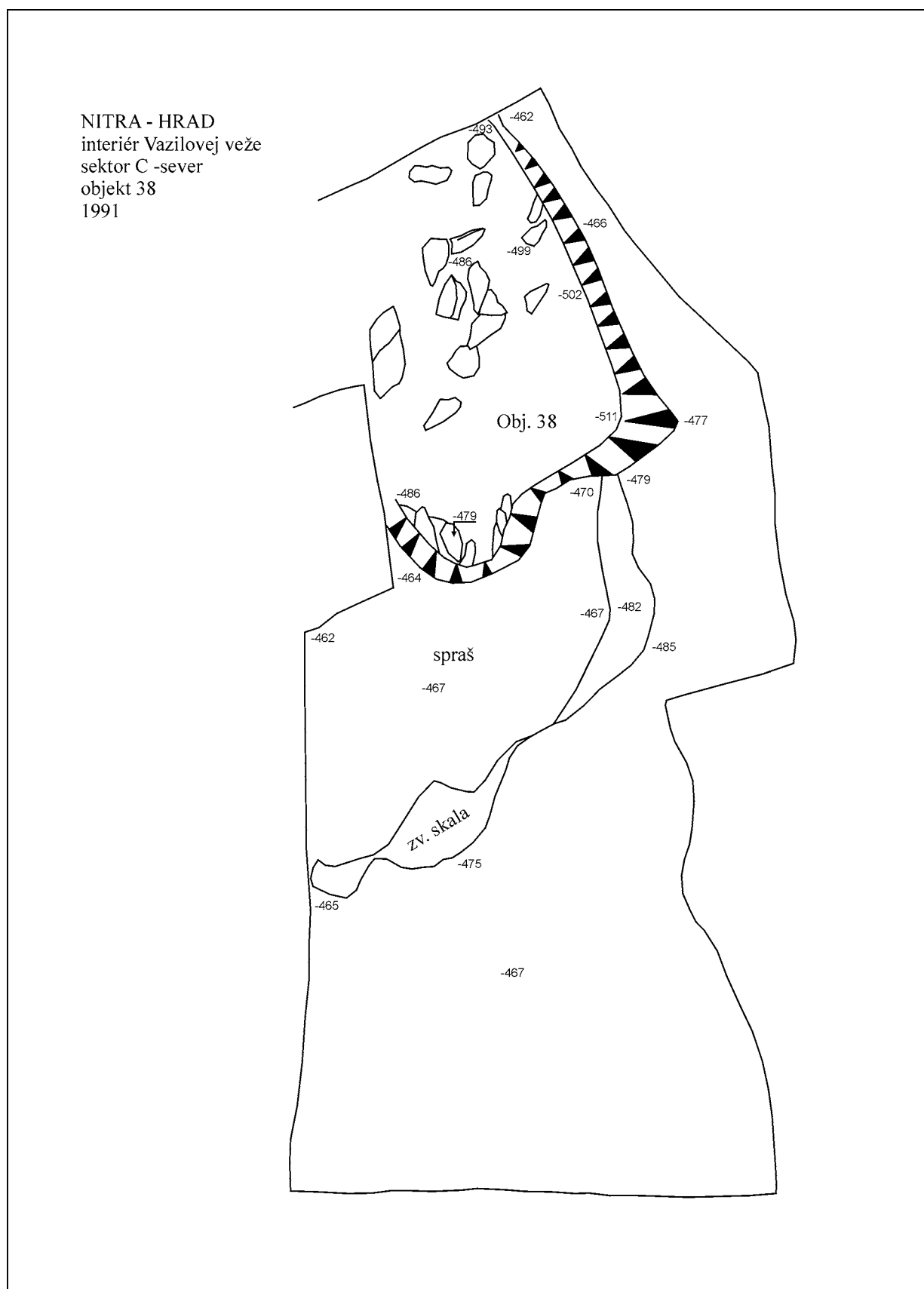

Obr. 5. Nitra (Hrad). Objekt 20a a 20b/90.

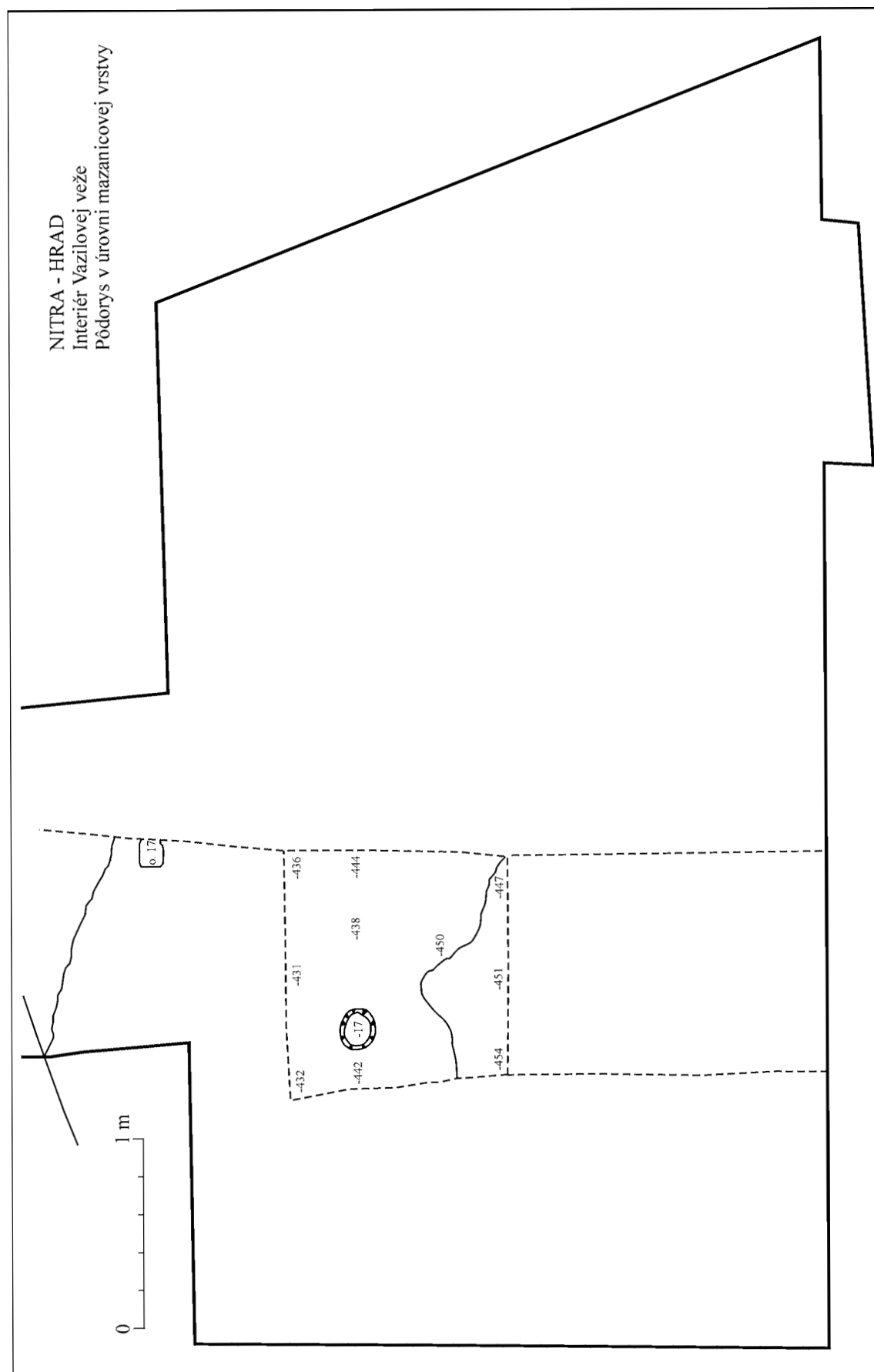
Abb. 5. Nitra (Burg). Objekt 20a a 20b/90.

Obr. 6. Nitra (Hrad). Objekt 32/90.
Abb. 6. Nitra (Burg). Objekt 32/90.

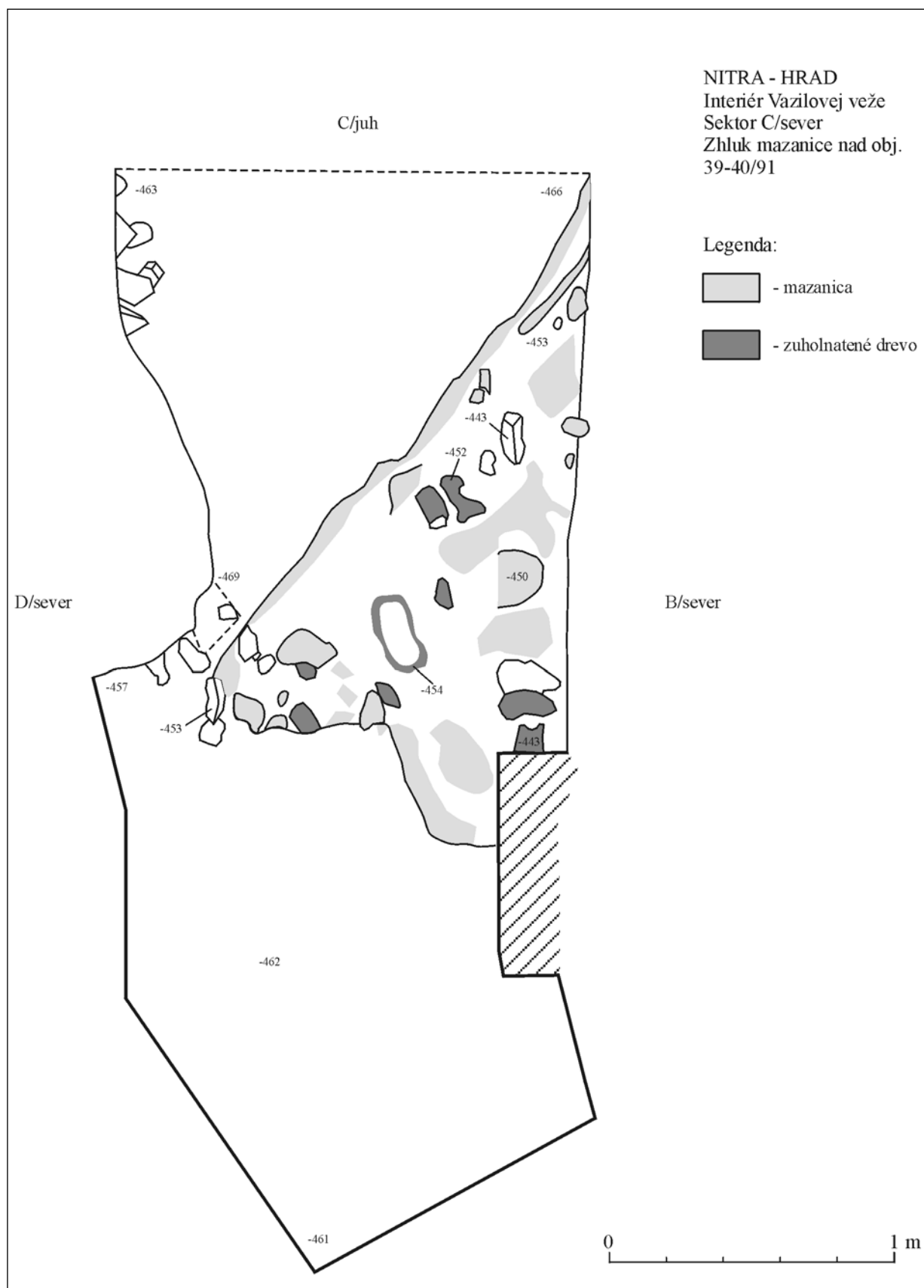

Obr. 7. Nitra (Hrad). Objekt 38/91.
Abb. 7. Nitra (Burg). Objekt 38/91.

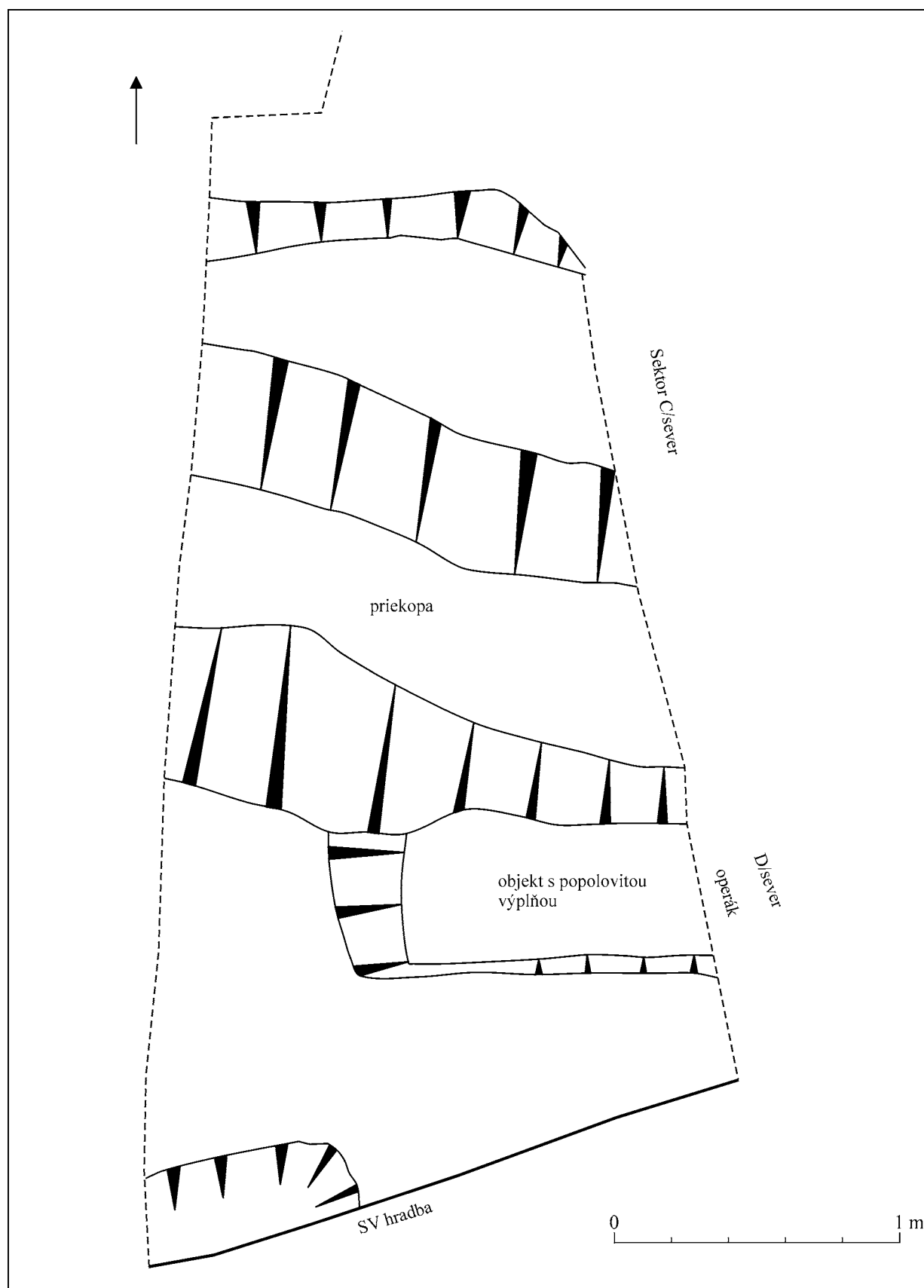

Obr. 8. Nitra (Hrad). Interiér Vázilovej veže, pôdorys na úrovni mazanícovej vrstvy.

Abb. 8. Nitra (Burg). Interieur des Vázil-Turmes, der Grundriss im Niveau der Lehmverputzes.

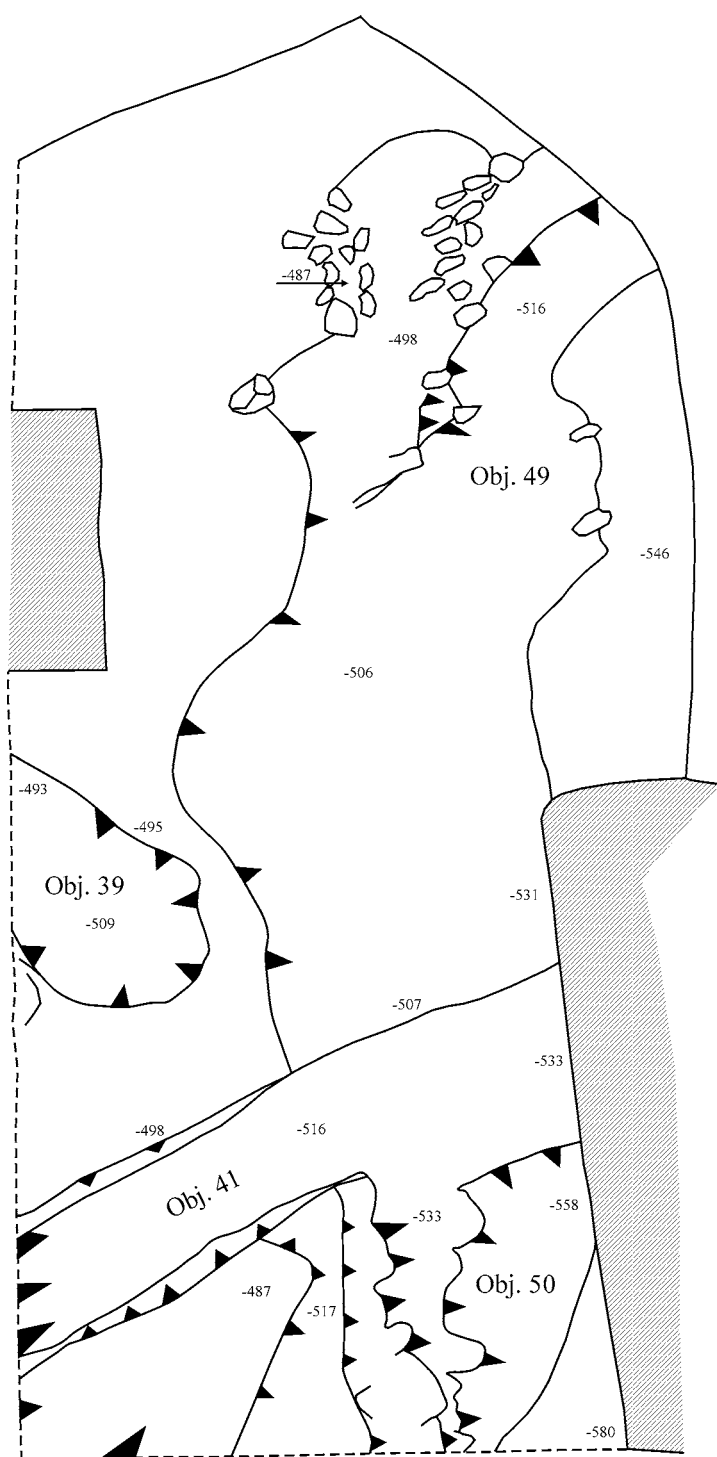

Obr. 9. Nitra (Hrad). Interiér Vazilovej veže, objekt 38-41/91.
Abb. 9. Nitra (Burg). Interieur des Vazil-Turmes, Objekt 38-41/91.

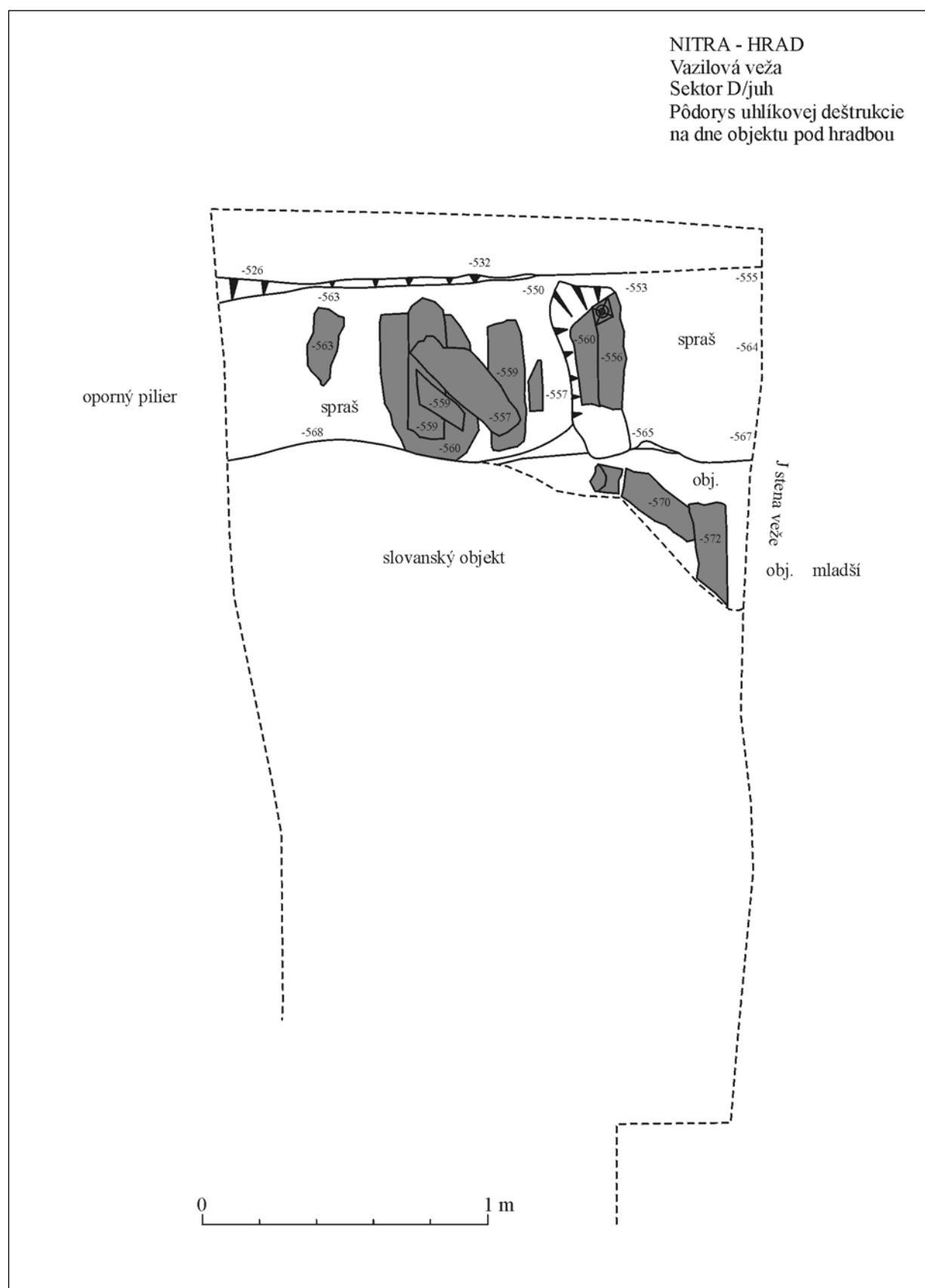
Obr. 10. Nitra (Hrad). Sektor C-D/sever.
Abb. 10. Nitra (Burg). Sektor C-D/Nord.

NITRA - HRAD
 interiér Vazilovej veže
 sektor C - sever
 objekt 39, 41, 49, 50
 1991

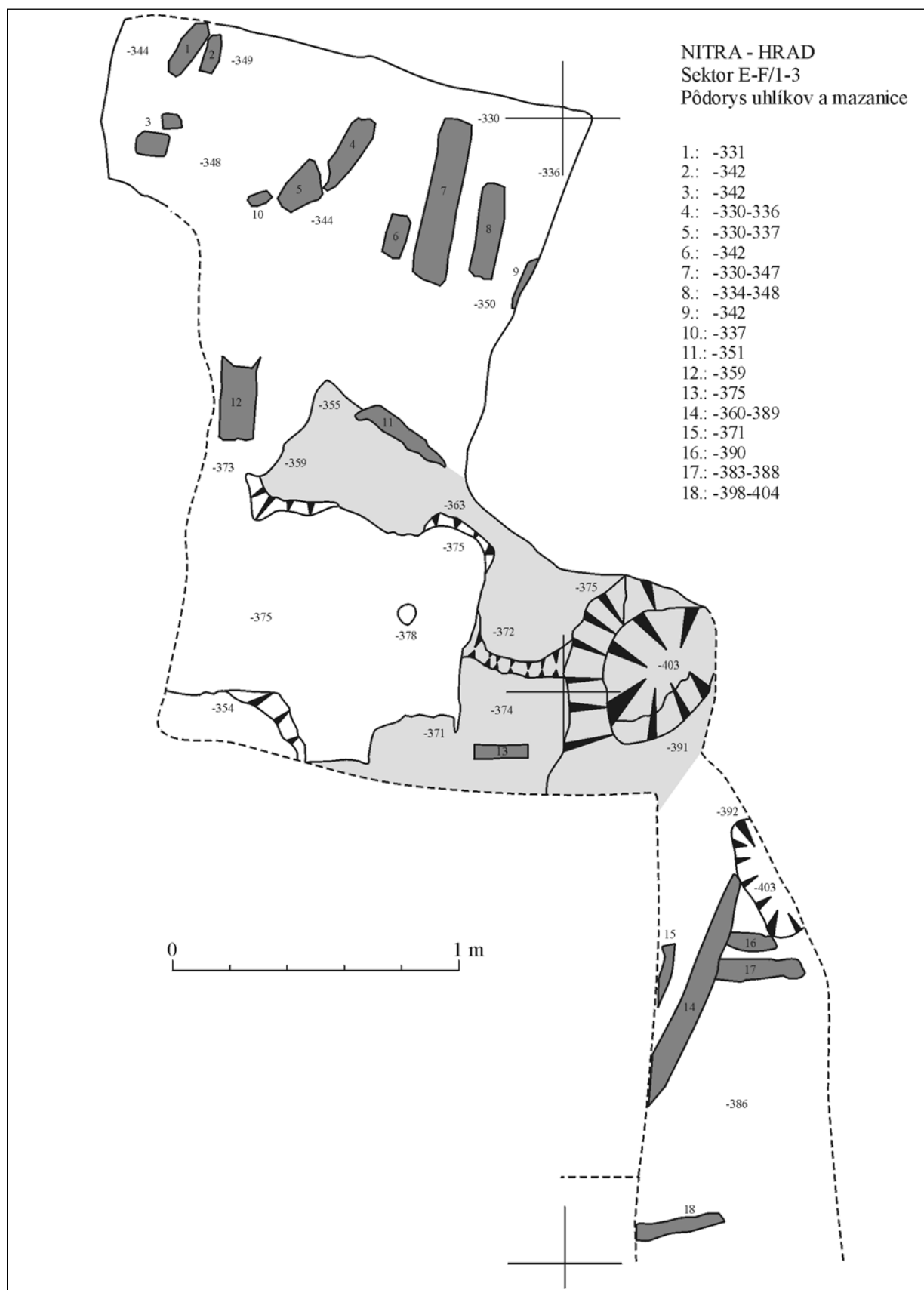

Obr. 11. Nitra (Hrad). Objekt 39, 41, 49, 50/91.

Abb. 11. Nitra (Burg). Objekt 39, 41, 49, 50/91.

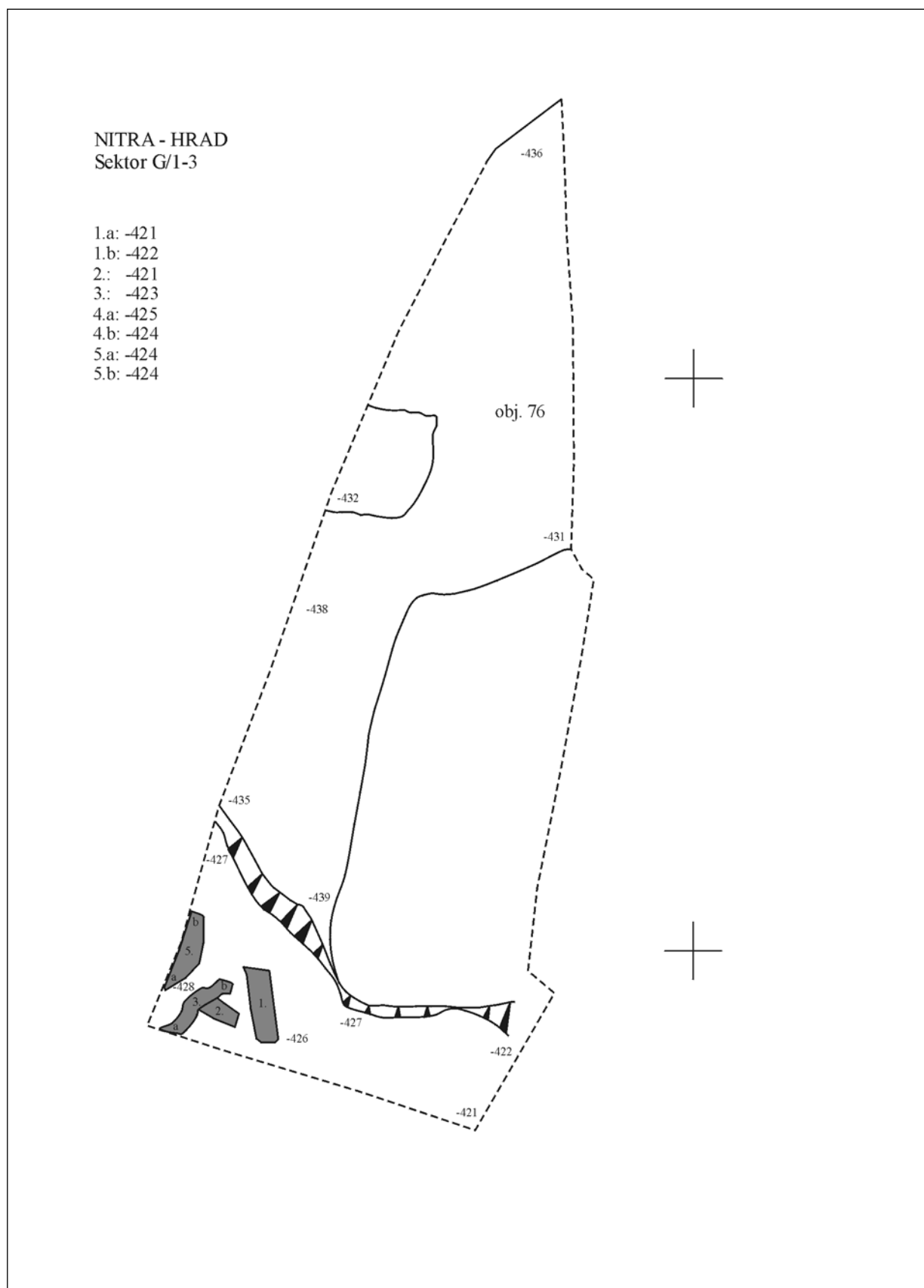

Obr. 12. Nitra (Hrad). Vazilova veža, sektor D/juh.
Abb. 12. Nitra (Burg). Vazil-Turm, Sektor D/Süd.

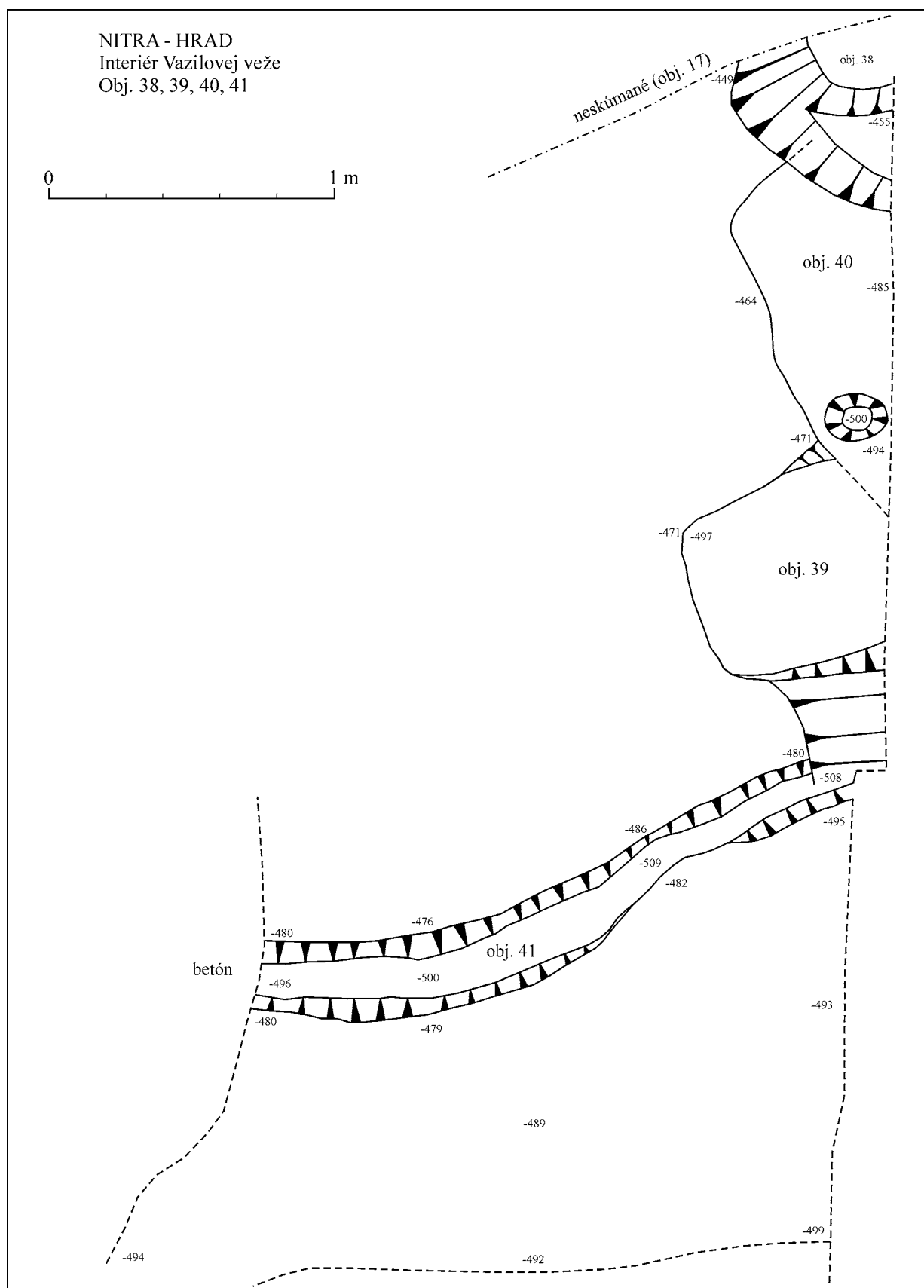
Obr. 13. Nitra (Hrad). Sektor E-F/1-3. Pôdorys uhlikov a mazanice.

Abb. 13. Nitra (Burg). Sektor E-F/1-3. Grundriss von Holzkohlenstücken und vom Lehmverputz.

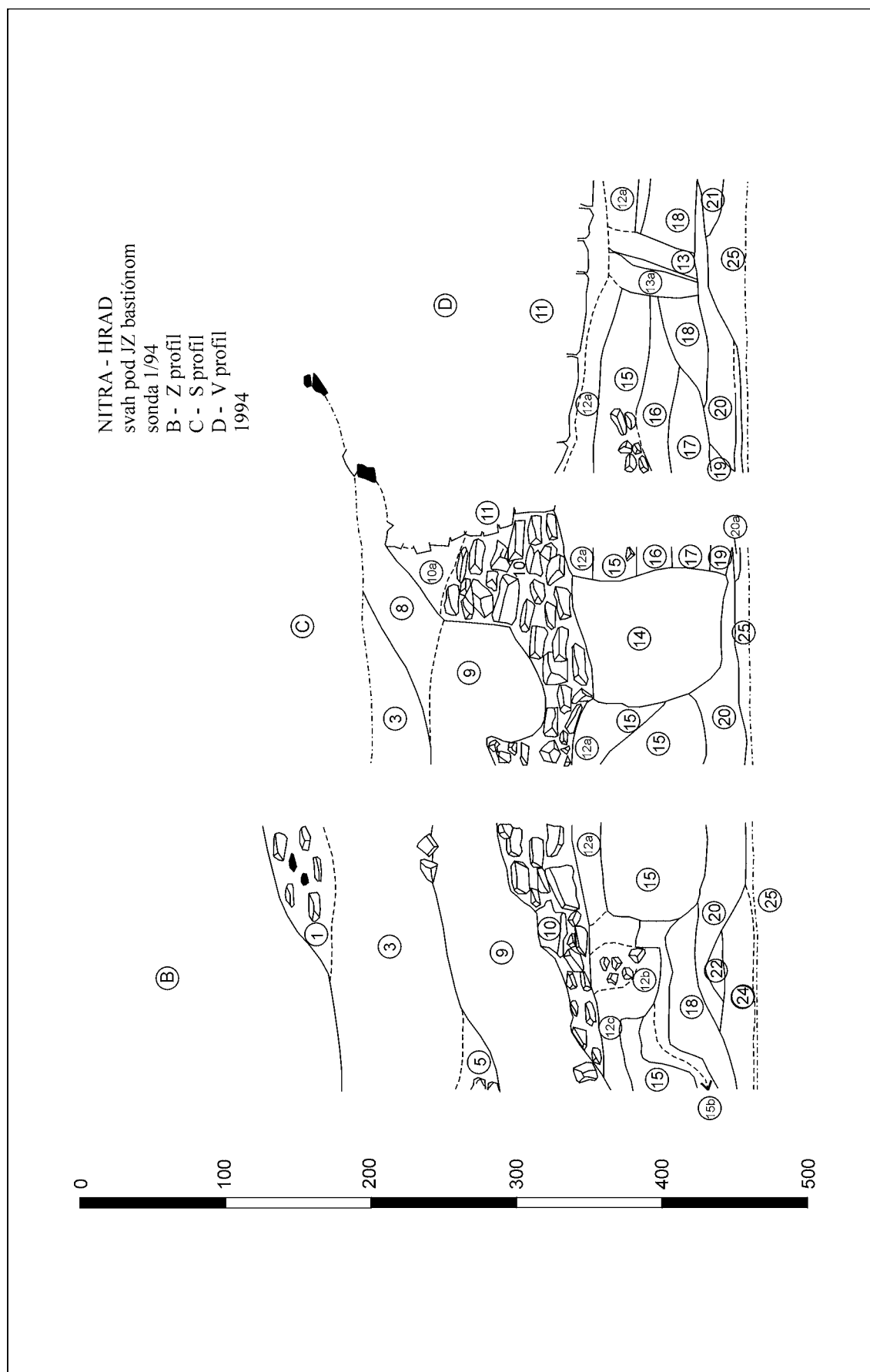

Obr. 14. Nitra (Hrad). Objekt 76, sektor G/1-3.

Abb. 14. Nitra (Burg). Objekt 76, Sektor G/1-3.

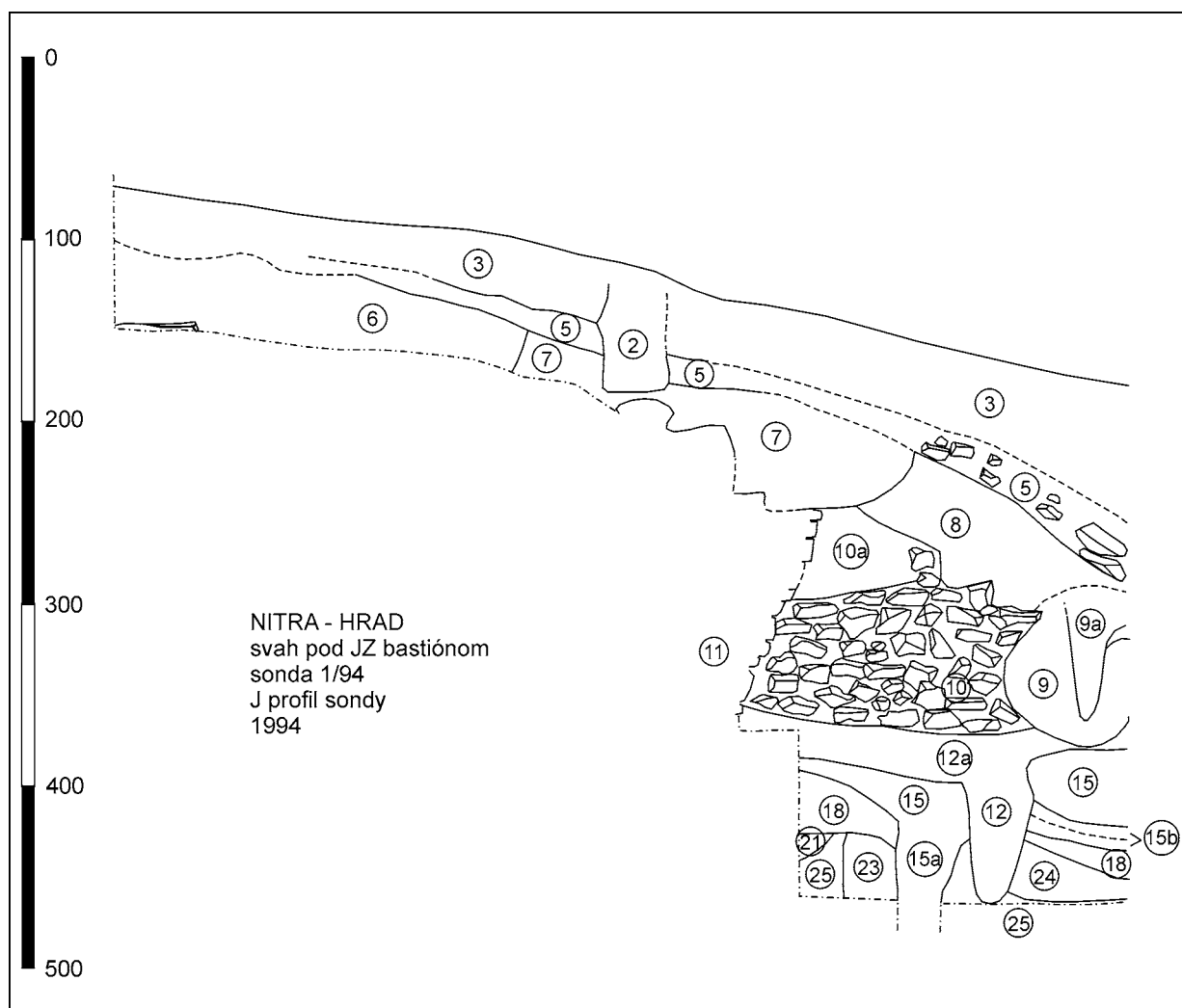

Obr. 15. Nitra (Hrad). Interiér Vazilovej veže, objekt 39-40/91.
Abb. 15. Nitra (Burg). Interieur des Vazil-Turmes, Objekt 39-40/91.

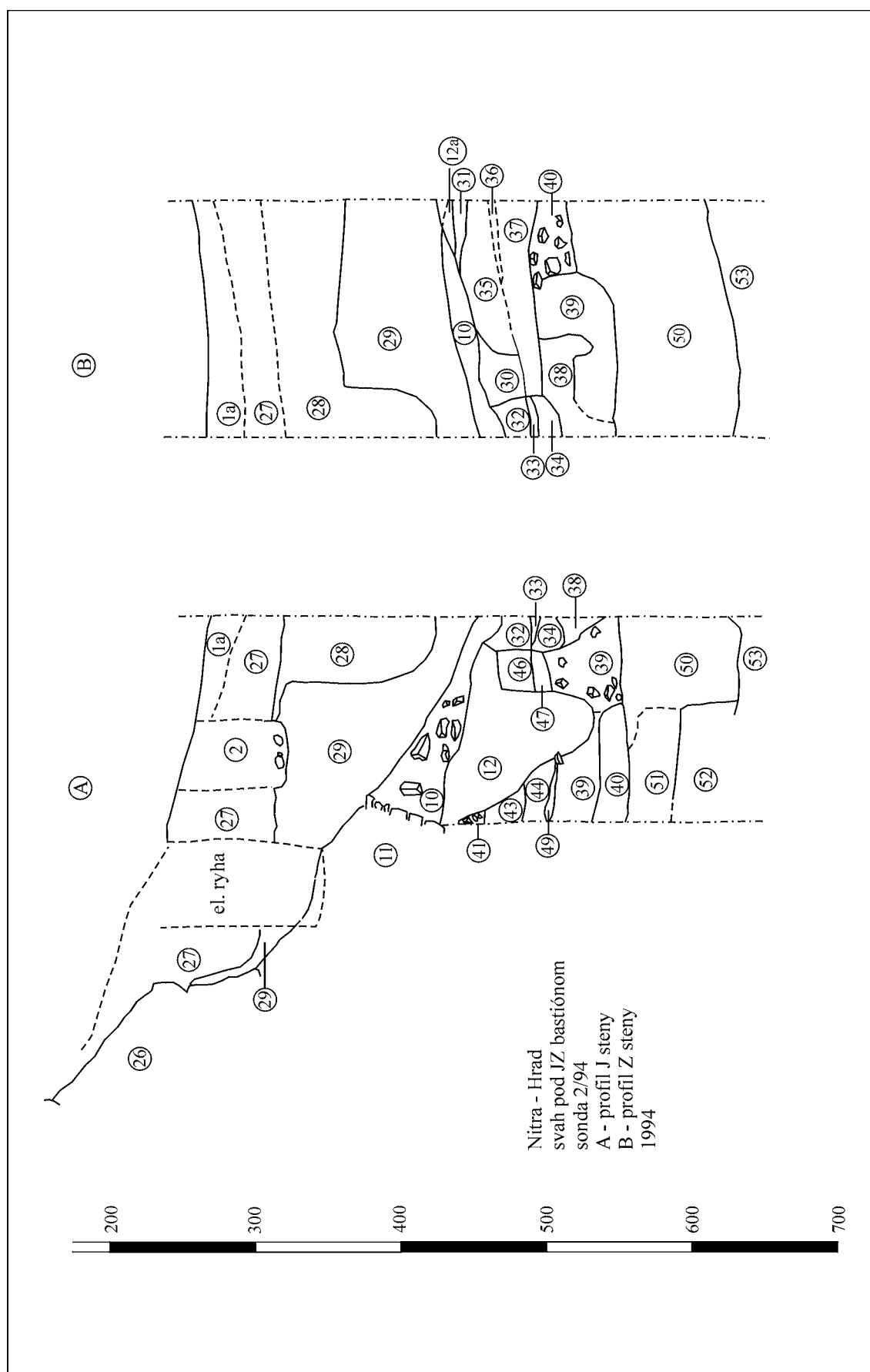

Obr. 16. Nitra (Hrad). Svah pod JZ bastiónom, profily v sonde 1/94.

Abb. 16. Nitra (Burg). Hang unter dem südwestlichen Bastion, Profile in Sonde 1/94.

Obr. 17. Nitra (Hrad). Profil v sonde 1/94.
Abb. 17. Nitra (Burg). Profil in Sonde 1/94.

Obr. 18. Nitra (Hrad). Profily v sonde 2/94.
Abb. 18. Nitra (Burg). Profile in Sonde 2/94.

Obr. 19. Nitra (Hrad). Ponitrianska galéria 1997. Neskorolatiénska vrstva.
 Abb. 19. Nitra (Burg). Ponitrianska Gallerie 1997. Spätlatènezeitliche Schicht.

ANALÝZA ARCHEOLOGICKÝCH PRAMEŇOV

Metodika výskumu časti hradného areálu bola podmienená jeho zástavbou, a tým aj obmedzenými možnosťami výkopov. Z hľadiska hodnotenia osídlenia hradného návršia sú dôležité všetky nálezy. Ide o predmety získané výskumom objektov, ako aj zberom, evidované pri rôznych zemných úpravách. V tomto príspevku sú uvedené všetky objekty, ktoré možno datovať do doby laténskej. Ďalej sú tu zahrnuté aj drobné predmety získané z vrstiev, ktoré patria do nami sledovaného obdobia. Na záver sú zdokumentované aj nálezy z výskumu v Ponitrianskej galérii (obr. 19), kde sa zachytila mohutná laténska vrstva (NS Samuel 1998). Objekt z Malého seminára je už vyhodnotený a publikovaný (Březinová/Katkin 2004).

Sídlisková štruktúra

Vzhľadom k uvedenej terénnej situácii a intenzívnej zástavbe predovšetkým v mladších obdobiach máme k dispozícii iba torzovité doklady o osídlení hradného návršia v dobe laténskej. Sú to zvyšky zahĺbených objektov, jám, žľabov, nie vždy s presne definovanou funkciou. V miestach, kde situácia nebola zničená mladšími zásahmi, sa zachovala troj- až štvornásobná superpozícia vrstiev a objektov z tohto obdobia. V blízkosti studne sa zistili tri navzájom sa prekrývajúce objekty. Na podlahe najstaršieho z nich sa okrem rotačného žarnova našla na kruhu točená misa, v ruke robená šálka a črepy maľovanej keramiky (Bednár/Staník 1993b, 128). Početná maľovaná keramika je aj vo výplni oboch ďalších objektov. Vo vrstve súvisiacej so zánikom mladšieho z nich sa odkryla zuhoľnatená deštrukcia, pochádzajúca čiastočne z drevenej konštrukcie stavby a čiastočne z palisády v jej blízkosti pod vnútorným okrajom románskej hradby. Radiokarbónovým datovaním vzoriek sa získali dve dáta. To umožňuje klásť existenciu tohto sídliskového horizontu do obdobia okolo prelomu letopočtu (1910 ± 80 ; 1990 ± 85). Sídliskový objekt bol preskúmaný aj v nižšie situovanej polohe Malý seminár (Březinová/Katkin 2004). Ďalšie doklady intenzívneho osídlenia potvrdzuje aj mohutná vrstva v Ponitrianskej galérii a početné nálezy z tohto obdobia v podhradí a v Starom meste. To všetko sú doklady, ktoré naznačujú, že v období prelomu letopočtu a pred ním, teda v neskoršej dobe laténskej, existoval na hradnom kopci a v podhradí dosť rozsiahly sídliskový komplex. Zistená palisáda predstavuje časť ohradenia plochy na vrchole hradného kopca. Keďže sa jej priebeh zachytil iba fragmentárne, nie je možné povedať, akú veľkú plochu ohraničovala.

Sídliskové objekty

Vo všeobecnej rovine ide o objekty zahĺbené, niektoré aj so zvyškami drevenej konštrukcie, ktoré mohli slúžiť ako príbytky alebo rôzne hospodárske stavby. K nim patria na východnom nádvorí objekty 12/89, 20a/90, 20b/90, 32/90 a 38/90, v interiéri Vazilovej veže objekt 40/91 a na západnom svahu hradného kopca objekty V, VI, IX, X, XI a XXV. Pri stavebnej technike bol okrem dreva využitý aj pôvodný terén - skalné bralo. Drevo bolo použité pri stavbe kolovej konštrukcie aj pri úprave stien. V objekte 40 sa pri stene zachovali zvyšky vodorovne ležiacich zuhoľnatených brvien - pravdepodobne výdrevy steny. V objekte 32/90 bol v kolovej jame zvyšok dreva, ktoré je uvedené ako konštrukčné (Hajnalová/Mihályová/Hunková 2002). Ide o časť plytko zahĺbeného domu so stĺpovou nosnou konštrukciou a stenami z dosák. Zánik objektu spôsobil požiar, čo dokladajú zuhoľnatené zvyšky nadzemnej časti drevenej konštrukcie.

Objekt XII bol interpretovaný ako priekopa. Z ďalších sídliskových objektov spomenieme ohnisko - jama 1/88, kde boli archeobotanickou analýzou zistené zvyšky stravy, žľab - objekt XXVI, XXVII, 41/91 a jamy - objekty 3/89, 14/89, 49/91 a 50/91.

Z pohľadu časového zaradenia objektov je veľmi zaujímavá superpozícia troch objektov (príbytkov) 20a, 20b a 32/9 a intenzívnejšie zoskupenie objektov na západnom svahu.

Opevnenie

Dva úseky palisádového žľabu sa odkryli v rezoch pod románskou hradbou. Palisádový žľab bol v oboch rezoch zahĺbený do starších vrstiev, stratigraficky i nálezmi datovaných do staršej doby bronzovej a neskoršej doby laténskej. Prekrývala ho vrstva 107 s veľkým množstvom zuhoľnatených drev. Žľab mal mierne zošíkmené steny a hrotité dno. Výplň tvorila čierna sypká hlina, do ktorej boli zapustené spodné časti zuhoľnatených zvislých kolov, stojacich približne 20-30 cm od seba. P. Bednár objekt interpretuje ako časť ohradenia plochy na vrchole hradného kopca. Keďže sa jeho priebeh zachytil iba fragmentárne, nie je možné povedať, akú veľkú plochu ohraničoval. Stratigrafická poloha nevyučuje, že ide o konštrukciu, ktorej súčasťou mohol tvoriť aj objekt 3. Na základe stratigrafickej polohy ho môžeme datovať do záverečného horizontu neskorolátenského osídlenia vrcholu hradného kopca. Rovnako ako objekt 32 bol prekrytý vrstvou 107, ktorú tvorila čierna hlina premiešaná s uhlíkmi a väčšími i menšími kúskami mazanice. V sonde 2 prekrývala objekty 1/88 a 3/89. V sektore A-C/0-2 tvorila súvrstvie, v ktorom ležali zvyšky zuhoľnatených drevených brvien, ktoré v sektore B-C/0-1 prekrývali objekt 32/90. Podobný charakter mala aj vo východnej časti nádvorja a v interiéri Vazilovej

veže. Jej výskyt sa obmedzoval na 3-6-metrový pás popri severnej hradbe. V juhozápadnej časti nádvorja bola pravdepodobne zničená mladšími zásahmi a eróziou terénu. Vrstvu tvorila sypká čierna hlina s veľkým podielom zuhoľnatených brviem a vypálenej mazanice, tvoriacej často súvislé bloky. S výnimkou objektu 32/90, palisády pod severnou hradbou a objektu 40/91 v interiéri Vazilovej veže sa nepodarilo vo vrstve vypreparovať žiadne súvislé konštrukčné prvky. Vrstva mala nerovnomernú hrúbku. Najvyššiu úroveň dosahovala v priestore nad objektami 1/88 a 3/89, priliehajúcom k uzáveru gotického kostola. Od tejto plochy smerom k Vazilovej veži klesala a rešpektovala prirodzený sklon skalného podlažia. Prestavuje zhlienu deštrukciu spálených drevených konštrukcií stojacich na vrchole hradného kopca. Vrstva prekryvala najmladšie zistené objekty z neskorej doby laténskej a ležala v subpozícii pod najstaršími včasnostredovekými objektami. Na základe stratigrafickej polohy môžeme časovo zaradiť obdobie jej genézy do obdobia po požiari, ktorý zničil objekty najmladšieho neskorolátenského sídliskového horizontu. Pri absolútnom datovaní sa môžeme opierať o rádiouhlíkové datovanie dvoch vzoriek odobratých zo zuhoľnatej drevenej deštrukcie.

Materiálna kultúra

Predmetom tejto štúdie sú nálezy z objektov a ucelených kontextov, datovaných do laténskej doby. Sú tu však zahrnuté aj drobné nálezy z vrstiev, ktoré jednoznačne patria do tohto obdobia. Najpočetnejšie sú zvyšky keramických nádob.

Keramika

Celkový počet fragmentov nádob určených do doby laténskej je 6217 kusov. Výber typických predstavuje 397 kusov, z ktorých je kresbovo prezentovaných 296 fragmentov nádob. Z nich iba 20 fragmentov má v keramickej hmote obsah grafitu (typ hlíny 4).

Pri typologickom triedení neskorolátenskej keramiky vychádzame zo skupín vypracovaných L. Zacharom a D. Rexom (*Zachar 1981; Zachar/Rexa 1988*) na základe nálezov z Bratislavy-Starého mesta a z triedenia neskorolátenskej keramiky z Budapešti od ě. Bónis (*Bónis 1969*). V súčasnosti sú podľa uvedenej typológie spracované aj neskorolátenské celky z Bratislavy, polohy Hlavné námestie 7 (*Musilová/Lesák 1996*), z Nitry, polohy Malý seminár (*Březinová/Katkin 2004*) a z hradného vrchu v Bratislave (*Čambal 2004*). Okrem keltskej keramiky je v nami sledovanom súbore zastúpené aj spektrum dáckych nádob. Tvary zodpovedajú triedeniu dáckej keramiky od Z. Visyho (*Visy 1970*, 17-24). Výzdoba na nádobách je veľmi sporadická. Vyskytuje sa rytá, vhladzovaná, vlešťovaná, hrebeňovanie, slamovanie, maľovaná a plastická.

Keltská keramika

Skupina nádob I

I/1. Do tejto skupiny radíme hlavne situlovitě hrnce so zosilneným okrajom a nízkym hrdlom, ktoré je členené plastickým prstencom a zdobené zvislým hrebeňovaním alebo bez neho (tab. 1: 1; 2: 4; 7: 5; 8: 8; 9: 1; 14: 22, 27, 28, 39, 41; 15: 17, 23). K situliam možno priradiť aj niektoré spodné časti nádob, hlavne tie, ktoré sú zdobené zvislým hrebeňovaním (5: 14, 18; 7: 12; 9: 13; 11: 11; 15: 3, 6). K tejto skupine s veľkou pravdepodobnosťou patria aj mnohé zlomky z tela nádob (6: 33, 35, 36; 7: 1, 2, 10; 8: 6, 9, 10; 9: 8, 16, 17; 12: 1, 2, 3, 4, 8, 9, 11; 13: 7-14; 15: 1, 20, 21, 35, 37; 17: 7). Početné zastúpenie uvedených tvarov súvisí s ich praktickým využitím hlavne ako kuchynského riadu. Boli súčasťou bežnej výbavy obydľí. Slúžili na uchovávanie surovín, polotovarov, potravín a na servírovanie jedál. Napriek tomu, že zo zlomkov z tela nádob nie je možné identifikovať tvar, umožňujú sledovať rôzne výzdobné motívy a využitie rôznych postupov a variantov hrebeňovania, bežného pre neskorolátenskú keramiku (*Trebsche 2003*, Abb. 12). Najčastejšia výzdoba je vertikálne a šikmé hrebeňovanie. Na niektorých fragmentoch je zachytené prerušované metopovito členené hrebeňovanie vo zvislých pásoch (tab. 5: 14; 7: 10; 8: 10; 9: 15, 16; 12: 3; 13: 9, 12; 15: 1) a tiež vo vlnovkách (tab. 12: 4). Niektoré nádoby nesú kombináciu vlešťovaných horizontálnych pásov a vertikálneho hrebeňovania (tab. 7: 10; 9: 8; 13: 8, 9). Hlina však už iba v minimálnych prípadoch obsahuje grafit (tab. 1: 1; 7: 2; 9: 1, 8, 16, 17; 12: 7; 13: 9, 12, 14; 14: 28, 41; 15: 1, 17, 20, -22, 35, 37).

I/2. Ku skupine situlovitých hrncov s kyjovito zosilneným okrajom môžeme zaradiť iba jeden zlomok (tab. 14: 34). Z nádoby sa nám zachoval iba okraj a časť tela. Ide o typ hlíny 5 (bez grafitu). Bola zhotovená v ruke a na povrchu zdobená zvislým hrebeňovaním.

I/3. K tejto skupine možno zaradiť aj hrncovitě kónické tvary s dovnútra odsadeným ústím alebo s ústím zvýrazneným okružným rebrom (tab. 2: 3; 3: 3; 4: 7, 8; 6: 1-4; 7: 8; 14: 31-34; 15: 4, 16).

I/4. Do tejto skupiny sme zaradili vázovitě hrnce s kónickým telom a dovnútra odsadeným ústím (tab. 2: 1, 2; 9: 3; 6: 6; 10: 1-5, 13-15; 11: 3, 4; 15: 11, 14, 15, 24; 17: 1-3, 5). Na niektorých vázovitých tvaroch sa vyskytuje aj vlešťovaná výzdoba v horizontálnych pásoch (tab. 15: 11). Na niekoľkých fragmentoch sa našli aj kombinácie vlešťovanej výzdoby s vlnovkou (tab. 6: 24, 25; tab. 14: 40, 42). Tu však nevieme jednoznačne určiť tvar, pretože okrem vázovitých hrncov je táto výzdoba často aj na misiach (tab. 1: 6, 7; 6: 26; 9: 7; 12: 5; 15: 34; 17: 6).

Skupina nádob II

Do tejto skupiny patrí malá nádobka s maľovanou výzdobou (tab. 9: 6) a pravdepodobne aj nádoby z tab. 2: 1-2.

Skupina nádob III

Túto skupinu tvoria hlavne súdkovité tvary nádob. Niektoré majú telo zdobené zvislým hrebeňovaním (tab. 9: 4; 10: 11; 15: 32). Často sú bez výzdoby, s mierne horizontálne členeným telom (tab. 3: 1, 2; 6: 5, 6; 9: 2; 10: 16; 15: 10).

Skupina IV

K pohárom točeným na kruhu patria aj nádoby s uchom, prípadne s dvoma uchami, označované aj ako poháre kantaroidného typu (tab. 3: 4), niektoré aj s jemnou vlešťovanou výzdobou (tab. 17: 16). V sledovanom súbore patria k luxusným tvarom. Do tejto skupiny možno priradiť aj nádobku s kónickým telom a vlešťovanou sieťovou výzdobou v hornej časti (tab. 11: 1).

Skupina nádob V

Nádoby v tejto skupine sú zastúpené najpočetnejšie. Predstavujú misy kónického tvaru, často s dovnútra prehnutým okrajom, dvojkoľnícké misy so zaobleným zosilneným ústím a kónické misy s oblúkovito von prehnutým odsadeným hrdlom (tab. 1: 2-4; 2: 3; 6: 7-19; 7: 6, 9; 8: 2, 3; 8: 8-10; 14: 13-15, 16-21; 15: 9; 17: 18). V nálezovom inventári je zastúpená aj misa typu Békásmegyer (tab. 4: 2). K misiám radíme aj nádobku so splošteným telom (tab. 15: 7), ako aj nádoby, ktoré sú doložené vo fragmentoch. Zachovali sa iba horné časti zaoblených tiel s dovnútra vtiiahnutým zosilneným odsadeným okrajom (tab. 10: 6; 14: 23-25; 15: 8; 16: 17-20; 17: 4). Nevylučujeme, že v niektorých prípadoch mohli byť používané ako pokrievky.

Skupina nádob VII

K zásobniciam patria tvary s dovnútra vtiiahnutým ústím, zosilneným okružím, ktoré je výrazne členené (tab. 3: 7; 14: 30). Sú zhotovené z hliny typu 3, teda bez pridania grafitu.

Skupina VIII

Ako pokrievku sme jednoznačne identifikovali iba jeden nález (tab. 10: 7).

V súbore fragmentov nádob sú početne zastúpené dna. Často sa vyskytuje zvýraznené odsadené dno, akoby na prstencovej nôžke (tab. 5: 12, 13; 7: 4; 9: 11; 11: 6 - tu aj stopy po kruhu; tab. 15: 5). V ostatných prípadoch ide o rovné, prípadne mierne dovnútra odsadené dno. U spodných častí nádob sa dá iba veľmi ťažko určiť, o aký typ nádoby ide. V prípade výskytu výzdoby v podobe hrebeňovania možno iba predpokladať, že črepy pochádzajú zo situlovitých hrncovitých nádob.

Značky na dne sa v celom keramickom súbore nevyskytli.

Z nádob robených v ruke sú zaujímavé dva tvary: baňatá šálka s uchom (tab. 7: 7), vyhotovená z hrubozrnného nekvalitného materiálu, a v ruke robený kónický pohárik na nôžke (tab. 2: 10). Napriek tomu, že variabilita malých v ruke robených tvarov nie je presne zmapovaná, analógie v keltskom prostredí chýbajú. Oba tvary sa vymykajú z rámca dáckej keramiky prezentovanej v prácach I. H. Crișana (*Crișan 1969*) a Z. Visyho (*Visy 1970*). Podobné, nie však úplne zhodné šálky s takto situovaným úškom sa našli v prostredí púchovskej kultúry v Divinke (*Pieta 1982*, Taf. XLV: 3), v Dolnom Kubíne-Veľkom Bysterci (*Pieta 1982*, Taf. XLVI: 5, 6), v Podturni-Bašte (*Pieta 1982*, Taf. XLVII: 1-3, 10), ako aj v púchovskej keramike z lokality Jičín-Pořaha na Morave (*Čížmář 1993*, obr. 283: 6).

Maľovaná keramika

Zachovali sa väčšinou iba malé zlomky nádob (nie všetky sú graficky zobrazené), z ktorých sa dá iba veľmi ťažko určiť tvar. Presnejšie sa dajú zaradiť iba dva fragmenty.

K vázovitým hrncom s kónickým telom a oblúkovito von prehnutým ústím (skupina nádob I/4) možno zaradiť jeden fragment nádoby (tab. 3: 5). K fľašiam s oblúkovito prehnutým lievikovitým hrdlom (skupina nádob II) patrí malá nádobka s maľovanou výzdobou (tab. 9: 6).

Ostatné zlomky nádob sú vyhotovené zo zhodného kvalitného materiálu (tab. 1: 5, 10; 6: 27-30; 7: 3; 13: 1-6; 15: 2, 13) a pochádzajú z bližšie neurčiteľných tvarov nádob. Vo všetkých prípadoch ide o veľmi kvalitný tovar zhotovený z jemne plavenej hliny, točený na kruhu a až do zvoniva vypálený. Výzdoba pozostáva väčšinou z horizontálnych pásov červenej (niekedy hnedej až okrovej) a bielej farby. Iba na jednom fragmente (tab. 1: 5) sú pásy v priečnom prevedení.

Zhodnotenie keltskej keramiky

Nálezový súbor predstavuje bohaté spektrum tvarov na kruhu točenej a v menšom množstve i v ruke robenej keramiky. Najčastejšie sú situlovité hrnce so zosilneným okrajom, nízkym hrdlom členeným plastickým prstencom, zdobené zvislým hrebeňovaním alebo bez neho. Kombinácia vlešťovaného obvodového pásu a metopovito členeného hrebeňovania sa vyskytovala na nádobách z objektov 20b/90 (tab. 7: 10), 50/91 (tab. 9: 8) a z kontextu 107 (tab.

13: 9, 12). Absencia grafitu v keramickej hmote nádob datovaných do neskorkej doby laténskej sa spája so zložitou kultúrno-spoločenskou situáciou na strednom Podunajsku a tento jav je pozorovateľný na viacerých lokalitách (*Pieta/Zachar 1993*, 206, poz. 53). Nedostatok dôležitých surovín sa odráža aj na kvalite keramiky. Ku keramike s datovaním do LT D2 možno s určitosťou začleniť situlovitý hrniec s kyjovito zosilneným okrajom (tab. 14: 34). Z nádoby sa zachoval iba okraj a časť tela. Bola zhotovená v ruke z keramickej hmoty bez grafitu a na povrchu zdobená zvislým hrebeňovaním. K tvarom LT D1 patria poháre s dvoma uchami tzv. kantaroidného typu, ktoré majú analógie predovšetkým v Podunajskej oblasti osídlenej Skordiskami. Vyskytli sa napr. na sídlisku Gradina v Orliku (*Majnarić-Pandžić 1997*, Abb. 4: 1, 2, 6-14), v Gomolave (*Todorović 1968*), v regióne Vinkovci (*Dizdar 2001*, Tab. 6: 1; 13: 1; 18: 5; 29: 1; 44: 4). Najrozšírenejšou skupinou nádob sú misy rôznych tvarov a veľkostí. Sú to misy kónického tvaru, často s dovnútra prehnutým okrajom, dvojkónické misy so zaobleným zosilneným ústím a kónické misy s oblúkovito von prehnutým odsadeným ústím (tab. 1: 2-4; 2: 3; 6: 7-19; 7: 6, 9; 8: 2, 3; 8: 8-10; 14: 13-15, 16-21; 15: 9; 17: 18). Našla sa aj misa typu Békásmegyer (tab. 4: 2). Do skupiny mís radíme aj nádobu so splošteným telom, ktorá má na vnútornej stene vhladenú obvodovú vlnovku (tab. 17: 7). Podobná nádoba so splošteným telom (tab. 15: 7) sa našla aj na Devíne (*Pieta/Zachar 1993*, obr. 117: 1). K misiam s dovnútra vtiiahnutým zosilneným okrajom (tab. 10: 6; 14: 23-25; 15: 8; tab. 17-20; 17: 4) existujú analógie v nálezoch z Hurbanovho nám. v Bratislave (*Pieta/Zachar 1993*, obr. 92: 6), kde predstavujú mladšiu fázu neskorolátenského oppida. Nevylučujeme možnosť, že v niektorých prípadoch mohli byť používané ako pokrievky. V zlomkoch je zastúpená aj maľovaná keramika. K počiatočnému výskytu maľovanej keramiky na území juhozápadného Slovenska možno priradiť jediný fragment súdkovitej nádoby z objektu 3/69 z terasy T4 na lokalite Pohanská, ktorá v dobe výskytu maľovaného tovaru v Karpatskej kotline a v priľahlých oblastiach už ako centrum Záhoria neexistovala (*Paulík 1976*, 168, obr. 49). Autor spája zánik keltského oppida s udalosťami okolo bojov Bójev a Dákov a kladie ho do záveru LT C2 až počiatku LT D1 (*Paulík 1976*, 175). Lokalita nepatrí priamo do Karpatskej kotliny a ani na nej, ani na Záhorí mimo podunajskej oblasti (Devín) nie sú doklady o dáckom osídlení. *E. Bónis (1969)* delí maľovaný tovar v Podunajskom priestore do troch základných skupín: 1 - nádoby s bielymi a červenými pásikmi, 2 - nádoby s podobnou výzdobou, kombinovanou s geometrickými vzormi a 3 - nádoby, ktorých horná časť je súvislo pomaľovaná do červena. Nádoba z Pohanskej, rovnako ako i nálezy z Nitrianskeho hradu, patria do prvej skupiny. Pre región Nitry sa pravdepodobnejším zdá datovanie maľovanej keramiky až do začiatku LT D1. K tomuto názoru prispieva aj skutočnosť, že na sídlisku Nitra-Šindolka, ktorého najmladšie osídlenie je sponami dobre datované do rozhrania LT C2/LT D1 (*Březinová 2000*) sa nenašiel ani jeden zlomok maľovanej nádoby ani žiadny fragment dáckej keramiky. Jej cirkulácia v povodí rieky Nitry začína spolu s dáckou keramikou niekedy počas stupňa LT D1. Prítomnosť maľovanej keramiky potvrdzuje určité kontakty a výmenu tovaru s bližšími i vzdialenejšími oblasťami (*Cumberpatch 1993*, 78). Možno v prípade vyhodnotenia šiestich pecí z výrobného strediska v Komárne na dunajskom ľavobreží (*Pieta 2001*, 784) dôjde k upresneniu datovania počiatkov výskytu maľovaného tovaru na juhozápadnom Slovensku. Vypaľoval sa v nich mimoriadne kvalitný hrnčiarsky tovar a aj maľovaná keramika. Podiel dáckych nálezov v tomto nálezovom súbore je minimálny. Stredisko fungovalo ešte pred vstupom Dákov do uvedeného priestoru.

K ďalšiemu druhu tvaru, zastúpenému v súbore z hradného návršia, patria zásobnice. Majú dovnútra vtiiahnuté ústie a zosilnené okružie, ktoré je výrazne členené (tab. 3: 7; 14: 30). Sú zhotovené z hliny typu 3, teda bez pridania grafitu. Analogické tvary sa nachádzajú na viacerých neskorolátenských lokalitách, napr. Oberleiserberg, Braunsberg, Leopoldsberg, Pohanská, Bratislava, Devín. Kontakty so vzdialenejšou skordiskou oblasťou v Podunajsku sú doložené už v LT C1 a pokračujú aj v neskorolátenskom období. Veľmi blízke tvary nádob keltských aj dáckych možno nájsť napr. v Gomolave, hlavne vo fáze VI (*Jovanović/Jovanović 1988*, tab. XXVIII-XL).

Pokrievky tvoria málo početnú skupinu nálezov (tab. 10: 7). Túto funkciu však mohli plniť i niektoré plytké misy.

Dácka keramika

Zo štyroch základných skupín dáckej keramiky (*Visy 1970*, 19) sa tu vyskytla hrubá v ruke robená misa s uchom, v ruke robené baňaté nádoby s plastickou výzdobou a sivá kvalitná na kruhu točená keramika, ktorú reprezentujú misy na dutej nôžke.

1. Hrubé kónické v ruke robené šálky (misy) s uchom nasadajúcim pod ústím a nad rovným dnom na stenu nádoby (tab. 2: 11, 12), pričom väčšie tvary sa občas vyskytujú aj s dvoma uchami (tab. 4: 6). V našom prípade sú bez výzdoby.

2. V ruke robené nádoby baňatého tvaru s rôznou plastickou výzdobou. Ide predovšetkým o hrncovité a zásobnicovité tvary, zdobené plastickými výčnelkami, uchami, rôzne usporiadanými presekávanými girlandovými lištami a s rytou výzdobou (tab. 1: 9; 12 4: 9; 5: 7-10; 6: 31,32,34; 8: 1, 7, 11, 12; 9: 5; 10: 12, 17-20; 11: 5; 12: 12, 14-18; 15: 24, 25, 36; 16: 10-16, 21; 17: 8-14, 15, 17). Z výzdobných motívov je pre dácku keramiku najtypickejší výčnelok s prstom pretlačenou jamkou (tab. 6: 32, 34; 8: 1; 10: 20; 15: 25, 36; 16: 10, 13, 14, 15; 17: 8-11, 14, 17). Tieto typy nádob sa vyskytujú v rôznych veľkostiach od 10 cm až po veľké tvary nádob nad 60 cm (tab. 10: 20).

3. V keramike na kruhu točenej je frekventovaný variant mís na dutej nôžke (tab. 2: 5-9; 4: 1; 6: 8, 9; 8: 2, 3, 4; 14: 20; 16: 3; 17: 18). Na niektorých z nich je vlešťovaná výzdoba, ktorá je umiestnená na vonkajšej stene spodnej časti nôžky (tab. 2: 7) a aj na vnútornej strane okružia (tab. 16: 3). Vyskytuje sa aj slamovanie povrchu vonkajšej steny mís (tab. 8: 2, 3).

4. Na kruhu točené džbány s uchom nie sú v nami sledovanom súbore zastúpené. V prípade jedného fragmentu ucha (tab. 5: 9) však nevylučujeme, že pochádza z takéhoto typu nádoby.

Zhodnotenie dáckej keramiky

Hrubé kónické v ruke robené šálky (misy) s uchom nasadajúcim pod ústím a nad rovným dnom na stenu nádoby možno považovať za typické pre dácke etnikum. Z územia Rumunska sú známe viaceré varianty už v 2. stor. pred n. l. Rozkvet týchto tvarov nastáva predovšetkým v 1. stor. pred n. l. Do Karpatskej kotliny sa dostávajú hlavne počas vojen s Burebistom. Dácky materiál v Maďarsku je spojený s troma periódami: 1. Burebistov vpád, 2. medzi Burebistovým vpádom a Traianovými vojnami a 3. po Traianových vojnách. Územie Slovenska je ovplyvnené postupom Dákov popri Dunaji. Tvary v ruke robených mís s uchom sa vyskytujú aj v materiálnej náplni sídlisk v dolnej časti Podunajska, napr. v regióne Vinkovci (*Dizdar 2001*, Tab. 17: 1-3). Dákovia ovplyvňovali historický vývoj v Podunajskej oblasti minimálne 50 rokov a v Potísi až 150 rokov (*Višy 1970*, 29). Na nami sledovanom území sa s nim stretávame od prvej polovice 1. stor. pred n. l. Tvary dáckej keramiky sú typické hlavne v neskorolátenských sídliskových celkoch v povodí rieky Nitry. Našli sa na Devíne, v samotnej Bratislave, avšak dácky materiál úplne absentuje v nálezoch z Bratislavy-Hradného vrchu napriek tomu, že jeho datovanie je od LT C2 až do LT D2, resp. až do prelomu letopočtu (*Čambal 2004*, 29, 48).

Ostatné nálezy

Súčasti odevu a šperky

- Lyžičkovitá bronzová spona - Schüsselfibel (tab. 19: 2) patrí do skupiny spôn s rámcovým zachycovačom, ktoré sú rozšírené od východného Francúzska až po Čechy, Moravu a Slovensko a od severného Talianska k Severnému moru (*Karasová 2002*, 240). Ich datovanie nie je jednoznačné. Z nášho územia je podobná spona známa z Trebostova (okr. Martin), poloha Žiar (*NS Pieta 2001*). Autor ju datuje na koniec stupňa LT D1 a uvádza, že sa vyskytuje skôr v západnej časti púchovského teritória. To potvrdzuje aj jej výskyt na najznámejšej lokalite púchovskej kultúry na Morave, na hradisku Požaha u Nového Jičína (*Čižmář 1993*, 422), s datovaním do stupňa LT C2-D2. Na Slovensku je táto spona zatiaľ najpočetnejšie zastúpená v oppidálnom centre v Trenčianskych Bohuslaviciach (*Pieta 2000a*, tab. 91:3; *Pieta 2001*, 782; *Bazovský 2003*, Tab. III: 1-5), kde kolekcia železných lyžicovitých spôn patrí k najpočetnejším z počtu 40 spôn. Jej výskyt je doložený aj na polohe Čertova skala v Trenčianskych Tepličiach (*Pieta 2000b*, 137). Ich datovanie je v rozpätí stupňov LT C2-D1. Je známa aj z neskorolátenskeho osídlenia Zemplína (*Benadik 1965*, Abb. 15: 3, 5). Analógie sa našli v rakúskom Oberleiserbergu, s datovaním od LT C2-D1 (*Kern 1996*, 388, Abb. 7), pričom k upresneniu datovania uvedenej lokality prispelo aj kompletne vyhodnotenie sklenených nálezov (*Karwowski 1998-1999*).

- Spona s prehnutým lúčikom, členeným uzlíkom a rámcovým, pravdepodobne prelamaným zachycovačom (tab. 18:1). Má dvojstranné symetrické vinutie 2+2. Je typická pre mladší stupeň neskorkej doby laténskej (LT D2 - 55-25 pred n. l.). Analógie sú známe aj z bratislavského oppida (*Pieta/Zachar 1993*, obr. 95: 5, 6), kde autori uvádzajú, že tieto spony sa vyvíjajú od polovice 1. storočia pred n. l. až do obdobia raného cisárstva a okrem keltskej oikumeny sú zastúpené i v germánskom prostredí (*Pieta/Zachar 1993*, 170). *Th. Völling* (1994, 192) variant A 18b označil za najstarší v rímskom provinčnom prostredí. Typ neskorolátenskej spony s prehnutým lúčikom (A 18) je známy aj z Bratislavy, poloha Hlavné nám. 7 (*Musilová/Lesák 1996*, Tab. II: 2), kde súvisí so zánikom laténskeho osídlenia, ktoré spadá do konca LT D2, teda k rokom 30-20 pred n. l. (*Musilová/Lesák 1996*, 103). Bronzovú sponu s rámcovým stupňovito prelamaným zachycovačom a profilovaným uzlíkom na rozhraní horného a dolného lúčika poznáme aj z uzavretej kultúrnej jamy z Nitrianskeho Hrádku, poloha Zámeček (*Točík 1959*, obr. 326: 3). Predstavuje najmladší kelto-dácky horizont, zastúpený grafitovou, maľovanou a dáckou keramikou.

- Bronzová liata puklička (tab. 19: 1) má analógie na Devíne, kde sa našla kovolejárska dielňa. Pravdepodobne tu sa vyrábali aj tieto pukličky (*Pieta 1997*, Abb. 5). Nepriamo je dôkazom kontaktov medzi severnou a južnou časťou Dunaja aj to, že s podobnou sa stretávame na Magdalensbergu v rakúskom Korutánsku (*Pieta 1997*, 48).

Jantár

- Dva koráliky z jantáru, menší žltej a väčší hnedočervenej farby (tab. 18: 2, 3). Na území Slovenska nepatria k častým nálezom v sídliskovom inventári z doby laténskej. Našli sa aj v prostredí púchovskej kultúry (*Pieta 1982*, 59). Oba koráliky z Nitrianskeho hradu sú valcovitého zaobleného tvaru s rôznou veľkosťou. Analogické tvary sú známe z Moravy, z lokalít Požaha a Ptení a z keltského oppida Staré Hradisko. *J. Čižmářová* (1996, 173-174) spája ich výskyt s existenciou diaľkových obchodných kontaktov medzi severom a juhom v rámci neskoršej tzv. jantárovej

cesty. To potvrdzujú i ďalšie nálezy z neskorolátenských lokalít na území Podunajska, ktoré sú datované do LT D1 (Božić 1998, 151; Čížmář 2002). Výskyt v púchovskom prostredí zmapoval K. Pieta (1982, 59).

Mince

- Rímsky republikánsky denár, denár Aemilia Lepida, razený okolo r. 109 pred n. l. (Hunka/Kolníková 1993). Výskyt republikánskych denárov sa dosiaľ spájal s politickým a hospodárskym záujmom Ríma o stredodunajské oblasti (Kolníková 1986, 68, 72; Pieta 1986, 146). V poslednom čase sa však stále výraznejšie vyskytuje v neskorolátenských súvislostiach (napr. Bratislava-Devín, Bratislava-Staré mesto, Zemplín, Košeca-Nozdovice, Nitra-Hrad). Najnovšie rakúski autori P. Haupt a M. Nick (Haupt/Nick 1997, 48) vyslovili názor, s ktorým sa stotožnila aj E. Kolníková (Kolníková v tlači), že rímske republikánske denáre nájdené v stredodunajskom priestore súvisia s prienikom Burebistových Dákov do tejto oblasti. Početné hromadné nálezy z územia Rumunska svedčia o pravidelnom a výdatnom prísune republikánskych mincí z Ríma do Dácie (Chițescu 1982). Burebista nimi vyplácal najmä svojich žoldnierov. Uplatnili sa aj v diaľkovom obchode. V Dácii ich aj napodobňovali.

Militária

- K militáriám možno priradiť železný hrot šípu (objekt 20a/92) s dutou tuľajkou (tab. 18: 6). Zhodný sa našiel aj v skordiskom prostredí v Rospí Čuprija (Todorović 1968, tab. XXXI: 7) a aj v bratislavskom oppide na ulici Palisády (Pieta/Zachar 1993, 99: 4). Pre neskorolátenske železné hroty šípov sú však skôr typické šípky s jedným spätným krídelkom.

Súčasť nástrojov

- Železné zlomky (tab. 18: 4, 5, 8, 9) boli pravdepodobne súčasťou rôznych prakticky využiteľných nástrojov. Bližšie určiť sa dá ploché dlátko (Jacobi 1974, Taf. 4, 5) so štvorhranným prierezom (tab. 18: 9) a zlomok hrotu noža (tab. 18: 8).

Predmety z kosti

- Opracovaný kostený predmet (tab. 18: 7), pravdepodobne šidlo. Patrí k inventáru latenských sídlisk. Analogické tvary sú známe napr. z Manchingu (Jacobi 1974, Taf. 81).

Predmety z kameňa

- Kamenné brúsičky (tab. 18: 10, 11, 12) a jeden zlomok nekreslený. Všetky sú zhodného bikonkávneho tvaru so štorcovitým a kruhovitým prierezom. Patrí k výbave v dielenských a kuchynských objektoch a používali sa na ostrenie nástrojov z kovu. Potvrdzuje to aj spracovanie týchto nálezov v Manchingu (Jacobi 1974, Taf. 83-85). V našom prípade nemáme k dispozícii celé kusy, avšak s najväčšou pravdepodobnosťou patria k menším predmetom s dĺžkou okolo 12 cm, ktoré J. Leichmann začlenil do skupiny 1 (Leichmann 1994, 101-109). Petrografická analýza týchto brúsikov chýba.

- Dva kusy rotačných kotúčov žarnovov, jedna platňa je poškodená. Ide pôvodne o celé mlynské kamene, takže sa dá predpokladať, že boli na lokalitu dopravené ako hotové kusy. O pôvodnom umiestnení možno hovoriť pri žarnove z objektu 20b/90. Oba sú kruhovitého tvaru s priemerom 36 cm a pravdepodobne 40 cm (poškodený kus). Výška sa pohybuje od 5,5 do 9 cm pri poškodenom kuse a 9-13 cm pri celom žarnove. Petrografická analýza chýba.

Zvyšky flóry

Z doby laténskej pochádza 71 nálezov (Hajnalová/Mihályiová/Hunková 2002, 206). Napriek veľmi zložitej terénnej situácii sa potvrdili zásoby semien vhodných na konzum, zvyšky stravy, krmivo hospodárskych zvierat, schránky na skladovanie. Z doby laténskej (Hajnalová/Mihályiová/Hunková 2002, 214) pochádzajú tri nálezové komplexy získané preplavením kultúrnych vrstiev. Ako pestovaná rastlina bol zistený jačmeň siaty a jačmeň dvojradový nahý. Ako prímеси sú známe pšenica siata, pšenica jednozrnná, raž siata, proso siate. Našlo sa niekoľko semien ovsa. Prímеси zrnovín v hlavných zrnovinách dosahovali veľmi nízky percentuálny podiel, preto autorky predpokladajú, že porasty na poliach boli druhovo veľmi čisté. Hlavnou pestovanou rastlinou v dobe laténskej je jačmeň siaty, ktorý obsahuje jarné aj ozimné buriny, z čoho usudzujú, že mohol byť aj oziminou. Podľa výšky burín sa dá uvažovať aj o spôsobe zberu. Zdá sa, že jačmeň siaty bol pri zbere odrezaný na nižšie strnisko (Hajnalová/Mihályiová/Hunková 2002, 228). Pre rekonštrukciu vegetácie hradného vrchu v minulosti nie je dostatok poznatkov. Problém je potrebné riešiť v kontexte s charakterom osídlenia blízkeho okolia. Rozsah sídelnej plochy počas laténu bol pravdepodobne veľký a mal za následok vyrúbanie veľkej plochy zmiešaného dubového lesa, z ktorého drevo bolo potrebné pri stavbe obydli, opevnenia, ako aj pre chod domácností.

Zvyšky fauny

Početná kolekcia zvieracích kostí je iba z uzatvorených objektov 20a/90 a 20b/90). Z analýzy vypracovanej M. Fabišom vyplýva, že je tu zastúpený hovädzí dobytok, ovca-koza, ošípaná, kôň, jeleň, bobor, zajac, pes a šupinky kapra (NS Fabiš 1991).

ZÁVER

Archeologickým výskumom hradného kopca v Nitre sa preskúmali početné terénne situácie, spoľahlivo potvrdzujúce intenzívne osídlenie tejto polohy v neskorkej dobe laténskej. Doterajšie poznatky o terénnej situácii naznačujú, že praveké a včasnodejinné sídliskové vrstvy a objekty sa zachovali najmä v okrajovej časti kopca, v páse pri stredovekom a novovekom opevnení hradu, ktorý sa v stredoveku až do 15. stor. rozprestieral na celom kopci (obr. 1). Iná terénna situácia je v strednej časti opevneného areálu. Praveké a včasnodejinné kontexty úplne chýbajú na skalnom vrchole kopca, v areáli ohraničenom v druhej polovici novou južnou líniou bastiónového opevnenia z 15. stor. V tomto priestore najstaršie antropogénne sedimenty môžeme datovať až do záveru 11. stor. V okolí sakristie došlo k výraznejšej akumulácii antropogénnych vrstiev až v priebehu 15. stor. Trochu odlišnú situáciu sledujeme mimo areálu novovekého hradu, t. j. južne od vonkajšej priekopy bastiónového opevnenia. Na Hradnom aj na Pribinovom námestí absentujú výraznejšie sídliskové vrstvy, preskúmali sa tu výlučne zahĺbené praveké a včasnodejinné objekty. Táto nálezová situácia dovoľuje vysloviť predpoklad, že opevnený areál, resp. stredná časť kopca, neposkytovali vhodné podmienky na akumuláciu kultúrnych vrstiev, resp. že sa tu výrazne prejavila erózia terénu. Na druhej strane existencia výrazných kultúrnych vrstiev pri okraji kopca svedčí o zvýšenej akumulácii antropogénnych sedimentov. Sídliskové objekty vylučujú možnosť, že išlo o neosídlený areál, kde sa akumuloval odpad. Domnievame sa skôr, že tu bola prekážka, ktorá zachytávala erodovaný pôdny kryt zo strednej časti kopca. Nevylučujeme, že išlo o stavebnú konštrukciu, azda ohradenie, či opevnenie osídleného areálu. Predpokladáme, že patrilo Dákom. Ti sa koncom doby laténskej v Karpatskej kotline dostávajú do popredia. Z centrálnej oblasti v Sedmohradsku sa pomerne rýchlo presunuli cez územie horného Potisia a okolo polovice 1. stor. najmenej vo dvoch vlnách prenikli k strednému Dunaju, kde podľa Strabóna zničili moc Keltovej. Koncom strednej a začiatkom neskorkej doby laténskej sa v širšom priestore stredného Podunajska budujú na komunikačných a strategicky významných miestach nové oppidá. Strediská ležiace západne od Karpát tvoria rozsiahle urbanistické osady (napr. Oberleiserberg, Staré Hradisko). Osady ležiace východne od Uhorskej brány majú odlišnú podobu. Charakterizuje ich opevnenie, okolo ktorého sa sústreďovali výrobné osady. Zaužíval sa termín „typ Zemplín“. Genéza tohto modelu nie je dobre známa. V Liptovskej Mare sa uplatnil už koncom staršej alebo začiatkom strednej doby laténskej, v Bratislave asi v stupni LT C2, v Nitre najskôr v stupni LT D2 (*Pieta 2001*, 784). Sú typické pre východokeltskú a dácku oblasť. Tvorí ich menšia opevnená akropola obklopená viacerými industriálnymi osadami.

Hradný vrch a najbližšie okolie v neskorkej dobe laténskej možno spájať až s tretím horizontom osídlenia regiónu Nitry (*Březinová 1999*, 69), časovo patriacim do LT D1-D2. Súvisí s už spomenutou novou migračnou vlnou Dákov. Nálezy z tohto časového úseku sa okrem Nitry-Chrenovej, poloha Športový areál (*Chropovský/Fusek 1988*), a Mikovho dvora (*Pieta 1982*) sústreďujú okolo bývalého toku Nitričky v Dolnom meste, na hradnom návrší, vrátane hradného kopca. Tým, že Nitrička spájala v priestore dnešnej Mostnej ulice ramená rieky Nitry, vytvárala z hradného návršia ostrov. Zo strategického pohľadu to bola určite zaujímavá poloha na osídlenie. Jej bezpečnosť bola umocnená aj existenciou priekopy, ktorú sme zachytili v priestore dnešnej Mostnej ulice (*Bátora/Bednár/Březinová/Fusek 1995*). Intenzita zástavby, ako aj mohutnosť vrstiev s nálezmi patriacimi Dákom dovoľujú predpokladať, že osídlenie trvalo dlhšiu dobu. Prvé nálezy súvisia s chronologickým stupňom LT D1 (možno už koniec LT C2). V Nitre sú zachytené na Mikovom dvore v objekte 98, kde sa laténska na kruhu točená i maľovaná keramika vyskytuje spolu s dáckou keramikou. Datovanie do záveru LT D1 tu potvrdzuje aj strieborná minca bratislavského typu (NONNOS) a kovové predmety - stredolaténska spona spojená konštrukcie a bronzová palmeta (*Pieta 1982*, obr. 6: 12, 20). Väčšiu intenzitu nálezov možno spájať s víťazstvom Burebista nad keltskými kmeňmi v polovici 1. stor. pred n. l. Na niektorých polohách je doklad osídlenia až do zmeny letopočtu. Mozaiku osídlenia hradného návršia dopĺňa sídliskový objekt v priestore Malého seminára (obr. 1: 3). Dácka keramika je tu zastúpená v menšom pomere. Prevládajú kvalitne zhotovené tvary nádob a svoje zastúpenie má aj maľovaná keramika (*Březinová/Katkin 2004*). Keramika je výrazne zastúpená aj vo vrstvách v Galérii, kde sa okrem na kruhu točenej (tab. 19, 20) vyskytovala aj v ruke robená a plasticky zdobená dácka keramika. Do mladšieho úseku LTD možno zaradiť hrniec s kyjovitým ústím a misu so zosilneným dovnútra vťahnutým okrajom (tab. 20: 4). Ani na jednej zo spomínaných polôh hradného návršia nebola zistená maľovaná keramika zdobená geometrickými vzormi a nevyskytla sa žiadna trojnožka. Neboli tu zaznamenané ani značky na dnách nádob.

Niektoré nálezy (keramika, lyžičková spona), ako aj stratigrafická situácia objektov (hlavne 20a, 20b, 32 a vrstvy 107) naznačujú, že hrad bol osídlený už v priebehu LT D1, možno aj v závere LT C2. Na základe existencie zuhoľnatenej deštrukcie palisády datovanej do prelomu letopočtu sa zdá, že na hradnom návrší bola opevnená osada typu Zemplín obklopená viacerými industriálnymi osadami. Jej životnosť však bola s veľkou pravdepodobnosťou obmedzená iba na úsek LT D2 až po zmenu letopočtu. Zanikla násilnou cestou - požiarom.

S premiešaným keltsko-dáckym materiálom sa stretávame na celom území Dolného mesta. V dôsledku intenzívnej zástavby v mladších obdobiach je problematické hovoriť o type osád, ktoré sa v podhradí pravdepodobne nachádzali, ale rozhodne s nimi treba počítať.

Násilný koniec keltsko-dáckeho osídlenia na prelome letopočtov ukončil nepretržité praveké a protohistorické osídlenie hradného vrchu. Až po včasnoslávanské obdobie ho ľudia na intenzívne osídlenie nevyužívali.

Literatúra

- Bátora/Bednár/Březinová/Fusek 1995* - J. Bátor/P. Bednár/G. Březinová/G. Fusek: Záchranné akcie v Nitre na Mostnej ulici. AVANS 1993, 1995, 29-30, 146-148.
- Bazovský 2003* - I. Bazovský: Nálezy z keltského oppida v Trenčianskych Bohuslaviciach. In: Zbor. SNM 47. Arch. 13. Bratislava 2003, 119-132.
- Bednár 1995* - P. Bednár: Zisťovací výskum na južnom nádvorí Nitrianskeho hradu. AVANS 1993, 1995, 31-33.
- Bednár 1996* - P. Bednár: Siedma sezóna výskumu Nitrianskeho hradu. AVANS 1994, 1996, 29-31.
- Bednár 1997* - P. Bednár: Výskum západného opevnenia hradného kopca v Nitre. AVANS 1995, 1997, 29-31.
- Bednár 1998* - P. Bednár: Archeologický výskum na nádvorí paláca nitrianskeho hradu. AVANS 1996, 1998, 28-30.
- Bednár/Březinová 1992* - P. Bednár/G. Březinová: Výskum stredovekej fortifikačnej architektúry Horného mesta v Nitre. AVANS 1991, 1992, 19-20.
- Bednár/Březinová/Fusek 1992* - P. Bednár/G. Březinová/ G. Fusek: Výskumy a prieskumy v Nitre v časti Staré mesto. AVANS 1990, 1992, 23-26.
- Bednár/Staník 1992* - P. Bednár/I. Staník: Archeologický a stavebno-historický výskum národnej kultúrnej pamiatky Nitra-hrad. AVANS 1991, 1992, 21-23.
- Bednár/Staník 1993a* - P. Bednár/I. Staník: Výskum Nitrianskeho hradu a Horného mesta v roku 1992. AVANS 1992, 1993, 25-26.
- Bednár/Staník 1993b* - P. Bednár/I. Staník: Archeologický a stavebno-historický výskum Nitrianskeho hradu v rokoch 1988-1991. In: Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra 1993, 127-142.
- Benadik 1965* - B. Benadik: Die spätlatènezeitliche Siedlung von Zemplin in der Ostslowakei. Germania 43. Berlin 1965, 63-91.
- Bónis 1969* - É. Bónis: Die spätkeltische Siedlung Gellérthegey-Tabán in Budapest, Budapest 1969.
- Böhm/Mencl 1931* - J. Böhm /V. Mencl: Výskum na hradě nitranském 1930-31. In: Pam. Arch. 37, 1931, 64-79.
- Božić 1998* - D. Božić: Neues über die Kontakte längs der Bernsteinstraße während der Spätlatènezeit. In: Arh. Vestnik 49. Ljubljana 1998, 141-156.
- Březinová 1999* - G. Březinová: Sídliisko z doby laténskej v Nitre-Šindolke a jeho postavenie v rámci regiónu stredného Ponitria. Slov. Arch. 47, 1999, 61-74.
- Březinová 2000* - G. Březinová: Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog. Bratislava - Nitra 2000.
- Březinová/Illášová 1998* - G. Březinová/L. Illášová: Beschreibung der im Keramik-Komplex aus der latènezeitlichen Siedlung Nitra, Lage Šindolka verwendeten Töpferton-Typen. Arch. Rozhledy 50, 1998, 243-254.
- Březinová/Katkin 2004* - G. Březinová/S. Katkin: Sídliiskový objekt z doby laténskej v Nitre-Malom seminári. Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 155-174.
- Crișan 1969* - I. H. Crișan: Ceramica Daco-Getica. București 1969.
- Cumberpatch 1993* - CH. G. Cumberpatch: The circulation of late La Tène slip decorated pottery in Slovakia, southern Poland and transdanubian Hungary. Slov. Arch. 41, 1993, 59-81.
- Čambal 2004* - R. Čambal: Bratislavský hradný vrch - akropola neskorolátenskeho oppida. In: Zbor. SNM. Supplementum 1. Bratislava 2004.
- Čižmár 1993* - M. Čižmár: Keltská okupace Moravy. Brno 1993, 380-423.
- Čižmár 2002* - M. Čižmár: Laténsky depot ze Ptení. K poznání kontaktů našeho území s jihem. Pam. Arch. 93, 2002, 194-225.
- Čižmářová 1996* - J. Čižmářová: Bernstein auf dem keltischen Oppidum Staré Hradisko in Mähren. In: Arh. Vestnik 47. Ljubljana 1996, 173-182.
- Dizdar 2001* - M. Dizdar: Latenska naselja na Vinkovačkom području. Zagreb 2001.
- Hajnalová/Mihályiová/Hunková 2002* - E. Hajnalová/J. Mihályiová/E. Hunková: Archeobotanické nálezy rastlinných zvyškov z lokality Nitra-Hrad. Štud. Zvesti AÚ SAV 34, 2002, 205-278.
- Haupt/Nick 1997* - P. Haupt/M. Nick: Ein neuer Münzschatz mit Denaren der Eravisker aus der Gegend von Győr. Numismatische Zeitschrift 104-105, 1997, 41-81.
- Hečková 1989* - J. Hečková: Návrh graficko-numerického kódu laténskej sídliskovej keramiky na Slovensku. Slov. Arch. 37, 1989, 411-418.
- Hunka/Kolníková 1993* - J. Hunka/E. Kolníková: Prírastky mincí v Archeologickom ústave SAV v roku 1992. AVANS 1992, 1993, 55-59.
- Chițescu 1981* - M. Chițescu: Numismatic Aspects of the History of the Dacian State. The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type. BAR International Series 112, 1981.
- Chropovský/Fusek 1988* - B. Chropovský/G. Fusek: Výsledky výskumov na stavenisku športového areálu v Nitre. Štud. Zvesti AÚ SAV 24, 1988, 143-156.

- Jacobi 1974* - G. Jacobi: Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching. Band 5. Wiesbaden 1974.
- Jovanović/Jovanović 1988* - B. Jovanović/M. Jovanović: Gomolava. Naselje mladeg gvozdenog doba. Novi Sad - Beograd 1988.
- Karasová 2002* - Z. Karasová: Spony z keltského oppida na Trísově. Pam. Arch. 43, 2002, 226-258.
- Karwowski 1998-1999* - M. Karwowski: Keltische Glasarmringe und Ringperlen vom Oberleiserberg bei Ernstbrunn, Niederösterreich. Arch. Austriaca, 82-83, 1998-1999, 209-220.
- Katkin 1995* - S. Katkin: Záchranný výskum v Nitre-Malom seminári. AVANS 1993, 1995, 77-78.
- Kern 1996* - A. Kern: Spätlatènezeitliche Funde vom Oberleiserberg, MG Ernstbrunn, NO. In: Die Kelten in den Alpen und an der Donau. Aktes des Internationalen Symposions St. Pölten. Budapest-Wien 1996, 385-393.
- Kolníková 1986* - E. Kolníková: Kritický rozbor a klasifikácia nálezov rímskych mincí na Slovensku. Slov. Numizmatika 9, 1986, 59-97.
- Kolníková v tlači* - E. Kolníková: Münzen der Eravisker, Azaler und andere Nachahmungen der republikanischen Denare im nordkarpatischen Raum. Numizmatikai Közölöny (v tlači).
- Leichmann 1994* - J. Leichmann: Brousky z keltského oppida Staré Hradisko u Prostějova. Časop. Moravského muzea 79, 1994, 101-109.
- Majnarić-Pandžić 1997* - N. Majnarić-Pandžić: Einige Beispiele der spätlatènezeitlichen Siedlungen in Nordkroatien und ihre Beziehung zu den Zentren der frühen Romanisation. In: Arh. Vestnik 47. Ljubljana 1997, 257-265.
- Musilová/Lesák 1996* - M. Musilová/B. Lesák: Neskoroláténske osídlenie na Hlavnom námestí č. 7 (Kutscherfeldov palác) v Bratislave. In: Zbor. SNM 90. Arch. 6. Bratislava 1996, 87-106.
- Paulík 1976* - J. Paulík: Keltské hradisko Pohanská v Plaveckom Podhradí. Martin 1976.
- Pieta 1982* - K. Pieta: Probleme der Erforschung der dakischen Besiedlung in der Slowakei. In: Traco-Dacica 3, Bucuresti 1982, 35-46.
- Pieta 1986* - K. Pieta: K nálezom rímskych mincí na severnom Slovensku (Zu Funden römischer Münzen in der Nordslowakei). Slov. Numizmatika 9, 1986, 145-155.
- Pieta 1997* - K. Pieta: Die frühen Norisch-Pannonischen Handelsbeziehungen mit dem Nördlichen Mitteldonauegebiet. In: Peregrinatio Ghotica. Supplementum at Acta Musei Moraviae. Scientiae sociales 82. Brno 1997, 45-61.
- Pieta 2000a* - K. Pieta: Keltské hradisko v Trenčianskych Bohuslaviciach. AVANS 1998, 2000, 141-142.
- Pieta 2000b* - K. Pieta: Latènezeitlicher Burgwall und Opferplatz (?) in Trenčianske Teplice. In: Gentes, Reges und Rom. Spisy Arch. Ústavu AV ČR 16. Brno 2000, 129-153.
- Pieta 2001* - K. Pieta: Jan Filip a neskoroláténske osídlenie Slovenska. Arch. Rozhledy 53, 2001, 780-788.
- Pieta/Zachar 1993* - K. Pieta/L. Zachar: Mladšia doba železná (laténska). In: T. Štefanovičová a kol.: Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava 1993, 143-209.
- Ptáčková 1998* - S. Ptáčková: Keramika keltsko-dáckeho horizontu na Nitrianskom hrade (Katalóg). Závěrečná práce bakalárskeho štúdia. Univer. Konšt. Filozofa v Nitre. Rukopis.
- Romsauer 1998* - P. Romsauer: Prírodné prostredie. In: G. Fusek/M. R. Zemene (zost.): Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť. Nitra 1998, 17-23.
- Samuel 1998* - M. Samuel: Pokračovanie výskumu v areáli Ponitrianskej galérie. AVANS 1996, 1998, 145-147, obr. 100.
- Samuel 1999* - M. Samuel: Pokračovanie výskumu v areáli Ponitrianskej galérie. AVANS 1997, 1999, 145-147.
- Točík 1959* - A. Točík: K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu. Arch. Rozhledy 11, 1959, 841-871.
- Točík 1983* - A. Točík: Predbežná správa o výskume hradného kopca v Nitre v rokoch 1930-1931. AVANS 1982, 1983, 244-247.
- Točík/Rejholec 1993* - A. Točík/E. Rejholec. Zisťovací výskum na hradnom kopci v Nitre v rokoch 1958-1959. Štud. Zvesti AÚ SAV 29, 1993, 5-46.
- Trebsche 2003* - P. Trebsche: Keramik mit Feinkammstrich aus keltischen Siedlungen im Großraum Linz. Untersuchungen zu Werkstätten, Funktion, Verbreitung und Datierung. In: Linzer Arch. Forsch. Band 35. Linz 2003.
- Todorović 1968* - J. Todorović: Kelti u jugoslovičnoj Evropi. In: Dissertationes. VII. Beograd 1968.
- Visy 1970* - Z. Visy: Die Daker am Gebiet von Ungarn. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1970/I. Szeged 1970, 5-29.
- Völling 1994* - Th. Völling: Studien zu Fibelformen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und ältesten römischen Kaiserzeit. In: Bericht der römisch-germanischen Kommission. Band 75. Mainz am Rhein 1994, 148-236.
- Zachar 1981* - L. Zachar: Neskoroláténske vrstvy na Partizánskej ulici v Bratislave. In: Zbor. SNM 71. Hist. 21. Bratislava 1981, 35-54.
- Zachar/Rexa 1988* - L. Zachar/D. Rexa: Beitrag zur Problematik der spätlatènezeitlichen Siedlungshorizonte innerhalb der Bratislavaer Oppidums. In: Zbor. SNM 82. História 28. Bratislava 1988, 27-72.

Citované nálezové správy

Výskumné nálezové správy. Nepublikované. Archív Archeologického ústavu SAV v Nitre.

NS Bednár 1990 - P. Bednár: Nitra-Hrad. NS 12 661/90.

NS Bednár 1991 - P. Bednár: Nitra-Hrad. NS 12 866/91.

NS Fabiš 1991 - M. Fabiš: Nitra-Hrad. Archeozoologická analýza. NS 13 002/91.

NS Fusek 1989 - G. Fusek: Nitra-Hrad. NS 12 438/89.

NS Pieta 2001 - K. Pieta: Trebastovo. NS 14580/2001.

NS Samuel 1998 - M. Samuel: Nitra, Župné námestie 3. NS 13944/98.

Rukopis odovzdaný: 19. 12. 2003

PhDr. *Peter Bednár*, CSc.
PhDr. *Gertrúda Březinová*, CSc.
Bc. *Silvia Ptáčková*
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
peter.bednar@savba.sk
gertruda.brezinova@savba.sk
sylviapt@pobox.sk

Tabela 1. Nitra (Hrad). Súpis keramiky s vysvetlivkami.

Tabelle 1. Nitra (Burg). Verzeichnis der Keramik mit Erläuterungen.

Keramika								
Kontext, objekt	Tvar	Zachovalosť	Typ hlíny	Výzdoba	Metrické údaje	Druh výroby	Číslo vrečka	Tabuľka
objekt 1/88	m	o-t	8			R	35	1:03
	?	t	6			R	35	1:08
	?	d-t	6		ø d 16 cm	R	35	1:11
objekt 3/89	s	o	4			K	122	1:01
	m	o	9			K	122	1:02
	m	o-t	8			R	122	1:04
	?	t	9	pl-v		R	123	1:09
	?	t	9	maľ-č		K	123	1:10
objekt 12/89	?	t	3	ry, vh		K	388	1:06
	?	t	3	pl-v		K	387	1:12
objekt 14/89	?	t	7	maľ-č		K	389	1:05
	?	t	7	vl		K	389	1:07
	z	o-t	6	pl-v	ø ú 40 cm	R	389	4:09
objekt 20a/90	v	o-h	7		ø ú 14 cm	K	515	2:01
	v	o-h	3		ø ú 11,5 cm	K	523	2:02
	h	o-h	7		ø ú 14,5 cm	K	523	2:03
	s	o-t	2	pl-l	ø ú 12 cm	K	515	2:04
	m	n	1		ø d 11 cm	K	514	2:05
	m	n	1	pl-l	ø d 11 cm	K	514	2:06
	m	n	1	vl	ø d 13 cm	K	513	2:07
	m	n-t	2			K	512	2:08
	m	n	1			K	522	2:09
	p	o-t-d	5		ø ú 8 cm, ø d 5 cm, v 5,7cm	R	527	2:10
	m	o-t-d	8		ø ú 13,5 cm, ø d 5,8 cm, v 5,8 cm	R	512	2:11
	m	o-t-d	8		ø ú 13,5 cm, ø d 5,8 cm, v 5,8 cm	R	512	2:12
	h	o-t	1	pl	ø ú 12 cm	K	527	3:01
	h	o-t	1	pl	ø ú 12 cm	K	512	3:02
	s	o-t	1		ø ú 16 cm	K	512	3:03
	š	o-t-u	1	vl	ø 13 cm	K	525	3:04
	h	o-h	7	maľ-č	ø ú 17 cm	K	515	3:05
	z	o	3		ø ú 26 cm	K	523	3:06
	z	o	3	pl	ø ú 22 cm	K	523	3:07
	m	o-t	3		ø ú 22 cm	K	523	4:01
	m	o-t	1		ø ú 27 cm	K	527	4:02
	m	o-t	2		ø ú 26 cm	K	521	4:03
	m	o-t	2		ø ú 24,5 cm	K	513	4:04
	m	o-t	8	pl	ø ú 38 cm	K	525	4:05
	m	o-t-d-u	9		ø ú 34 cm, ø d 12 cm, v 13 cm	R	517	4:06
	h	o-t	8	pl-l	ø ú 32 cm	K	512	4:07
	h	o-t	9		ø ú 34 cm	R	525	4:08

Tabela 1. Pokračovanie.

Tabelle 1. Fortsetzung.

Keramika								
Kontext, objekt	Tvar	Zachovalosť	Typ hlíny	Výzdoba	Metrické údaje	Druh výroby	Číslo vrecka	Tabuľka
	?	d	5		ø d 10 cm	R	512	5:01
	?	d	1			K	523	5:02
	?	d	5			K	513	5:03
	?	d	8			R	512	5:04
	?	d	8			R	522	5:05
	?	d	3			R	522	5:06
	?	o-h-u	8			R	512	5:07
	?	u	1			R	522	5:08
	?	u	1	vl		K	512	5:09
	?	u	3	vl		K	518	5:10
	?	d	7	maľ-č	ø d 4 cm	K	512	5:11
	?	d	1	vl, pl-l	ø d 6 cm	K	514	5:12
	?	d	7		ø d 7 cm	K	523	5:13
	?	d	3	hr		K	520	5:14
	?	d	5			R	523	5:15
	?	d	2		ø d 11,5 cm	K	527	5:16
	?	d	6		ø d 8 cm	R	517	5:17
	?	d	8	hr	ø d 10,5 cm	K	512	5:18
	?	d	6		ø d 7,5 cm	R	517	5:19
	?	o	1			K	512	6:01
	?	o	5			K	518	6:02
	?	o	3			R	518	6:03
	?	o	3			K	520	6:04
	?	o	1			K	525	6:05
	?	o	1			K	521	6:06
	?	o	3			R	521	6:07
	?	o	8			R	514	6:08
	?	o	6			R	525	6:09
	?	o	3			R	525	6:10
	?	o	6			R	517	6:11
	?	o	6			R	521	6:12
	?	o	8			R	520	6:13
	?	o	3			K	522	6:14
	?	o	3			K	512	6:15
	?	o	3			R	521	6:16
	?	o	7	maľ-č		K	512	6:17
	?	o	3			K	512	6:18
	?	o	8			K	522	6:19
	?	o	9			R	522	6:20
	?	o	8			R	512	6:21

Tabela 1. Pokračovanie.

Tabelle 1. Fortsetzung.

Keramika								
Kontext, objekt	Tvar	Zachovalosť	Typ hlíny	Výzdoba	Metrické údaje	Druh výroby	Číslo vrečka	Tabuľka
	?	o	8			R	520	6:22
	?	o	8			R	512	6:23
	?	t	9	hr		K	515	6:24
	?	t	9	ry, vh		K	512	6:25
	?	t	1	vl		K	513	6:26
	?	t	8	maľ-b,č		K	515	6:27
	?	t	7	maľ-b,č		K	515	6:28
	?	t	7	maľ-b,č		K	515	6:29
	?	t	7	maľ-b,č		K	515	6:30
	?	t	6	pl-v		R	527	6:31
	?	t	8	pl-v		R	527	6:32
	?	t	3	hr		R	527	6:33
	?	t	5	pl-v		R	527	6:34
	?	t	5	hr		R	527	6:35
	?	t	8	hr		R	527	6:36
objekt 20b/90	?	d-t	8		ø d 6,5 cm	K	531	7:04
	s	o-h	3	pl-l	ø ú 18 cm	K	529	7:05
	m	o-t-d	3		ø ú 15 cm, ø d 6,8 cm, v 5,3 cm	K	531	7:06
	š	o-t-d-u	6		ø ú 5,5cm, ø d 4,8 cm, v 6,2 cm	R	531	7:07
objekt 32/90	?	t	9	hr		R	503	7:01
	?	t	4	hr		K	503	7:02
	?	t	7	maľ-č, b		K	504	7:03
objekt 38/91	h	o	7		ø ú 11 cm	K	993	7:08
	m	o-t	3	vh	ø ú 13 cm	K	971	7:09
	s	t	4	vl, hr		K	971	7:10
	?	d-t	8	ry	ø d 8,5 cm	K	993	7:11
	?	d-t	8		ø d 10 cm	R	993	7:12
	?	t	2	pl-v		R	971	8:01
	m	o-t	8	ry, vh		K	971	8:02
	m	o-t	2	ry, vh		K	993	8:03
objekt 41/91	s	o	3			K	972	8:08
	?	t	5	hr		K	972	8:09
	?	t	8	hr		R	972	8:10
	?	t	8	pl-l		R	972	8:11
	h	o-t	8	pl	ø ú 15 cm, ø d 6,8 cm, v 5,3 cm	R	972	8:12
objekt 49/91	m	o	8			R	994	8:04
	?	d	2		ø dna 5,5 cm	K	994	8:05
	?	t	6	ry, hr		R	994	8:06
	?	t	8	pl-v		R	994	8:07
	s	o-t	4	vl	ø ú 22 cm	K	994	9:01

Tabela 1. Pokračovanie.

Tabelle 1. Fortsetzung.

Keramika								
Kontext, objekt	Tvar	Zachovalosť	Typ hlíny	Výzdoba	Metrické údaje	Druh výroby	Číslo vrečka	Tabuľka
	h	o-t	8		ø ú 16 cm	R	994	9:02
objekt 50/91	h	o-t	5	pl-l, hr	ø ú 23 cm	R	995	9:03
	h	o-t	3	ry, hr	ø ú 18 cm	R	995	9:04
	h	o-t	6	pl-l	ø ú 20 cm	R	995	9:05
	f	o-h	7	maľ-b	ø ú 11 cm	K	995	9:06
	?	t	7	vl		K	995	9:07
	?	t	4	vl, hr		K	995	9:08
	?	u	1			K	995	9:09
	?	d	8		ø d 5 cm	R	995	9:10
	?	d	1	ry	ø d 5,5 cm	R	995	9:11
	?	d	3	ry	15 cm	K	995	9:12
	?	d	6	hr	ø d 10 cm	R	995	9:13
	?	d	3		ø 13 cm	K	995	9:14
	?	t	6	hr		R	995	9:15
	?	t	4	hr		R	995	9:16
	?	t	4	hr		K	995	9:17
kontext 107/88-92	s	o-h	6	náter	ø ú 24 cm	K	489	10:01
vrstva 107, 107 a-c	h	o-t	3		ø ú 24 cm	K	489	10:02
	z	o-t	8	vl, pl-l	ø ú 36 cm	K	489	10:03
	z	o-t	8	vl, pl-l	ø ú 36 cm	K	489	10:03
	h	o-t	3		ø ú 20 cm	K	1325	10:04
	h	o-h	3		ø ú 18 cm	K	499	10:05
	s	o-h	7		ø ú 16 cm	K	502	10:06
	po	o	7		ø 20 cm	K	94	10:07
	m	o-t	2		ø ú 21 cm	K	487	10:08
	m	o-t	3		ø ú 22 cm	K	1363	10:09
	m	o-t	3		ø ú 28 cm	K	490	10:10
	h	o-t	8	ry, hr	ø ú 22 cm	R	1495	10:11
	h	o-t-d	8	pl-l	ø ú 15 cm, ø d 12 cm, v 23 cm	R	1511	10:12
	h	o-t	3	ry	ø ú 20 cm	K	484	10:13
	h	o-h	3		ø ú 20 cm	K	506	10:14
	h	o-t	7		ø ú 22 cm	K	487	10:15
	h	o-t	5		ø ú 16 cm	R	507	10:16
	h	o-t	9	pl-l	ø ú 18 cm	R	1518	10:17
	h	o-t	6	pl-l	ø ú 18 cm	R	1494	10:18
	h	o-t	9	pl-v	ø ú 20 cm	R	1238	10:19
	z	o-t-d	9	pl-l, v	ø ú 40 cm, ø dna 20 cm, v 48 cm	R?	1238	10:20
	v	o-t	7	vl	ø ú 7 cm	K	499	11:01
	v	o-h	7	maľ-b	ø ú 11 cm	K	1372	11:02
	v	o-h	7		ø ú 12 cm	K	1415	11:03

Tabela 1. Pokračovanie.

Tabelle 1. Fortsetzung.

Keramika								
Kontext, objekt	Tvar	Zachovalosť	Typ hliny	Výzdoba	Metrické údaje	Druh výroby	Číslo vrečka	Tabuľka
	v	o-t	7		ø ú 13 cm	K	1415	11:04
	?	u-t	7			K	908	11:05
	?	d	7			K	112	11:06
	?	d	1		* ø d 5 cm	K	1483	11:07
	?	n	7		ø n 7 cm	K	1241	11:08
	?	d	9			R	34	11:09
	?	d	1	ry	ø d 7 cm	K	1518	11:10
	?	d	8	hr	ø d 17 cm	K	1363	11:11
	?	d	6		ø d 10 cm	R	1398	11:12
	?	d	1	ry	ø d 7 cm	K	1298	11:13
	?	t	3	hr		K	487	12:01
	?	t	3	hr		R	1348	12:02
	?	t	3	hr		K	1363	12:03
	?	t	2	hr		K	1483	12:04
	?	t	8	pl, vl		K	482	12:05
	?	t	3	vl		K	1363	12:06
	?	t	4	vl		K	34	12:07
	?	t	6	hr		R	1346	12:08
	?	t	8	hr		R	964	12:09
	?	t	9	pl		R	1348	12:10
	?	t	2	hr		K	1483	12:11
	?	t	5	pl-l		R	1345	12:12
	?	t	9	hr		R	74	12:13
	?	t	9	pl-v		R	99	12:14
	?	t	6	pl-l		R	1363	12:15
	?	t	6	pl-l		R	1337	12:16
	?	t	6	pl-l		R	490	12:17
	?	t	6	pl-l		R	1494	12:18
	?	t	7	maľ-b, h		K	1362	13:01
	?	t	7	maľ-b		K	1362	13:02
	?	t	7	maľ-č		K	1237	13:03
	?	t	7	maľ-č		K	1241	13:04
	?	t	7	maľ-b		K	489	13:05
	?	t	7	maľ-č, b		K	1237	13:06
	?	t	8	hr		R	1363	13:07
	?	t	3	vl, hr		K	1348	13:08
	?	t	4	vl, hr		K	1363	13:09
	?	t	5	hr		R	1324	13:10
	?	t	8	hr		K	964	13:11
	?	t	4	hr		K	908	13:12

Tabela 1. Pokračovanie.

Tabelle 1. Fortsetzung.

Keramika								
Kontext, objekt	Tvar	Zachovalosť	Typ hliny	Výzdoba	Metrické údaje	Druh výroby	Číslo vrecka	Tabuľka
	?	t	5	hr		K	1325	13:13
	?	t	4	hr		R	1243	13:14
	?	o	7			K	34	14:01
	?	o	6			K	93	14:02
	?	o	3			K	485	14:03
	?	o	9			R	34	14:04
	?	o	6			R	112	14:05
	?	o	3			K	86	14:06
	?	o	3			K	111	14:07
	?	o	3			K	1415	14:08
	?	o	9			R	96	14:09
	?	o	5			R	1363	14:10
	?	o	1			K	908	14:11
	?	o	6			K	487	14:12
	?	o	3			K	1372	14:13
	?	o	3			K	1363	14:15
	?	o	3			K	490	14:16
	?	o	3			K	1363	14:17
	?	o	1			K	908	14:18
	?	o	1	vh		K	88	14:19
	?	o	8	vh		K	1518	14:20
	?	o	7			K	74	14:21
	?	o	3			K	25	14:22
	?	o	7			K	487	14:23
	?	o	7			K	97	14:24
	?	o	7			K	95	14:25
	?	o	3			K	1325	14:26
	?	o	3			K	1370	14:27
	?	o	4			K	86	14:28
	?	o	2			K	487	14:29
	?	o	9	náter		K	487	14:30
	?	o	1			K	95	14:31
	?	o	1			K	95	14:32
	?	o	3			K	1363	14:33
	?	o	5	hr		R	1362	14:34
	?	o	6			K	120	14:35
	?	o	3			K	1415	14:36
	?	o	7			K	1298	14:37
	?	o	9			R	74	14:38
kontext 18	?	o	3			K	38	14:39

Tabela 1. Pokračovanie.

Tabelle 1. Fortsetzung.

Keramika								
Kontext, objekt	Tvar	Zachovalosť	Typ hliny	Výzdoba	Metrické údaje	Druh výroby	Číslo vrecka	Tabuľka
	?	t	1	vh		K	38	14:40
kontext 37	s	o	4			K	29	14:41
	?	t	7	vh		K	28	14:42
kontext 39	?	t	4	hr		R?	53	15:01
	?	t	7	maľ-č		K	53	15:02
	?	t	5	hr		K	53	15:03
	h	o-t	7		ø ú 18 cm	K	53	15:04
	?	d	8	ry	ø d 11 cm	K	53	15:05
	?	d	3	hr	ø d 13 cm	K	53	15:06
kontext 47	m	o-t	3	vh	ø ú 34 cm	K	52	15:07
	m	o	1	ry	ø ú 32 cm	K	52	15:08
	m	o-t	3		ø ú 16 cm	K	52	15:09
	h	o-t	1	vl	ø ú 16 cm	K	52	15:10
	z	o-t	2	vh	ø ú 22 cm	K	52	15:11
	?	t	3	vh		K	52	15:12
	?	t	7	maľ-č		K	52	15:13
kontext 1018	?	o	3			K	149	15:14
	?	o	1			K	120	15:15
	?	o	9			R	149	15:16
	?	o	4			K	149	15:17
	?	o	3			K	121	15:18
	?	o	8	náter		K	122	15:19
	?	t	4	hr, náter		K	149	15:20
	?	t	4	hr		K	149	15:21
kontext 1022	?	d	4	hr	ø d 10,6 cm	K	152	15:22
	s	o-h	7	pl-l	ø d 12 cm	K	152	15:23
	v	o-t	9		ø ú 22 cm	R	152	15:24
	h	o-t	6	pl-v	ø ú 19 cm	K	152	15:25
	?	o	1			K	152	15:26
	?	o	3			R	152	15:27
	?	o	1			K	152	15:28
	?	o	1			K	152	15:29
	?	o	7			R	152	15:30
	?	o	3			K	152	15:31
	?	o	9	hr		R	152	15:32
	?	o	8	ry		R	152	15:33
	?	t	7	vh		K	152	15:34
	?	t	4	vh, hr		K	152	15:35
	?	t	5	pl-v		R	152	15:36
	?	t	4	hr		K	152	15:37

Tabela 1. Pokračovanie.

Tabelle 1. Fortsetzung.

Keramika								
Kontext, objekt	Tvar	Zachovalosť	Typ hlíny	Výzdoba	Metrické údaje	Druh výroby	Číslo vrečka	Tabuľka
	?	d	6		ø d 16 cm	R	152	15:38
kontext 1023	?	o	5			K	155	16:01
	?	o	7			R	155	16:02
	m	o-t	1	vl	ø ú 22 cm	K	155	16:03
	?	d	9		ø d 19 cm	R	152	16:04
	?	d	9		ø d 15 cm	R	153	16:05
	h	o-t	9	pl-v	ø ú 32 cm	R	155	16:06
kontext 1027	?	o	9			R	157	16:07
	?	o	1	vl		K	157	16:08
	?	o	6			R	157	16:09
	?	t	9	ry		R	157	16:10
	?	t	9	pl-l		R	157	16:11
	?	t	6	ry		R	157	16:12
	?	t	9	pl-l		R	157	16:13
	?	t	9	pl-v		R	157	16:14
	?	t	3	pl-v		R	157	16:15
	?	t	6	pl-v, ry		R	157	16:16
	?	o	1		ø ú 14 cm	K	157	16:17
	?	o	1		ø ú 17 cm	K	157	16:18
	m	o-t	1		ø ú 17 cm	K	157	16:19
	m	o-t	1		ø ú 21 cm	K	157	16:20
	h	o-t	6	ry	ø ú 22 cm	R	157	16:21
kontext 1030	?	o	2			K	156	17:01
	?	o	2			K	156	17:02
	?	o	1			K	156	17:03
	?	o	1	vh		K	158	17:04
	?	o	1	vh		K	158	17:05
	?	t	8	vh		K	156	17:06
	?	t	4	hr		K	156	17:07
	?	t	5	pl-v		R	156	17:08
	?	t	6	pl-v		R	158	17:09
	?	t	6	pl-v		R	158	17:10
	?	t	9	pl-v		R	156	17:11
	?	t	8	ry, pl-l		R	156	17:12
	?	t	8	pl-l		R	156	17:13
	?	t	6	pl-v		R	158	17:14
	v	o-h	9	vl	ø ú 22 cm	R	158	17:15
	h	o-h	3	pl-v	ø ú 12 cm, š 15 cm	K	156	17:16
	m	o-t	1		ø ú 26 cm	R	156	17:17
						K	156	17:18

Tabela 1. Nitra (Hrad). Súpis keramiky s vysvetlivkami.

Tvar nádoby: z - zásobnica; h - hrniec; s - situla; v - váza; m - misa; š - šálka; p - pohár; po - pokrievka; ? - presne neurčené typy (kresbe sú znázornené len ako typy profilov).

Zachovalosť: o - okraj; t - telo; d - dno; n - nôžka (z vyššie uvedených mís); d-t - dno + telo; o-t - okraj + telo; o-h - okraj + hrdlo; u - ucho.

Typ hlíny

Typ 1

Jemne plavená hlina bez prímiesí. Vnútna i vonkajšia stena sivá až sivočierna. Povrch leštený. Lom sivý, niekedy pri okrajoch tmavší, vnútri bledší. Intenzita farby závisí od toho, z ktorej časti nádoby črep pochádza. Veľkosť zŕn menšia než 1 mm. Prevládajú kremenné zrná, menej vápenec a sľuda.

Typ 2

Jemne plavená hlina s prímiesou drobných zrníček piesku. Materiál tenkostenný, dobre vypálený. Vonkajšia i vnútorná stena sivohnedá. Povrch hladný. Lom sivohnedý, niekedy pri okrajoch sivý a vo vnútri hnedý.

Typ 3

Stredne plavená hlina s drobnými prímiesami piesku a malých kamienkov. Vnútna stena sivá až hnedá, matná. Vonkajšia stena bledosivá až sivohnedá.

Typ 4

Stredne drsná hlina s prímiesou piesku a sľudy. Materiál dobre vypálený, jednoliaty. Farba hnedosivá, hnedočierna alebo sivá (závisí od obsahu grafitu v základnej hmote). Farebnosť na lome zhodná s povrchom. Zrná veľkosti do 1,5 mm. Prevláda kremeň. Ojedinelé sú zastúpené zrná sľudy. Výrazná je prítomnosť grafitu. Povrch vzorky je niekedy potretý asfaltom.

Typ 5

Stredne drsný materiál s prímiesou drobného piesku, kamienkov a sľudy. Vonkajšia aj vnútorná stena sú sivohnedé až sivočierne. Črep je rovnomerne vypálený. Povrch hladný, matný. Zrná veľkosti okolo 1,5 mm. Prevládajú zrná kremeňa, menej vápenca. Ojedinelá je sľuda a zrná hematitu.

Typ 6

Stredne drsná hlina s prímiesou drobných kamienkov a piesku. Dobre vypálená. Povrch hladný, niekedy drsný, matný, sivej až hnedej farby. Jadro lomu sivohnedé alebo striedavo hnedé a sivé.

Na povrchu 3 mm hrubá vrstva jemnozrnnej hlíny inej štruktúry. Obsahuje väčšie zrná kremeňa, menšie karbonátov a pomerne vysoký obsah sľudy. V povrchovej vrstve je železo, ktoré dodáva pigment. Vo vzorke sa nachádza hematit.

Typ 7

Jemne plavený materiál. Pevný, dobre vypálený. Farba vonkajšej steny tehlovočervená, hnedá, sivočierna. Vnútna stena zhodná s vonkajšou. Na lome je jadro črepu sivé, tehlové a po okrajoch tehlovočervené. Povrch hladný, matný. Zrná menšie než 1 mm. Prevládajú zrná kremeňa, menej karbonátov a sľudy. Povrch vzorky je potretý asfaltom.

Typ 8

Stredne drsná hlina s prímiesou drobného piesku. Farba vonkajšej steny hnedá, tehlovočervená až sivohnedá. Vnútna stena farebne zhodná s vonkajšou. Závisí do značnej miery od intenzity prepálenia. Lom sivočierny a po okrajoch sfarbený zhodne s povrchom steny. Povrch hladný a matný, niekedy drsný. Zrná veľkosti od 2-6 mm. Najväčšie sú zrná kremeňa, menšie zrná karbonátov. Vzorka obsahuje väčší obsah sľudy.

Typ 9

Drsná hlina hnedej až tehlovočervenej farby s prímiesou kamienkov. Povrch drsný, niekedy hladný, matný. Jadro hnedé alebo tehlovočervené. Veľkosť zŕn od 1-1,5 mm do 2,5-3 mm. Najväčší podiel na mineralogickom zložení hlíny má kremeň. Pomerne vysoký je obsah sľudy, najmenší je podiel karbonátov. V hline sú zastúpené i živce (plagioklas), zrná hematitu, pigmentácia železa.

Výzdoba:

ry - rytá (jemné línie, vyryté ostrým predmetom do tela nádoby, zväčša oblúkového tvaru);

vh - vhladzovaná (vodorovné pásy a vlnovky plytko vyryté, resp. vhladené do povrchu nádoby tupým nástrojom);

vl - vlešťovaná (podobná ako vhladzovaná, ale výzdoba sa leskne, je leštená, často vyleštený celý povrch alebo väčšia časť nádoby);

hr - hrebeňovaná (zvislé husté línie vyryté do povrchu nádoby nástrojom v tvare hrebeňa);

sl - slamovanie (výzdoba tvorená odtlačovaním slamy);

maľ - maľovaná (b - bielou, č - červenou, h - hnedou farbou);

pl - plastická; pl-v - plastický výčnelok (opis slovný);

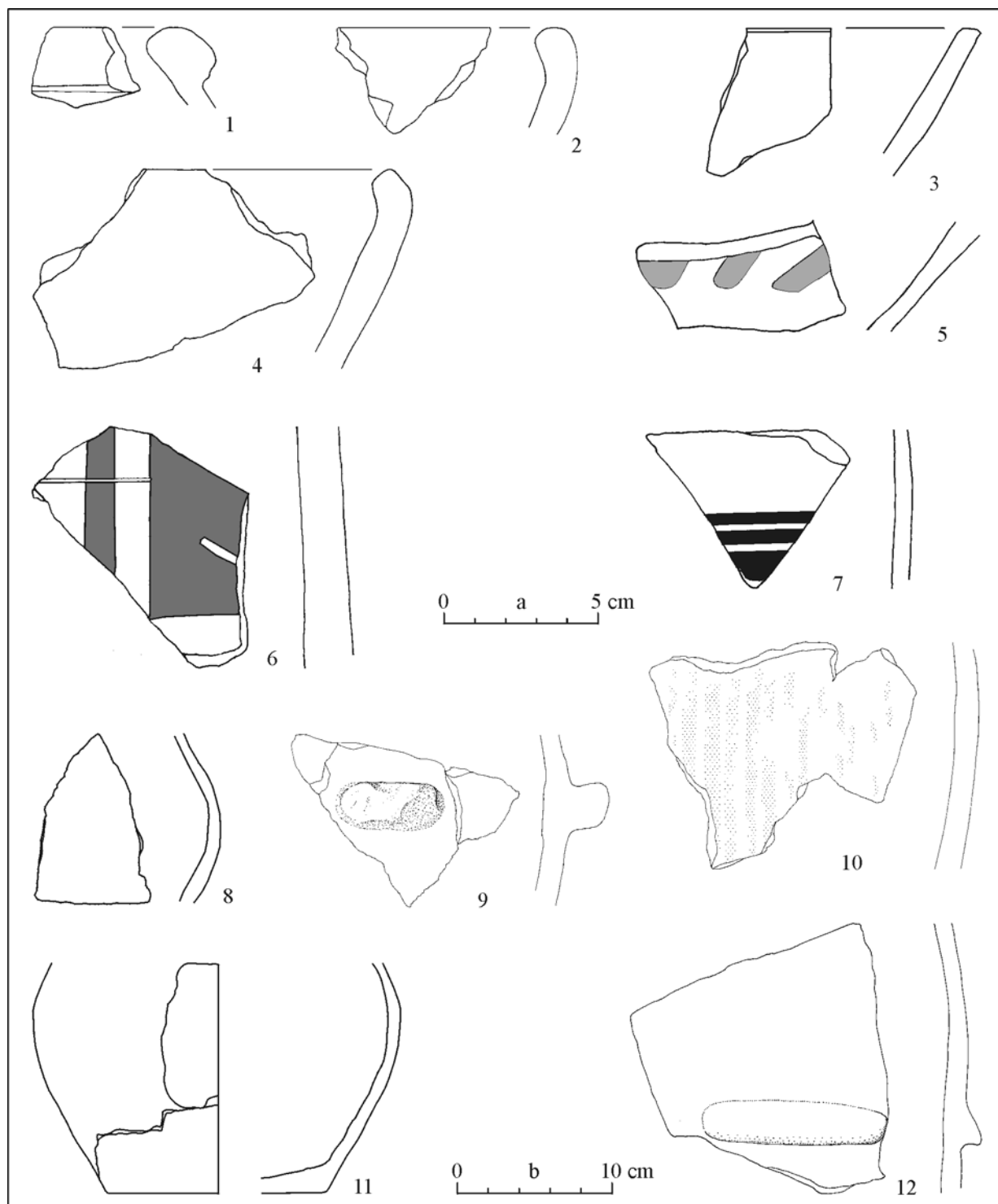
pl-l - plastická lišta (vždy pretláčaná alebo prstovaná - vytvárajúca zväčša girlandy).

Metrické údaje: ø ú - ø ústia; ø d - ø dna; š - max. vydutie; v - výška.

Druh keramiky: R - robená v ruke; K - točená na kruhu.

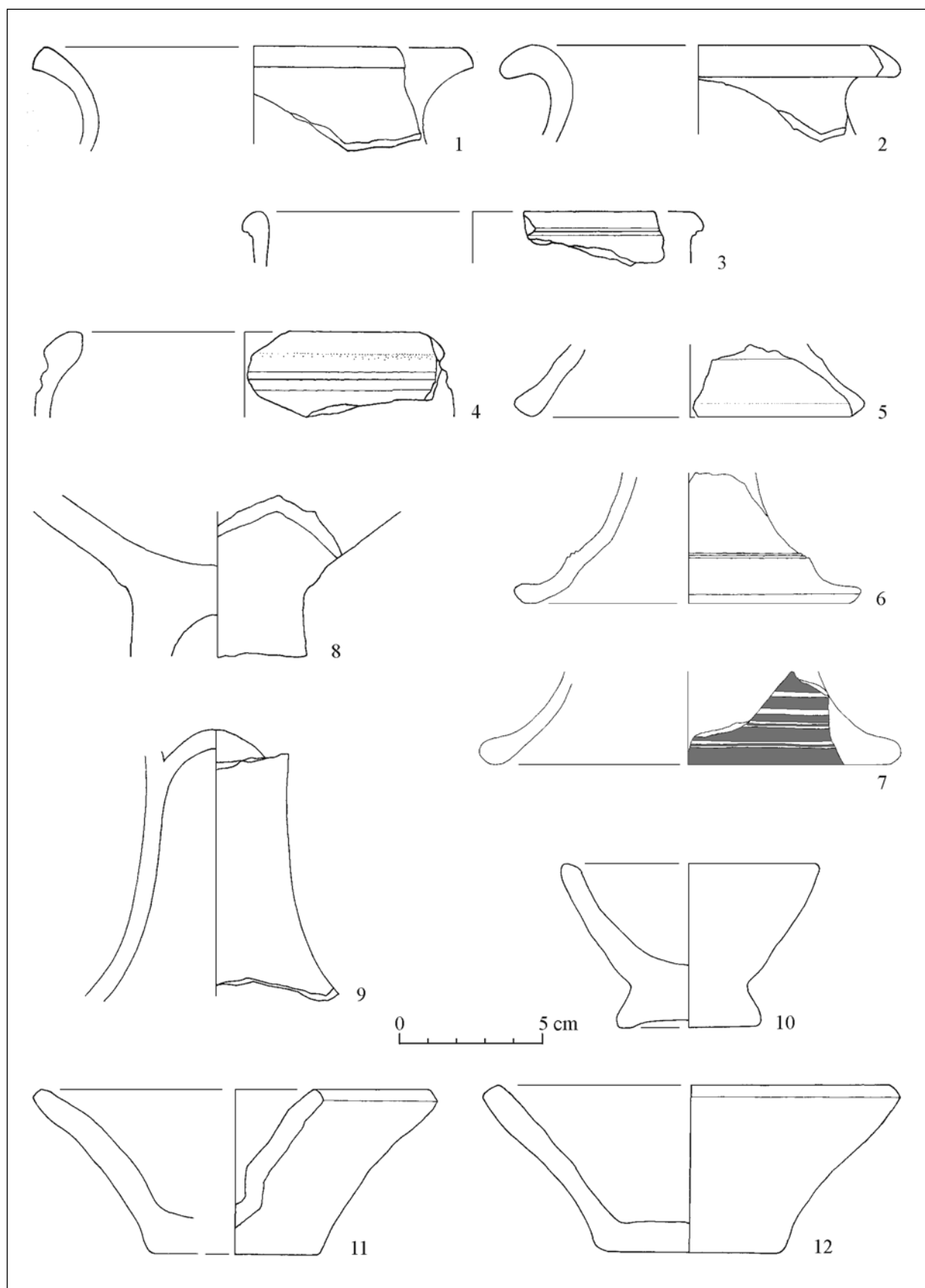
Legenda k tabuľkám

	- vhladzovanie a vlešťovanie		- maľovanie hnedou farbou
	- maľovanie červenou farbou		- maľovanie bielou farbou

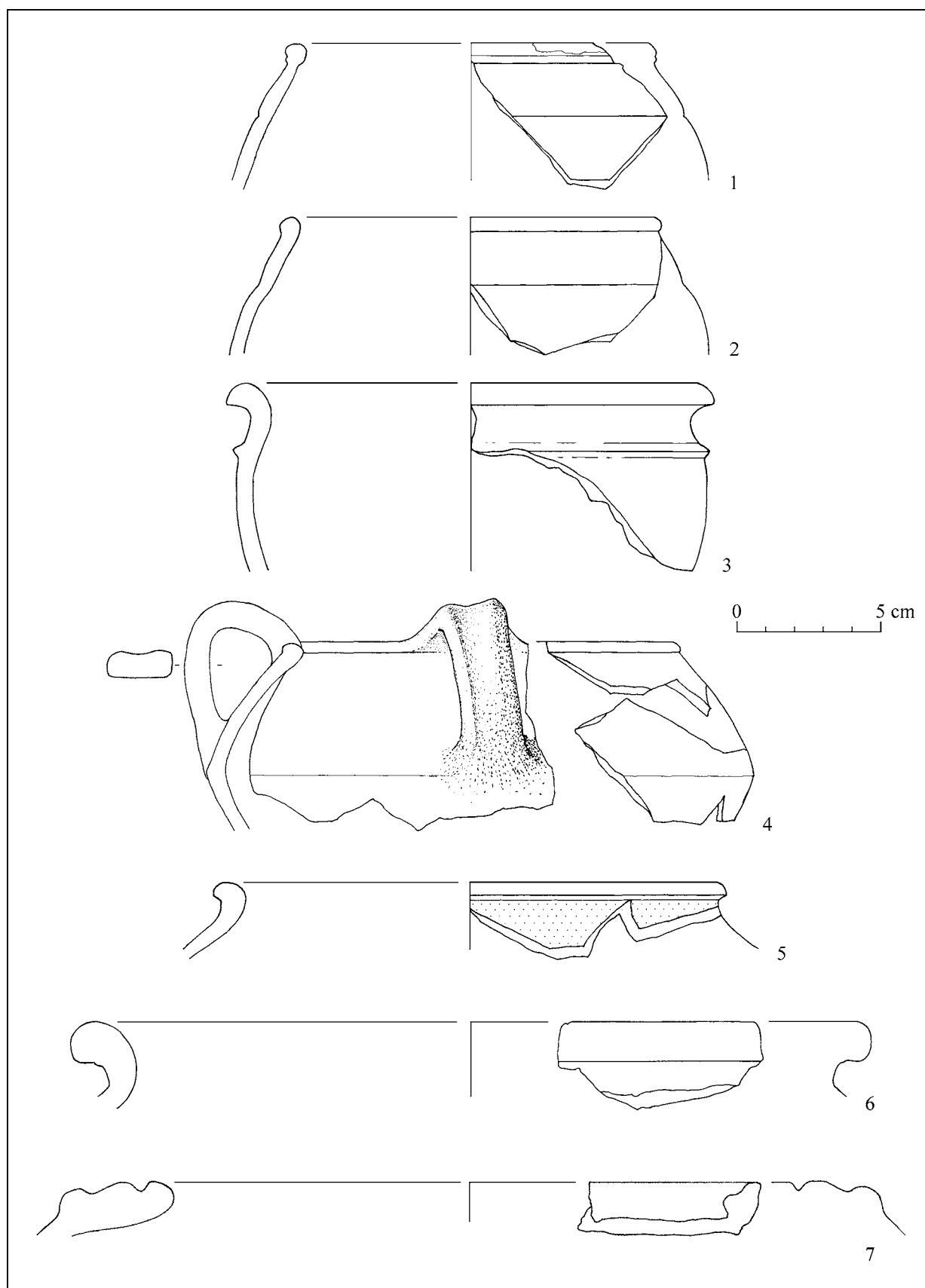

Tab. 1. Nitra (Hrad). Východné nádvorie. 3, 8, 11 - objekt 1/88; 1-2, 4, 9-10 - objekt 3/89; 6, 12 - objekt 12/89; 5, 7 - objekt 14/89. Mierky: a - 1-7; b - 8-12.

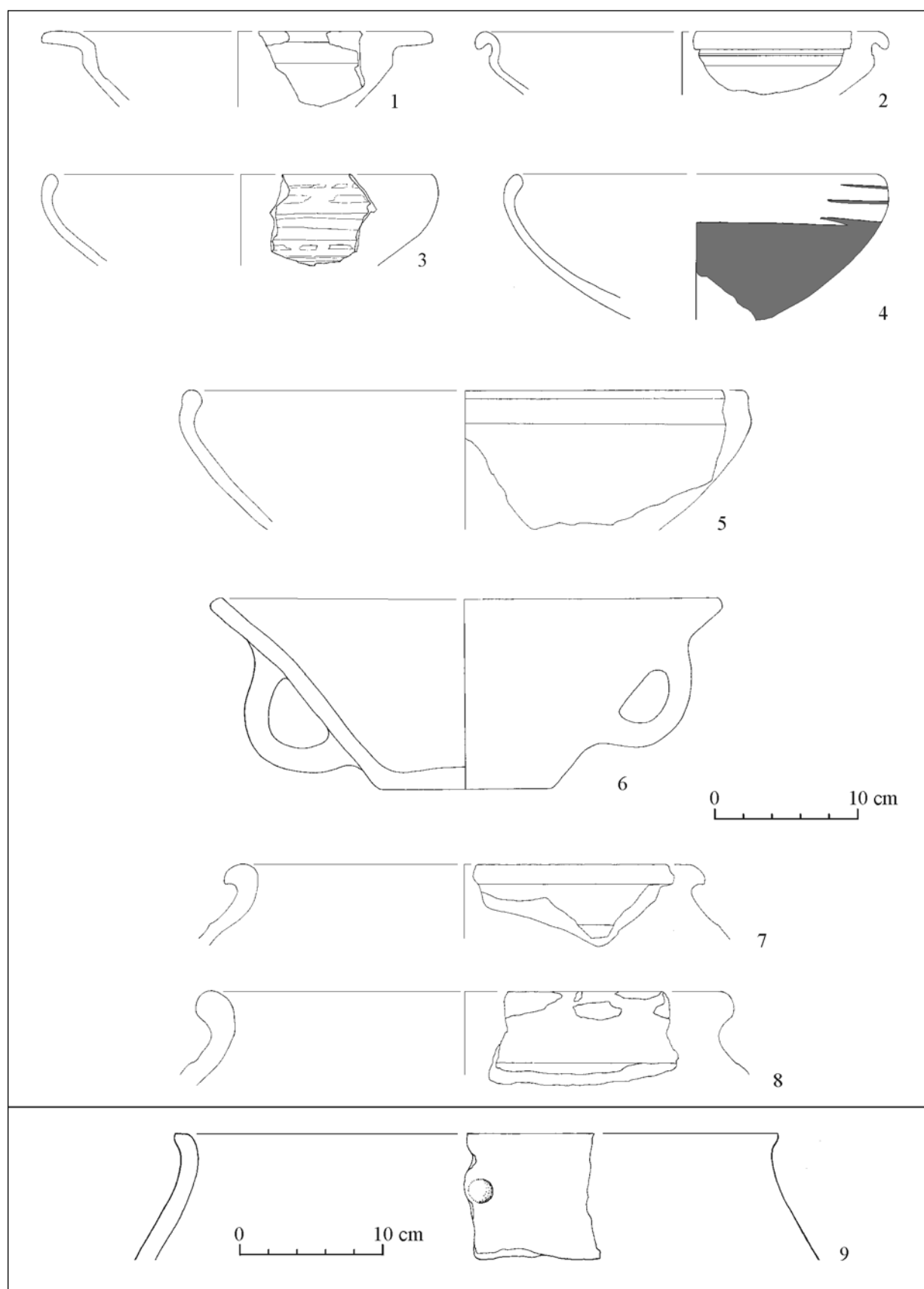
Taf. 1. Nitra (Burg). Östlicher Burghof. 3, 8, 11 - Objekt 1/88; 1-2, 4, 9-10 - Objekt 3/89; 6, 12 - Objekt 12/89; 5, 7 - Objekt 14/89. Maßstäbe: a - 1-7; b - 8-12.

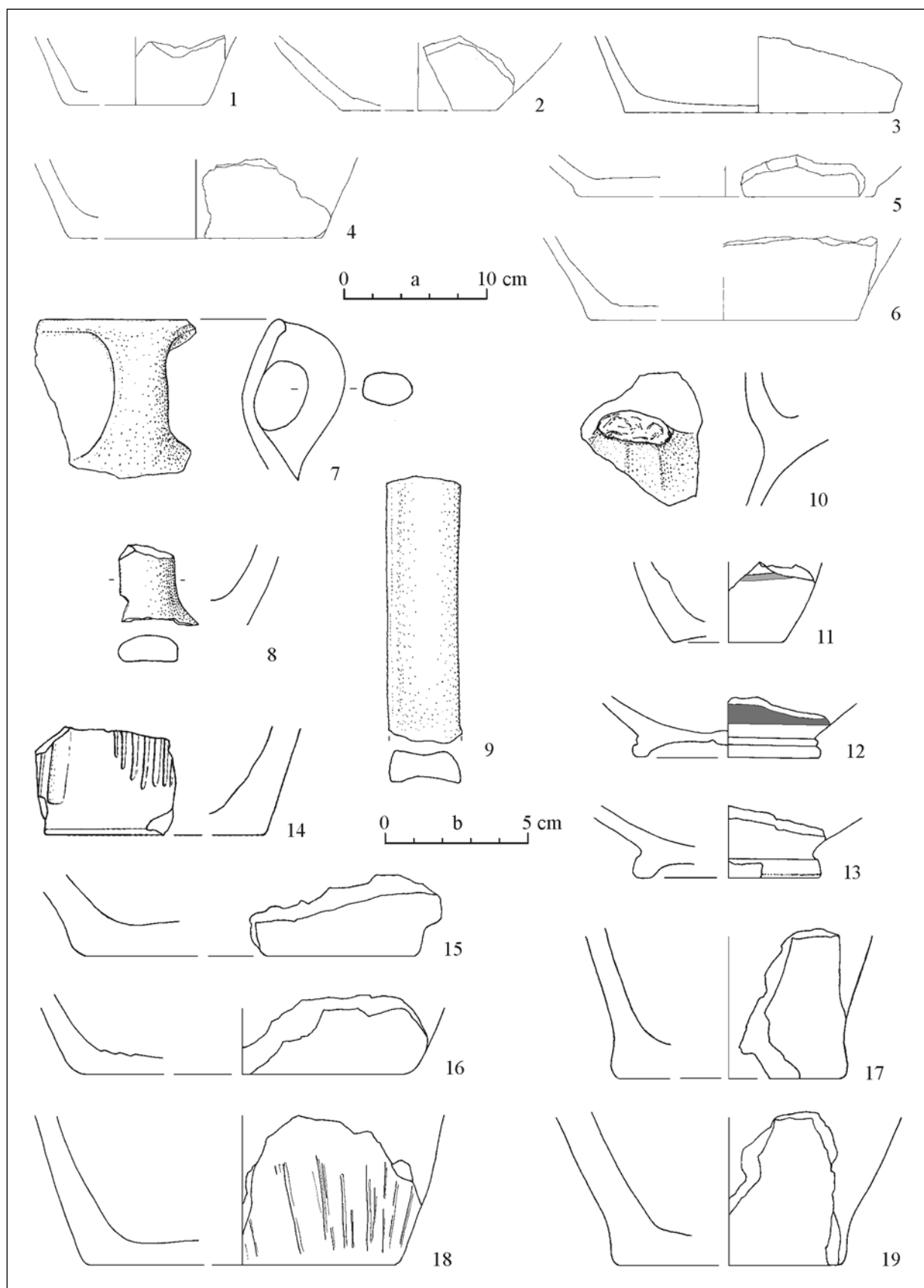
Tab. 2. Nitra (Hrad). Východné nádvorie. Objekt 20/90.
Taf. 2. Nitra (Burg). Östlicher Burghof. Objekt 20/90.

Tab. 3. Nitra (Hrad). Východné nádvorie. Objekt 20/90.
 Taf. 3. Nitra (Burg). Östlicher Burghof. Objekt 20/90.

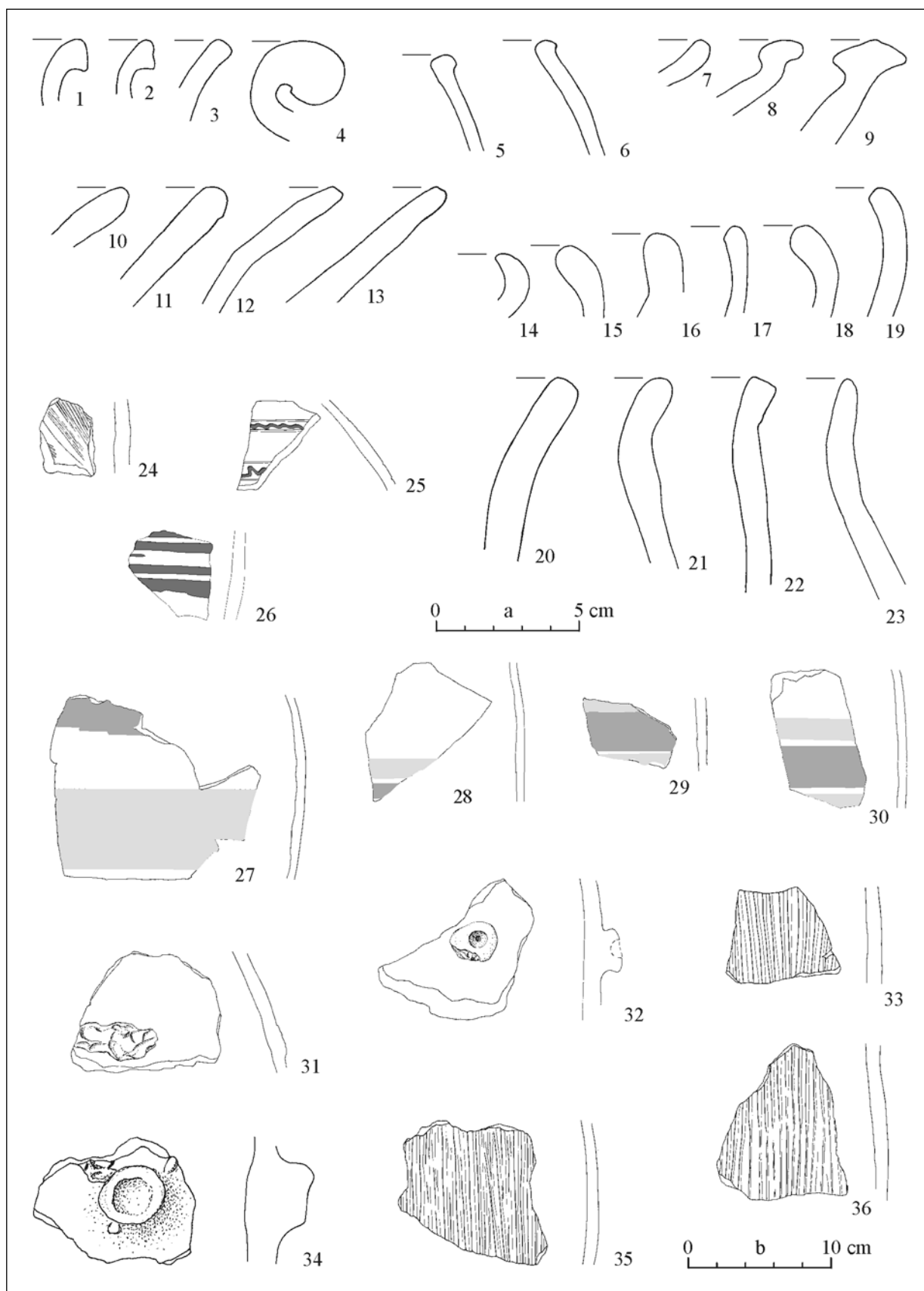

Tab. 4. Nitra (Hrad). Východné nádvorie. 1-8 - objekt 20/90; 9 - objekt 14/89.
 Taf. 4. Nitra (Burg). Östlicher Burghof. 1-8 - Objekt 20/90; 9 - Objekt 14/89.

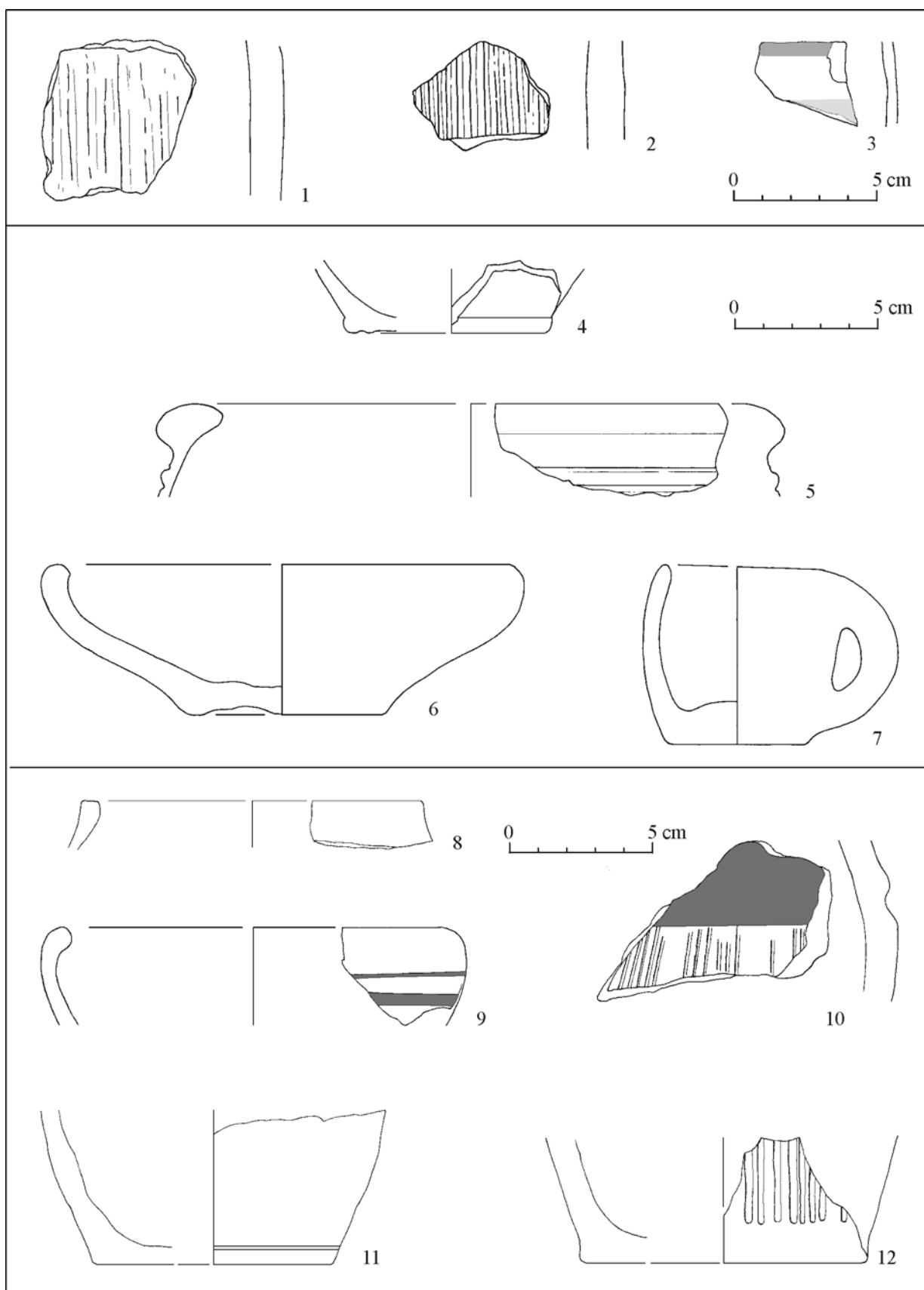
Tab. 5. Nitra (Hrad). Východné nádvorie. Objekt 20/90. Mierky: a - 1-6; b - 7-9.

Taf. 5. Nitra (Burg). Östlicher Burghof. Objekt 20/90. Maßstäbe: a - 1-6; b - 7-9.

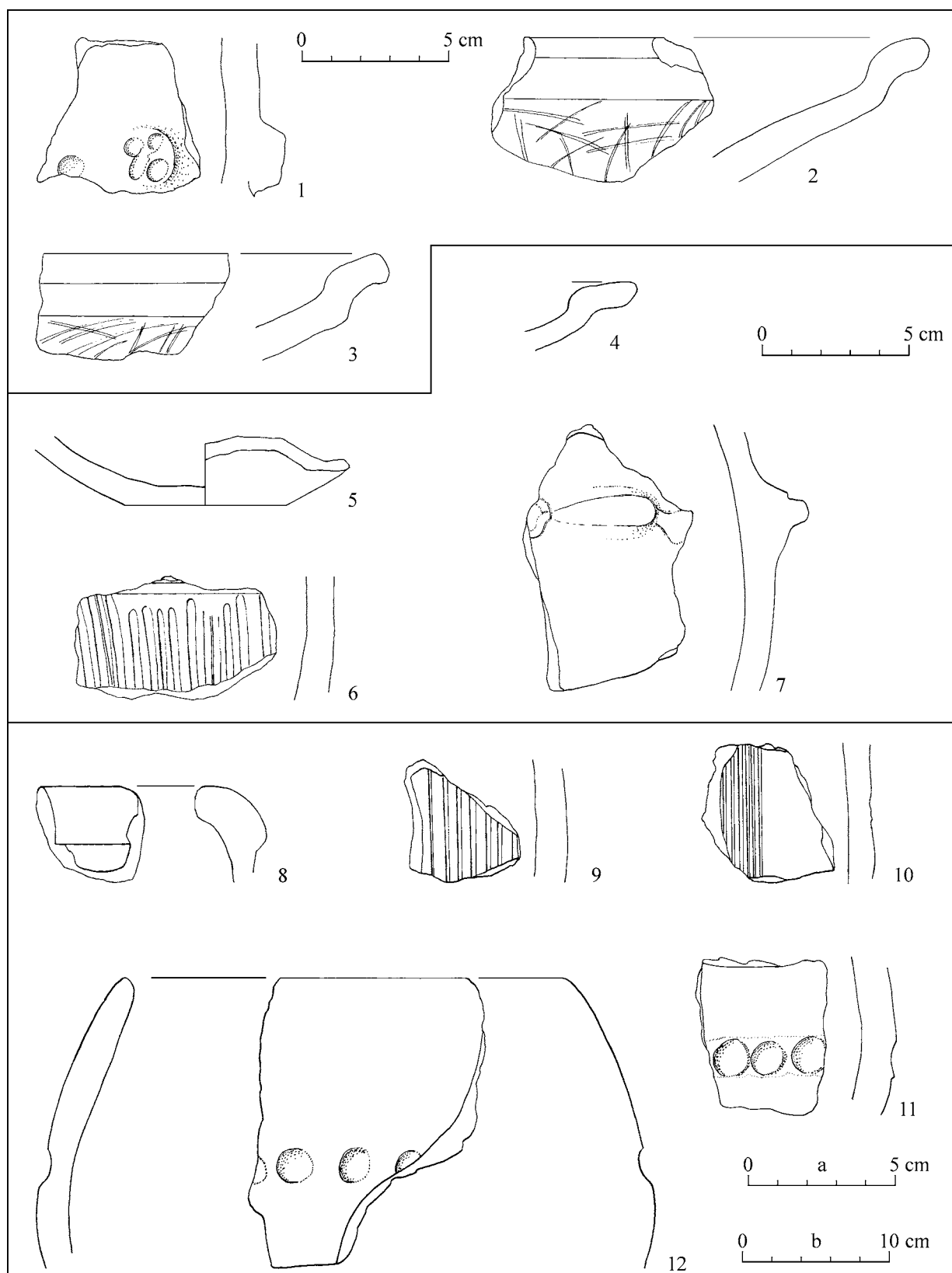

Tab. 6. Nitra (Hrad). Východné nádvorie. Objekt 20/90. Mierky: a - 1-23; b - 24-36.

Taf. 6. Nitra (Burg). Östlicher Burghof. Objekt 20/90. Maßstäbe: a - 1-23; b - 24-36.

Tab. 7. Nitra (Hrad). Východné nádvorie. 1-3 - objekt 32/90; 4-7 - objekt 20b/90; 8-12 - objekt 38/91, interiér Vazilovej veže.
 Taf. 7. Nitra (Burg). Östlicher Burghof. 1-3 - Objekt 32/90; 4-7 - Objekt 20b/90; 8-12 - Objekt 38/91, Interieur des Vazil-Turmes.

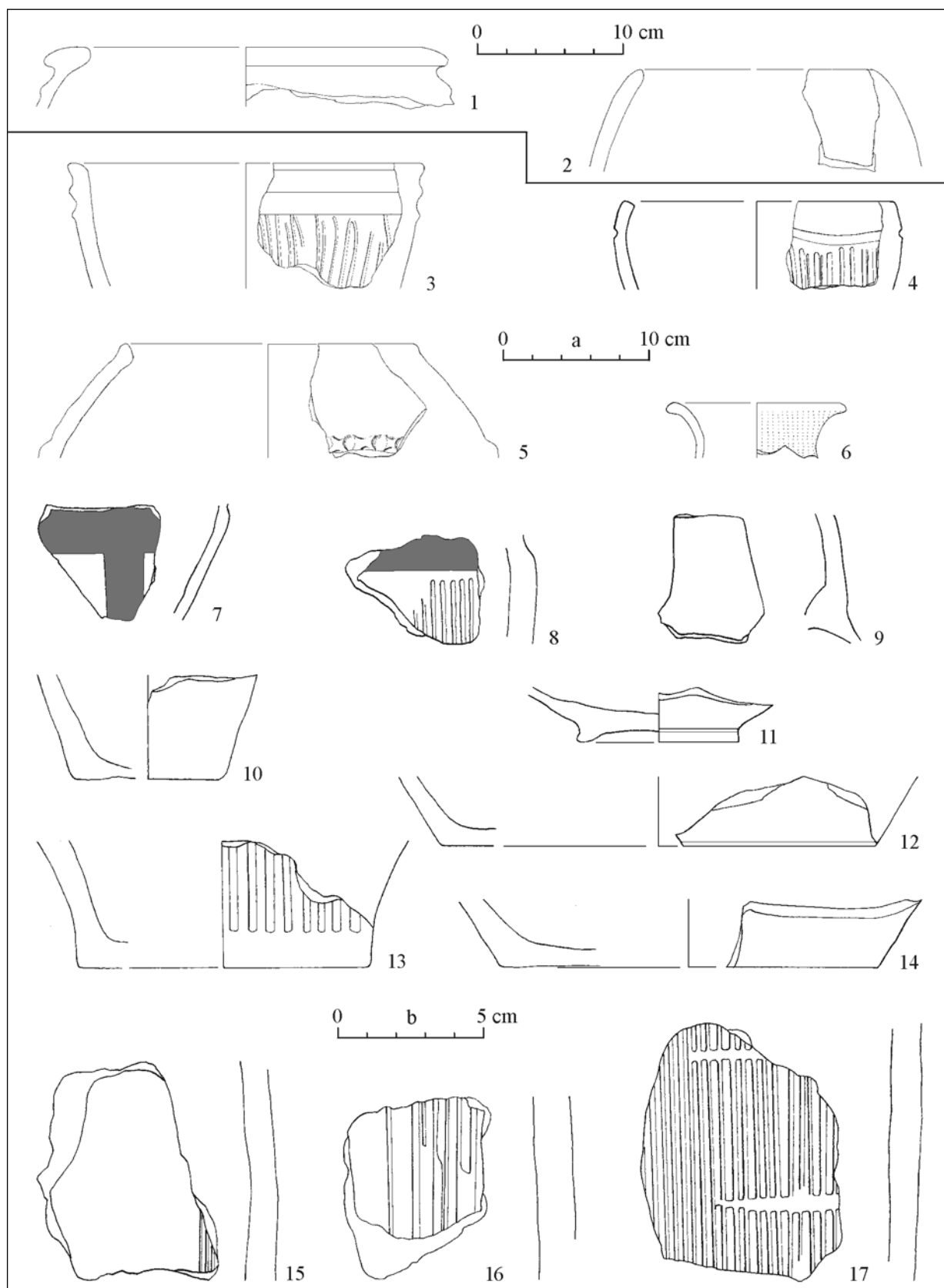

Tab. 8. Nitra (Hrad). Východné nádvorie, interiér Vazilovej veže. 1-3 - objekt 38/91; 4-7 - objekt 49/91; 8-12 - objekt 41/91.

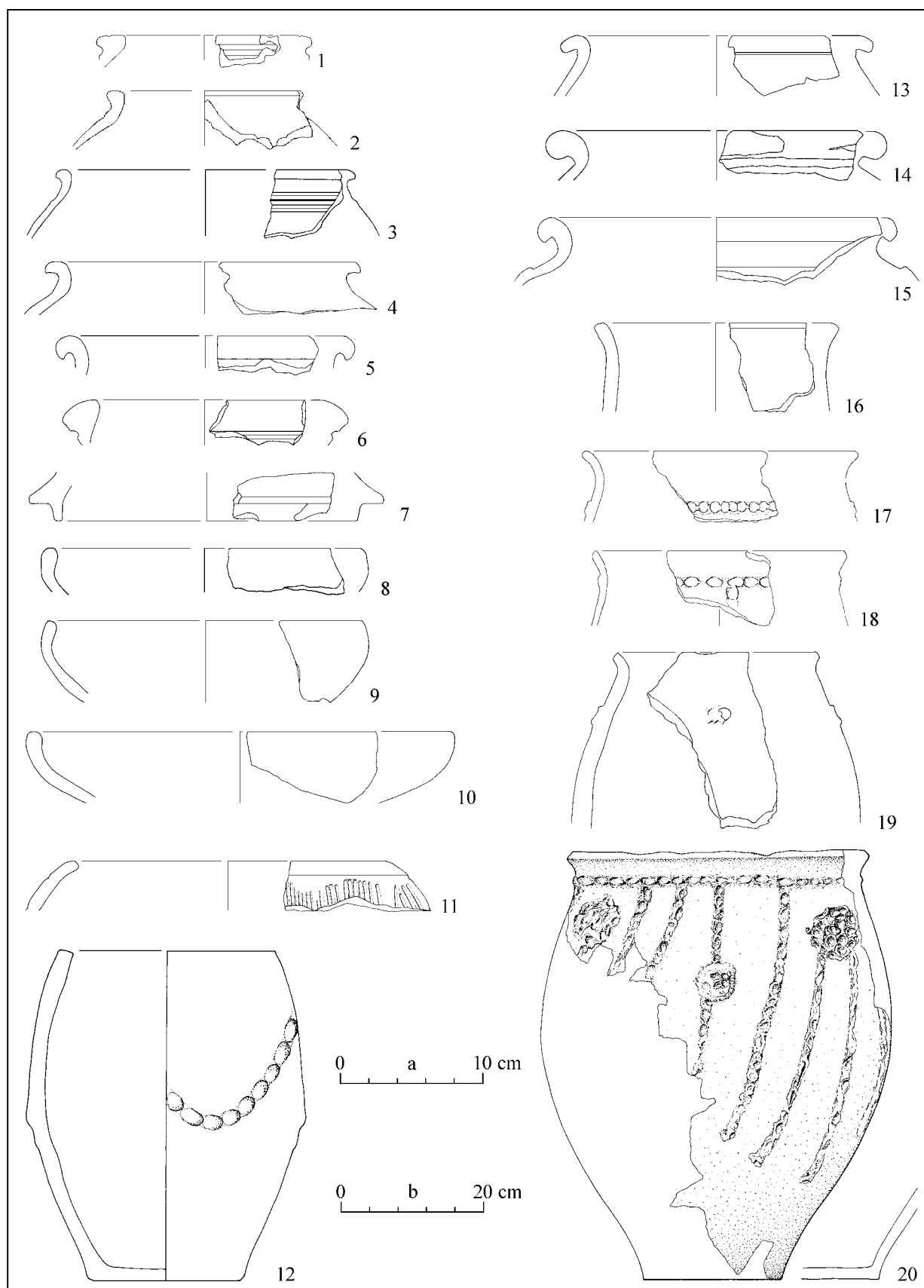
Mierky: a - 8-11; b - 12.

Taf. 8. Nitra (Burg). Östlicher Burghof, Interieur des Vazil-Turmes. 1-3 - Objekt 38/91; 4-7 - Objekt 49/91; 8-12 - Objekt 41/91.

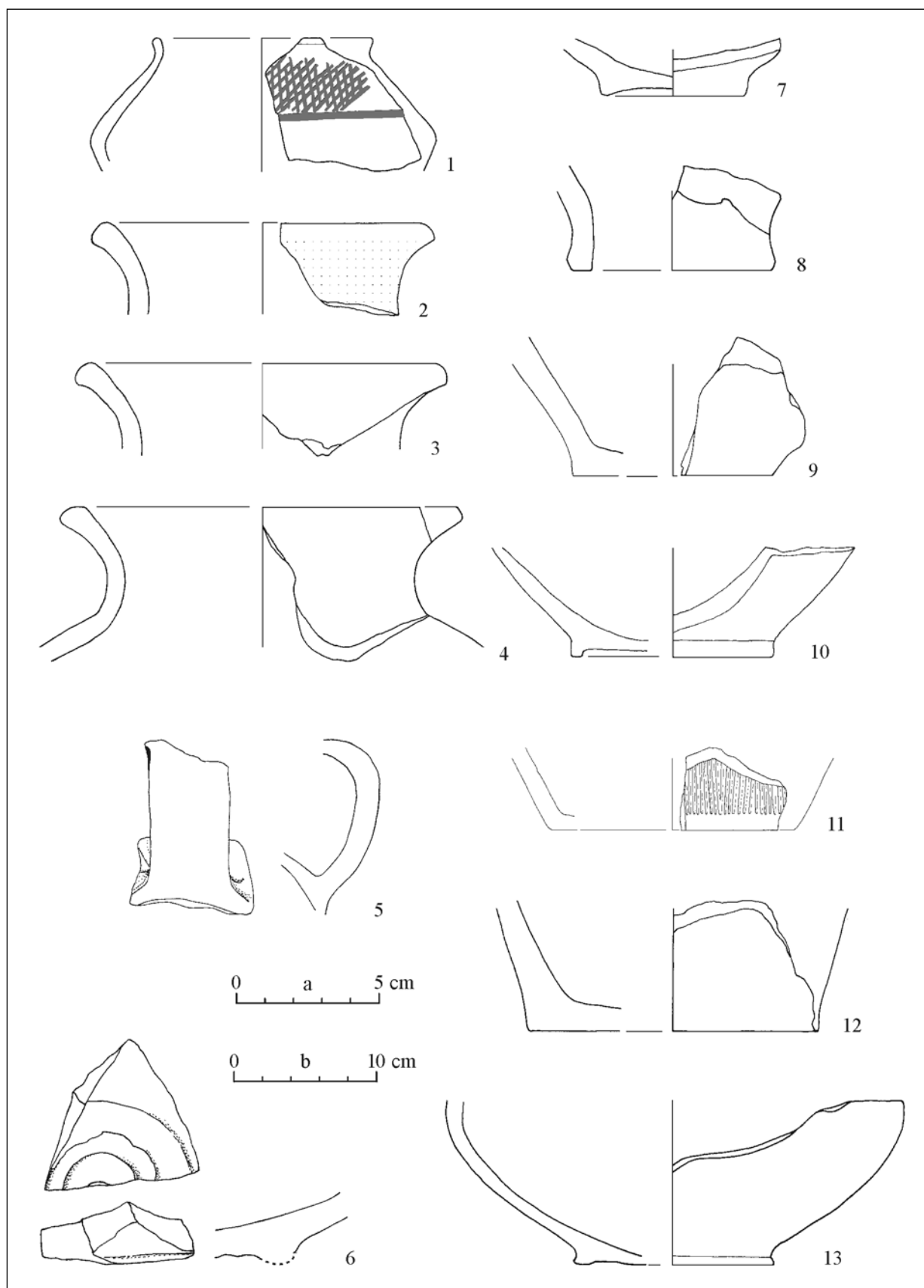
Maßstäbe: a - 8-11; b - 12.

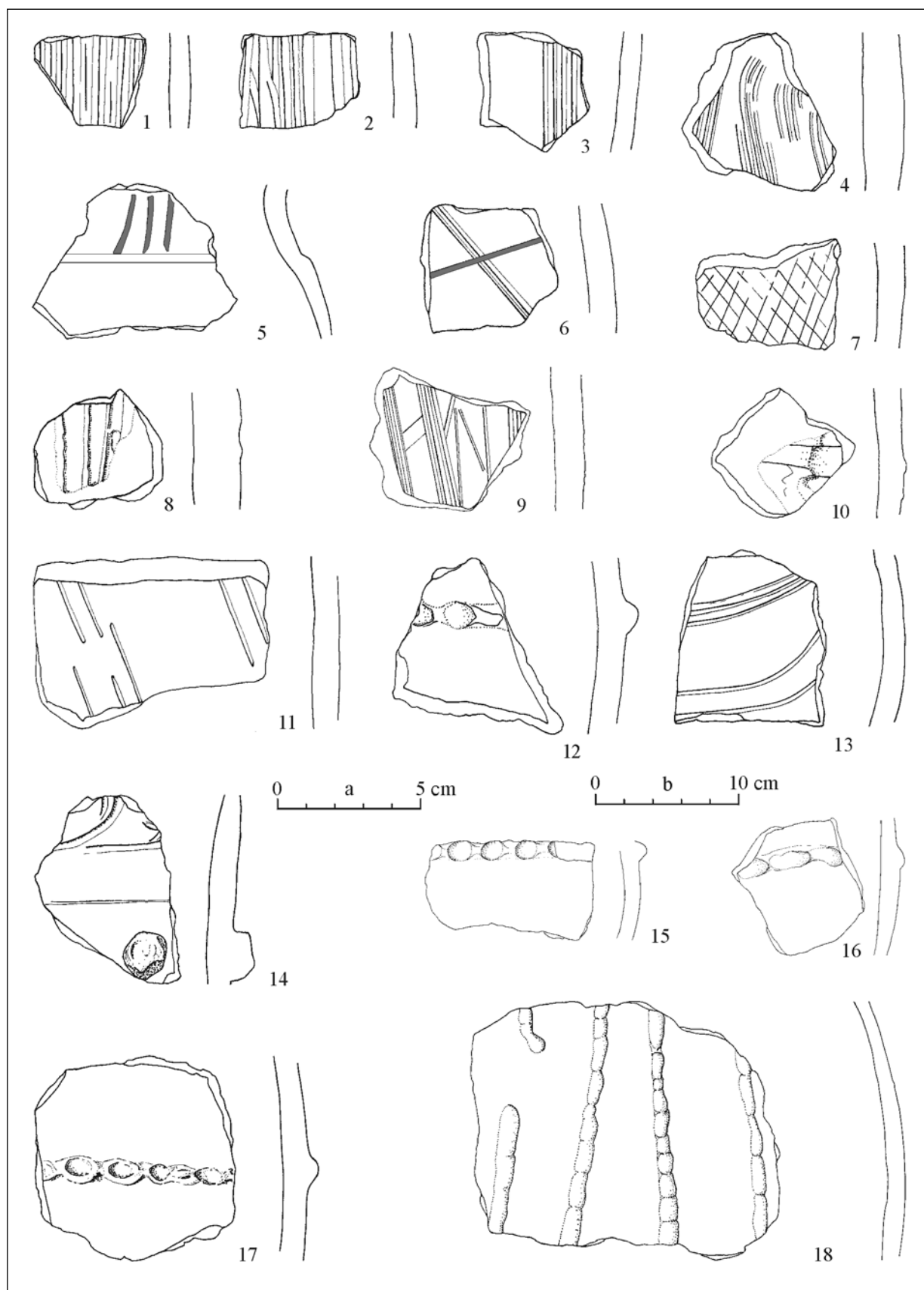
Tab. 9. Nitra (Hrad). Východné nádvorie, interiér Vazilovej veže. 1-2 - objekt 49/91; 3-17 - objekt 50/91. Mierky: a - 3-5; b - 6-17.
 Taf. 9. Nitra (Burg). Östlicher Burghof, Interieur des Vazil-Turmes. 1-2 - Objekt 49/91; 3-17 - Objekt 50/91. Maßstäbe: a - 3-5; b - 6-17.

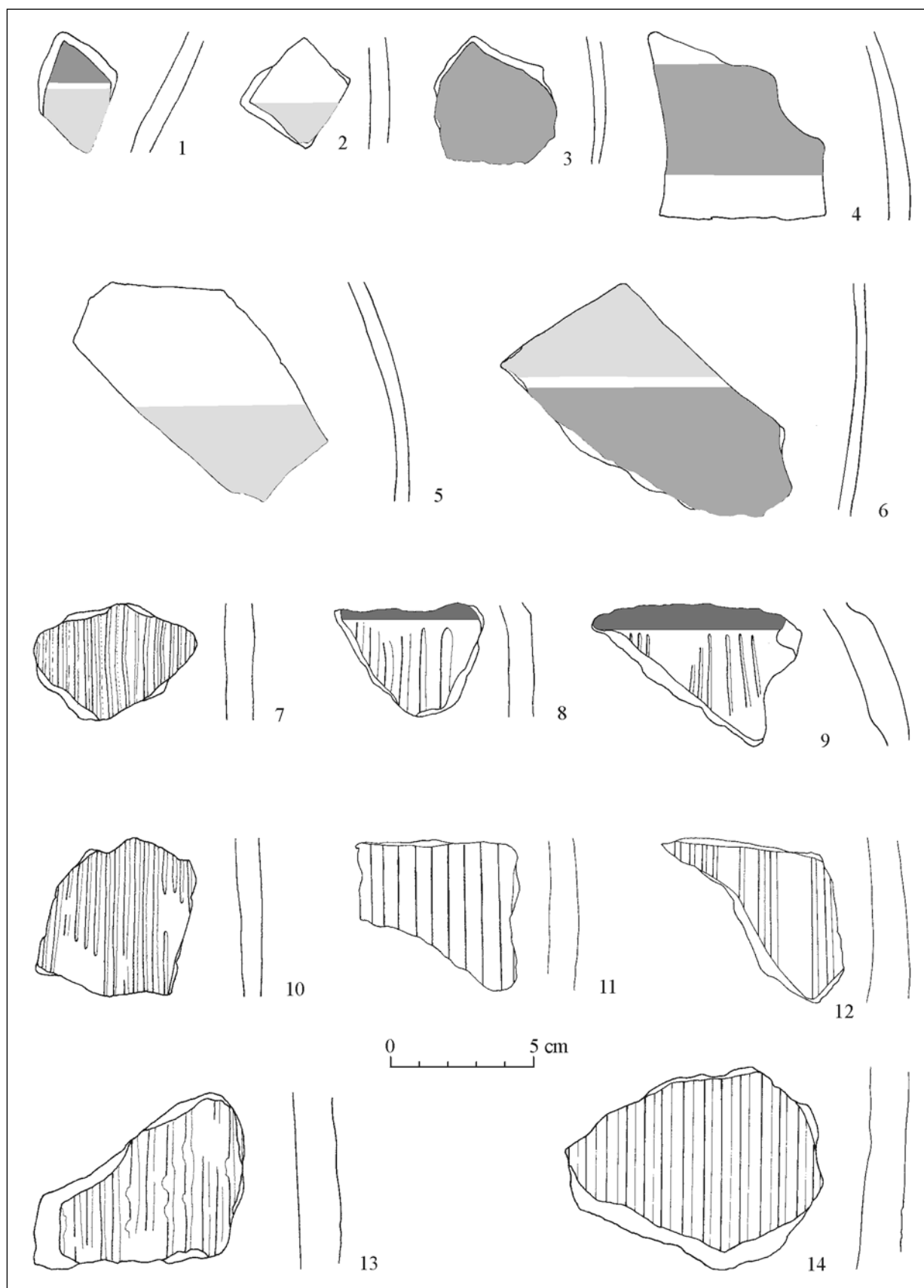
Tab. 10. Nitra (Hrad). Východné nádvorie. Kontext 107. Mierky: a - 2-19; b - 1-2, 20.
 Taf. 10. Nitra (Burg). Östlicher Burghof. Kontext 107. Maßstäbe: a - 2-19; b - 1-2, 20.

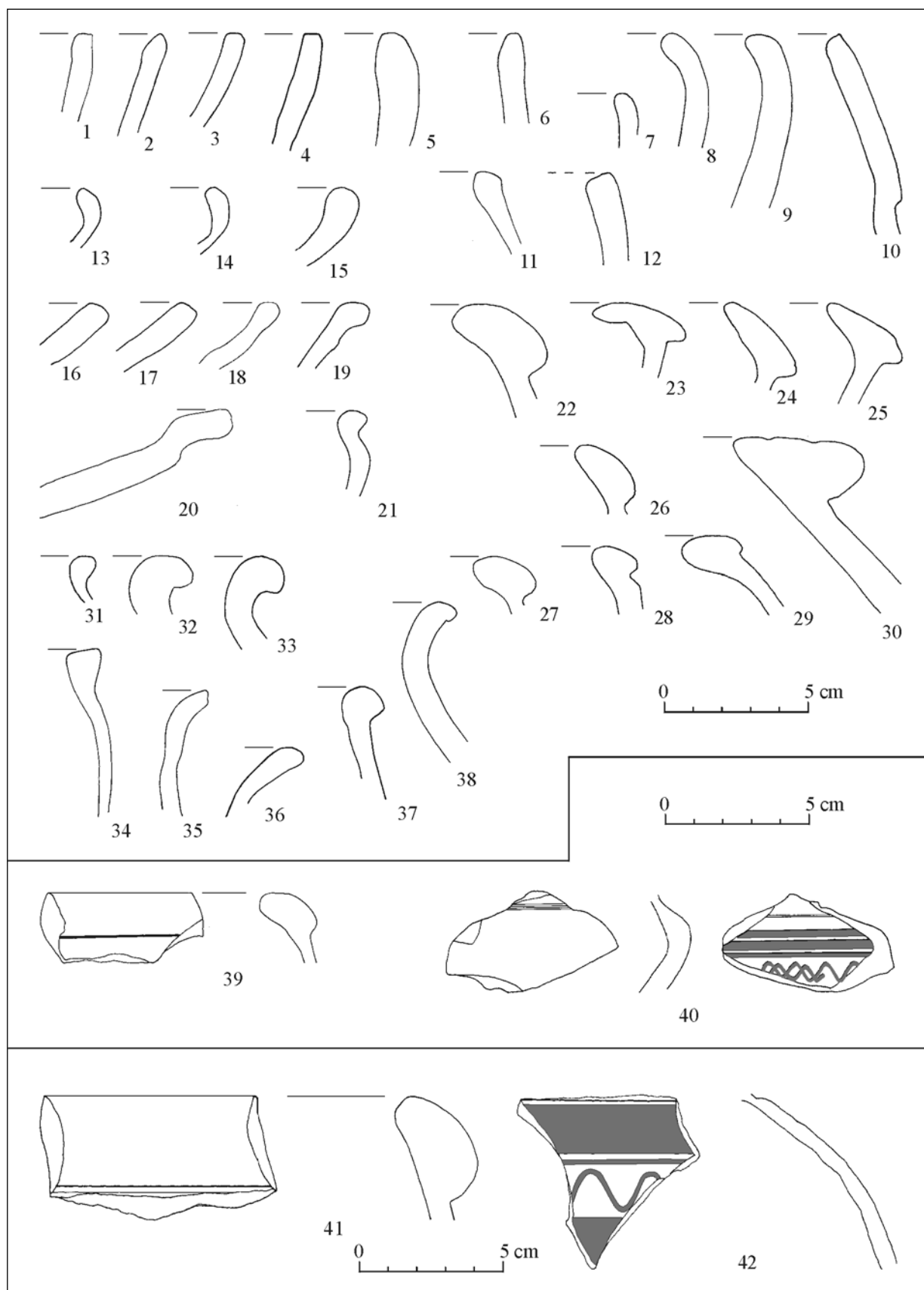
Tab. 11. Nitra (Hrad). Východné nádvorie. Kontext 107. Mierky: a - 1-10, 12-13; b - 11.
 Taf. 11. Nitra (Burg). Östlicher Burghof. Kontext 107. Maßstäbe: a - 1-10, 12-13; b - 11.

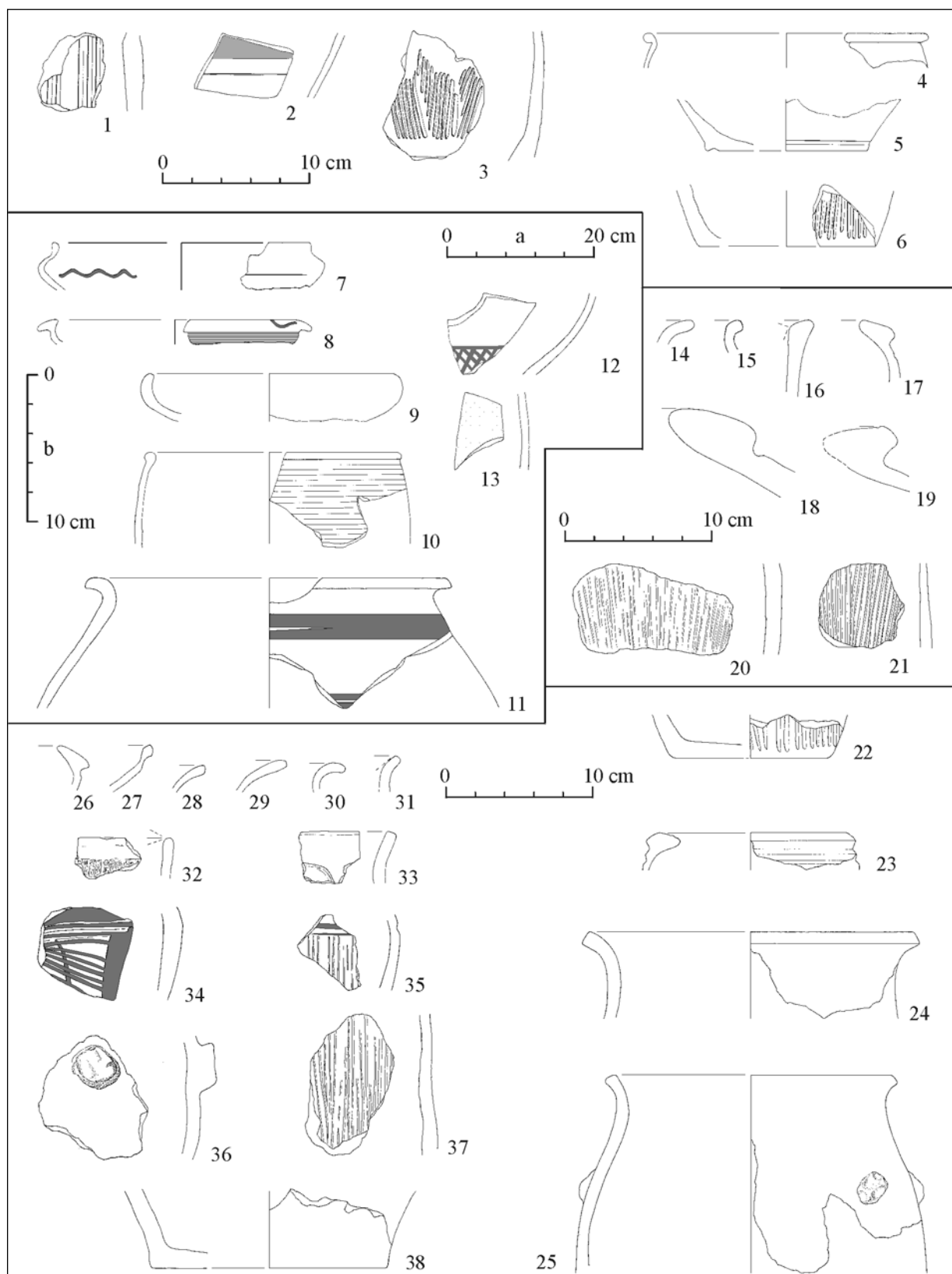
Tab. 12. Nitra (Hrad). Východné nádvorie. Kontext 107. Mierky: a - 1-14, 17; b - 15-16, 18.
 Taf. 12. Nitra (Burg). Östlicher Burghof. Kontext 107. Maßstäbe: a - 1-14, 17; b - 15-16, 18.

Tab. 13. Nitra (Hrad). Východné nádvorie. Kontext 107.
 Taf. 13. Nitra (Burg). Östlicher Burghof. Kontext 107.

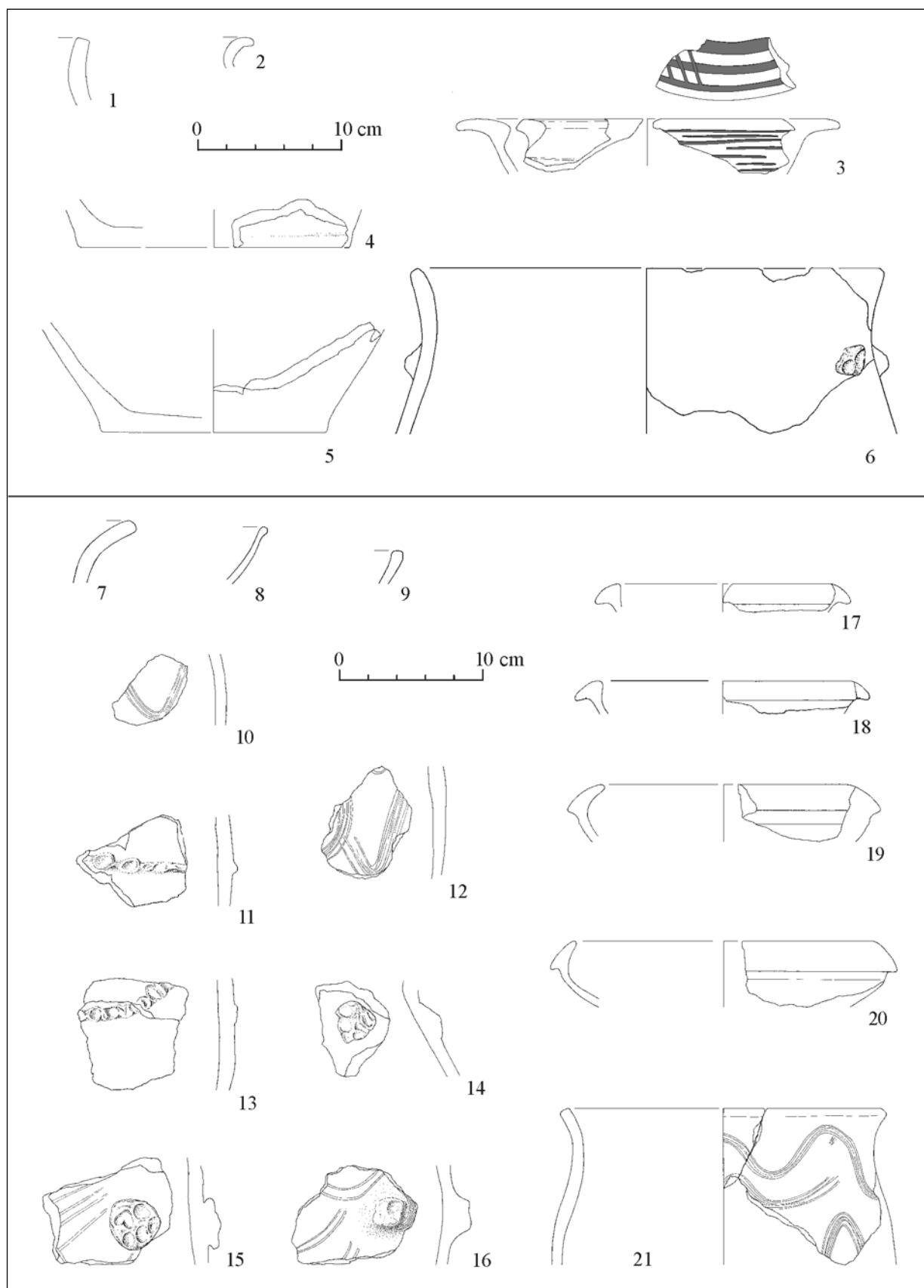

Tab. 14. Nitra (Hrad). Východné nádvorie: 1-38 - kontext 107; západný svah: 39-40 - kontext 18; 41-42 - kontext 37.
 Taf. 14. Nitra (Burg). Östlicher Burghof: 1-38 - Kontext 107; westlicher Hang: 39-40 - Kontext 18; 41-42 - Kontext 37.

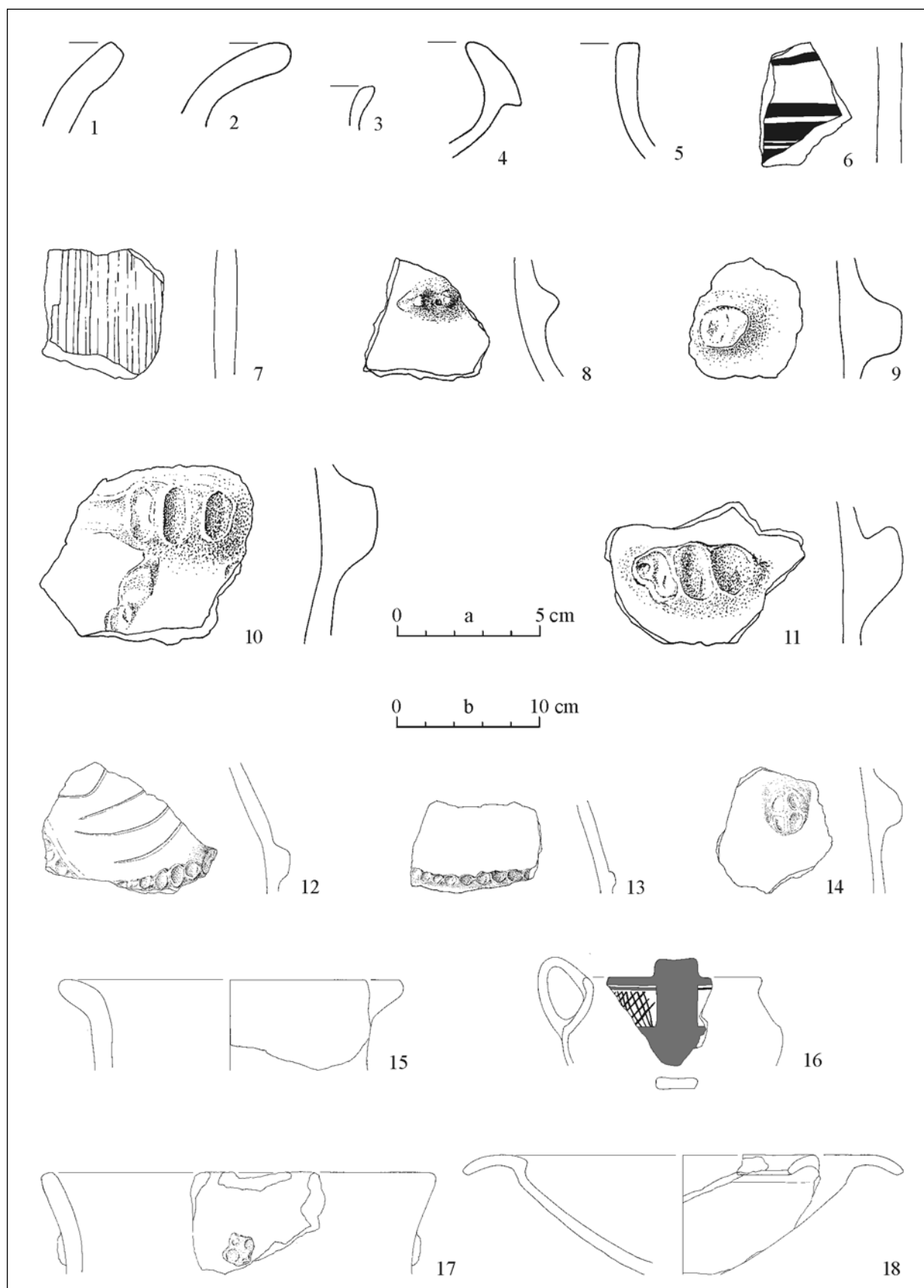

Tab. 15. Nitra (Hrad). Západný svah. 1-6 - kontext 39 (objekt X); 7-13 - kontext 47 (objekt XI); 14-21 - kontext 1018; 22-38 - kontext 1022. Mierky: a - 7-8; b - 9-13.

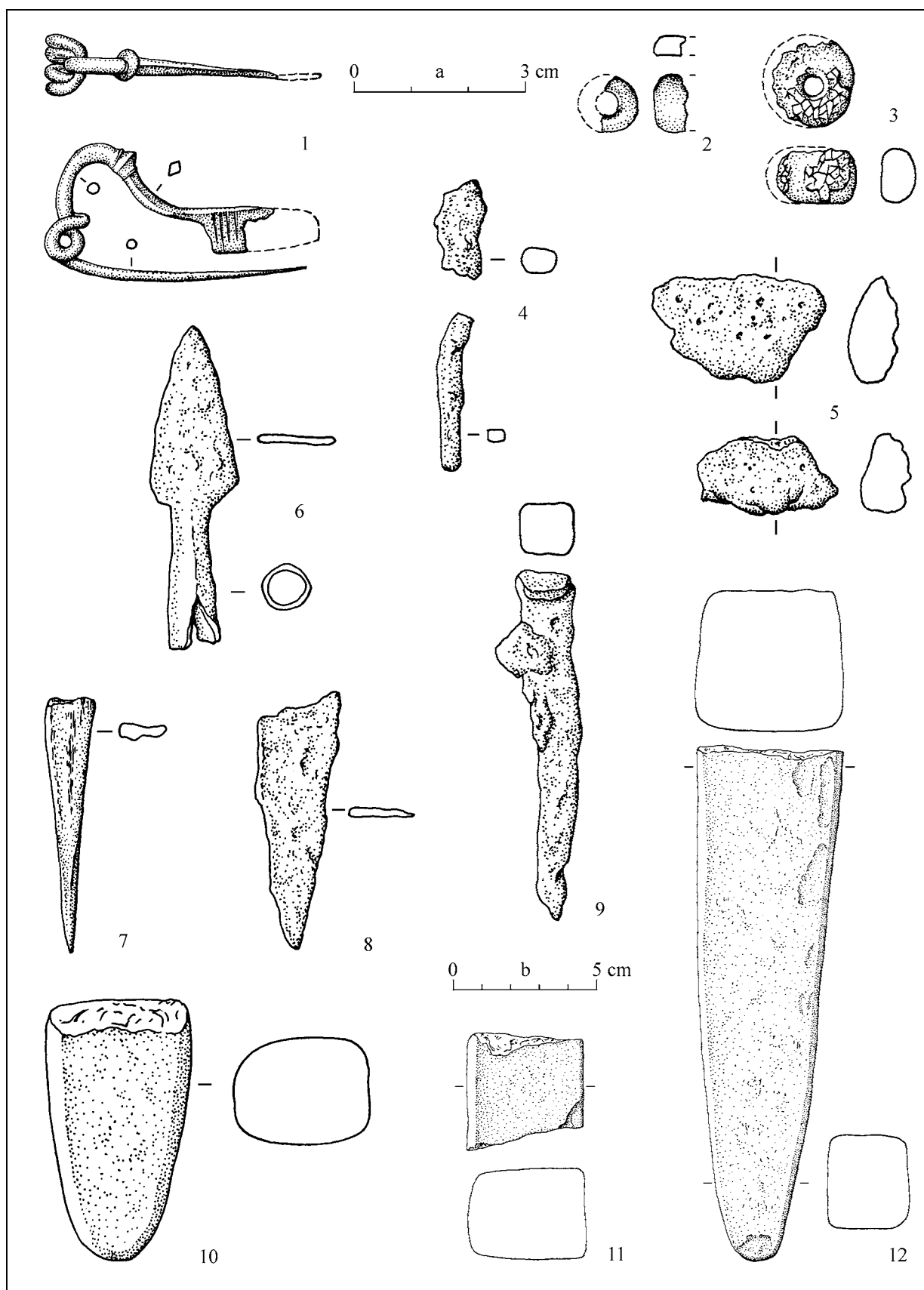
Taf. 15. Nitra (Burg). Westlicher Hang. 1-6 - Kontext 39 (Objekt X); 7-13 - Kontext 47 (Objekt XI); 14-21 - Kontext 1018; 22-38 - Kontext 1022. Maßstäbe: a - 7-8; b - 9-13.

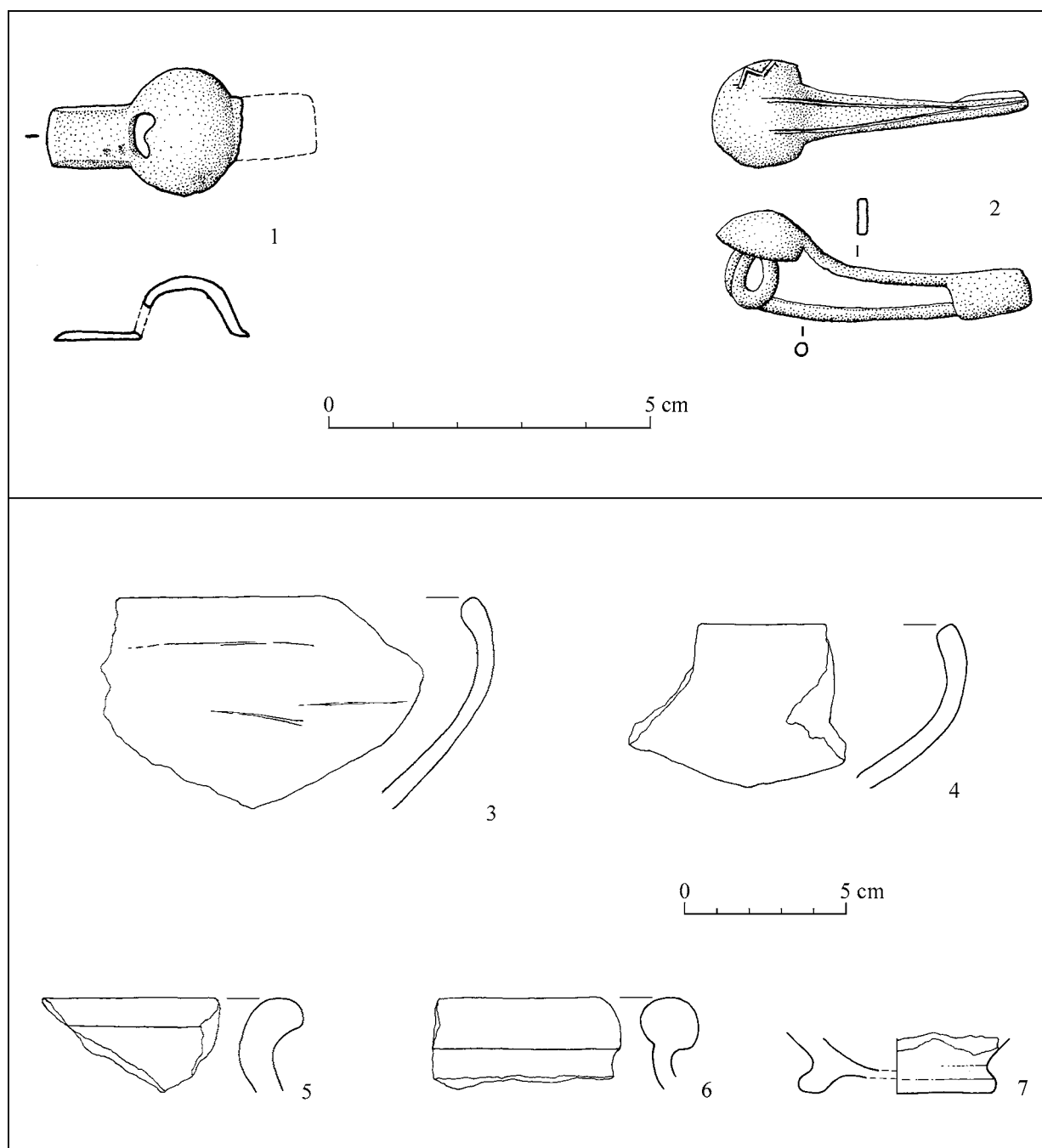
Tab. 16. Nitra (Hrad). Západný svah. 1-6 - kontext 1023; 7-21 - kontext 1027 (objekt XXVI).
 Taf. 16. Nitra (Burg). Westlicher Hang. 1-6 - Kontext 1023; 7-21 - Kontext 1027 (Objekt XXVI).

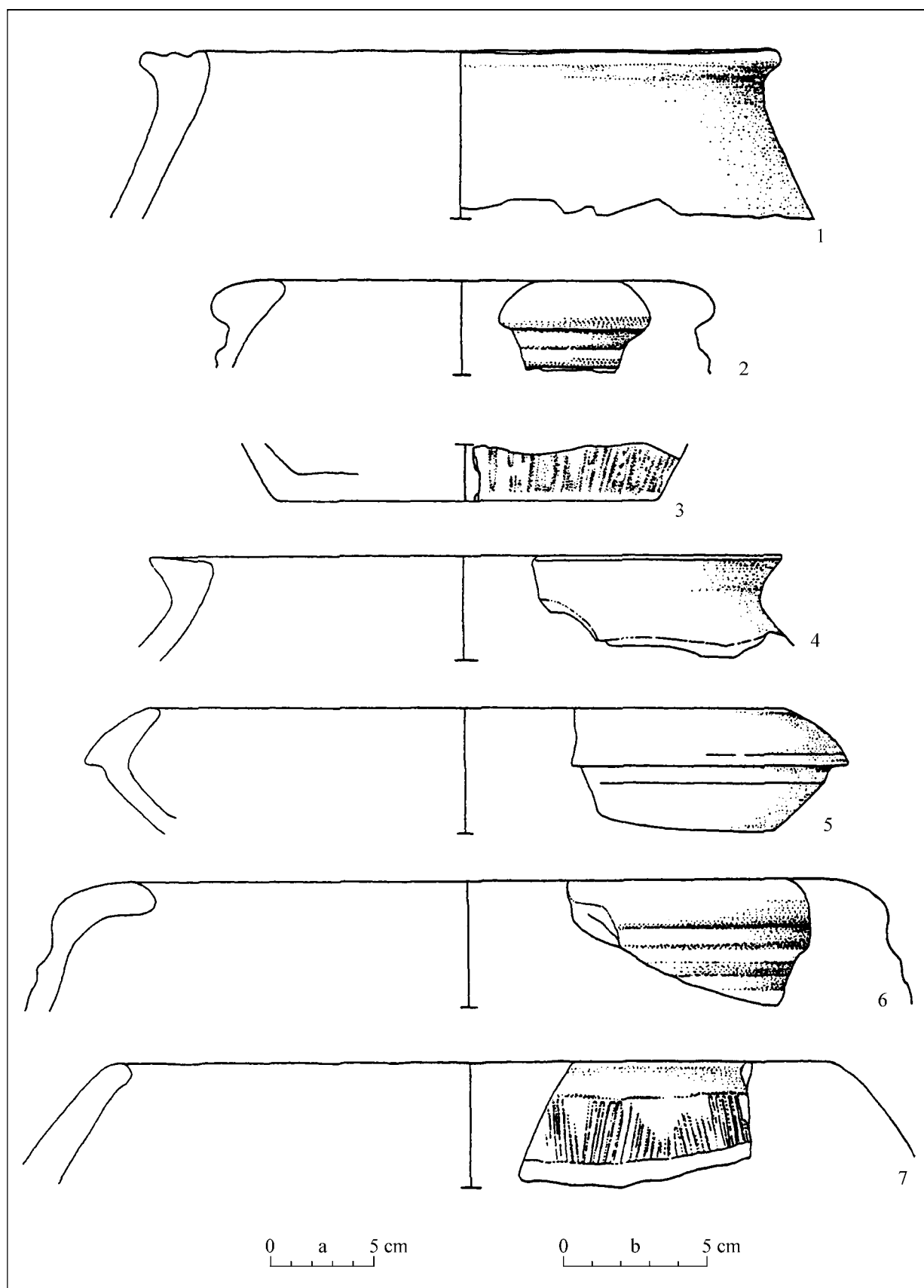
Tab. 17. Nitra (Hrad). Západný svah. Kontext 1030 (objekt XXVII). Mierky: a - 1-11; b - 12-18.
 Taf. 17. Nitra (Burg). Westlicher Hang. Kontext 1030 (Objekt XXVII). Maßstäbe: a - 1-11; b - 12-18.

Tab. 18. Nitra (Hrad). Východné nádvorie. 1 - obj. 6/92; 2-12 - obj. 20/90. Mierky: a - 1-10; b - 11-12.
 Taf. 18. Nitra (Burg). Östlicher Burghof. 1 - Obj. 6/92; 2-12 - Obj. 20/90. Maßstäbe: a - 1-10; b - 11-12.

Tab. 19. Drobné nálezy. 1, 2 - Nitra (Hrad); 3-7 - Nitra (Ponitrianska galéria 1997).
 Taf. 19. Kleinfunde. 1, 2 - Nitra (Burg); 3-7 - Nitra (Ponitrianska Gallerie 1997).

Tab. 20. Nitra (Ponitrianska galéria 1997).
Taf. 20. Nitra (Ponitrianska Gallerie 1997).

SPÄTLATÈNEZEITLICHE BESIEDLUNG DER BURGANHÖHE IN NITRA

Zusammenfassung

Die Burganhöhe von 192 m Seehöhe bildet eine naturgegebene Dominante des historischen Stadtkerns. Sie ist als Oberstadt bekannt. Entlang von ihr fließt der Nitra-Fluss, dessen Hauptlauf auch mit den Armen einen natürlich geschützten Raum bildete, die zusammen mit der Geländegliederung sehr gute Bedingungen für die Besiedlung boten. Ununterbrochen besiedelt war sie während der ganzen Urzeit und bis in die Neuzeit. Viele bauliche Eingriffe im Mittelalter bis in die Neuzeit vernichteten Belege über die urzeitliche und frühgeschichtliche Besiedlung. Im vorliegenden Beitrag befassen wir uns mit den Besiedlungsbelegen während der Latènezeit, und aus diesem Grund bringen wir eine Übersicht der Ausgrabungen, beginnend von J. 1930 bis zum J. 1995, aus welcher Zeit das Material aus dem angeführten Zeitabschnitt gewonnen wurde. In Anbetracht zur allgemeinen Geländesituation und der intensiven Bebauung, vor allem in den jüngeren Zeitabschnitten, verfügen wir lediglich über bruchstückhafte Belege der Bebauung der Burganhöhe während der Latènezeit. Es sind die Reste eingetiefter Objekte, nicht immer mit genau definierter Funktion von Gruben und Rinnen. Die Objekte sind eingetieft, manche auch mit Resten einer Holzkonstruktion, die als Behausungen oder verschiedene wirtschaftliche Bauten gedient haben konnten. Zu ihnen gehören die Objekte 12/89, 20a/90, 20b/90, 32/90, 38/90, Objekte V, VI, IX, X, XI, XII, XX, XXV, XXVII/94. Bei der Bautechnik wurde außer Holz auch das ursprüngliche Gelände - der Felsen ausgenutzt. Weitere Siedlungsobjekte bilden Gruben, Rinnen und ein Teil der Palisade. Zwei Abschnitte der Palisadenrinne wurden in Schnitten unter der romanischen Schanze freigelegt. Die Palisadenrinne war in beiden Schnitten in ältere Schichten eingetieft, stratigraphisch auch mit Funden aus der älteren Bronzezeit und aus der Spätlatènezeit. Sie war von der Schicht 107 mit einer großen Menge verkohlter Gehölze überdeckt. Die Rinne wies mäßig abgeschrägte Wände und eine spitze Sohle auf. Die Verfüllung bestand aus schwarzem lockerem Lehm, in welchem die unteren Teile der verkohlten senkrechten Pfosten eingelassen waren, die ungefähr 20-30 cm voneinander entfernt waren. P. Bednár interpretiert das Objekt als einen Teil der Einfriedung der Fläche auf dem Gipfel des Burgberges. Mit Ausnahme des Objektes 32/90, der Palisade unter der nördlichen Schanze und dem Objekt 40/91 im Interieur des Vazil-Turmes ist es nicht gelungen, in der Schicht keinerlei zusammenhängende Konstruktionselemente zu präparieren. Die Schicht wies eine ungleichmäßige Mächtigkeit auf. Das höchste Niveau erlangte sie im Raum oberhalb der Objekte 1/88 und 3/89, im anliegenden Raum beim Abschluss der gotischen Kirche. Von dieser Fläche senkte sie sich in der Richtung zum Vazil-Turm und respektierte die natürliche Neigung der Felsunterlage. Sie repräsentiert, in Lehm übergangene Destruktion der verbrannten Holzkonstruktionen auf dem Gipfel des Burgberges.

Sie überdeckte die jüngsten festgestellten Objekte aus der Spätlatènezeit und lag in Subposition unter den ältesten frühmittelalterlichen Objekten. Auf Grundlage der stratigraphischen Lage können wir die Zeit ihrer Genese in die Zeit nach dem Brand reihen, der die Objekte des jüngsten spätlatènezeitlichen Siedlungshorizontes vernichtete. Bei der absoluten Datierung können wir uns auf die Radiokarbon-Datierung zweier Proben stützen, die aus der verkohlten Holzdestruktion entnommen wurden. Das Alter der Proben beträgt 1910±80; 1990±85 Jahre.

Von Funden weist die Keramik das Übergewicht auf. Die Gesamtzahl der in die Latènezeit datierten Gefäßfragmente beträgt 6217 Stück. Die Auswahl typischer Stücke beläuft sich auf 397 Stück, von denen zeichnerisch 296 Fragmente präsentiert sind. Von ihnen weisen lediglich 20 Fragmente einen Graphitinhalt in der Keramikmasse auf (Lehmtyp 4). Außer keltische Keramik ist in der von uns verfolgten Kollektion auch ein Spektrum dakischer Gefäße vertreten. Verzierung ist auf den Gefäßen recht sporadisch. Es kommt geritzte, eingeläutete, einpolierte, kammstrichverzierte, besenstrichverzierte, gemalte und plastische Verzierung vor. Diese ist in der Kollektion zahlreich vertreten. Und zwar sowohl an der handgefertigten Keramik als auf den scheibengedrehten Gefäßen.

Die keltische Keramik repräsentiert ein reiches Spektrum von scheibengedrehter Ware und in kleinerer Menge auch von handgefertigter Keramik. Am häufigsten vertreten sind die situlaartigen Töpfe mit verdicktem Rand, niedrigem Hals mit plastischem Ring, mit vertikalem Kammstrich oder ohne diesen. Eine Kombination eines umlaufenden polierten Bandes und eines metopenartig gegliederten Kammstrichs befindet sich auf Gefäßen aus Objekten 20b/90 (Taf. 7: 10), 50/91 (Taf. 9: 8) und aus dem Kontext 107 (Taf. 13: 9, 12). Der Keramik mit einer Datierung in die Stufe LTD2 ist mit Gewissheit ein situlaartiger Topf mit keulenförmig verdicktem Rand zuweisbar (Taf. 14: 34). Von dem Gefäß erhielt sich nur der Rand und ein Teil des Körpers. Es war handgefertigt, aus einer Keramikmasse, ohne Graphit und die Oberfläche wies vertikalen Kammstrich auf. Zu den Formen LTD1 gehören Becher mit zwei Henkeln, der sog. kantaroidartige Typ, die Analogien vor allem in dem von Skordiskern besiedelten Donauraum haben. Die verbreitetste Gefäßgruppe bilden Schüsseln von verschiedener Form und Größe. Es gibt Schüsseln von konischer Form, häufig mit nach innen gebogenem Rand, doppelkonische Schüsseln mit verdickter gerundeter Mündung und konische Schüsseln mit bogenförmig ausladender abgesetzter Mündung (Taf. 1: 2-4; Taf. 2: 3; Taf. 6: 7-19; Taf. 7: 6, 9; Taf. 8: 2, 3; Taf. 8: 8-10;

Taf. 14: 13-15, 16-21; Taf. 15: 9; Taf. 17: 18). Es erscheint hier auch eine Schüssel des Typs Békásmegyer (Taf. 4: 2). In die Gruppe der Schüsseln reihen wir auch ein Gefäß mit abgeflachtem Körper, das an der Innenwand eine eingeglättete umlaufende Linie aufweist (Taf. 17: 7). Vertreten sind hier Schüsseln mit nach innen eingezogenem verdicktem Rand (Taf. 10: 6; Taf. 14: 23-25; Taf. 15: 8; Taf. 16: 17-20; Taf. 17: 4), sie bilden Analogien in den Funden vom Stadtplatz Hurbanovo Námestie in Bratislava (Pieta /Zachar 1993, Abb. 92: 6), wo sie die jüngere Phase des spätlatènezeitlichen Oppidums darstellen. Wir schließen nicht die Möglichkeit aus, dass sie in manchen Fällen als Deckel verwendet worden sein konnten. In Bruchstücken ist auch bemalte Keramik vertreten.

Zu den weiteren, in der Kollektion von Burgberg vertretenen Formen gehören Vorratsgefäße. Und zwar mit nach innen eingezogener Mündung, verdicktem Mesenterium, das ausgeprägt gegliedert ist (Taf. 3: 7, Taf. 14: 30). Sie sind aus Lehmtyp 3, also ohne Graphit angefertigt.

Die Deckel bilden eine schwachvertretene Fundgruppe (Taf. 10: 7). Diese Funktion konnten jedoch auch manche der seichten Schüsseln erfüllt haben.

Von dakischer Keramik sind es grobe konische handgefertigte Tassen (Schüsseln) mit einem Henkel unterhalb der Mündung und geradem Boden, die man als typisch für die dakischen Ethnika halten kann.

Von den übrigen Funden sind es:

*Schüsselfibel (Taf. 19: 2) *Fibel mit gebogenem Körper, gegliedertem Knoten und rahmenförmigem, wahrscheinlich unterbrochenem Nadelhalter (Taf. 18: 1). Sie weist eine zweiseitige symmetrische Windung 2+2 auf.

*Bronzener gegossener Buckel (19: 1), er hat Analogien in Devín, wo eine Metallgießwerkstatt gefunden wurde. Wahrscheinlich wurden auch diese Buckel hier angefertigt (Pieta 1997, Abb. 5).

* Zwei Bernsteinperlen. Eine kleinere gelbe und eine größere braunrote (Taf. 18: 2, 3). Sie gehören nicht zu den häufigen Funden im Siedlungsinventar der Latènezeit im Gebiet der Slowakei. Beide haben eine zylindrische gerundete Form von verschiedener Größe und Farbe. *Römischer republikanischer Denar, ein Denar des Aemilius Lepidus, aus dem Prägungsjahr von ca. 109 v. Chr. (Hunka/Kolníková 1993). *Eiserne Pfeilspitze (Objekt 20a/92), zuweisbar ist sie, vielleicht zu Militaria. Sie hat eine hohle Tülle (Taf. 18: 6). *Eisenbruchstücke (Taf. 18: 4, 5, 8, 9), sie bildeten wahrscheinlich den Bestandteil verschiedener praktisch ausnutzbarer Werkzeuge. Davon ist ein Meisel (Jacobi 1974, Taf. 4, 5) mit vierkantigem Querschnitt (Taf. 18: 9) und Bruchstück einer Messerspitze, näher bestimmbar (Taf. 18: 8).

* Bearbeiteter Knochengegenstand (Taf. 18: 7) wahrscheinlich eine Ahle.

* Steinerner Wetzstein (Taf. 18: 10, 11, 12) und ein nicht abgebildetes Bruchstück. Alle weisen eine bikonkave Form von quadratischem und kreisförmigem Querschnitt aus. Sie gehörten zur Ausstattung in Werkstätten und Küchen und benützt wurden sie zum Schärfen von Metallwerkzeugen. Die petrographische Analyse dieser Wetzsteine fehlt.

*Gefunden wurden zwei Stücke von Rotationsmahlsteinen. Von ihnen ist eine Platte beschädigt. Es handelt sich ursprünglich um ganze Mahlsteine, so dass angenommen werden kann, dass sie auf die Fundstelle als Fertigware gebracht wurden. Über eine ursprüngliche Unterbringung kann beim Mahlstein aus dem Objekt 20b/90 gesprochen werden. Beide haben eine kreisförmige Gestalt von 36 cm und wahrscheinlich 40 cm (das beschädigte Stück). Die Höhe bewegt sich von 5,5-9 cm beim beschädigten Stück und 9-13 cm bei dem ganzen Mahlstein. Die petrographische Analyse fehlt.

71 Funde sind aus der Latènezeit (Hajnalová/Miháľiová/Hunková 2002, 206). Trotz der sehr komplizierten Geländesituation bestätigte man Vorräte von Samen für einen geeigneten Konsum, Speisenreste, Futter wirtschaftlicher Tiere, einen Behälter zur Lagerung. Als angebaute Pflanze wurde Saatgerste und zweireihige Nacktgerste festgestellt. Als Beimischungen bekannt sind Saatweizen, einkörniger Weizen, Saatroggen und die Hirse. Es wurden mehrere Hafersamen gefunden.

Eine zahlreiche Tierknochenkollektion stammt nur aus geschlossenen Objekten 20/90 (a, b). Aus der Analyse von M. Fabiš (1991) geht hervor, dass hier Rind, Schaf-Ziege, Schwein, Pferd, Hirsch, Biber, Hase, Hund und Karpfenschuppen festgestellt wurden.

Bei der archäologischen Grabung auf dem Burgberg in Nitra wurden zahlreiche Geländesituationen untersucht, die verlässlich eine intensive Besiedlung dieser Lage in Spätlatène bestätigen. Die bisherigen Erkenntnisse über die Geländesituation deuten an, dass sich die urzeitlichen und frühgeschichtlichen Siedlungsschichten und Objekte namentlich im Randteil des Hügels erhalten haben, in der Zone bei der mittelalterlichen und neuzeitlichen Befestigung der Burg, die sich im Mittelalter bis in das 15. Jh. auf dem ganzen Hügel erstreckte befand (Abb. 1). Diese Fundsituation erlaubt es anzunehmen, dass das befestigte Areal, bzw. der Mittelteil des Hügels keine günstigen Bedingungen zur Akkumulation von Kulturschichten bot, bzw. dass sich hier ausgeprägt eine Erosion des Geländes äußerte. Andererseits zeugt die Existenz der ausgeprägten Kulturschichten beim Hügelrand von einer erhöhten Akkumulation anthropogener Sedimente. Die Siedlungsobjekte schließen die Möglichkeit aus, dass es sich um ein unbesiedeltes Areal handelte, wo der Abfall akkumuliert wurde. Eher vermuten wir, dass hier ein Hindernis bestand, das die erodierte Bodendecke aus Mittelteil des Hügels hier erfasst wurde. Wir schließen nicht aus, dass es sich um eine Baukonstruktion handelte, etwa eine Einfriedung, oder eine

Befestigung des Siedlungsareals. Manche Funde (Keramik, Schüsselfibel) wie auch die stratigraphische Situation der Objekte (vor allem 20a, 20b, 32 und Schichten 107) deuten an, dass die Burg bereits im Verlauf von LTD1, vielleicht auch im Abschluss von LTC2 besiedelt war. Auf Grundlage der Existenz der verkohlten Palisadendestruktion vor der Wende der Zeitrechnung scheint es, dass auf der Burganhöhe eine befestigte Ansiedlung des „Typs Zemplín“ bestand, die von mehreren industriellen Ansiedlungen umgeben war. Ihre Lebensfähigkeit war jedoch mit großer Wahrscheinlichkeit lediglich auf den Abschnitt LTD2 bis zur Wende der Zeitrechnung beschränkt. Sie ist niedergebrannt.

Das gewaltsame Ende der keltisch-dakischen Besiedlung an der Wende der Zeitrechnung hat eine dauernde urzeitliche und vorgeschichtliche Besiedlung des Burgberges beendet. Bis zur frühslawischen Zeit wurde der Burgberg zu einer intensiven Besiedlung nicht ausgenutzt.

Tab. 1. Nitra (Burg). Verzeichnis der Keramik mit Erläuterungen.

Keramikauswahl - Erläuterungen

Gefäßform:

z - Vorratsgefäß; h - Topf; s - Situla; v - Vase; m - Schüssel; t - Tasse; p - Becher; po - Deckel; ? - nicht genau bestimmte Typen (verzeichnend sind sie nur als Profiltypen angegeben).

Erhaltungszustand: o - Rand; t - Körper; d - Boden; n - Fuß (von höher angeführten Schüsseln); d-t - Boden + Körper; o-t - Rand + Körper; o-h - Rand + Hals; u - Henkel.

Tontypen:

Typ 1

Fein geschlemmter Lehm ohne Beimischungen. Innen- und Außenwand grau bis grauschwarz. Oberfläche poliert. Der Bruch grau, manchmal bei den Rändern dunkler, innen heller. Die Intensität der Farbe hängt davon ab, von welchem Gefäßteil die Scherbe stammt. Korngröße kleiner als 1 mm. Es dominieren Quarzkörner, weniger Kalkstein und Glimmer.

Typ 2

Fein geschlemmter Lehm mit einem Zusatz kleiner Sandkörner. Das Material dünnwandig, gut gebrannt. Aussen- und Innenwand graubraun. Oberfläche geglättet, der Bruch graubraun, manchmal bei den Rändern grau und innen braun, matt.

Typ 3

Mittelmäßig geschlemmter Ton mit kleinerem Zusatz von Sand und kleinen Steinchen. Die Innenwand grau bis braun, matt. Die Aussenwand hellgrau bis graubraun.

Typ 4

Mittelmäßig rauher Ton mit Zusatz vom Sand und Glimmer. Das Material gut gebrannt, gleichmäßig. Farbe braungrau, braunschwarz oder grau (abhängig vom Inhalt des Graphits in der grundlegenden Masse). Die Farbe auf dem Bruch mit Oberflächenfarbe übereinstimmend. Korngröße bis zu 1,5 mm. Quarz dominiert. Vereinzelt vertreten sind Glimmerkörner. Ausgeprägt ist das Vorhandensein von Graphit. Die Oberfläche der Probe ist Manchmal mit Asfalt bestrichen.

Typ 5

Mittelmäßig raues Material mit einem Zusatz von feinem Sand, Steinchen und Glimmer. Die Aussen- und Innenwand ist graubraun bis grauschwarz. Die Scherbe ist gleichmäßig gebrannt. Die Oberfläche geglättet, matt. Die Körnergröße rund 1,5 mm. Es dominieren Körner von Quarz, weniger vom Kalkstein. Vereinzelt ist Glimmer und Hämatitkörnchen.

Typ 6

Mittelmäßig rauher Ton mit einem Zusatz kleiner Steinchen und Sand. Gut gebrannt. Oberfläche geglättet, manchmal rau, matt, von grauer bis brauner Farbe. Der Kern des Bruches ist graubraun, oder abwechselnd braun und grau. Auf der Oberfläche eine 3 mm mächtige Schicht von feinkörnigem Ton einer anderen Struktur. Sie enthält größere Quarzkörnchen, kleinere Karbonate und einen verhältnismäßig hohen Glimmerinhalt. In der Oberflächenschicht befindet sich Eisen, das das Pigment bildet. In der Probe befindet sich Hämatit.

Typ 7

Fein geschlemmtes Material. Von fester Struktur, gut gebrannt. Die Farbe der Außenwand ist ziegelrot, braun, grauschwarz. Die Innenwand stimmt mit der Außenwand überein. Am Bruch ist der Kern der Scherbe grau, ziegelfarbig und an den Rändern ziegelrot. Die Oberfläche ist geglättet, matt. Die Körner sind kleiner als 1 mm. Es dominieren Körner von Quarz, weniger von Karbonaten und Glimmer. Die Oberfläche der Probe ist mit Asfalt bestrichen.

Typ 8

Mittelrauer Ton mit Zusatz von feinem Sand. Die Farbe der Aussenwand ist braun, ziegelrot bis graubraun. Die Innenwand stimmt farblich mit der Aussenwand überein und ist von beträchtlichen Brennungsintensität abhängig. Der Bruch ist grauschwarz und an den Rändern stimmt die Farbe mit der Oberfläche der Wand überein. Die Oberfläche geglättet und matt, manchmal rau. Körnergröße von 2-6 mm. Am größten sind die Quarzkörner, kleiner sind die Kleinkörnchen der Karbonate. Die Probe enthält einen größeren Glimmerinhalt.

Typ 9

Rauer Ton von brauner bis ziegelroter Farbe, mit einem Zusatz von Steinchen. Die Oberfläche rau, manchmal geglättet, matt. Der Kern braun oder ziegelrot. Körnergröße von 1 - 1,5 mm bis 2,5 - 3 mm. Den größten Anteil an den mineralogischen Zusammensetzung des Tons bildet Quarz. Verhältnismäßig hoch ist der Inhalt von Glimmer, am kleinsten ist der Anteil von Karbonaten. Im Ton sind auch Plagioklase vertreten, ferner Körner von Hämatit und eine Pigmentation von Eisen.

Verzierung:

- ry - geritzt (feine Linien, mit einem scharfen Gegenstand in den Gefäßkörper geritzt, größtenteils von wellenförmiger Gestalt);
- vh - eingelätet (horizontale Bänder und Wellenlinien, seicht eingeritzt, bzw. in die Gefäßoberfläche mit einem stumpfen Werkzeug eingelätet);
- vl - einpoliert (ähnlich wie eingelätet, doch die Verzierung glänzt, ist poliert, häufig poliert ist die ganze Oberfläche oder der Großteil des Gefäßes);
- hr - kammstrichverziert (senkrechte dichte Linien sind in die Gefäßoberfläche mit einem kammartigen Werkzeug eingeritzt);
- sl - Strohabdrücke (die Verzierung aus Strohabdrücken gebildet);
- mal' - Bemalung (b - weiss, c - rot, h - braun);
- pl - plastisch: pl-v - plastischer Buckel (wörtliche Beschreibung);
- pl-l - plastische Leiste (immer eingedrückt oder mit einem Finger durchgeführt - sie bildet am meisten eine Girlande).

Metrische Angaben: ø ú - ø Mündung; ø d - ø Boden; s - maximale Weite; v - Höhe.

Keramikart: R - handgefertigt; K - scheibengedreht.

VÝROČNÁ SPRÁVA O ČINNOSTI ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SAV V ROKU 2003

Václav Furmánek
(Archeologický ústav SAV, Nitra)

Charakteristika činnosti AÚ SAV

Ústav rozvíja vedeckovýskumnú činnosť vo vednom odbore archeológia a príbuzných vedných disciplínach v rámci vlastného bádateľského programu, úloh grantových projektov, štátnych objednávok, medzinárodných projektov a individuálnych úloh tvorivých pracovníkov. Dosiahnuté výsledky prezentuje vo vedeckej a odbornej spisbe a uplatňuje vo verejnom živote formou vedecko-popularizačnej a kultúrno-osvetovej činnosti. Vykonáva aj funkciu školiaceho pracoviska pre výchovu nových vedeckých pracovníkov v odbore archeológia. V rámci celoslovenskej pôsobnosti koordinuje archeologické výskumy a prieskumy. Zabezpečuje publikáciu výsledkov vedeckovýskumnej činnosti prostredníctvom periodickej a neperiodickej tlače. Vytvára a spravuje študijné zbierky dokladajúce ľudskú činnosť v praveku, včasnej dobe dejinnej a stredoveku. Na ústave sa vedie a spravuje centrálna dokumentácia archeologických nálezísk na Slovensku a vyhotovujú sa odborné stanoviská pre orgány samosprávy, štátnej správy a špecializovanej štátnej správy.

Základné údaje o pracovisku

Kmeňový stav zamestnancov ku dňu 31.12.2003 bol 132, fyzický 124, priemerný prepočítaný stav 113,3. Z tohto prepočítaného stavu bolo 35,5 vedeckých, 12,6 odborných s VŠ, 46,7 odborných technických a 18,5 ostatných zamestnancov. V dennej forme doktorandského štúdia bolo školených 7 doktorandov.

Riaditeľ: Prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.

Štatutárny zástupca riaditeľa: PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc.

Námestník riaditeľa pre vedecký program: Prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc.

Námestník riaditeľa pre medzinárodnú spoluprácu: PhDr. Karol Pieta, DrSc.

Námestník riaditeľa pre terénny výskum: PhDr. Matej Ruttkay, CSc.

Námestník riaditeľa pre ekonomické záležitosti: Margita Križanová

Vedúca detašovaného pracoviska Košice: PhDr. Elena Miroššayová, CSc.

Organizačný tajomník: Eva Špotáková

Predseda vedeckej rady: PhDr. Peter Šalkovský, CSc.

Vedeckovýskumná činnosť

Grantové projekty riešené na pracovisku

1. Archeologické pamätníky Slovenska (Archaeological monuments of Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc. Doba riešenia: 01/2000-12/2004; GP VEGA 2/7116/22.

2. Počiatky mladopaleolitickej civilizácie v strednej Európe /osobitosť kultúrnej adaptácie Homo sapiens sapiens v klimatických podmienkach periglaciálneho pásma na území Slovenska/ (Beginnings of the Upper Palaeolithic civilization in central Europe /specific features of cultural adaptation of Homo sapiens sapiens to Periglacial climatic conditions on the territory of Slovakia/). Vedúci projektu: PhDr. Ľubomíra Kaminská, CSc. Doba riešenia: 01/2001-12/2003; GP VEGA 2/1073/22.

3. Štruktúra osídlenia v období záveru eneolitu a v staršej dobe bronzovej na Slovensku /príspevok k poznaniu sociálnych a kultúrnych procesov/ (The structure of settlement in the period of Late Aeneolithic and in the Early Bronze Age in Slovakia /a contribution to the knowledge of social and cultural processes/). Vedúci projektu: prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc. Doba riešenia: 01/2001-12/2003; GP VEGA 2/1074/22.

4. Hospodárska a spoločenská štruktúra spoločnosti staršej doby železnej na základe centrálného hradiska Smolenice-Molpír (Economic and social structure of the Early Iron Age society on the base of the central fortified settlement in Smolenice-Molpír). Vedúci projektu: PhDr. Zuzana Rajtárová, CSc. Doba riešenia: 01/2001-12/2003; GP VEGA 2/1075/22.

5. Konvergencia a divergencia vo vývoji neolitických a eneolitických spoločenstiev v regiónoch Slovenska (Convergency and divergency in development of Neolithic and Aeneolithic communities in the regions of Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Gabriel Nevizánsky, CSc. Doba riešenia: 01/2001-12/2003; GP VEGA 2/1076/22.

6. Informačný potenciál výpovede zložiek pohrebného ritu a predmetov materiálnej kultúry z pohrebísk 9.-12. storočia z územia Slovenska (Information potential of expression ability of components of burial rite and objects of material culture from burrial grounds of 9th to 12th centuries on the territory of Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Milan Hanuliak, CSc. Doba riešenia: 01/2002-12/2004; GP VEGA 2/2013/22.

7. Sklárske výrobné technológie na Slovensku /od najstarších dôb po začiatky stredovekej výroby skla/ (Glass production technologies in Slovakia (from the oldest times up to beginnings of medieval glass production). Vedúci projektu: PhDr. Danica Staššiková-Štukovská. Doba riešenia: 01/2002-12/2004; GP VEGA 2/2077/22.

8. Hradiská, hrady a dvorce vo včasnom a vrcholnom stredoveku v stredodunajskom priestore (Hillforts, castles and courtyards in the Early and Top Middle Ages in central Danubian region). Vedúci projektu: prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc. Doba riešenia: 01/2002-12/2004; GP VEGA 2/2088/22.

9. Hradisko Smižany-Spišské Tomášovce - slovanské centrum Spiša v 8.-10. storočí (Hillfort in Smižany-Spišské Tomášovce – a Slavic centre of Spiš in the 8th-10th centuries). Vedúci projektu: PhDr. Peter Šalkovský, CSc. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3169/23.

10. Etnokultúrne metamorfózy včasnostredovekej spoločnosti na Slovensku (Ethno-cultural metamorphoses of the Early-Medieval society in Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Gabriel Fusek, CSc. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3170/23.

11. Staroslovanská osada. Vznik, rozvoj a zánik ranostredovekého sídliska na príklade komplexnej analýzy sídliskových objektov a materiálnej kultúry získanej archeologickým výskumom v Bajči (Formation, development and extinction of an Early-Medieval site based on an example of the complex analysis of settlement objects and material culture from Bajč). Vedúci projektu: PhDr. Matej Ruttkay, CSc. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3171/23.

12. Prvé historické národy na území Slovenska (First historical nations on the territory of Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Karol Pieta, DrSc. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3172/23.

13. Sociálne, kultúrne a chronologické rozvrstvenie pravekej spoločnosti na Slovensku v dobe bronzovej a staršej dobe železnej na základe výskumov žiarových pohrebísk (Cremation cemeteries from the Bronze and Early Iron Ages as a Source of knowledge of prehistoric society). Vedúci projektu: Prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc. Doba riešenia: 01/2003-12/2007; GP VEGA 2/3173/23.

14. Poľnohospodárstvo a využitie krajiny vo včasnohistorickom období (Agriculture and land use in the protohistoric periods). Vedúci projektu: Mgr. Mária Hajnalová. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3174/23.

15. Štruktúra osídlenia a kultúrny vývoj prirodzených sídelných regiónov na východnom Slovensku (Settlement structure and cultural development of natural settlement regions in Eastern Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Elena Miroššayová, CSc. Doba riešenia: 2003-12/2005; GP VEGA 2/3175/23.

16. Praveké kruhové priekopové systémy na Slovensku (Prehistoric circular ditch systems in Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Ivan Kuzma. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3176/23.

Iné projekty

1. Ochrana a záchrana archeologických a historických pamiatok na území Slovenska ako integrálna súčasť európskeho kultúrneho dedičstva. (Saving and rescue of archaeological and historical monuments on the territory of Slovakia as an integral part of European culture heritage) v rámci podprogramu "Realizácia vynikajúcich projektov na podporu profesionálneho rastu mladých zamestnancov a doktorandov výskumu a vývoja" tematického štátneho programu výskumu a vývoja "Rozvoj osobnosti a talentu mladých zamestnancov a doktorandov výskumu a vývoja do 35 rokov"; ŠPVP 2003 SP 51/028 09 02.

2. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Július Béreš, CSc. Doba riešenia: 2001-2003.

3. Nálezy stredovekých a novovekých mincí na Slovensku. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Ján Hunka, CSc. Doba riešenia: 2002-2005.

4. Pracovná skupina pre aplikáciu osteoantropologických disciplín. Zodpovedný riešiteľ: RNDr. Július Jakab, CSc. Doba riešenia: 2002-2005.

5. Polykultúrna osada Cífer-Pác. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Titus Kolník, DrSc. Doba riešenia: 2002-2005.

6. Rímske mince na Slovensku. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Eva Kolníková, DrSc. Doba riešenia: 2002-2005.

7. Astronomická orientácia rondelov lengyelskej kultúry. Zodpovedný riešiteľ: Doc. PhDr. Juraj Pavúk, DrSc. Doba riešenia: 2002-2003.

8. Geofyzikálna prospekcia na Slovensku. Zodpovedný riešiteľ: RNDr. Ján Tirpák, CSc. Doba riešenia: 2002-2005.

9. Opevnené osady v severnej časti Karpatskej kotliny. Zodpovedný riešiteľ: Prof. PhDr. Jozef Vladár, DrSc. Doba riešenia: 2002-2005.

Najvýznamnejšie výsledky vedeckej práce v oblasti základného výskumu

Zdokumentovanie a charakteristika kultúrnych kontaktov medzi strednou a východnou Európou v závere eneolitu a v staršej dobe bronzovej najmä na základe nálezov medených sekeriek s jedným ostrím a hrobov metalurgov.

Analýza a porovnanie nálezov ukázalo kultúrne vzťahy i s euroázijskou oblasťou a regiónom severného Kaukazu. Komplexné zhodnotenie novších a prehodnotenie starších nálezov kultúry zvoncovitých pohárov na juhozápadnom Slovensku ukázalo, že jej osídlenie v tomto priestore nemalo iba epizodický charakter ako sa doteraz predpokladalo, ale naopak existovalo tu súvislé osídlenie. Podobne sa ukázalo, že na tomto území je treba rátať i s osídlením kultúry so šnúrovou keramikou, podobne ako na východnej Morave (J. Batora, J. Vladár). Tieto teoretické výsledky boli doplnené odkrytím sídliskových a hrobových celkov kultúry zvoncovitých pohárov v Skalici, poloha Štvrte u Starých šibeníc. Po prvýkrát sa na území západného Slovenska získal súbor keramiky - klasických pohárov s typickým ornamentom (I. Cheben).

Najvýznamnejšie výsledky aplikované v spoločenskej praxi

Alexander Ruttkay úzko spolupracoval s regionálnymi kultúrnymi a samosprávnymi organizáciami pri údržbe a kultúrnospoločenskom využití NKP v Ducovom a prostredia v okolí kostolíka Jurko pri Nitrianskej Blatnici. Vyvíjal na obidvoch lokalitách a v obciach úzku spoluprácu s iniciatívnymi občianskymi združeniami (Moravianska Venuša a Jurko). Vykonával aktívnu gestorskú činnosť na výskume v Slovenskej Ľupči, kde pokračovalo financovanie výskumu zo strany miestnej samosprávy a prevádzkoval sa archeologický park. Úspešná bola spolupráca s magistrátom v Žiari nad Hronom, kde mesto od r. 2001 prevádzkuje mestské múzeum. A. Ruttkay spolupracoval s vedením Podbrezovských železiarní a. s., ktoré poskytujú značnú podporu výskumu najstarších dejín Horehronia a financujú tiež všetky druhy výskumov pri rozsiahlych funkčných úpravách hradu v Slovenskej Ľupči.

Archeologický ústav SAV a medzinárodná vedecká spolupráca

1. Pôvod skla, sklenených systémov a sklenených výrobkov v období od 1. do polovice 13. stor. na území strednej Európy s hlavným zameraním na Poľsko a Slovensko (Origin of Glass, glass systems and glass products from the 1st to the middle of 13th cent. in Central Europe, with particular reference to Poland and Slovakia). Projekt vedeckej spolupráce medzi Slovenskou akadémiou vied (SAV) a Poľskou akadémiou nauk (PAN), realizovaný Archeologickým ústavom SAV a Inštitútom archeológie a etnológie PAN vo Varšave pre roky 2001-2004. Spolupracujúce inštitúcie: Fakulta priemyselných technológií Púchov a Trenčianska univerzita. Téma: Tvorba spôsobu popisu kategórií nálezov súvisiacich s archeologickými nálezi pozostatkov súvisiacich so sklárskou produkciou. Vedúci projektu za IAE PAN: prof. dr. hab. M. Dekówna. Vedúci projektu za AÚ SAV: PhDr. D. Staššíková-Štukovská. Dosiahnuté výsledky: 1. Zorganizovanie stretnutia autorského kolektívu vo Varšave 2.6.-7.6.2003 a v Krakove 5.10.-11.10.2003 (protokol č. 6). Ujednotenie obsahu kariet v bodoch „druh nálezu“ a „kultúra“ v nadväznosti na monografiu: Dekówna, M./Olczak, J.: *Principes de description des verres anciens depuis les temps les plus reculés jusqu'au XIIIe siècle de n.é.* Warszawa-Toruń 2002. Uzavretie inštrukcie pre suroviny. Prediskutovala a pripravila sa pracovná verzia pre časť „pece a ohniská“, „druh nálezu“, „tvar“ a „materiál“. 2. Organizácia kolokvia História skla 2003 v AÚ SAV Nitra, 4. 11. 2003.

2. Priestorová organizácia spoločensko-kultúrnych systémov v praveku a vo včasnom stredoveku na území strednej Európy so zvláštnym dôrazom na oblasť Slovenska a Poľska. (The Space organisation of the ancient and Early Medieval socio-cultural systems on the territory of Middle Europe, with special attention to the regions of Slovakia and Poland). Dohoda o vedeckej spolupráci medzi AÚ SAV v Nitre a IAE PAN vo Varšave, prijatá pre roky 1995–2004. Druhá etapa Zmluvy o vedeckej spolupráci medzi AÚ SAV v Nitre a IAE PAN vo Varšave, uzavretá na roky 2000-2004. Koordinátor spolupráce za Slovensko: PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc. Koordinátor spolupráce za Poľsko: prof. Boguslaw Gediga. Riešená téma: Keramika ako prameň poznania kultúrnych systémov na Slovensku a v Poľsku. Vedúci projektu PhDr. Gabriel Fusek, CSc.

3. Slovensko-maďarská dohoda o archeologickom výskume v krasovej oblasti Domica-Aggtelek. (Slovak-Hungarian agreement about archaeological discoveries in the Domica-Aggtelek karst territory). Riešiteľské pracoviská: AÚ SAV Nitra (prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc.) a Magyar Nemzeti Múzeum Budapest (Dr. Rezi Kato Gábor). Doba spolupráce: 2001-2006. Slovensko-maďarský projekt archeologického výskumu v krasovej oblasti Domica-Aggtelek, financovaný maďarskou stranou (MNM Budapest), na ktorom sa zo slovenskej strany zúčastnili V. Furmánek, E. Horváthová a traja posluchači Fil. Fak. UKF Nitra. Výsledky výskumu boli popularizované v maďarskej a slovenskej tlači a televízii a na príležitostnej výstave v Maďarskom národnom múzeu. Predbežné odborné výsledky boli prezentované vo výskumnej správe pre Maďarské ministerstvo kultúrneho dedičstva, zverejnené v Správach SAV (V. Furmánek) a medzinárodnej verejnosti prezentované v zborníku z konferencie v Medžiagotyra - Litva (L. Mihok/V. Furmánek).

4. Populationen der frühen Bronzezeit im nördlichen Donaugebiet (Early Bronze Age populations in the Northern Middle Danube Region). Dohoda o spolupráci medzi AÚ SAV Nitra a Zentrum Anatomie Universität Göttingen, SRN. Vedúci a koordinátor projektu za slovenskú stranu J. Batora, za nemeckú stranu: prof. Dr. M. Schultz.

5. Príprava projektu medzi AÚ SAV Nitra a RGK DAI Frankfurt am Main (SRN) Sídlisková štruktúra a prírodné prostredie obdobia eneolitu a doby bronzovej v oblasti tzv. Slovenskej brány a na dolnom Pohroní (The Aeneolithic and Bronze Age settlement structure and the environment in Slovenská brána and Lower Gran valley). Vedúci a koordinátor za slovenskú stranu: J. Batora, za nemeckú stranu: Dr. K. Rassmann.

6. Tematický výskum jaskyne Dzeravá skala pri Plaveckom Mikuláši (okr. Malacky), ktorý je súčasťou grantového projektu 2/1073/21. Finančné náklady na terénny výskum boli pokryté z nadácie L. S. B. Leakey Foundation,

San Francisco, USA. Výsledky: odkryté pamiatky dokladajú opakované osídlenie jaskyne v dobách kamenných; najstaršie patria kultúre s listovitými hrotmi zo začiatku mladého paleolitu, potom je doložené viacnásobné osídlenie v aurignaciene i v gravettiene a tiež v neskorom paleolite. Mladšie pamiatky patria neolitu a eneolitu. Tematický výskum tejto jaskyne sa uskutočnil v rámci Dohody o spolupráci v oblasti archeologického výskumu a komplexného spracovania jeho výsledkov na roky 2002-2004 medzi AÚ SAV Nitra, AÚ AV ČR Brno a IA UJ Krakov (Poľsko). Na riešení sa zúčastnili aj prírodovedci z viacerých inštitúcií: AÚ SAV Nitra, SNM Bratislava, PrF UK Bratislava, PrF UK Praha, Botanický ústav AV ČR Praha, a i.

7. Carnuntum - Mühlacker. Monografické spracovanie rakúskeho archeologického výskumu. Projekt Prähistorische Kommission ÖAW (Rakúsko), 2001-2003, spoluúčasť AÚ SAV (K. Pieta, člen pracovnej skupiny). *Dve pracovné stretnutia vo Viedni, zhromažďovanie databázy barbarskej keramiky z výskumu.*

8. Keramologické štúdie keltskej keramiky (Celtic pottery studies). Realizácia spoločného projektu s Prähistorische Kommission, Rakúska akadémia vied. Vedúci projektu H. Friesinger a K. Pieta. Vykonal sa pracovné stretnutie vo Viedni a redakčne sa spracoval text štúdie o výsledkoch projektu.

9. Räumliche und naturwissenschaftliche Studien zu der germanischen Siedlung der römischen Kaiserzeit in der Slowakei (Beispielfall von Veľký Meder) 2003 - RGK pri DAI, Frankfurt am Main. Riešiteľ PhDr. V. Varsík, CSc. Jednoročný projekt financovaný nemeckou stranou významne doplnil poznatky o priestorovom členení i prírodnom prostredí modelovej germánskej osady na juhozápadnom Slovensku.

10. Interpretácia výsledkov geofyzikálnych meraní na neolitickom sídlisku v Kovačeve, Université de Paris a Bulharská akadémia vied v Sofii (J. Tirpák).

11. Výskum obdobia avarského kaganátu. Pracoviská: AÚ SAV Nitra (J. Zábojník), Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien, Podunajské múzeum Komárno, Archeologické múzeum SNM Bratislava.

12. Lexikon für keltische Archäologie (Lexikon of Celtic Archaeology). Medzinárodný multilaterálny projekt za účasti 12 štátov, organizovaný Rakúskou akadémiou vied. Významný medzinárodný projekt, ktorého výstupom bude knižná a internetová encyklopédia keltskej archeológie. Doba trvania projektu: 2002-2005. AÚ SAV koordinuje prípravu hesiel z územia Slovenska, Poľska a Ukrajiny. Pracovná skupina: K. Pieta - vedúci, G. Březinová, J. Bujna, E. Miroššayová. Uskutočnili sa dve pracovné stretnutia (Wien), vypracovali určené heslá, prebehla odborná redakcia hesiel a výber ilustrácií.

13. Medzinárodný multilaterálny výskumný projekt Moravia Magna. Koordinačné pracovisko projektu: AÚ SAV. Zodpovedný riešiteľ: A. Ruttkay. Doba riešenia: 10/1997-12/2007. Finančné krytie: predovšetkým zúčastnené inštitúcie; Medzinárodná akademická únia by mala finančne podporiť organizáciu vedeckých stretnutí a edičnú činnosť. Od r. 1999 je garantom projektu aj Medzinárodná únia vied prehistorických a protohistorických (UISPP) pri Unesco. Korpus archeologických, písomných, výtvarných a jazykovedných prameňov (Moravia Magna - corpus de sources archéologiques, scriptualles, plastiques et linguistiques) schválený na základe návrhu AÚ SAV Medzinárodnou akademickou úniou (Union académique Internationale) so sídlom v Bruseli ako projekt evidovaný a podporovaný touto významnou medzinárodnou organizáciou. V r. 2002 v rámci projektu ukončená a v r. 2003 vydaná kolektívna publikácia Slovensko vo včasnom stredoveku. Na základe dohody z predchádzajúceho pracovného stretnutia v Kravsku sa priebežne realizovali konzultatívne kontakty v súvisi s prípravou monografie Veľká Morava v súčinnosti českých a slovenských odborníkov s tým, že o vydanie prejavil záujem nemecký partner perspektívne v r. 2003-2004.

14. Stred Európy okolo roku 1000. Nemecko-poľsko-slovensko-česko-maďarský projekt zacielený na inštaláciu rozsiahlej putovnej expozície a vydanie sprievodnej reprezentačnej publikácie katalógového charakteru v nemčine, angličtine a v jazykoch zúčastnených krajín. Kolektív autorov ústavu v nadväznosti na priebeh výstavy v Bratislave v júni až októbri a na spoločenský záujem ukončil a vydal knižnú publikáciu Slovensko vo včasnom stredoveku.

15. Výšinné sídliská neskorej doby bronzovej a staršej doby železnej na juhozápadnom Slovensku v kontaktnej oblasti stredodunajského, lužického a jazdecko-nomádskeho kultúrneho okruhu, ťažisko hradisko Štitáre-Žibrica (The mountain settlements of south-west Slovakia on the border of middle danubian, lusatian and nomadian cultures territories, focused on hillfort Štitáre-Žibrica). Slovensko-nemecký projekt medzi AÚ SAV Nitra, UKF Nitra a Friedrich Schiller-Universität Jena (SRN). Zástupcovia za slovenskú stranu: PhDr. Z. Rajtárová, CSc. a doc. PhDr. P. Romsauer, CSc. Zástupca za nemeckú stranu: prof. Dr. Peter Ettel. Spolupráca v r. 2003 nadviazala na r. 2002. Uskutočnil sa sondážny výskum na hradisku Štitáre-Žibrica (okr. Nitra; 15 dní, júl), za účasti piatich študentov UKF v Nitre a piatich študentov Univerzity v Jene. Vedúci výskumu: Z. Rajtárová.

16. Rímske nálezy v európskom barbariku. Römische Funde im europäischen Barbaricum. The Roman finds in the European Barbaricum. Dlhodobý projekt, koordinovaný Römisch-germanische Kommission, Deutsches archäologisches Institut. Koordinátor: K. Pieta. V r. 2003 budovanie databázy, kresbová dokumentácia materiálu z pohrebísk na Slovensku, metalografické analýzy. Doba riešenia: 2002-2005.

17. VBI ERAT LVPA - Medzinárodný GP v rámci programu EÚ Culture 2000 (č. 2002-0462/001-001, CLT-CA22). Multilaterálny projekt pre dokumentáciu, evidenciu a prezentáciu rímskych monumentálnych pamiatok v strednej Európe. Koordinátor pre SR: AÚ SAV, vedúca riešiteľskej skupiny K. Kuzmová. Trvanie projektu: 2002-2004. On line-prezentácia.

18. Fremde im Frühmittelalter. Migration - Integration - Akkulturation. Projekt EÚ na r. 2002-2005.

European Commission - Framework Culture 2000. Multilaterálny projekt: Statens Historiska Museum, Stockholm (Švédsko), Groninger Museum (Holandsko), Facultad de Filosofía y Letras Alcalá (Madrid, Španielsko), Musée des Antiquités Nationales Saint-Germain-en-Laye (Francúzsko), Fakultä Roma (Taliansko), Department of Archaeology, University Nottingham (Veľká Británia), University Athen (Grécko), Royal Society of Northern Antiquaries, Copenhagen (Kodaň), MTA Régészeti Intézet, Budapest (Maďarsko) a Archeologický ústav SAV v Nitre. Cieľ: vytvorenie na internete prístupnej databázy informácií o kultúrnych kontaktoch a interakciách vo včasnostredovekej Európe. Určenie: v prvom rade pre širokú laickú verejnosť na celom svete (turistika, výučba, a pod.) so zachovaním atraktivity a využiteľnosti aj pre vedeckú komunitu. Garant za SR: AÚ SAV Nitra (M. Ruttkay).

19. Retracing the Romans – Summerschool. Medzinárodný GP v rámci Medzinárodného višegrádskeho fondu, zameraný na poznávanie, ochranu a prezentáciu rímskych pamiatok na Dunaji formou výmeny mladých ľudí (stredo- a vysokoškolákov), záujemcov o zvolenú tému. Partneri: ČR - Ústav pro klasickou archeologii Univerzity Karlovy, Praha; Maďarsko - János Pannonius Tudományegyetem, Ókortörténeti és Régészeti Társzék, Pécs; Poľsko - Instytut archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków; Slovensko - Katedra klasickej archeológie Trnavskej Univerzity, Trnava. Finančné zabezpečenie: International Visegrad Fund, Standard Grant No. 4109-2003-IVF. Výsledky: účasť 80 študentov, aktivity v teréne, prednášky, exkurzie, diskusie, vydanie publikácie Kelemantia - Brigetio. Tracing the Romans on the Danube.

20. Absolútne datovanie v archeológii: dendrochronológia na Slovensku. Vzdelávacia nadácia Jana Husa, vedúci projektu P. Barta. Medzinárodný multilaterálny projekt UK Praha, AÚ SAV Nitra a Deutsches Archäologisches Institut, Eurasien-Abteilung, Berlin). Spolupráca: M. Hajnalová.

21. Holz-Haus und Holz-Hausbau aus archäologischer und bauhistorischer Sicht. Medzinárodný projekt. Koordinátor: Niedersächsische Institut fuer Kuestenforschung - Wilhelmshaven, Nemecko (2003-2006/7). Ein vielsprachiges Glossar zum frühen Hausbau ist seit langem ein dringendes Desiderat, es wird auf internationalen Konferenzen immer wieder gefordert. Glossars der Fachbegriffe zum Thema Holz-Haus und Holz-Hausbau aus archäologischer und bauhistorischer Sicht (Sprachen: französisch, spanisch, englisch, niederländisch, deutsch, dänisch, norwegisch, schwedisch, slowakisch, russisch, tschechisch, japanisch, möglicherweise zusätzlich noch isländisch, finnisch, polnisch, italienisch). Garant za SR: AÚ SAV Nitra (M. Ruttkay).

Organizácia a spoluorganizácia medzinárodných vedeckých podujatí

14th International Roman Military Equipment Conference, 27.-31. August 2003, Wien, Rakúsko; 19th International Congress of Roman Frontier Studies, 1-8th September 2003, Pécs, Maďarsko), spoluorganizácia exkurzií na Slovensko (J. Rajtár).

Štvrtá česko-slovenská konferencia o mladšej dobe železnej. Vranov nad Dyjí, 13.-16.5.2003, účasť 40 odborníkov zo štyroch krajín (SR, ČR, Francúzsko, Poľsko). Spoluorganizácia podujatia K. Pieta.

Kolokvium Vypovedacia hodnota hrobového inventára zo sociálneho hľadiska. Nitra, 18.-19.11.2003, Nitra, 45 domácich, 19 zahraničných účastníkov. Celkovo odznelo 18 referátov, z toho osem zahraničných, venujúcich sa riešeniu daného problému v období praveku, včasnej doby historickej a stredoveku. Referáty budú publikované v študijných zvestiach AÚ SAV. Organizácia J. Zábojník a R. Kujovský.

Šestnásť konferencia Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mittel- donaugebiet. Budmerice, 3.-6.11.2003. 35 účastníkov z ČR, Francúzska, Nemecka, Poľska, Rakúska a SR. Interdisciplinárna medzinárodná konferencia dokázala priviesť na spoločnú diskusnú platformu historikov, archeológov a klimatológov a stretla sa s mimoriadnym vedeckým i spoločenským ohlasom. Organizácia K. Pieta, J. Rajtár).

Kolokvium História skla 2003. Nitra, 4.11.2003. Počet účastníkov 52 z 30 inštitúcií zo Slovenska, Česka, Nemecka a Rakúska. Celkovo odznelo 24 referátov a panelových príspevkov venovaných problematike historického skla od doby bronzovej po novovek. Hlavný záujem sa sústreďoval na spresnenie sklárskych techník a technológií. Referáty budú publikované v zborníku z kolokvia. Organizácia D. Staššiková-Štukovská.

Členstvo v medzinárodných organizáciách a zahraničných redakčných radách

Pracovníci ústavu sú členmi mnohých medzinárodných vedeckých spoločností a únií, kde zastávajú početné významné funkcie:

Komitét Initiative Krems 2001; pracovná skupina pre leteckú archeológiu Českej a Slovenskej republiky; Komisia pre slovanskú archeológiu pri Medzinárodnom komitáte slavistov (Warszawa, Poľsko); Arbeitskreis für genetische Siedlungsforschung in Mitteleuropa (Univerzita Bonn, SRN); Medieval Settlement Research Group (Durham/University of Leicester, Anglicko); International Social Science Council (ISSC) pri UNESCO (Paris, Francúzsko); Permanent Committee Ruralia - Tervuren; Ruralia Committee (Belgicko); DAI, International Workgroup for Palaeoethnobotany; Paleopathology Association; Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Commission VIII: Paléolithique; Conseil Permanent UISPP pri UNESCO; Österreichisches Archäologisches Institut (Wien, Rakúsko); Rei Cretariae Romanae Fautores; Numizmatická komisia Rakúskej akadémie vied; Aerial Archaeology Research Group

- Edinburgh; Bibliografická komisia RCRF, Polska akademia Umiejetnosci; Vedecká rada Archeologického ústavu AV ČR; North European Symposium of Archaeological Textiles (NESAT); Comité pour la siderurgie ancienne pri UNESCO; Národný komitét ICOMOS; Komitét (užší výkonný výbor) medzinárodnej organizácie Castrum Bene; Comité d'experts pour le Patrimoine archeologique v komisii pri Rade Európy podľa tzv. Maltskej konvencie; zmiešaná slovensko-maďarská Komisia historikov pri vládach SR a MR; Komisia pre slovanskú archeológiu pri Medzinárodnej únii slavistov; Academia Scientiarum et Artium Europaea (Európska akadémia vied a umení, Salzburg, Rakúsko); Slavistický komitét SR pri Medzinárodnej únii slavistov; Arbeitskreis für genetische Siedlungsforschung in Mitteleuropa (Bonn, SRN); Nordwestdeutscher Verband für Altertumskunde; Mittel- und Ostdeutscher Verband für Altertumsforschung; Deutsche Gessellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit; Intern Etudes Indo-Européens et Thraces.

Pracovníci ústavu sú tiež aktívne zastúpení v redakčných radách vedeckých časopisov v zahraničí: Geochronometria. Journal on Methods and Applications of Absolute Chronology (Poľsko); Permanent Committee Ruralia - Tervuren, Ruralia Committee (Belgicko); Das Altertum (Berlin); Prehistoria (Univerzita Miskolc, Maďarsko); Aerial Archaeology Research Group, Edinburgh; Prehistoire Européenne (Belgicko); Archaeologica Carpathica (Kraków, Poľsko); Rekonstrukce a experiment v archeologii (Hradec Králové, ČR); Prehistoria (oficiálne periodikum UISPP pri UNESCO, Brusel); Prilozi Instituta za arheologiju u Zagreba; Archaeologica Historica (Brno, ČR); Ve službách archeologie (Brno, ČR); Archaeological Prospection (Wien, Rakúsko).

Edičné a publikačné aktivity ústavu a jeho pracovníkov

Periodiká

Slovenská archeológia 2002/2 - ISSN 1335-0102; 220 s., 700 výtlačkov
 Slovenská archeológia 2003/1 - ISSN 1335-0102; 200 s., 700 výtlačkov
 Register AVANS-u za roky 1984-1993 - ISBN 80-88709-63-6; 285 s. 450 výtlačkov
 AVANS za rok 2002 - ISBN 80-88709-65-2; 252 s., 450 výtlačkov
 Východoslovenský pravek 6 - ISBN 80-88709-64-4; 253 s., 400 výtlačkov
 Informátor SAS 2003/1 - 30 s., 350 výtlačkov
 Informátor SAS 2003/2 - 40 s., 350 výtlačkov

Monografie a zborníky

G. Březinová a kol.: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk Shell a Baumax. Katalóg. ISBN 80-88709-62-2; 242 s.

Ve službách archeologie IV. Sborník k 75. narodeninám Prof. PhDr. V. Nekudy, DrSc. ISBN 80-7275-041-0; 334 s. (vydané v spolupráci: AÚ SAV Nitra a Muzejní a vlastivědná společnost Brno)

Kelemantia - Brigetio. Auf den Spuren der Römer an der Donau. Wegweiser. ISBN 80-89074-62-2; 62 s. (vydané v spolupráci: AÚ SAV Nitra a Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity)

Kelemantia - Brigetio. Tracing the Romans on the Danube. Guide. ISBN 80-89074-61-8; 62 s. (vydané v spolupráci: AÚ SAV Nitra a Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity)

Stanislav Šiška 1935-2001. Biografia, bibliografia, spomienky. ISBN 80-968911-9-7; 81 s. (vydané v spolupráci: AÚ SAV Nitra, SAS pri SAV a Spoločnosť Antona Točíka)

Pracovníci ústavu zverejnili v domácich i zahraničných monografiách, časopisoch a zborníkoch 239 štúdií. Predchádzajúca publikačná činnosť sa odzrkadlila v 1052 citáciách za rok 2002.

Najdôležitejšie terénne výskumy a prieskumy

Pracovníci ústavu realizovali 143 archeologických výskumov a prieskumov. Okrem toho AÚ koordinoval prevažnú časť archeologických výskumov na Slovensku, realizovaných inými inštitúciami (múzeá, univerzity, pamiatkové inštitúcie). K najvýznamnejším terénnym akciám patrili:

Bratislava (Hypermarket Tesco) - polykultúrne sídlisko a pohrebisko
 Hurbanovo - polykultúrne sídlisko
 Chynorany - sídlisko, eneolit
 Kechnec - sídlisko, paleolit a eneolit
 Ludanice, časť Mýtna Nová Ves - pohrebisko zo staršej doby bronzovej a polykultúrne sídliská
 Moravany (okr. Michalovce) - sídlisko, neolit
 Nitra-Dolné Krškany - polykultúrne sídliská a pohrebiská
 Nitra-Zobor - kláštor, stredovek Nižná Myšľa - sídlisko, pohrebisko, otomanská kultúra
 Plavecký Štvrtok - sídlisko, doba rímska
 Seňa - sídlisko a pohrebisko, doba bronzová
 Skalica - sídlisko a pohrebisko, kultúra zvoncovitých pohárov
 Štítare - hradisko, doba bronzová, doba železná

Tesárske Mlyňany - pohrebisko, sťahovanie národov
Trenčín - pohrebisko, lužická kultúra
Žemberovce - polykultúrne sídlisko

Členstvo v redakčných radách domácich časopisov

Pracovníci AÚ SAV sú členmi redakčných rád týchto domácich časopisov a publikácií:

Anodos, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku (AVANS); Daphne - časopis pre aplikovanú ekológiu; Historica Carpatica; Informátor SAS; Historický zborník MS; Kultúrno-spoločenský mesačník Nitra; Literárny týždenník; Pamiatky a múzeá; Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov; Slovenská archeológia; Slovenská numizmatika; Slovenský kras; Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia; Študijné zvesti AÚ SAV Nitra; Všeobecná encyklopédia Slovenska - Beliana; Východoslovenský pravek; Zborník SNM - Archeológia.

Vedecká výchova a pedagogická činnosť

Archeologický ústav SAV je školiacim pracoviskom doktorandov v odbore archeológia. Vychováva tak interných, ako aj externých vedeckých pracovníkov. V danom roku v dennej forme študovalo osem doktorandov a v externej osemnásť, z toho šiesti noví.

Archeologický ústav a jeho pracovníci sa aktívne zapájali do vyučovacieho procesu na vysokých školách, podieľali sa na oponovaní diplomových prác a na školení študentov počas archeologických výskumov. Pracovníci ústavu odprednášali na slovenských vysokých školách 738 hodín formou prednášok a 430 hodín formou seminárov, na zahraničných vysokých školách mali 146 hodín prednášok a seminárov. Vyučovali na týchto univerzitách doma: UK Bratislava, UKF Nitra, TU Trnava, UCM Trnava a v zahraničí: FU Berlín, MU Brno, JU České Budějovice, UJ Kraków, JPTE Pécs, KU Praha.

Významným fenoménom spolupráce medzi ústavom a vysokými školami je existencia a fungovanie spoločného pracoviska Archeologického ústavu SAV a Katedier archeológie a histórie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Pracovníci zainteresovaných inštitúcií sa vo vzájomnej vedeckovýskumnej metodickej a organizačnej prepojenosti podieľajú na pedagogickej činnosti. Študenti využívajú knižnicu ústavu a jeho dokumentačné bázy.

Činnosť spoločného pracoviska sa dostala do novej polohy na základe zväčšenia objemu spoločných pedagogických a vedeckovýskumných programov v odbore archeológia a staršie dejiny a v spolupráci v edičnej oblasti. Ako nówum treba vyzdvihnúť kooperáciu pri výbere tém diplomových prác so zameraním na spracovanie starších významných pramenných fondov.

Spolupráca s inými domácimi výskumnými inštitúciami a s hospodárskou sférou pri riešení výskumných úloh pre potreby praxe

Spoločenská prospešnosť ústavu a jeho renomé v rámci slovenskej i svetovej vedy sa odráža v nespočetnom množstve materiálov, expertíz, posudkov a stanovísk vyžiadaných z Archeologického ústavu. Dôležitú expertíznu úlohu plní komisia pre prípravu nového zákona o kultúrnych pamiatkach (spolupráca s MK SR a Pamiatkovým ústavom). AÚ SAV úzko spolupracuje so štátnou správou a miestnou samosprávou.

Vedeckovýskumné zameranie pracoviska si vyžaduje neustálu spoluprácu s mnohými inštitúciami. V r. 2003 vypracovali pracovníci ústavu 1121 expertíz pre projektové inžinierske organizácie, komunálne inštitúcie a orgány štátnej správy v rámci procesu územného a stavebného konania. Dôležitou súčasťou spolupráce je realizácia celého radu záchranných výskumov pre väčších i menších investorov.

Vedecko-popularizačná činnosť

Vedecká popularizácia je samozrejmom a neoddeliteľnou súčasťou činnosti Archeologického ústavu. Výsledky terénnych výskumov aj teoretického bádania sú pravidelne prezentované verejnosti prostredníctvom veľkého počtu populárnych článkov v tlači, rozhovorov v rozhlase i v televízii, resp. vo vedeckopopulárnych dokumentárnych filmoch.

Významný je aj podiel AÚ SAV na budovaní i prevádzkovaní ojedinelých a unikátnych archeologicko-historických expozícií vo voľnej prírode, spravidla spojených aj s experimentálnou archeológiou (Liptovská Mara, Ducové, Iža-Leányvár, Nitrianska Blatnica, kooperácia v Slovenskej Lupči). Dôležitou formou práce ústavu je aj prezentácia unikátnych nálezov na domácich i zahraničných výstavách a expozíciách.

Pre širokú verejnosť bolo odprednášaných 26 prednášok, 22 príspevkov odznelo v tlači, rozhlas a televízia uviedli 40 relácií.

Z najvýznamnejších výstavných podujatí treba spomenúť:

Výstava L'Eta d'oro dei Carpazi. Ceramica e metalli dell'eta del Bronzo della Slovacchia 2300-800 a.C. (Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku). Výstava mala vernisáž v talianskych mestách Legnago a Bondeno a začiatkom decembra 2003 v SNM Bratislava. Vernisáží sa zúčastnili predstavitelia talianskeho a slovenského politického, verejného, kultúrneho a hospodárskeho života.

Expozícia Líce a rub mincí a medailí. Spolupráca na scenári, librete, výbere materiálov, pri zapožičiavaní exponátov, inštalácii expozície v NBS- Múzeum mincí a medailí v Kremnici; od 23.5.2003

Expozícia Dejiny slovenského výtvarného umenia, Gotika. Spolupráca na scenári, librete, výbere materiálov, pri zapožičiavaní exponátov, koncipovaní hesiel do katalógu a textu samostatnej kapitoly v katalógu expozície v Slovenskej národnej galérii v Bratislave; 20.11.2003-21.3.2004

Výstava 50. výročie SAV - Bratislava, Nitra, archeologická časť. Výstava dokumentovala doterajšie najvýraznejšie výsledky činnosti SAV.

Výstava Medzi Mykénami a Baltom. Organizátori: AÚ SAV Nitra - VPS Košice, Východoslovenské múzeum Košice, Muzeum Podkarpacie Krosno a Muzeum Archeologiczne Warszawa. Výstava mala premiéru v r. 2002 v Košiciach. V priebehu r. 2003 doplnenú o nálezy otomanskej kultúry z Poľska ju prezentovali: Podkarpatské múzeum v Krosne, Štátne archeologické múzeum vo Varšave, Archeologické múzeum v Biskupine, Oblastné múzeum v Suvalkach. Výstavu vo Varšave a v Suvalkach otvorila veľvyslankyňa SR v Poľsku pani Magda Vášáryová. Vyštavených bolo viac ako 1000 predmetov. Ťažisko tvorili unikátne nálezy z pohrebiska a sídliska otomanskej kultúry v Nižnej Myšli. Vysoká návštevnosť výstavy potvrdila, že jej realizácia patrila k úspešným akciám a bola dobrou propagáciou výsledkov terénneho a teoretického výskumu slovenskej archeológie.

Medzinárodná výstava Forgerons et Ferrailleurs. Fer et savoir-faire á l'époque celtique. Príprava, odovzdanie a prevzatie slovenskej časti expozície z fondov AÚ SAV v Glux-en-Glenne (Bibracte, Francúzsko), 140 slovenských exponátov, textová účasť na katalógu.

Medzinárodná výstava Římané a Germáni. Nepřátelé, rivalové, sousedé. Brno 30.4. - 26.10.2003. Spolupráca na tvorbe výstavy, na librete a publikácii; zhromaždenie vyše 500 exponátov zo Slovenska a zabezpečenie ich vývozu, tvorba sprievodných textov. Úspešná prezentácia výsledkov bádania o významnej historickej epoche kontaktov i konfliktov Rimanov a Germánov na území Slovenska a v širšom stredodunajskom priestore.

Stála výstava Archeologická pamiatka - halštátske hradisko Molpír a jeho stredoeurópsky význam. Spolupráca medzi AÚ SAV, Západoslovenským múzeom v Trnave a Predsedníctvom SAV pri príprave a realizácii výstavy v KC v Smoleniciach.

Expozícia Výsledky archeologického výskumu pri stavbe pobočky Slovenskej sporiteľne v Martine. Martin, Slovenská sporiteľňa.

Organizácia domácich vedeckých podujatí

14th International Roman Military Equipment Conference. 27.-31. august 2003, Viedeň, Rakúsko; 19th International Congress of Roman Frontier Studies. 1.-8. september 2003, Pécs, Maďarsko. Spoluorganizácia exkurzií na Slovensko.

Štvrtá česko-slovenská konferencia o mladšej dobe železnej. Vranov nad Dyjí, 13.-16.5.2003, účasť 40 odborníkov zo štyroch krajín (SR, ČR, Francúzsko, Poľsko). Spoluorganizácia podujatia.

Kolokvium Vypovedacia hodnota hrobového inventára zo sociálneho hľadiska. Nitra, 18.-19. 11. 2003, 45 domácich, 19 zahraničných účastníkov. Celkovo odznelo 18 referátov, z toho osem zahraničných, venujúcich sa riešeniu daného problému v období praveku, včasnej doby historickej a stredoveku. Referáty budú publikované v Študijných zvestiach AÚ SAV.

Šestnásta konferencia Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauegebiet. Budmerice, 3.-6.11.2003. Organizácia, 35 účastníkov z ČR, Francúzska, Nemecka, Poľska, Rakúska a SR. Interdisciplinárna medzinárodná konferencia dokázala priviesť na spoločnú diskusnú platformu historikov, archeológov a klimatológov a stretla sa s mimoriadnym vedeckým i spoločenským ohlasom.

Kolokvium História skla 2003. Nitra, 4.11.2003. Počet účastníkov 52 z 30 inštitúcií zo Slovenska, Česka, Nemecka a Rakúska. Celkovo odznelo 24 referátov a panelových príspevkov venovaných problematike historického skla od doby bronzovej po novovek. Hlavný záujem sa sústreďoval na spresnenie sklárskych techník a technológií. Referáty budú publikované v zborníku z kolokvia.

Činnosť dokumentačného a knižnično-informačného útvaru

Dokumentačné oddelenie AÚ SAV v Nitre spravuje všetky nálezové fondy získané terénnym výskumom, ako aj všetky dokumentačné informácie (uloženie výskumných správ a mapových podkladov, negatívov predmetov, terénu a diapozitívov) a dva depozitáre - vedecké pomocné sklady v Malých Vozokanoch a jeden príručný sklad v Nitre na uskladnenie črepov, nádob, zvieracích a ľudských kostí a drobných predmetov. Z depozitárov AÚ SAV bol v r. 2003 zapožičaný materiál na výstavy pre múzeá, AÚ SAV a iné inštitúcie.

Veľká časť práce v dokumentácii bola venovaná externým záujmom (výstavy v múzeách, študentské diplomové alebo ročníkové práce, starostovia a občania rôznych obcí kvôli príprave publikácií pri príležitosti vzniku, resp. prvej zmienky o obci. Do dokumentácie bolo prijatých 530 nových negatívov predmetov, 1936 negatívov terénu a 2145 diapozitívov. Prírastok výskumných správ v danom roku bol 284 kusov. Stav katalógu je 15 137 položiek. Súčasťou dokumentačného oddelenia je aj terénna dokumentácia - geodetické zameranie nálezísk a ich následné vyhodnotenie v tvare geodetického plánu či priestorového modelu.

Knižničný fond zaznamenal počas r. 2003 prírastok 1229 monografií a časopisov v hodnote 1 568 009,- Sk. Celkový knižničný fond tvorí 62 278 titulov a separáty v počte 5 858 kusov. Počet dochádzajúcich periodík je 366 časopisov, z toho 344 zahraničných. Väčšina publikácií aj zo zahraničia sa získava na báze vzájomnej výmeny.

Iné významné udalosti a aktivity

Návšteva predsedu vlády Slovenskej republiky na výskume v Liptovskej Mare.

Václav Furmánek dostal medailu prezidenta Slovenskej republiky za reprezentáciu slovenskej vedy doma a v zahraničí.

V spolupráci s Domom Matice slovenskej v Košiciach bola odhalená pamätná tabuľa univ. prof. Vojtechovi Budinskému-Kričkoví, DrSc. pri príležitosti 100. výročia narodenia. Je umiestnená na priečelí budovy pobočky Archeologického ústavu SAV v Košiciach, Hrnčiarska ul. 13.

Na pracovisku aktívne pôsobí Nadácia Antona Točíka na podporu zverejňovania výsledkov archeologického a numizmatického výskumu.

prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc.
námestník riaditeľa AÚ SAV, Nitra

ŠTUDIJNÉ ZVESTI ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

37

Hlavný redaktor *Jozef Bujna*
Výkonná redaktorka *Ľudmila Vaňková*
Počítačová sadzba *Zuzana Turzová*
Nemecký preklad *Livia Stümpelová*

Vydavateľ Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre
Rok vydania 2005
Tlač VMV Prešov

Rozširuje, objednávky a predplatné aj do zahraničia prijíma
Archeologický ústav SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra
E-mail nrauhalm@savba.sk

ISBN 80-88709-80-6

ISBN 80-88709-80-6

